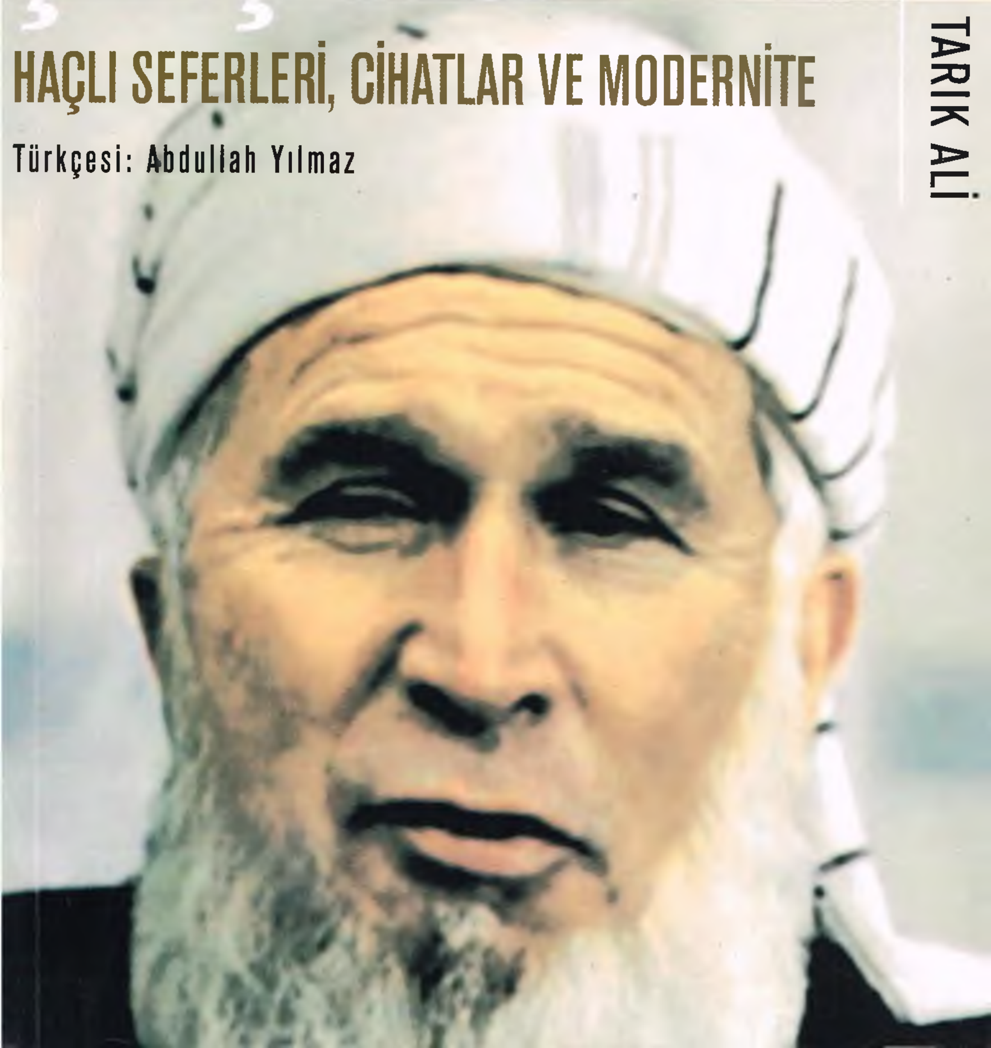
FUNDAMENTALİZMLER ÇATIŞMASI

HAÇLI SEFERLERİ, CİHATLAR VE MODERNİTE

Türkçesi: Abdullah Yılmaz

TARIK ALİ

EVEREST

TARIK ALİ

FUNDAMENTALİZMLER ÇATIŞMASI

TARIK ALİ

Fundamentalizmler Çatışması

Türkçesi:
Abdullah Yılmaz

Siyaset 10

Fundamentalizmler Çatışması
Tarık Ali
Verso, Londra 2002

Kapak tasarım: Mithat Çınar
İngilizce'den çeviren: Abdullah Yılmaz
Yayına hazırlayan: Osman Akınhay

Birinci Basım: Mart 2002
ISBN: 975 - 297 - 062 - 1

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık

EVEREST YAYINLARI
Çatalçeşme Sokak No: 52/2 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 0 212 513 34 20-21 Fax: 0 212 512 33 76
Genel Dağıtım: Alfa, Tel: 0 212 511 53 03 Fax: 0 212 519 33 00
e-posta: everest@alfakitap.com
www.everestyayinlari.com

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

Tahira için...

İçindekiler

Dördüncü Bölüm: Fundamentalizmler Çatışması

EK

TEŞEKKÜRLER

"İslam Beşlisi"ni oluşturacak romanlarım üzerinde çalıştığım son on beş yıl boyunca, mollalar ve zındıklar üzerine çok düşündüm ve hep İslam tarihinde bir muhalefet ve erotisizm damarı aradım. Elinizdeki bu kitabın adı aslında "Mollalar ve Zındıklar" olacaktı, ama düşündüğüm başlıktaki ilk grup, yani mollalar, benden izin almadan, 11 Eylül 2001 tarihinde New York ve Washington'ı cehenneme çevirmeye karar verdiler. Bunun üzerine, biraz daha farklı bir kitaba ihtiyaç olduğuna karar verdim. İslamcı fundamentalistlerin donuk anılarını tartışmak artık yeterli olmayacaktı. ABD Başkanı George W. Bush, her ne kadar cevabı inandırıcı olmaktan uzak olsa da, önemli bir sorunu kamuoyunun önüne koydu. 12 Ekim

2001 tarihinde düzenlediği bir basın konferansında, 273 milyon Amerikalının lideri şöyle diyordu: "Bazı İslam ülkelerinde Amerika'ya karşı koyu bir nefret gördüğümde, nasıl karşılık vereceğim? Nasıl vereceğimi söyleyeyim: Şaşırdım. Buna inanamıyorum, çünkü ben ne kadar iyi olduğumuzu biliyorum."

Bu, çok sayıda ABD yurttaşının paylaştığı köklü bir inanıştır. Üstelik garip de karşılanmaz. Geçmiş yüzyıllarda güçlü imparatorluklar da hiçbir zaman uyruklarının gazabını anlayamadılar zaten. Amerikan İmparatorluğu neden farklı olsun ki?

Bu kitap, dünyanın büyük bir kısmının neden İmparatorluğu "iyi" bir şey olarak görmediklerini açıklama çabasıdır. "Dünyayı disipline sokmaya" kararlı, bizatihi modernliğin ürünü olan bir dinsel fundamentalizm ile bir emperyal fundamentalizm arasındaki çarpışmada, ikisine de karşı çıkmak, İslam dünyasında ve Batı'da cezalandırılma ya da ölüm korkusu duymaksızın düşünme ve yaratma özgürlüğünü savunabileceğimiz bir alan yaratmak zorundayız.

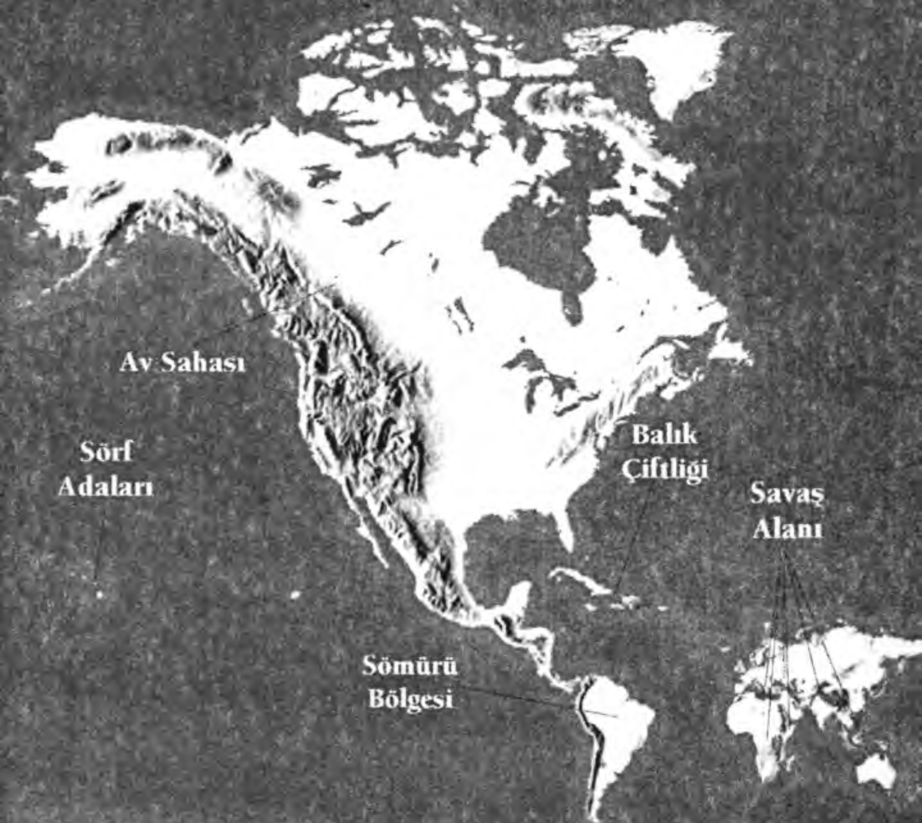
Bu kitap henüz yazılma aşamasındayken, iki bölüm *London Review of Books*'ta yayımlandı; derginin yiğit yardımcı editörü Jean McNicol kendisinin "Keşmir'in Hikâyesi" bölümünden titizlikle çıkarıp aldığı "yaradanın kurşunkalemi" ibaresini yeniden metne yerleştirmemden pek memnun olmayacak. Irak üzerine yazdığım kısa bir bölüm de *New Left Review*'da editörün yorumu olarak yayımlandı.

Son olarak burada, erken dönem İslam tarihi üzerine yazılan bölümü okuyan ve yorumlayan Cambridge'ten Profesör Tarif Halidi'ye ve İran bölümü için benden aynı yardımı esirgemeyen *Iran Bulletin* dergisinden Mehdi Kia'ya teşekkür ediyorum. Tabii ki tespitlerimin hiçbirinden onlar sorumlu değildir.

Ayrıca Verso'dan Jane Hindle, Tim Clark, Steve Cox, Fiona Price, Gavin Everall, Niels Hooper ve Moira Ashcroft'ta, kitabın hızlı bir biçimde yayma hazır hale gelmesini sağladıkları için teşekkür ediyorum.

Tarık Ali
4 Şubat 2002

Amerika'nın Dünyası

FUNDAMENTALİZMLER ÇATIŞMASI

1
PROLOG

Büyük halkların büyüklüğü ancak kendilerinden küçük olan halklara yardımlarıyla ölçülür. Onların uyguladığı şiddet, baskı ve kötülük büyüklükleri oranında abartılır, çünkü onlar bu uygulamalara en az ihtiyacı olanlardır. Büyüklere karşı bu taraflı yaklaşımın sonuçları böyle ortaya çıkar. Dokunulmazlık Kibir demektir; Kibir de Nefret; Nefret ise bütün baskıcı ve aşağılayıcı büyüklüğün aşağı alınma mücadelesini doğurur.

(Thomas Hobbes, *Leviathan*, 1651)

Trajediler her zaman sanki bir boşlukta yaşanmış gibi tartışılır, oysa gerçekte her trajedi, yerel ve küresel, belli bir ortamda cereyan eder. 11 Eylül 2001 olayları da bu açıdan bir istisna değildir. Şu anda elimizde, New York ve Washington'a saldırı emrinin kimin verdiği ya da bu planın ilk kez ne zaman

yürürlüğe konduğuna ilişkin kesin ve çürütülemez kanıtlar yok. Zaten bu kitap da esas olarak o gün neler olduğu üzerinde durmuyor. Görüntüler ve haberler seli bu olayları son elli yılın en göze batan, en küresel ve en iyi kaydedilmiş şiddet eylemleri haline getirmiş durumda.

Ben burada bir dünya bağlamı, bu olayların habercisi bir dünya tarihi hakkında yazmak istiyorum. Bu, cehaleti erdem olarak göklere çıkaran, bir aptallık kültü yayan, hepimizin bir tüketim cennetinde yaşadığını ima ederek şimdiyi alternatifi olmayan bir süreç olarak yücelten ve giderek sığlaşan bir kültürün fiilen yasakladığı bir bağlamdır. Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki, hayal kırıklığı vurdumduymazlığı besliyor ve her türden kaçış fantezileri yukarıdan destekleniyor. Nitekim 5 Eylül 2000'de patlayan ve piyasa-fundemantalizminin akıbetinin bir simgesi haline gelen Arjantin'deki büyük kriz de aynı nedenlerle görmezden geliniyor. Oysa orada çok-sınıflı bir ayaklanma patladı ve iki hafta içinde iki Cumhurbaşkanı devrildi.

11 Eylül olaylarıyla birlikte bu mutlu ve mesut dünya kökünden sarsıldı. O gün olan şey, yani ABD'nin askeri ve ekonomik gücünün simgelerine yönelik titizlikle planlanmış bu terörist saldırı, Kuzey Amerika topraklarının güvenliğine indirilmiş bir darbeydi; böylesi bir saldırı, Pentagon için savaş oyunları düzenleyenlerin bile ne korktuğu ne de hayal ettiği çapta bir olaydı. Psikolojik darbenin şiddeti korkunçtu. *İmparatorluğun* kulları, efendisinin kalbine hançeri saplamıştı.

Ben burada esasen, dünyanın Müslüman-olmayan bölgelerindeki bu kadar çok sayıda insanın neden olup bitenler karşısında kılının bile kıpırdamadığını ve neden bu kadar çok sayıda insanın, Usame bin Ladin'in içler ürperten ifadesiyle, "yüce Allah'ın Amerika'yı hayati uzuvlarından çarpması"nı coşkuyla karşıladığını sorgulamak istiyorum.

Olayların ardından Nikaragua'nın başkenti Managua'da insanlar sessizce birbirlerini kucaklıyordu. Güney Brezilya'nın

uzak bir köşesinde gençlerle hınca hınç dolu bir konser salonu, New York'lu caz sanatçılarının, programlarına "God Save America"yla başlamakta ısrar etmeleri üzerine karışmış, gençler müzisyenleri "Usame, Usame!" sloganıyla cevaplamıştı. Bunun üzerine konser iptal edildi. Bolivya sokaklarında da benzer kutlamalar yapılıyordu. Askerlerin çocuklarını nasıl ve ne zaman "kaybettiğini" bulmak için yıllardır gösteriler yapan Arjantinli Anneler, resmi bir yas törenine katılmayı reddetmişlerdi. Yunanistan hükümeti, büyük çoğunluğun aslında saldırıları desteklediğini gösteren kamuoyu yoklamalarının yayınlanmasını yasaklarken, futbol maçlarında seyirciler de iki dakikalık saygı duruşuna kalkmaya yanaşmayacaklardı.

Pekin'den gece geç saatte ulaşan haberlere göre, kutlama amaçlı birkaç havai fişekten başka bir şey görülmemişti, ama onu izleyen günlerde gösterilen tepki açıkça su yüzüne çıkıyordu. Politbüro, yirmi dört saatten fazla bir süre ne yapacağını bilemez halde dururken, resmi Çin Haber Ajansı Hsinhua, 11 Eylül altyazılı kısa bir video filmi koymuş ve bu filmi herkes eğlensin diye neşeli bir Hollywood müziğiyle bitirmişti. İkinci video filminde ise King Kong'dan ve öteki felaket filmlerinden alınma sahnelerle 11 Eylül saldırılarının görüntüleri harmanlanmıştı. *New Yorker* muhabiriyle görüşen Pekinli öğrenciler hoşnutluklarını açıkça dile getiriyorlardı. Bazıları, şaşkınlıktan ne yapacağını bilemeyen muhabire, NATO uçakları Belgrad'taki Çin Büyükelçiliği'ni bombaladığında Batı'nın gıkının dahi çıkmadığını hatırlatıyordu. New York'ta hayatını kaybeden 6,000 kişiye karşılık, bombalamada yalnızca 6 Çinli ölmüştü, ama öğrencilerin gözünde o 6 kişi 6,000 kişi kadar önemliydi.

Tabii bu tepkileri açıklama gerekliliği hiçbir biçimde 11 Eylül'deki vahşi saldırıyı haklı çıkarmak aklımıza gelmez, sadece olan biteni mercek altına alma çabasıdır ve bu çaba, "Onlar bizden nefret ediyor, çünkü bizim özgürlüklerimizi ve

servetimizi kıskanıyorlar," gibi basit yaklaşımların çok ötesine uzanır. Böyle açıklamalar kesinlikle doğru değildir çünkü. İnsanları hayatlarını feda etmeye iten umutsuzluğu anlamak zorundayız. Eğer Batılı politikacılar gerçek nedenlere gözlerini kapatır ve eskisi gibi yollarına devam ederlerse, bu tür trajedilerin belli aralıklarla tekrar ettiğini de göreceğiz. Ahlâki öfkenin tedavi edici bazı özellikleri vardır, ama siyasal bir strateji olarak işe yaramaz. Bugünün sıcak atmosferinde neredeyse açıktan yürütülen intikam savaşları da pek iyi bir çözüm değildir. Zulüm ve baskıyla yine zulüm ve baskı araçları kullanarak savaşmak, at gözlüğü takmış ve acımasız bir bağnazlıkla aynı şekilde acımasız ve bağnazca yöntemlerle mücadele etmek, ne adalet ne de demokrasi davasına hizmet edecektir. Bu, yalnızca şiddet döngüsünün uzamasına hizmet edebilir.

Kapitalizm tek bir piyasa yaratmayı başardı, ama ilk kez 18. yüzyılda ortaya çıkan ve 19. yüzyılda kurumsallaşan bir bölünmenin sınır çizgileri boyunca karşı karşıya gelen iki dünya arasındaki farklılıkları ortadan kaldıramadı. 20. yüzyılın büyük bölümünde devrimlere, ulusal kurtuluş savaşlarına ve bu ikisinin özelliklerini birleştiren mücadeleler yoluyla bu bölünmeyi aşmaya yönelik girişimlere tanık olduk gerçi, ama sonunda kapitalizmin çok daha kurnaz ve çok daha esnek olduğu da ortaya çıktı. Kapitalizmin zaferi, bu dünyalardan birincisini servetin ve sınırsız askeri gücün asli mekânı haline getirdi. Küba hariç artık ikinci dünyayı da birincisine ya hizmet eden ya da onu taklit eden elitler yönetiyor.

Politika ve ekonomideki bu kapanma feci sonuçlar doğurdu. Çaresiz halklara sürekli olarak kendi zayıflıkları hatırlatılıyor. Batı'da buna karşı gösterilen ortak tepki ise, gündelik hayata egemen olan rutin işleyişin içine dalıp her şeyi unutmaktan ibaret. Dünyanın başka yerlerindeki halklar şaşkın, kendilerini giderek daha fazla aciz hissediyorlar ve sinirleri

bozuk. Öfke, hayal kırıklığı ve çaresizlik duygusu katlanarak çoğalıyor. Bu insanlar devletlerinden umudu kesmişler, çünkü yasalar zenginleri kolluyor. Çaresizlikleri arttıkça, ya daha anlamlı bir varoluş arayışı ya da bu döngüyü kırma, kendi koydukları yasalara göre yaşama arayışına giriyorlar. Bu durumda, her türlü aşırı eyleme baş koyacak gönüllü sıkıntısı çekilmeyeceği gün gibi açık değil mi?

Sadakat propagandası -zayıfın güçlüye ödediği bedel- sürecek. Bu, artık kör ve sağır dünyaya, rahatlıkla birbirinin yerine konabilen politikacılara, gözleri kârlarından başka bir şey görmeyen şirketlere, bu şirketlerin sahip olduğu ve politikacılarla karşılıklı bağımlılık ilişkilerine kilitlenmiş küresel medya ağlarına karşı atomize olmuş bireylerin tepkisidir. Bu, güvensizliği besleyen ve ölümcül nefretleri körükleyen entelektüel sefalettir. Eğer bu tahribat giderilmezse, birbiri ardına patlayan şiddet dalgalarının süreceğinden kimsenin kuşkusu olmasın.

Şiddet eylemleri -ne kadar karizmatik olursa olsun- bir tek liderin iradesine, tek bir örgütün yapısına, bir ülkenin varoluşuna ya da kötücül bir dine ve ölümden sonra muhteşem bir hayat beklentisiyle harekete geçmiş o dine inananların yobazlığına bağlı değildir. Ne yazık ki, şiddet bu dünyadaki hayatımıza içkindir; şiddet, yerkürenin farklı parçalarında çeşitli biçimlere bürünmüştür. Üstelik bu şiddetin tamamı ABD'ye yönelik de değildir. Hangi kılığa bürünmüş olursa olsun bütün dinsel fanatikler, genellikle imanlarının saflığından kuşku duydukları, Allah yolunda kendileri kadar katı davranmayan, dolayısıyla önyargılar ya da boş ve anlamsız ritüeller karşısında daha eleştirel bir tutum takınan din kardeşlerine de zulüm yapmaktan geri kalmazlar.

Bilginlerin ya da politikacıların bilmesi gereken evrensel bir hakikat vardır: Köleler ve köylüler her zaman efendilerine itaat etmezler. Roma İmparatorluğu devrinden bu yana dünyayı

sarsan alt üst oluş dönemlerinde olaylar, sürekli olarak hiç beklenmedik patlamaların ortaya çıktığını bütün çıplaklığıyla göstermiştir. Bu süreç 21. yüzyılda neden farklı işlesin ki?

Ben bu kitapta İslam'dan, onun kurucu kelamının kökeni, tarihi, kültürü, zenginlikleri ve bölünmelerinden bahsetmek istiyorum. İslam neden bir Reformasyon sürecine girmedi? Neden bu kadar katılaştı? Kuran'ı din bilginlerinden başka kimse yorumlayamaz mı? İslamcı politikacılar günümüzde neyi temsil ediyorlar? İslam dünyasında bu dalganın yükselişine hangi süreçler neden oldu? Bu eğilim tersine çevrilebilir ya da aşılabilir mi? Bunlar, İslam dünyası içinde ve dışında daha derin tartışmaları körükleyeceği umuduyla burada ortaya attığım sorulardan bazılarıdır.

Her türlü yanlış anlamayı bertaraf etmek için, baştan kısa bir açıklama yapmam gerekiyor. Dinsel inançların benim hayatımda hiçbir yeri olmadı. Ben beş-altı yaşımdan itibaren bir bilinemezciydim. On iki yaşımda sıkı bir ateist oldum ve birlikte büyüdüğüm birçok arkadaşım gibi ondan sonra da öyle kaldım. Ama dinsel bir kültürün içinde yetiştim ve bu da benim hayatımı zenginleştirdi. Bir mümin olmadan dinsel bir kültürün parçası olmak bence son derece doğal bir şeydir.

Tarihçi Isaac Deutscher, kendisinden Yahudi-olmayan bir Yahudi olarak söz eder ve kendini Spinoza, Freud ve Marx'ta simgeleşen uzun bir entelektüel kuşkuculuk geleneğinin parçası olarak görür. Bu konu üzerinde ben de çok düşündüm ve zaman zaman kendimi Müslüman-olmayan bir Müslüman olarak tanımlıyorum, ama bu adlandırma da tam yerine oturmuyor; kulağa garip geldiği gibi inandırıcı da olmuyor. Yine de bu demek değildir ki, İslam'ın kendi seküler aydınları ya da sanatçıları yoktur. Geçtiğimiz yüzyılda, birçokları yanında Nâzım Hikmet, Faiz Ahmed Faiz, Abdulrahman Münif, Mahmud Derviş, Fazıl İskender, Necip Mahfuz, Nizar Kabbani,

Pramoeda Ananta Toer, Cibril Diop Mambety gibi isimler ortaya çıkmıştır. Ama bu kişiler şair, romancı ya da film yapımcısıdır. Sosyal bilimlerde buna eşdeğerde bir örneğimiz yok, çünkü din eleştirileri İslam dünyasında her zaman örtüktür. Entelektüel hayat güdük kalmış, bu da İslam'ı statik ve geriye dönük bir din haline getirmiştir.

Ben bir Müslüman olarak doğdum. İslam'ın ailemizin feodal çifliğindeki yoksul köylüler için ahlâki gücün ana kaynağı olduğuna inanan dayım, her fırsatta sağ kulağıma kutsal dualar fısıldardı. Yıl 1943, yer Britanya imparatorluğu yönetimindeki Lahor'du. Lahor kozmopolit bir şehirdi; çoğunluğu Müslümanlar oluşturuyor, onlardan sonra Sihler, daha sonra da Hindular geliyordu. Camiler, tapınaklar ve *gurdwara*'lar bu eski şehrin semalarını süslemekteydi. Bir trajedi yaşanmak üzereydi, ama hiç kimse bunun farkında değildi. Nitekim trajedi dört yıl sonra, bir kızıl yağmur ve mason rüzgârı şeklinde geldi.

O Ağustos ayında, yaşlı Britanya İmparatorluğu nihayet bu topraklardan ayrılıp Hindistan bölündüğünde, ben daha dört yaşındaydım. O zaman ilan edilen Pakistan devleti, çoğu ya buna ilgisiz ya da bunun ne anlama geldiğine ilişkin hiçbir fikri olmamasına rağmen, Hindistan'ın Müslüman nüfusuna teslim edilmişti. Pakistan, kelimenin sözlük anlamıyla *"pak ülke"* anlamına geliyordu; bu, özellikle oraya gönüllü olarak gelen mülteciler için, bütün ülke çapında bir mutluluk kaynağı haline gelmişti. Şahsen benim hafızamda bölünmeyle ilgili hiçbir anı yok. Tek bir tane bile. Büyük bir alt-kıta sayılabilecek bir alan dinsel çizgilerle bölünürken, bütün Kuzey ve Doğu Hindistan'da o yılı belirleyen etnik temizlik süreci benim çocukluğumu hiç etkilemedi.

Lahor tamamen değişti. Birçok Sih ve Hindu, komşuları tarafından katledildi. Canlarını kurtaranlar Hindistan'a kaçtı. Kuzey Hindistan şehirlerindeki Müslümanlar da aynı kaderi paylaştı. Zaten bölünmeler genelde din faktörü olmadan da bu

sonuçları yaratır, ama din faktörünün etkisi bölünmeye ayrı bir şiddet katar.

Sonra, çok zaman sonra, son derece tatlı ve nazik ama aynı derecede dindar biri olan, aynı zamanda beni de büyüten babamın yaşlı mürebbiyesi, Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ı karşılamak için beni nasıl Lahor sokaklarında dolaştırdığını anlatmıştı bana; yeni devletin ambleminin yeşil ve beyaz hilalli küçük bir kopyasını satın aldığını, benim de onu nasıl bir hevesle sallayıp "Pakistan Zindabad" (Yaşasın Pakistan!) diye bağırdığımı çok kez hatırlatmıştı. Eğer bu doğruysa bile böyle bir hareketi bir daha tekrarlamadığımı biliyorum. Kendimi bildim bileli dinsel milliyetçiliğe ya da dinsel çokkültürcülüğe karşı alerji duymuşumdur çünkü.

1947'de, Britanyalıların "sivil hat" dedikleri, şehrin "korunaklı" kesimindeki Race Course sokağında yaşıyorduk. Bu bölge, henüz son Büyük Moğol İmparatoru Evrengzib'in Badşahi (Kraliyet) camisini yapmadan çok önceleri Kale'nin çevresinde inşa edilmiş olan duvarların dışındaki sıkışık, aşırı kalabalık eski şehirden kopmuş bir bölgedeydi. En eski Hindu tapınaklarının bazıları da eski şehirde bulunuyordu; ayrıca burası büyük Sih hükümdarı Mihrace Ranjit Singh'in küllerinin serpildiği yerdi. Ardından yavaş yavaş, bütün şehirlerde olduğu gibi, çeşitli bağlantı yolları yapıldı ve eski şehirle yenisi birleşti. Şehrin çevresinde varoşların oluşturduğu bir halka ortaya çıktı. Yeni demiryolu istasyonlarının yakınına demiryolu işçileri için özel semtler inşa edildi. Onların etrafında imalat atölyeleri gelişti ve zamanla alışveriş merkezleri, Yüksek Mahkeme ve Hükümet Binası boy gösterdi; bu bölgenin ötesinde sağlam evleri ve geniş bahçeleriyle "sivil hat" uzanıyordu. Bu Lahor, Britanyalıların "bizim kılıç sapı" ya da "bizim Prusya" dediği, eski Pencap eyaletinin idare merkeziydi.

Eski şehir, yiyecek dahil farklı mallar ve eşyalarda uzmanlaşmış sokakları, caddeleri ve pazarlarıyla her zaman çok he-

yecan vericiydi. Şehir orta çağlardan bu yana neredeyse değişmeden kalmıştı ve çocuklar olarak biz, sıklıkla, Moğol İmparatoru'nu Fort sarayına götüren fillerin geçişini ve dükkân sahiplerinin akşamları İmparator şehrin örnek ürünlerini görmek istediğinde nasıl kendi mallarının ötekilere tercih edildiğine inandırmak için birbiriyle girdiği iddiaları hayal ederdik.

İnsan gerçek Lahor'un bu olduğunu hissediyordu. 1947'de, cinayetlerin en yoğun olarak yaşandığı yerdi orası. Biz, çılgın kalabalıktan çok uzakta yaşıyorduk. Bazen kurbanların çığlıklarının "sivil hat"ı aşıp kulağımıza kadar geldiğine ve ağızlarda iyi Müslümanların nasıl kana susamış Sih kadın ve erkeklerini koruduklarına ilişkin birçok hikâye dolaşırdı. Ama ben o zaman ne bir çığlık duydum, ne kan gördüm, ne de bu hikâyeleri dinledim; bunların hepsini sonradan duydum.

Benim ailemden kimse öldürülmedi. Hiçbir yere gitmiyorduk biz. Kaderimizde iki taraflı mülteci akınının bir parçası olmak yazılı değildi. Şanslı kişilerdik. Her zaman için, şimdi Pak-Ülke diye bilinen yere aittik. O felaket zamanlarında milyonlarca Sih'i, Müslüman'ı ve Hindu'yu pençesine alan travmaların, trajedilerin ve sınır tanımayan endişelerin kurbanı olmamıştık.

Ne yazık ki iki taraftan da çok az politikacı, sonuçları önceden görmeyi başarabildi. Cavaharlal Nehru'nun romantik milliyetçiliği, bağımsızlığı, uzun süre gecikmiş bir "özgürlükle buluşma" olarak resmediliyordu, ama hiçbir zaman bu buluşmanın kanda boğulacağını hayal etmemişti. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah, yeni devletin seküler Hindistan'ın daha küçük bir versiyonu olacağına içten inanmıştı, ama tek bir farkla: Burada Müslümanlar çoğunluk cemaat, Sihler ve Hindular ise sadık azınlık olacaktı. Cinnah her yılın belli bir zamanını Bombay'daki büyük malikânesinde geçirebileceğine gerçekten bütün samimiyetiyle inanıyordu.

Yaşanan vahşet dalgası karşısında Cinnah da sarsıldı, ama bedeli Gandhi tek başına ödedi. Köylüleri saflarına çekmek ama-

cıyla Hindu imgeleri kullanmakta ısrar eden ve milliyetçi liderler içinde en dindar kişi olan Gandhi, Ayrılık sonrasında masum Müslümanların haklarını savunduğu için fundamentalist bir Hindu fanatik Nathuram Godse tarafından öldürüldü. İşte bu geçmiş, şimdiyi kemirip geleceği çürütüyor. Asılan Godse'nin siyasal varisleri, Nehru ve Gandhi'nin çocuklarını saf dışı bıraktılar. Bugün Yeni Delhi'de iktidarı onlar elinde tutuyor. Politika, dinsel dünyanın zehirli dumanında boğuluyor. Eski alt-kıtanın şairlerinin aksine, tarih genellikle duygulara yer bırakmıyor.

Ben Lahor'u seviyordum. O zamanlar ortaokula gidiyordum ve Race Course sokağındaki evimizden, dedemin beş çocuğu için inşa etmiş olduğu büyük bir apartmandaki kendi dairemize taşınmıştık. Yeni dairemiz Nicholson Road üzerindeydi, ama küçük bir Sih kalesi etrafında kurulmuş eski bir Sih yerleşim alanı olan Kila Gucar Sing'in dar sokakları ve dükkânlarına çok yakındık. Sokak isimleri değişmemişti. Kendime hiçbir zaman bütün bu Sihler nereye gitti diye de sormamıştım. Çocukluğumun ilk yılları uçurtma uçurarak, kriket oynayarak ve yaramazlıklar yaparak geçmişti. Eski rakiplerin birbirlerinin uçurtmalarına takıp aşağı indirmek için fırsat kolladığı, Lahor semalarının farklı renk ve şekillerle dolduğu uçurtma festivali Basant'ın bin yıllık bir Hindu mitolojisinin ürünü olduğunu keşfetmem de çok sonraları oldu. Bizim için önemli olan uçurtma savaşlarının kökeni değil, satın alınacak iplerin kalitesiydi. Eski şehirde özel uçurtma ipi hazırlama sanatının ustaları vardı. Uçurtma ipi un ufak edilmiş camla tutkal karışımına yatırılıyor ve bütün gece kurumaya bırakılıyordu. Ben tarihten çok, pazardan en iyi kalite ipi satın alabilecek parayı biriktirmekle meşguldüm.

Bir şeylerin farkına varışım zamanla oldu. Ailem, antik bir kent olan Taxila'ya yakın, Peşaver ve Hayber Geçidi'nin tam güneyinde, Kuzey Pencap'ın uzak köşelerinden gelmiş. Hepsinin kökeni Hattar kabilesine ait toprak sahibi eski bir aileye

dayanıyor ve onların konumundaki herkes gibi Kuzey Hindistan'daki iktidar mücadelelerinde taraf olmaya zorlanmışlar. İmparator Cihangir, anılarında bu kabileden bahsederken, hepsinin de kaba, görgüsüz, kibirli ve hırçın insanlar olduğundan, en önemlisi, kendisine vermeleri gereken haracı ödemeyi inatla reddettiklerinden şikayet eder. Anlatılanlar doğru görünüyor. Aile sıklıkla Pencap'ı kimin yöneteceği konusunda bölünürdü ve ailenin bir kısmı karşı tarafı desteklerdi. Tabii bu tutum, iktidara kim gelirse gelsin, aile mülkünün güven içinde kalmasını sağlıyordu. Bunun kolektif bir feodal kurnazlık mı, yoksa kan davası ve toprak kavgasının bir sonucu mu olduğu hakkında benim hiçbir fikrim yok. İkisi de olabilir, kim bilir. Ama kesin olan bir şey, 1840'larda iki kardeş -Serdar Karam Han ve Serdar Fatih Han- arasındaki rekabetin, birincinin (benim büyük büyükdedem) küçük kardeşi tarafından öldürülmesiyle sonuçlandığı.

İki erkek bir av gezisine çıkarlar, ama ormanda pusu kurulmuştur. Karam Han'ın atı, aile evine eğerinde kan izleriyle döner. Birkaç saat sonraysa ölüsü bulunur. Cinayet haberi hemen yayılır. Karam Han'ın varislerinin de listede olduğundan endişe duyan yöredeki bir başka toprak sahibi, dul kadına ve beş oğluna kucak açmakla kalmaz, Fatih Han'ı öldürerek intikam da alır. Bir hafta sonra, Karam Han'ın oğulları General Abbot'ın himayesine girerler ve onlara Britanya koruması sağlanır. Çocukların en büyüğü Serdar Muhammed Hayat (benim anne tarafından büyük büyükbabam) yeni yöneticilere sadık kalır. Kabile üyelerinden oluşan kendi süvari birliğini kurarak İkinci Afgan Savaşı'nda Britanyalılarla birlikte omuz omuza savaşır. Ama bu kitapta ondan pek bahsetmiyeceğim.

Ailenin öbür kanadı, yani Kabil'in nesli, aile arasında aşağılamak amacıyla "küçük han" denen kesim, önceden Sihlerle birlikte Britanya'ya karşı savaşmış ve yenilmiştir. Ailenin başında olan Muhammed Hayat Han bu yenilginin layıkıyla hatırlan-

masını sağlar. Bu hareketinden şükran duyan bir sömürge yönetimi yetkilisi ise onun ganimetten payına düşeni yasallaştırır. Başarı Serdar Muhammed'in aklını başına getirir. Ondan sonra aile geleneği toprak sahiplerinin servetleriyle böbürlenmeyip, mütevazı bir hayat sürmesini emreder. Muhammed Hayat'ın kardeşi Gulab Han da bu geleneği sürdürmek istemiş, ama sözünü geçirememiştir. Kilometrelerce uzaktan görülebilen ailenin iki katlı büyük köşkü, eski Vah köyünün tam ortasında inşa edilmiş. Bir zamanlar babam bana yaşlı bir köylü kadının Muhammed Hayat'tan "koca kafalı, koca taşaklı ve gösteriş budalası" biri olarak söz ettiğini söylemişti; bu sıfatlar babama her zaman ciddi bir küçümseme ifadesi gibi gelmiştir.

Hindistan yalnızca yerli şeflerin ve yöneticilerin rızasıyla yönetilebilen bir ülkedir. Moğol imparatorları bu dersi çok çabuk öğrenmişlerdi. Ekber, Hinduizm'le İslam'ın sentezi olan yeni bir din yaratmaya girişmişti. Hatta çok daha dindar Evrengzib bile, hiçbir zaman ordusunu bütünüyle Müslümanlaştırmaya teşebbüs etmemişti. Onun en becerikli generalleri Hindu şefleriydi.

Hindistan'ı fiilen yönetmenin bir karabasan olduğunu gören Britanya, ileri teknolojilerine rağmen ciddi ittifakları olmaksızın yönetimlerinin uzun sürmeyeceğini fark etmişti. Raca, çok az sayıda Britanyalıyla varlığını sürdürdü.

Benim büyükbabam Sikandar Hyat Han, Birlikçi Parti'nin (Müslüman, Hindu ve Sih toprak beylerinin birleşik cephesi) lideriydi ve 1937 yılında seçimle Pencap'ın başbakanı olmuştu; Pencap ise Gandhi ve Nehru'nun Kongre Partisi'nin hiçbir zaman başarı gösteremediği iki bölgeden biriydi. Dedem bütün azınlıklara yeterli güvenceleri sağlayan, sıkı bir federal Hindistan taraftarıydı. 1942 Aralık ayında, 49 yaşındayken kalpten öldü, ama görevinin son yılında Cinnah'la Müslüman Birliği'ni kaba dinsel duyguları körüklemekten vazgeçirmeyi

amaçlayan bir anlaşma imzalamıştı. Eğer yaşamış olsaydı, büyük bir ihtimalle Pencap'ın bölünmesini durdurmak için elinden geleni yapacaktı. Tabii başarabilir miydi, bilinmez.

Aslında Cinnah bile, Haziran 1946 gibi yakın bir tarihte, İşçi Partisi hükümeti tarafından Hindistan'a gönderilen Kabine Heyeti'nin önerdiği federal çözümü müzakere etmeye hazırlanıyordu. Bu özel çözümü imkânsız hale getiren taraf Kongre Partisi'ydi. Bu başarısızlık, Ayrılık'tan tam bir yıl önce Doğu Hindistan'da Hindu-Müslüman ayaklanmalarının başlaması anlamına geliyordu. Ağustos 1946'da dört gün içinde Bengal'de 5 bin insan öldürülmüş ve bunun üç katı kadar insan da yaralanmıştı. Pencap'ta durum kritikti. Korku akla hâkim olmuştu.

Nisan 1947'de, Komünist Parti'nin aktif bir üyesi olan ve kız kardeşime hamileliğinin son günlerini yaşayan annem, evde tek başına kalmış. Bir gün aniden ön kapının kuvvetli biçimde çalındığını duymuş. Açmaya koşmuş ama korkuya kapılıp açmamış. Kapıda dev gibi bir Sih duruyormuş. Annemin yüzünde bir kaygı ifadesi gören adam durumu anlamış. Bütün öğrenmek istediği, aynı yol üzerinde başka bir eve nasıl gidebileceğiymiş. Annem yolu tarif etmiş. Adam içtenlikle teşekkür edip oradan ayrılmış. Annem de yaptığından utanç duymuş. Nasıl böyle davranabilir, bütün insanlar nasıl böyle davranabilir diye düşünüp kendini ayıplamış. Lahor, yüzlerce yıldan beri, gerçek anlamda çokkültürlü ve kozmopolit bir şehir olmuştur. Şimdiyse bu şehrin yurttaşları çılgınlığın pençesine düşmüş durumda.

Cinnah, Pakistan'ı bölünmemiş bir Pencap, bölünmemiş bir Bengal'le Sind, Belucistan ve Kuzey-Batı Sınırı Eyaleti'nin birleşmesi olarak düşünüyordu. Buna göre, Pencap'ın yüzde 40'ı Hindular ve Sihlerden, Bengal'in yüzde 49'u da Hindulardan oluşacaktı. Bu ütopyacı bir çözümdü. Bir kere dine daya-

lı bir ayrıma gidilince ve komşular (elli yıl sonra Bosna'da olduğu gibi) birbirlerini boğazlamaya başlayınca, bu iki bölgeyi bir arada tutmak güçtü.

Söylentiye göre Cinnah, Mart 1947'de son Vali Lord Mountbatten'e, "Tamamen verdiğiniz sürece, ne kadar küçük vereceğiniz önemli değil," demiştir.

Bölünmenin bedeli ağırdı. 2 milyon ölü, 11 milyon mülteci. Alt-kıtanın en yetenekli Urdu yazarlarından biri olan Sedat Hasan Manto, "Toba Tek Sing" adlı dört sayfalık bir şaheser yazmış ve Ayrılık zamanında Lahor'da yapılan akıl almaz çılgınlıkları anlatmıştı. Bütün şehirler etnik olarak temizlenirken, katliamların önü nasıl alınabilirdi?

Gözü dönmüş Hindu ve Sihlere Hindistan'daki kurumlara taşınacakları söylenmiş. İnsanlar isyan etmişler, birbirleriyle kucaklaşıp ağlaşmışlar. Onları Hindistan'a taşımak için bekleyen kamyonlara zorla bindirilmişler. İçlerinden biri, bir Sih, sınıra ulaştığında o kadar öfkeye kapılmış ki, yerinden kıpırdamayı reddetmiş ve Pakistan'la eski Hindistan'ı ayıran sınır taşının üzerinde ölmüş. Gerçek dünya delirdiğinde, normallik kendisine ancak tımarhanede yer bulur. Gözü dönmüş caniler, işlenmekte olan suçu buna karar veren politikacılardan daha iyi anlarlar.

Bir yıl sonra, 1948'de, Arap dünyası farklı ama kıyaslanabilir bir süreç yaşamaya başladı. Bir başka dine dayalı devlet, İsrail, kuruluyordu. Bir kere daha, tikel olan evrensel olanı yenilgiye uğratmaktaydı. Hem Pakistan hem de İsrail örneklerinde, kurucular dine dayalı bir devlet politikasından çok uzaktılar. Muhammed Ali Cinnah ünlü bir bilinemezciydi ve inandığı dinin çoğu tabusunu yıkmıştı. Ben Gurion ve Moşe Dayan kendilerini ateist olarak tanıtıyorlardı. Ancak din, fundamentalistlerin arzularına karşın bu iki devletin yaratılmasında merkezi motif olarak kullanıldı. Cemaat-i İslami ve onun Yahudi muarızı, bu devletlerin oluşumuna karşı çıktılar. Cemaat-i İslami tu-

tumunu çabucak gözden geçirdiyse bile, Yahudi muarızı düşmanlığı korudu ve genellikle seküler kesimden çok mülksüz Filistinlilere karşı daha sıcak bir yaklaşım içinde oldu.

Filistin'de ölenlerin sayısı Güney Asya'dakiyle aynı değildi, ama saldırgan ve acımasız bir şiddet yoluyla Filistinliler köyleri ve topraklarından sürüldüler; bu sürgün, hiçbir zaman iyileştirilemez bir yara açtı. Bizde ise Ayrılık'ın yarattığı korkulara rağmen, mültecilerin hiçbiri devletsiz ya da evsiz bırakılmadı; bu insanlar Hindistan ya da Pakistan'da iskan edildiler ve birçok durumda kaybettikleri mülkler karşılığında belli bir tazminat aldılar.

Siyonist yerleşimciler tarafından topraklarından sürülen Filistinliler ise devletsiz bir halk haline geldiler ve hayatlarını sürgünde ya da yoksulluğun kol gezdiği mülteci kamplarında geçirmeye mahkûm edildiler. Mısır'da Cemal Abdül Nasır'ın zaferine kadar bu olayların Pakistan üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Ne zaman ki İsrail 1956'da Mısır'ı işgal etmek için Britanya ve Fransa'yla birleşti, o zaman Ortadoğu'daki bu yeni devletin bölge açısından ne anlama geldiğini gördüm. O zamana kadar, Jenosit anıları insanların Filistinlilerin neler çektiğini görmemesini ya da önemsememesini sağlıyordu çünkü.

Ben kendi payıma, yaşanan felaketin boyutlarını ilk kez 1967 yılında, Altı Gün savaşından birkaç hafta sonra, Ürdün ve Suriye'deki Filistin kamplarını ziyaret ettiğimde anlayacaktım. Her yeri yara bere içindeki Filistinli çocuklardan, mültecilerin katlanmak zorunda bırakıldığı koşullardan ve annelerin, kız kardeşlerin ve eşlerin anlattığı hikâyelerden derinden etkilendim. Kamplarda konuştuğum kadınların hiçbiri yüzünü kapamamıştı; içlerinden sadece birkaç tanesi başlarını örtmüştü.

İşte ilk o zaman, yaşanmakta olan ikili trajedi hakkında ciddi olarak düşündüm. Çarlık Rusyası'ndaki pogromlardan Auschwitz ve Treblinka gaz odalarına kadar Avrupalı Yahudi-

lerin çektiklerinden burjuva uygarlığı sorumluydu. Fakat bu suçların bedelini Filistinli Araplar öderken, Batı açıkça İsrail'i silahlandırıyor ve ona olan "vicdan borcu"nu kapatıyordu.

Onlarca yıl sonra New York'ta Edward Said'le yaptığım bir söyleşiyi kayda alıyordum. Orada 1917'nin 20. yüzyılı belirleyen yıl olduğu konusunda fikir birliğine varmıştık. Çağa damgasını vuran olay benim açımdan Rus Devrimi, onun açısından ise Balfour Bildirisi'ydi. Birincinin çöküşü ve ikincinin zaferi, bir şekilde 11 Eylül'de New York ve Washington'da olanlarla da bağıntılıydı.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLALAR VE ZINDIKLAR

Geniş ve güçlü imparatorluklar bir din temelinde kurulmuştur. Bunun nedeni, hâkimiyetin ancak zaferle sağlanabilmesi ve zaferin de en fazla dayanışma ve amaç birliği sergileyen tarafın yanında olmasıdır. Artık insanların kalpleri, Tanrı'nın yardımıyla, ortak bir dine katılımları sayesinde birleşiyor ve onunla uyumlu olarak çarpıyor...

(İbn Haldun,
Mukaddime, 1332-1406)

Rüyanda tanımadığın genç bir erkekle sapkın bir ilişkiye girmek, düşmana karşı kazanılan bir zaferin işaretidir... eğer rüyanda bir kadınla sevişiyor ama gerçekte bir erkekle ilişkiye giriyorsan, geçmişte seni aşağılamış bile olsa o erkekle ilgili beklentilerin gerçekleşecektir... Bir hayvanla cinsel ilişkiye girmek ise refahın ve uzun ömrün işaretidir...

(İbn Şirin,
Rüyaların Yorumu, 634-704)

1

ATEİST BİR ÇOCUKLUK

Aslında ben Tanrı'ya hiçbir zaman inanmadım. Bilinemezci olduğum altı ile on yaşları arasında, bir haftacık bile olsa! İnanmamamın felsefeyle alakası da pek yoktu. Bu bir içgüdüydü. Benim gözümde uzaydan başka bir şey yoktu. Elbette bu, benim tahayyül gücümün zayıflığı olabilir. O tatlı, yasemin kokulu yaz gecelerinde, camilere hoparlör takılmasından çok önceleri, sessizliği içime çekmek, sürekli hareket halinde ve pırıltılı gökyüzüne bakmak, kayan yıldızları saymak ve uykuya dalmak benim gözümde her şeye yetiyordu. Sabahın erken saatlerinde ise müezzinin ezanı kulaklarımızda mutluluk verici bir çalar saat sesi gibi çınlardı.

İnanmayan biri olmanın birçok avantajı vardı. Hizmetçilerin, akrabaların ya da kuzenlerin ilahi emirlere ilişkin tehditleri ("Eğer bunu yaparsan Allah kızar" ya da "Eğer yapmazsan Allah cezanı verir" gibi uyarılar) beni etkilemiyordu. Kendi kendime, "Bırak en kötüsünü yapsın," diyordum, ama O hiçbir zaman yapmadı ve sanırım kendi adına bu pasifliği O'nun olmadığına dair inancımı güçlendirdi. Bu, benim erken yaşlarda savunduğum, kaba empirizmden koparılmış bir parça pirzola olarak kuşkuculuktu.

Annem babam da Tanrı'ya inanmıyordu, dolayısıyla onların çoğu yakın dostu da. Din, Lahor'daki evimizde çok küçük bir yer işgal ediyordu. Kuşkusuz iman etmiş başkaları da vardı, ama onlar da inançlarını herhangi bir yaygara koparmadan, tevazuyla ifade ediyorlardı. Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında, İslam dünyası genelinde modern düşünceyi benimsemiş eğitimli insanların çok büyük bir bölümü, örgütlü dinin bir anakronizm olduğunu fark etmişti. Ama eski alışkanlıklar sürüyordu yine de: Sözde namuslu, dürüst olmak, abdestini almak ve Cuma namazlarında uysal bir şekilde başını secdeye koymak. Bazen her yıl birkaç gün oruç da tutuyorlardı, genellikle Ramazan ayının sonunda, tam yeni ay çıkmadan önce.

Şehirlerde yaşayan insanların dörtte birden fazlasının bütün bir ay oruç tuttuğundan kuşkuluyum. Kahve hayatı hiç aksamadan sürerdi. Çoğu insan her iftar zamanı camilerde ya da zenginlerin mutfaklarında dağıtılan bedava yemeklerden faydalanabilmek için oruç tuttuğunu söylerdi. Kırsal kesimde oruç tutanların sayısı daha da azdı, çünkü ağzına bir şey koymadan, özellikle de yaz dönemine rastlayan Ramazan aylarında, su içmeden çalışmak zordu. Ama bayramı herkes kutlardı.

Bir gün, sanırım 1956 güzüydü, evde akşam yemeği sonrası yapılan bir sohbete kulak kabartıyordum; çocuklar, hizmetçiler gibi, hem sağır hem de görünmez kabul edilirdi. Bu bizim

lehimize oluyor, çünkü masum kulaklarımıza ister istemez çok sayıda haber çalınıyordu. Bu sefer kız kardeşim, kuzenlerim ve benden kibarca başka bir yerde oynamamız istenmişti. İsteksizce yan odaya geçtik. Yaygaracı, odun kafalı bir halamın ve iri kemikli bir amcamın annemle babamı yarı fısıltıyla, "Ne olduğunuzu biliyoruz... biliyoruz, inanmıyorsunuz ama bu çocuklara bir fırsat verilmeli... Onlara dinlerini öğretmeniz lazım," diye paylayan sesini duydukça kıkırdıyorduk.

Kıkırdamak için erkenmiş oysa. Çünkü birkaç ay sonra bize Kuran ve İslam tarihi öğretmesi için bir hoca tutuldu. Babam, "Burada yaşıyorsunuz," demişti. "Kutsal metinleri öğrenmelisiniz. Tarihimizi öğrenmelisiniz. Sonra istediğinizi yapın. Her şeyi reddetseniz bile, kişinin neyi reddettiğini bilmesi her zaman daha iyidir."

Bu oldukça anlamlı bir tavsiyeydi, ama bana o zaman ikiyüzlülük ve ihanet gibi gelmişti. Evimizde hiç bilmedikleri bir Şeytan'dan nefret eden ve bir Tanrı'ya dua eden, şüphe edecek kadar beyin taşımayan, genellikle akrabaların oluşturduğu bağnaz aptallardan söz edildiğini ne kadar çok duymuştuk? Şimdi kendim bu din eğitimini almaya zorlanıyordum. Bu dayatma beni çok kızdırdı ve işi sabote etmeye karar verdim.

O zaman babamın bu kararının kendi hayatının bir dönemiyle ilişkili olabileceği aklıma bile gelmiyordu. Belki aynı yaşlardayken kendisinin de yaşamak zorunda bırakıldığı dinsel deneyimi hatırlamıştı. 1928'de, on iki yaşındayken, babam annesi ve yaşlı dadısıyla (anneannemin en güvendiği tecrübeli hizmetçi) birlikte hacca gitmişti. Şimdi olduğu gibi o zaman da, kadınlar eğer yanlarında on iki yaşın üzerinde bir erkek varsa Mekke'yi ziyaret edebiliyorlardı. Diğer yaşlı erkekler böyle bir şeyi hiç tereddütsüz reddetmişti. Fakat ailenin en genç erkeği olarak babamın bu meselede bir seçim hakkı yoktu. Dindar olan ağabeyi babamın bu hac deneyimini unutması-

na hiçbir zaman izin vermedi. Babama yazdığı mektuplar, her zaman isminin önüne eklenmiş bir *Hacı* ibaresiyle başlardı; çay saatlerinde bizim için de büyük bir eğlence kaynağıydı bu.

Uzun yıllar sonra, Suudi seçkinler sürüsü petro-dolar peşinde ter dökerken, babam Hicaz'da tanık olduğu yoksulluğu hatırlayacak ve Mekke yolunda soyulduklarını anlatan Arap-olmayan birçok hacının acıklı hikâyelerini anlatacaktı. Petrol öncesi dönemde, yıllık hac ziyaretleri yerel halkın başlıca gelir kaynaklarından biriydi. Bu insanlar çoğu zaman kıt kazançlarını hacıların mallarına yönelik iyi örgütlenmiş saldırılardan elde ediyorlardı. Hacdaki törene katılan insanların üzerlerinde basit, beyaz bir çarşaftan başka bir şey olmaması gerekiyordu; bütün değerli eşyalardan arınmış olmalıydılar. Yörenin hırsızları saat ve altın çalmakta özellikle ustaydılar. Çok geçmeden, deneyimli hacılar Mekke'nin "yoksul kulları"nın beş para etmediğini fark etmiş ve gerekli önlemleri almışlardı. Artık karşılıklı zekâlar yarışıyordu. Belki günün birinde İranlı bir yönetmen Doğu'nun Bunuel'e borcunu ödemek için bu konuda bir film yapar.

Kutsal topraklara yapılan seyahat babamı çok etkilememişti. Belki de etkilemişti, çünkü yıllar sonra bir ortodoks komünist oldu ve hayatının sonuna kadar da öyle kaldı. Moskova artık onun Mekke'si haline gelmişti. Belki de genç yaşımda beni dinle tanıştırmanın da benzer bir dönüşüme neden olabileceğini düşünüyordu. Arkadaşlıklarından nadiren zevk aldığı ve mevcudiyetleri her zaman rahatsızlık veren ailenin kıt beyinli üyelerini memnun etmek yerine, gerçek motifinin bu olduğunu düşünmek doğrusu benim hoşuma gidiyor. Babam, sağlıklı genç insanların enerjilerini böylesi bir saçmalığa harcamalarını ve hayatlarının geri kalan kısmında da hiç düşünmeden bunu sürdürmelerini her zaman garip bulmuştu.

Sonraki yıllarda, kendisinin "feodal dünyanın beyhudeliği"[1] olarak adlandırdığı şeylerden elini eteğini çektiği için babama hayranlık duydum. O bunu siyasal teoriye ve bir siyasal partiye duyduğu ilgi sayesinde başarmıştı; bu ilgisi onu hem teorinin hem de partinin zeminini oluşturan gerçekliğe karşı duyarlı ve bilinçli kılmıştı. Bugünün İslam dünyasında ise böyle bir seçenek ne yazık ki yok.

Ben Arapça bilmediğimden, Kuran'ı ancak ezberleyerek öğrenebilirdim. Bu durum babamın hiç hoşuna gitmediği gibi, onun önerdiği çözüm de işkenceyi artırdı. Onun önerisine göre, Kuran üzerinde çalışmaya başlamadan önce ilahi dili öğrenmem gerekiyordu. Ben bunu hiç tereddütsüz reddettim, ki bu da benim sığlığım yüzündendi; Arapça, ilahi bir *dildi* gerçekten. Sonraları bu katı tutumumdan çok pişman oldumsa da artık iş işten geçmişti.

Öğretmenim Nizam Din belirlenen günde geldi ve çalışma başladı. Öğretmenimin kahramanca gayretleri sayesinde, bugün bile Kuran'ın başlangıç bölümlerini ilahi dilden okuyabiliyorum: *Elif, lam, mim* ve ardından o hayati ifade... *Bu kitapta şüpheye yer yoktur*. Şükürler olsun ki Nizam Din de çok dindar biri değildi. Onlu yaşların sonundan yirmili yaşların sonuna kadar sakal bırakmıştı. 1940'ta büyük bir dönüşüm geçirmiş, sakallarını kesmiş, anti-emperyalist dava uğruna dinden vazgeçmiş ve sıkı bir solcu olup çıkmıştı. Birçokları

---

1) Feodal dünyanın beyhudeliği çeşitli biçimlerde olabilir, ama bu dünya sınıf çıkarlarını savunmayı her zaman bilmiştir. Babamın Hindistan Komünist Partisi'ne (HKP) üyeliği onun sandığı kadar gürültü patırtı yaratmamıştı. Babası ve kuzenleri tarafından anlayışla karşılanmış ve kendisine 1946 seçimlerinde Pakistan'ın 1947'de doğumundan sonra Kurucu Meclis'in yapısını belirleyecek olan Pencap Yasama Meclisi'nde bir sandalye teklif edilmişti; bölgedeki başka koltuklar gibi o da ailemiz tarafından kontrol edildiği için yeri sağlamdı. Babam teklifi HKP Politbürosu'na iletti. Yoldaşlar uzun uzun düşündüler; mecliste kolayca bir sandalye kazanma fikri akıllarını çeliyordu, ama sonunda teklif ilkelere uymadığı için reddedildi. HKP için yarışacak kişi emektar bir işçi sınıfı militanı olan Fazal Elahi Kurban'dı. Kurban ailenin yoğun çabasıyla birkaç yüz çarşaf oy aldı. Kazanan ise, adını hatırlayamadığım, biraz karanlık ilişkilere sahip bir akrabamızdı.

gibi o da hayatının bir dönemini bir sömürge hapishanesinde geçirmiş ve bu deneyimi onu daha da radikal yapmıştı. Ama Kuran'ı da hiçbir zaman unutmamıştı. Aralık 2000 gibi çok yakın bir tarihte bile, hakikatin Kuran'da çok güçlü bir kavram olduğunu ama pratik hayata hiçbir zaman aktarılmadığını, çünkü mollaların İslam'ı tahrip ettiğini söylüyordu.

Çalışmamızın başlarında Nizam Din, benim Kuran'ın ayetlerini öğrenmekten çok sıkıldığını fark etmiş ve bu yüzden İslam tarihini öğretmeye kalkışmamıştı. Ne yazık! Eğer öğretseydi çok olağanüstü yorumlar getirebilirdi ama çok büyük ihtimalle kendisi de bu tarihi çok az biliyordu.

Bize ayrılan zamanı genellikle tarih üzerine tartışarak geçiriyorduk: Britanya emperyalizmine karşı milliyetçi mücadele, Bengal ve Pencap'ta terörizmin kökenleri, 1919 yılındaki Callianvalla (Amritsar) katliamını ve baskıcı yasaları protesto etmek için Pencap Yasama Meclisi'ne bomba atan Sih terörist Bagat Sing'in kahramanlığı... Bagat Sing, hapse atıldığında af dilemeyi reddetmişti; hapishanede ise bir taktik olarak terörizmi terk ederek klasik Marksist çizgiye yaklaşacaktı. Duruşması gizli yapılmış ve Nizam Din'in bu hikâyeyi bana anlattığı yerden yürüme mesafesiyle on beş dakika uzaklıktaki Lahor'un Merkez Hapishanesi'nde Britanyalılar tarafından asılmıştı. Nizam Din, "Eğer yaşasaydı, Britanyalıların gerçekten çok korktuğu bir lider olabilirdi. Şimdi şu halimize bak. Sırf bir Sih olduğu için, bu şehide bir anıtı bile çok görüyoruz," diyecekti.

Şimdi adına Pakistan denen yerde Hinduların, Sihlerin ve diğerlerinin yan yana yaşadığı köylerin olduğu güzel günleri anlatırdı Nizam Din. Müslüman olmayan birçok arkadaşı Hindistan'a göç etmişti. Sık sık da birlikte politikacıları ve Pakistan'da ardı arkası kesilmeyen siyasal krizleri tartışırdık.

Nizam Din, sesini hafifçe yükselterek, üstüne basa basa şöyle derdi: "Onlar cüce. Ne dediğimi anlıyor musun, Tarıkcım? Cüce! Hindistan'a bak. Farkı görürsün. Gandhi bir dev-

di. Cavaharlal Nehru bir dev." Yıllar içinde tarih, politika ve gündelik hayat hakkında Nizam Din'den okulda öğrendiklerimden çok daha fazla şey öğrendim. Üstelik öğrendiklerimin çoğu, bugün için bile yararlı, temel bilgilerdi. Ama dine ilgi duymamı sağlamakta başarısız kalmıştı ve bu konuda çok geçmeden başka bir girişim daha gündeme gelecekti.

Erken yaşlarda sakal bırakan ve kendini dine veren genç bir dayım bu görevi üstlenmeye gönüllü oldu. Onun her hafta, tam benim okuldan döndüğüm saatlerde habersizce evimizi ziyaret etmesi beni çok kızdırıyordu. Birlikte bahçede gezinirken, ruhsuz bir ses tonuyla, İslam tarihi hakkında bana kendisi gibi inandırıcı olmayan ve sıkıcı hikâyeler anlatıyordu. Anlattıkları sonu gelmez kahramanlıklar, Peygamber'in göğe yükselişi ve Allah'ın gazabı hakkındaki hikâyelerden ibaretti. O tekdüze konuşmasını sürdürürken, ben gökyüzünde uçuşan ve birbirine dolanan uçurtmaları seyrediyor, kafamdan kaybettiğim bir bilye oyununu yeniden kuruyor, ya da Pakistan'ın Batı Hindistan'la yapacağı ilk kriket maçını düşünüyordum. Yani, din dışında her şeyi. Birkaç hafta sonra, içimdeki imansızlık geninin bertaraf edilemeyecek kadar güçlü olduğunu söyleyerek o da çaba harcamaktan vazgeçti. Yine de içten içe, öğrettiklerinden bir şeylerin bende kalacağı umudunu taşıyordu. Ama yanılmıştı. Geriye hiçbir şey kalmadı.

Ovalardaki sıcaklık dayanılmaz derecede arttığı ve okulların iki aylık tatile girdiği yaz aylarında, Himalaya eteklerinde sık bir çam ormanının açıklığına kurulmuş, o zamanlar küçük ve ıssız bir yayla olan Nathiagali'ye göçerdik. Doğanın güzelliği her şeyi unutturuyordu. Orada, sınır kasabaları olan Peşaver ve Mardan'dan Peştun oğlanları ve kızlarıyla arkadaşlık ederdim. Hatta Lahor'da kış aylarında nadiren gördüğüm çocuklar yazın arkadaşım olurdu.

Arkadaşlık gerçekten de çok sıkıydı. Dağların havası başkaydı; toplumsal kısıtlamalar neredeyse hiç yoktu. Tam öz-

gürlüğün tadına orada vardım. Hepimizin, İngiliz adlarının bulunduğu gizemli mezarlıklar da dahil, gözde saklanma yerlerimiz vardı. Ölümün insanları bu kadar genç yakalaması her zaman yüreğime dokunur. Bir yıldırım düşmesi sonucu hasar görmüş, terk edilmiş, ağaçtan bir Gotik kilise vardı. Orada vadi bütün güzelliğiyle ayaklarımızın altında uzanır ve sık sık buluşma yeri olarak kullanılırdı.

Ve yanmış evler. Bunlar nasıl yanmıştı? Bu soruyu oranın yerlilerine sormuştum. Sıradan bir şeymiş gibi, "Bu evler Hindulara ve Sihlere aitti. Babalarımız ve amcalarımız yaktı onları," cevabını almıştım. Ama neden? "Elbette, geri dönmesinler diye." Ama neden? "Çünkü biz artık Pakistan olduk. Onların yurdu ise Hindistan."

Ben ısrarla "neden" diye sormayı sürdürüyordum. "Tıpkı sizin gibi onlar da burada yüzlerce yıl yaşadılar, farklı tanrıları olmasına rağmen aynı dili konuşuyorlardı, öyle değil mi?" Alabildiğim tek cevap, bükülen boyunlar ve silkilen omuzlar oluyordu. Hindular ve Sihlerin buralarda yaşamış olduklarını, aşağıdaki köylerde öldürülmüş olduklarını düşünmek içimde tuhaf bir duygu uyandırıyordu. Bu güzel doğa parçasında cinayetler ve yakıp yıkmalar bizim genç beyinlerimiz için anlaşılır şey değildi. Biliyorduk, ama nedenleri tam olarak anlayamıyorduk ve bu yüzden yıllar boyu bu korkunç olayların üzerinde durmadık. Peşaver'den arkadaşlarım Hindistan'a göç etmiş Hindu ve Sih Peştunların dilini konuşurdu. Kabile topraklarında -Afganistan ve Pakistan arasındaki ıssız topraklarda- çok az sayıda Hindu oturuyordu ve kabile yasaları onları korumaktaydı. Aynı şey Afganistan sınırları içinde de geçerliydi; ta ki Mücahitler ve Taliban sahneye çıkana kadar.

Nathiagali'de benim en gözde mekânlarımdan biri, iki dev meşe ağacı arasındaki bir boşluktu. Buradan Nanga Parbat (Everest ve K2'den sonra üçüncü zirve) üzerinden güneşin batışını seyredebilirdiniz. Karla kaplı zirve önce portakal rengine, ardın-

dan da kızıla boyanırdı. Soğuk geceler bile çok çarpıcıydı. Gökyüzü ve yıldızlar burada ovalarda olduğundan çok daha yakındır. Dolunay, Nanga Parbat'ın karla kaplı zirvesinde parladığında, bütün ovayı ışık seline boğardı. Burada bakışlarımızı Keşmir tarafına çevirir, ayın yarattığı mucizeyi seyreder ve Çin'in havasını içimize çekerdik. Bütün bunlar dururken, bırakın tek başına bize ayrılmış o önemli yedinci katı, yani Müslümanların cennetini, kim ötemizde uzanan çok katlı bir gökyüzü hayali kurmakla canını sıkardı ki? Çölde ise durum farklı olsa gerekti.

Böyle bir manzara insanın aklını dinle değil, romantik fantazilerle doldurur. Bütün gün bizim tayfa, kız erkek, dağlara tırmanır, vahşi eşeklerle çam kozalağı savaşına tutuşurduk. Yerli halk bizi taş atmamamız konusunda hep uyarırdı. 19. yüzyılda, bir eşeği öldüren bir Britanya subayının hikâyesi anlatılırdı. Yürüyüşe çıktığı bir gün eşekler bu adama bir pusu kurmuşlar ve subayı taşlayarak öldürmüşlerdi. Ölüm yeterince somuttu, ama katil eşek hikâyesine inanmak pek kolay değildi. Bu bölgenin kadınları çekici oldukları gibi peçe de takmıyordu ve çok büyük ihtimalle İngiliz, bu kadınlardan birine sulanmış, dolayısıyla kadının erkek akrabaları tarafından şiddetli bir biçimde cezalandırılmıştı. Ama bu iddia, *paharis* (dağlarda yaşayan halk) tarafından hep şiddetle reddedilirdi. "Düşünebiliyor musunuz? Bir Beyaz adam öldüreceğiz ve sağ kalacağız!" Bu, o zaman, tartışılması bir sonraki yaza bırakılan çözülmemiş bir sır olarak kalacaktı.

Akşamları evlerimize bitkin ve aç dönerdik. Öğleden sonraları tenis ve briç oynar, yürüyüş yapardık ve, eveet, tabii ki yeniyetme romansları. Geceleri çitalar ve leoparlar ormanda av peşinde dolanıyordu. Bütün bunların dinle ne alakası vardı?

Bir gün, korktuğum şey başıma geldi. Annem Kuran'ı bitirip bitirmediğimi görmek üzere komşu bir dağ köyünden bir molla tutulduğunu bildirdi bana. Bütün itirazlarım, ağlayıp sızlamalarım boşa çıktı. Hoca her ayetin ne anlama geldiğini açıklayacaktı. Bu tam bir işkenceydi. Tatilim mahvolmak üze-

reydi. Durmadan kafa tuttum, yalvarıp yakardım ve her türlü haylazlığı yaptım, ama işe yaramadı. Arkadaşlarım da bana acımıştı, ne yazık ki ellerinden bir şey gelmiyordu. Çoğu aynı badirelerden geçmişti.

Mollalar, özellikle de kırsal kesimden olanlar, alay konusuydu; geniş bir kesimin gözünde haysiyetsiz, ikiyüzlü ve tembel insanlardı. Genelde iman aşkına değil, bir parça kuru ekmek uğruna sakal bırakıp bu yolu seçtiklerine inanılırdı. Bir camiye bağlı değillerse, mollalar gönüllü yardımlara, Kuran öğretme karşılığında aldıkları paraya ve yemeğe muhtaçtı. Ama herkesin ağzında dolaşan şakalar mollaların cinsel iştahlarına ilişkindi; özellikle, belli bir yaşın altındaki çocuklara eğilim gösteriyorlardı.

Köy köy dolaşan kuklacıların ve masalcıların kurgusal mollası, dini kendi arzu ve isteklerine alet eden aç gözlü ve şehvet düşkünü hin oğlu hinlerdi. Bir molla, yörenin toprak sahipleri ya da muktedirlerine yaltaklanırken, yoksul köylüleri aşağılar ve kandırırdı. Bütün bu hikâyelerde, erdem ve sadelik, hilekârlığı gizleyen doğal bir örtüydü.

Korkulan gün nihayet geldi ve molla içeriye buyur edilip karnı bir güzel doyuruldu. Beni mollanın karşısına, uzun yıllar bizimle birlikte yaşayan, dedemin hizmetlisi ve sıklıkla bana dağlarda eşlik eden Huda Bakş (Allah Şükür) çıkardı. Yaşı ve statüsü gereği ona başkalarından esirgenen bir yakınlık gösteriliyordu. Allah Şükür de sakallı, İslam'ın üstünlüğüne yürekten iman etmiş, düzenli olarak namaz kılan ve oruç tutan biriydi, ama çapulcu, sapkın ve asalak gördüğü mollaların da amansız düşmanıydı.

Buna rağmen, orta boylu, altmışına merdiven dayamış bir adam olan molla benimle selamlaşırken, Allah Şükür yüzündeki memnuniyeti gizleyememişti. Gökyüzü bulutsuzdu ve Himalayalar'ın karla kaplı tepeleri tüm parlaklığıyla görülebiliyordu. Güneşin sıcaklığını yakalamak üzere yerleştirilmiş

bir masanın etrafında yerlerimizi aldık. Öğle sonrasının bütün alışıldık özellikleri gözlerimizin önünden akıp geçiyordu. Güneşin kavurduğu çam iğnelerinin ve yabani çileklerin nefis kokusunu ciğerlerime çektim. Görünüş mutluluk saçarken, başıma geleceklerden korkuyordum.

Sakallı adam konuşmaya başlayınca, ağzında neredeyse hiç dişi olmadığını fark ettim. Okunan dua o anda bütün büyüsünü yitirdi. Ağzında kalan birkaç diş de sallanıyordu. Acaba, diye geçirdim içimden, sonra kendimi tuttum, ama yüz ifadem kendini ele vermişti; benim merak eden bakışlarım karşısında öyle heyecana kapıldı ki, takma dişleri masanın üzerine düşüverdi. Güldü, dişlerini aldı ve tekrar ağzına yerleştirdi. Önce kendimi tutmayı başardıysam da, sonra verandadan bastırılmaya çalışılan bir kıkırdama duydum ve o tarafa bakma hatasına düştüm. Orada, derse kulak misafiri olmak için büyük bir açalyanın arkasına mevzilenmiş Allah Şükür'ü gördüm; kahkahasını tutmak için elini ağzına bastırıyordu. O an kendimi tutamadım ve hemen içeriye kaçtım. Böylece ilk ders sona ermiş oldu.

Bir sonraki hafta, altmışıncı yaş günü yaklaşmakta olan Allah Şükür, beni ders başlamadan önce mollaya bir soru sormam konusunda cesaretlendirdi. Ben de onun istediği şeyi sordum. "Takma dişlerinizi köyün kasabına mı yaptırdınız?" Sorumu masum bir yüz ifadesi ve son derece nazik bir sesle sormuştum. Molla masayı derhal terk etmemi söyledi; annemle yalnız görüşecekmiş. Birkaç dakika sonra o da evi terk etti ve bir daha dönmedi. Daha sonra mollaya, karşısındaki şaşkınlığımın bedeli olarak para dolu bir zarf gönderildi. Allah Şükür'le birlikte bu ayrılığı çarşıdaki kahvede nefis bir dağ çayı ve evde yapılmış bisküvilerle kutladık.

Benimle ilgili olarak bir daha böyle bir girişim olmadı. O tarihten sonra benim tek dinsel görevim, yılda bir kez bayram namazında evin erkek hizmetçileriyle birlikte camiye gitmek ve babama eşlik etmekti; bu da zahmetsiz bir görevdi.

Yıllar sonra, eğitimime devam etmek üzere Britanya'ya geldiğimde karşılaştığım ilk grup katı rasyonalistlerdi. Eğer rengi kaçmış kestane rengi bir kadife ceket giymiş, dağınık kahverengi saçları olan ve masanın başında ayakta duran, güzel sesiyle nefes nefese "Kahrolsun Tanrı!" diye bağıran bir sivilceli İskoç genç olmasaydı, Fresher's Fair'de Humanist Grup'la karşılaşmamış olabilirdim. İskoç genç benim ona dik dik baktığımı görünce, gülümsedi ve "Kahrolsun Tanrı" nakaratına "ve Allah"ı da ekledi. Orada onlara katıldım ve kısa sürede okuduğum yüksekokulda Humanist temsilcisi oldum. Bir süre sonra İskoç arkadaşa benim Hindu ya da Zerdüşt değil de Müslüman olduğumu nasıl bildiğini sorduğumda, söylediği marştan yalnızca Müslümanların etkilendiğini, Katoliklerin, Hinduların, Sihlerin, Yahudilerin ve Protestanların gülüp geçtiklerini söyledi.

İslam tarihi hakkındaki bilgimin kıt oluşu yalnızca yeni Humanist görevlerim yüzünden değildi (ama dikkat ettim de, İslam tarihi üzerine deli gibi çalışmış ve üniversiteler bitirip ödüller almış insanlar da benden çok fazlasını bilmiyor.)

Yıllar geçtikçe Pakistan durmadan gerilemekteydi. 1970'lerin sonlarında İslami din dersleri zorunlu hale getirildi ama çocuklar hâlâ çok az şey öğreniyordu; okullarda kallavi bir peri masalı ve mitoloji tabağının üzerine bir tutam tarih sosu serpiştiriliyordu.

1990'daki Üçüncü Petrol Savaşı'na (Körfez Savaşı olarak bilinen savaşa) kadar İslam'a en ufak bir şekilde ilgim uyanmadı. 1967'deki İkinci Petrol Savaşı, Batı'nın desteklediği İsrail'in Arap milliyetçiliğinin birleşik güçlerine karşı, bir daha asla bellerini doğrultamayacakları, ağır bir yenilgi tattırmasıyla sonuçlandı. 1990 savaşı kaba bir anti-Arap propagandası eşliğinde yürütülüyordu. Çoğu düşünürün ve politikacının sergilediği cehaletin düzeyi içler acısıydı. İşte o zaman, kendi kendime, o güne kadar bana pek anlamlı gelmeyen sorular sormaya başladım.

İslam neden bir Reformasyon hareketi yaşamadı? Osmanlı İmparatorluğu'na Aydınlanma neden uğramadı? Bu tür sorula-

ra bir cevap bulmak kütüphanelerde uzun zamanlar geçirmeyi gerektiriyordu. Ama yılmadan, takıntılı bir halde İslam tarihi okumaya başladım ve sonra, İslam'ın Batı Hıristiyanlığıyla kavgalarına yoğunlaşarak bu çatışmaların yaşandığı yerleri ziyaret ettim. Henüz sonunu getiremediğim, bir beşli olarak planlanmış romanlarımın ilk üçünü yazmakta, bu okumalarım ve seyahatlerimin büyük faydasını gördüm.[2]

2) "İslam Beşlisi" olarak bilinen tarihsel romanlar dizisini yazmaya başlamamı İspanya'da yaptığım bir geziye borçluyum: *Shadows of the Pomegranate Tree*, *The Book of Saladin* ve *The Stone Woman*. 5 Eylül 2001'de *The Night of Golden Butterfly*'i yazmaya başladım. Karakterlerden biri tarihi kesintiye uğratana kadar iyi gidiyordu. Benim cezam ve onunki, kitaba döndüğümde, onu tümden ortadan kaldırmak olacak. Onu romanda tutma banalliğine dayanamam. [Tarık Ali'nin burada anılan *Nar Ağacının Gölgesi*, *Selâhaddin'in Kitabı* ve *Taş Kadın* adlı romanları Everest Yayınları tarafından yayınlanmıştır. -y.n.]

2
İSLAMIN KÖKENLERİ

Doğdukları tarihte.Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet, bugün siyasal dediğimiz hareketlerin her türünü barındırıyordu. Dönemin politikası ve kültürü emperyal baskıya direnmek, dağılmış bir halkı birleştirmek ya da iki görevi de yerine getirmek için güvenilir inanç sistemlerinin yaratılmasını zorunlu kılıyordu. İslam'ın ilk dönemine bu gözle bakacak olursak, onun tarihinde çok az anlaşılmaz nokta kalacağını görürüz. Peygamber ileri görüşlü bir siyasal liderdir; onun zaferleri de eylem programının doğru olduğunu gösterir.

Filozof Bertrand Russell bir zamanlar İslam'ın ilk yıllarıyla Bolşevizmi karşılaştırmış ve ikisinin de "pratik, toplumsal, manevi boyutu olmayan, dünya imparatorluğu kurma peşinde"

güçler olduğunu ileri sürmüştü. Buna karşılık Hıristiyanlığı "kişisel" ve "tefekküre dayalı" bir din olarak resmetmişti. Bu görüşün dinin ilkel dönemi için yerinde olup olmadığı tartışılabilir, ama bir Konstantin tasviri olarak son derece tutarsız olduğu açıktır. Hıristiyanlık bir kere imparatorluk dini haline gelip kendi fetihlerine başlayınca, gelişim seyri de benzer bir çizgi izlemiştir. Örneğin 16. yüzyılda İspanyol Engizisyonu'nun kurbanlarının kullandıkları dil, 1930'larda Stalinizmin göstermelik duruşmalarındaki kurbanların kullandığı dille ürkütücü bir benzerlik taşıyordu.

Buna rağmen Russell, İslam'ın ilk yirmi yılının diğerlerinden farklı olarak Jakoben bir havada yaşandığını sezgisel olarak kavramıştı. Bence bu doğru bir tespittir. Kuran'ın bazı bölümleri yeni bir siyasal örgütün kuruluş manifestosunu hatırlatır. Yer yer Yahudi ve Hıristiyan rakiplere karşı kullanılan üslûp aşırı sekterdir. İşte, hızla yayılma tarihini özellikle ilginç kılan da İslam'ın bu boyutudur.[3]

Nereden başlayalım? İhtimaller sınırsız, ama ben geleneksel başlangıç noktalarını atlayıp MS. 629 yılından başlayacağım. Bu, henüz ortada olmayan yeni Müslüman takvimin 8. yılıdır. Silahlarını kuşanmış yirmi süvari, çok sevilen Mekke tanrıçası Menat'ın tapınağına doğru yol almaktaydı. Bu kişiler ve önderleri Sa'ad bin Zeyd, Peygamber tarafından Bereket tanrıçasının

3) Yeni dinin Hicaz'da mı, Kudüs'te mi, yoksa başka bir yerde mi doğduğuna ilişkin giderek artan akademik tartışmalar esasen arkeolojik bir ilgidir. Son otuz yıldır John Wansbrough ve Patricia Crone İslam tarihi çalışmalarını dönüşüme uğrattılar. İkisi de Muhammed'in ilk biyografilerinin "dindar bir hayal gücü"nün ürünleri olduğunu ve İslam kimliği, Mekke'nin merkezi önemi ve Kuran'ın Muhammed'in ölümünden birçok yıl sonra ortaya çıktığını savundu. İnançlı Müslümanlar kuşkusuz bunları son derece şaşkınlıkla karşılayacak, ama bu araştırmalar seküler bir İslam tarihi görüşünün gelişmesine hizmet edecektir. Gerçek şu ki, İslam doğmuş, çok büyük bir gelişme göstermiş, her kıtaya yayılmış, iki komşu imparatorluğu yerinden etmiş ve kısa sürede Atlantik kıyısına ulaşmıştır. En görkemli günlerinde yerkürenin büyük bir kısmını üç Müslüman impatorluğu yönetmiştir: İstanbul'da Osmanlılar, İran'da Safaviler ve Hindistan'da Moğollar.

heykelini tahrip etmekle görevlendirilmişti. Hz. Muhammed sekiz yıldır pagan eril tanrı Allah ile onun üç kızının, yani Lat, Uzza ve Menat'ın bir arada yaşamasına hoşgörü göstermişti. Uzza (sabah yıldızı-Venüs), Muhammed'in de ait olduğu Kureyş kabilesi tarafından en çok tapınılan tanrıça olmasına rağmen, bütün o bölgede çok sevilen ve Hz. Muhammed'in yeni dinine kazanmak için umutsuzca çabaladığı önemli üç Mekke kabilesi tarafından putlaştırılan Menat'tı (Kader). Bölgesel politika sekiz yıllık bir ateşkesi gerektiriyordu.

Ancak 8. yılda rakip pagan ve Yahudi güçler karşısında üç önemli askeri zafer kazanılmıştı. Bedir Savaşı'nda Hz. Muhammed, küçük bir orduya sahip olmasına rağmen Mekke kabileleri karşısında zafere ulaşmıştı. Kabileler yeni dinin zindeliğinden etkilenirken, daha fazla ideolojik taviz vermek artık gereksiz hale gelmişti. Böylece akşamın alacakaranlığı usulca çöker ve gölgeler çölü kucaklamaya hazırlanırken, Peygamber'in elçisi yirmi süvarisinin başında, yeni tektanrılı dini hayata geçirmek üzere ortaya çıkıyordu.

Kudeyd'deki Menat tapmağı Mekke ile Medine arasındaki yolun üzerine kurulmuştu. Koruyucular atlıların yaklaşışını izlerlerken, gelenler atlarından inmiş ve sessizliklerini korumuşlardı. Hiçbir selamlaşma olmadı. Gelenlerin tavırları Menat'ı onurlandırmak ya da adakta bulunmak için gelmediklerini gösteriyordu. Koruyucular gelenlerin yolunu kesmediler.

İslam mitolojisine göre, Sa'ad bin Zeyd, Menat'ın incelikle oyulmuş heykeline doğru ilerlerken, nereden çıktığı belli olmayan çıplak bir siyah kadın belirir. Muhafız ona seslenir: "Ey Menat, gel, muktedir olduğun gazabını göster!" Menat umutsuzluk içinde saçlarını yolmaya ve göğsünü dövmeye başlar. Bu arada gelenlere lanetler yağdırmaktadır. Sa'ad onu öldürünceye kadar döver. Ancak ondan sonra on iki adamı ona katılır. Birlikte heykele yaklaşır ve tamamen tahrip edin-

ceye kadar heykele vurmaya başlarlar. Lat ve Uzza da, muhtemelen aynı gün, aynı kaderi paylaşırlar. Allah gözyaşı döktü mü? Allah bir protestoda bulundu mu? Efsanelerde hiçbir karşı çıkış emaresine rastlanmıyor.

Bu olaydan birkaç ay önce Muhammed, Kuran'ın bir ayeti olan bir vahiy almıştı:

Gördün mü o Lat ve Uzza'yı,
Ve üçüncüleri olan, öteki Menat'ı?
Onlar yüce kuğulardır.
Onlardan duanızı esirgemeyin.
Onların gönlünü hoş tutun.

Üç tanrıçanın tapınakları tahrip edildikten sonra, son üç r iptal edilmiş ve yeni ayet şu hale gelmişti:

Gördün mü o Lat ve Uzza'yı,
Ve üçüncüleri olan, öteki Menat'ı
Demek erkek size, dişi Allah'a mı,
O halde bu insafsızca bir taksim.
Bunlar sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir,
Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir.
Onlar zanna ve nefislerinin aşağı hevesine uyuyorlar.
Halbuki kendilerine Rab'leri tarafından yol gösterici gönderilmiştir.

(53.7.11)

Bu değişikliğin açıklaması (Şeytan'ın önceki ayeti araya sokmuş, ama sonunda Allah tarafından o ayetin iptal edilmiş olması) o zamanlar inandırıcı olmasa gerektir. "Şeytan ayetleri" için din bilginleri kadar İslam tarihçileri de çok sayıda gerekçe uydurmuştur.

Halbuki gerçek çok daha çıplaktı. Bir 7. yüzyıl peygamberi siyasal liderliği üstlenmedikçe ve Yarımada'da, süvariliğin, kılıç kullanmanın ve askeri stratejinin temel bilgilerine vakıf olmadıkça, gerçek bir ruhani lider yerini muhafaza edemezdi. Kendisi ve müritlerinin yalnız kalmaması için çoktanrıcılıkla nihai kopuşun zorunluluğunu anlayan politikacı-Peygamber'di. Taktik anlamda, zamanı gelene kadar üç dişi tanrıçanın müritlerini ürkütmemek anlamlıydı. Dolayısıyla, yeni inancın ilk on yılına tereddütler ve belirsizlikler damgasını vurmuştu.

Tam bir tektanrıcı din ilan etme kararı alındığında, artık hiçbir taviz verilemezdi. Altı yüzyıl önce, Hıristiyan Kilisesi pagan atalarıyla sürekli bir uzlaşmaya zorlanmış ve buna uygun olarak mitolojisini yeniden düzenlemişti. Dinin yeni takipçilerine tapınmaları için bir kadın, ama herhangi bir kadın değil, Tanrı'dan bir oğul veren bir kadın ihsan edilmişti. Meryem'in hamileliği hiçbir günah işlemeksizin ve Zeus'un cinsel maceralarına hiç benzemeyen biçimde gerçekleşmiş olmakla birlikte, paganizmden toptan bir kopuş gerçekleşmemişti.

Hz. Muhammed de yeni bir düzen oluşturmak için Allah'ın kızlarının hepsini ya da birini seçebilirdi. Bunu yapmak yeni taraftar kazanmasını kolaylaştırabilirdi ama mezhep sorunları elini kolunu bağlıyordu. Yeni bir dinsel taraf kendini asli tektanrılı rakibinden kesin çizgileriyle ayırmak zorunda olsa da, aynı zamanda o günün paganizminin etkisini de asgariye indirmesi gerekiyordu. Ataerkil bir Allah'ın tekliği en uygun çözüm gibi görünüyordu; bu, Hıristiyanlığın zayıflığını göstermekle kalmayacak, aynı zamanda Arap Yarımadası'nın egemen kültürel pratikleriyle kesin bir kopuşu, çok-kocalı ve annesoylu bir geçmişle bütün bağların bilinçli biçimde koparılması anlamına da gelecekti.

Muhammed, ilk karısı Hatice'nin üçüncü ve en genç kocasıydı. Boşanma yaygın olduğundan ve kadınların kocalarını kapı dışarı etme hakkı bulunduğundan, Hatice'nin bir kocasından

boşandığı ve ötekini de kaybettiği varsayılmıştır ama, neresinden bakarsanız bakın, bu konudaki kanıtlar yetersizdir ve Hz. Muhammed'in zaferinden sonra da konu kurcalanmamıştır. Hatice, İslam takviminin doğuşundan üç yıl önce ölmüştür.

İlk dönemdeki bu geleneklerin etkisi hafife alınmamalıdır. Hz. Muhammed'in yolunu izleyerek, daha sonra İslam tarihçilerinin *cahiliye* diye adlandırdıkları dönem daha gerçekçiydi, ama mevcut tektanrılı dinler karşısında sınırlı kalıyordu. İslam-öncesi kabileler için geçmiş, yarı-tarihçi olarak da hizmet veren şairlerin söyledikleri şeydi; bu şairler, kabilenin benlik duygusunu yükseltmek için dizelerinde mit ve olguyu ustaca harmanlıyorlardı. Gelecek diye bir şey zaten yoktu. Önemli olan şimdiki zamandı. Antik Çağ'daki Epikürcülere önemli oranda benzeyen *cahiliye* döneminin Arapları, şiirlerinde belirtildiği gibi, hayatı doya doya yaşıyorlardı.

Kızarmış et, şarabın ateş huzmesi,
Mutlaka bir deve kervanına rastlamak;
Enine boyuna bütün deliklerine girerek,
Kadına gönlünün çektiğini yapmak.
Heykel gibi beyaz kadınlar,
Altın süslemeli pahalı giysileriyle,
Servet, kolay lokma, hastalıktan korkmadan
Udun ağlayan sesini dinlemek–
Bunlardın hayatın neşesi. Erkek için,
Zamanın ganimeti, ve Zaman değişiyor.[4]

Kuran, bu görüşe şu vahiyle karşılık vermişti:

Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. (Kimimiz) ölürüz, (kimimiz) yaşarız. Bizi ancak zaman helak

4) C.J. Lyall, *Translations of Ancient Arabian Poetry*, Londra 1930.

eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zannediyorlar. Onlara açıkça ayetlerimiz okunduğu zaman, "Doğru sözlü iseniz babalarımızı getirin," demelerinden başka delilleri yoktur.

(45: 24-6)

İslam-öncesi dönemin kabile tarzı hümanizmi birçok çekici özelliğe sahip olmakla birlikte, bırakın bu pratiği evrensel bir varoluş felsefesi düzeyine çıkarmayı, pratiğini teorileştirmekte ve kabileleri birleştirmek için bu pratikten yararlanmakta bile başarısız kalmıştı. Bunun bir nedeni, tanrıların ve tanrıçaların bolluğuydu. Tanrılar insanın doğaüstü kopyalarından öte olmasalar da, onlara duyulan inanç, çoğunlukla ticari nedenlere bağlı kabileler arası bölünme ve tartışmaları pekiştiriyordu. O günlerin dünyasına tüccar kervanları hâkimdi. En önemli konu ticari şartlardı. Dolayısıyla, kişisel çıkar çatışmaları çok yaygındı.

Hz. Muhammed bu dünyayı iyi kavramıştı. Soyuyla gurur duyan ve atalarının İsmail Peygamber olduğunu iddia eden Kureyş kabilesinin bir üyesiydi. Muhammed, evlenmeden önce, bir ticaret kervanında Hatice'nin güvenilir çalışanlarından biriydi. Bölgede çok seyahat yapmış ve Hıristiyanlarla, Yahudilerle ve her türden büyücü ve paganlarla ilişkisi olmuştu. Buradan kalkarak bu seyahatlerin O'na derin bir görüş ve geniş bir bakış açısı kazandırdığı söylenebilir.

Mekke'nin o zamanlar bir ticaret yolunun merkezi olup olmadığı akademi dünyasında hararetli bir tartışma konusudur, ama merkez olmasa bile Mekkeli tüccarlar vardı ve bunlar bölgenin iki deviyle iş yapmak zorundaydılar: Bizans İmparatorluğu'nun Hıristiyanları ile İran'ın ateşe tapan Zerdüştleri. İki ortamda da başarılı tacir olmak bu dinlerden hiçbirine ait olmamayı gerektiriyordu. Gerçi, bölgede birçok Yahudi klan

vardı ve Yudaizmin kendini "seçilmişler"in dini şeklinde tanımlaması onu ciddi bir alternatif olmaktan çıkarıyordu, ama işte Yahudiliğin bu kapalı doğası yüzünden, reform hareketi Hıristiyanlık şeklinde ortaya çıkmıştı ve bu dine girme imkânı bulsalar bile muhtemelen pagan Araplar onu dikkate değer görmeyeceklerdi.

Hz. Muhammed'in manevi saiklerini kısmen toplumsal-ekonomik tutkular, Arapların ticari konumlarını güçlendirme ihtiyacı ve ortak bir kurallar dizisi dayatma zorunluluğu ateşlemişti.[5] O'nun kafasında, ortak hedefler etrafında birleşmiş ve, zorunlu olarak, hem yeni hem de evrensel olması gereken tek bir inanca sadık bir kabile konfederasyonu vardı. İslam, Hz. Muhammed'in elinde, Arap kavimleri birleştiren bir çimentoydu ve ticareti başından itibaren tek soylu meslek olarak görmüştü.

Bu yeni din, biçimini aynı zamanda hem göçer hem de şehirli olan bir coğrafyadan almıştı. Toprakta çalışan köylüler, hizmetli ve aşağı varlıklar olarak görülüyordu. Peygamber'in saban demirini incelerken söylediği sözleri aktaran öğretici bir hadis şudur: "Bu bir müminin evine girerse, peşi sıra soysuzlaşma da girer." Gelenek, icat edilmiş bile olsa, çağının gerçeklerini yansıtıyordu.

Kuşkusuz, düzenlenen yeni kurallara kırsal kesimde uymak neredeyse imkânsızdı. Günde beş vakit namaz kılma zorunluluğu askeri disiplin aşılanmasında ve dine yeni kazanılanların göçerlere özgü anarşist içgüdülerinin törpülenmesin-

---

5) Bunların bazıları, bir Kutsal Kitap için son derece pratik olan Kuran'da belirtilmiştir: "Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin." (2: 282.)

"Kadınlar" başlığı altında, sonraki bir bölümde ise şunlar yazılıdır: "Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli emreder. İkiden fazla kadın iseler ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır; eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana babası ona vâris olmuş ise anasına üçte bir düşer." (4. 12.)

de önemli bir rol oynuyordu. Namaz aynı zamanda yerleşim merkezlerinde, ibadetten sonra toplanan ve karşılıklı faydalı bilgi alışverişinde bulunan insanlardan bir cemaat yaratmayı da amaçlıyordu. Hiçbir modern siyasal hareket (Jakobenler ve Bolşevikler bile) istisnasız her gün, günde beş kez bir araya toplanmayı başaramamıştır.

Beklendiği üzere köylüler, kendi çalışma koşullarını yeni inancın gereği olan katı kurallarına uydurmanın imkânsız olduğunu görmüşlerdi. Bu yüzden, İslam'ı kabul eden son toplumsal katman köylüler oldu ve ortodoks İslam'dan ilk sapmalar da kırsal kesimde boy gösterdi.

3
DÜNYA İMPARATORLUĞU

İlk İslam ordularının askeri başarıları her açıdan takdire şayandır. Bu orduların ilerleme hızları Akdeniz dünyasını şaşkınlığa düşürmüştü. Hıristiyanlığın ilk günleriyle kıyaslandığında aralarındaki zıtlık da kolayca görülebilir. Hz. Muhammed'in 632 yılında ölümünü izleyen yirmi yıl içinde onun takipçileri, Mümbit Hilal bölgelerinde ilk İslam İmparatorluğu'nun temellerini attılar. Bu üs daha sonra İslam'ın bütün bölgede yayılması için kullanıldı. Kazanılan görkemli başarılardan etkilenen kabileler yeni dine kucak açtılar. Çölün her yerinde camiler dikiliyordu. Ordu da yeni duruma uygun olarak büyüdü. Bu ordunun kısa sürede kazandığı zaferler, Allah'ın hem her şeye kadir olduğunun hem de müminlerin yanında yer aldığının bir işareti sayıldı.

Bir sürü unsurun bir araya gelişi hayranlık uyandıran bu zaferleri getirmişti. 628 yılında Persler ve Bizans imparatorları, neredeyse yüz yıldır birbirleriyle savaş halindeydiler: Bu devler savaşı iki tarafı da güçsüz düşürmüş, tebalarını canından bezdirip soğutmuş, yeni fatihlere kapıyı açmıştı. Suriye ve Mısır, Bizans İmparatorluğu'nun parçalarıydı. Irak, Sasani İranlılar tarafından yönetiliyordu. Bu üç ülke de artık huzur bulmak için birleşik bir kavim gücü bulmanın derdindeydi.

İki imparatorluğun son derece deneyimli ve yüksek becerili savaş makineleri karşısındaki Arap zaferleri, salt sayıların gücüyle ya da incelikli bir askeri stratejiyle açıklanamaz. Develerden oluşan süvari birliklerini ustaca manevra yaptırmakta ve etkili gerilla tarzı piyadeleri devreye sokmakta Müslüman komutanların kabiliyeti, o zamana kadar vur-kaç tipindeki göçer saldırılarına alışmış ve bu düzeydeki hareketlilikle karşılaşmamış bir düşmanı kuşkusuz şaşkına çeviriyordu, ancak yenilgileri açıklamaya tek başına bu yetmezdi. Belirleyici öğe hiç şüphesiz, yerli halkların önemli bölümünün yeni istilacılara gösterdiği güçlü yakınlıktı. Çoğunluk, hangi tarafın kazanacağını bekleyerek pasif kalmakla birlikte, artık imparatorlar için dövüşmeye ya da onlara yardım etmeye gönüllü değillerdi.

Birleşik Arap kabilelerinin heyecanı da basitçe yeni dinin cazibesi ya da Cennet'te onları bekleyen sayısız zevk vaadiyle açıklanamaz. Halid bin Velid'in komutasında savaşmak ve Şam'ın fethine katılmak için akın akın gelen on binleri harekete geçiren dürtü, asıl olarak bu dünyanın zevkleriydi. 9. yüzyılın gezgin şairi Ebu Tamman bunu bir şiirinde şöyle anlatır:

Hayır, Cennet uğruna atmadın tehlikeye sen göçer hayatı,
Bence, ekmek ve hurmaydı senin peşinden koştuğun.

Bu, Arap fetihlerine ilişkin anlattıkları genel olarak açıklayıcı bulunan, seçkin Arap tarihçi Ahmed el-Baladhuri'nin de tamamen onayladığı bir görüştü. El-Baladhuri, Arap saldırılarına karşı ülkesini savunan Pers komutan Rüstem'in bir Arap elçiye söylediği şu sözleri aktarır: "Yaptığınız şeye bu kadar yürekten sarılmanızın nedeninin, kıt geçim kaynakları ve yoksulluktan başka bir şey olmadığını öğrendim."

638 yılında, Müslüman ordular Kudüs'ü aldıktan kısa bir süre sonra, Halife Ömer barış şartlarını bildirmek üzere şehri ziyaret ediyordu. Kendisini karşılayan Kudüs'ün Kalkedon hükümdarı Sophronius, karşısındaki Müslüman'ın sadeliği ve gösterişten uzak hali karşısında donup kalmıştı. Dönemin diğer Müslüman liderleri gibi Hz. Ömer de son derece mütevazı bir biçimde giyinmişti. Yolun tozu üzerindeydi ve saçı sakalı birbirine karışmıştı. Yoksul görünüşü hükümdarı şaşkına çevirmişti. Vakanüvisler, hükümdarın bir hizmetçisine dönüp Yunanca olarak, "Bu gerçekten Peygamber Daniel'in kutsal yerde dikilirken bahsettiği sefaletin iğrenç yüzü olmalı," dediğini aktarırlar.

"Sefaletin iğrenç yüzü" Kudüs'te çok kalmadı. Bizans ve Persler karşısındaki stratejik başarılar o kadar kolaylıkla kazanılmıştı ki, müminler artık kendilerine son derece güveniyor ve bunun kaderleri olduğuna inanıyorlardı. Onlar ne de olsa, Allah'ın son ve kesin mesajını alan önderin halkıydı. İran'ın fethi on iki yüzyıldır hükümranlığını sürdüren bir hanedanı devirmişti. Araplar, İran'ın zenginliği ve kültürünü miras aldılar. Bu, onların altın denen sarı metali ilk görüşleriydi. Baladhuri, bir Arap askerin savaşta yağma olarak aldığı soylu bir genç kadını neredeyse bedavaya, 1000 dirheme sattığını yazar. Bu aptallığı neden yaptığı sorulduğunda ise asker, "On yüz üzerinde bir sayının olduğu hiç aklıma gelmedi," karşılığını verir.

Roma'yı alan Cermen kabileler, iktidarlarını toplumsal ayrıcalıklarda ısrar ederek korumakla birlikte, üstün bir kültü-

rün içinde tamamen kayboldular ve sonra da Hıristiyanlığı kabul ettiler. İran'ı fetheden Araplar da kendilerini, yabancı bir toplumsal ve kültürel pratikler ağı üzerinde hüküm sürerken buldular. Onlar da iktidar tekellerini, askerliği kendilerine ayırarak ve iki halk arasındaki evliliği geçici olarak yasaklayarak korudular. İran'ın harika güzellikleri karşısında gözleri kamaşmıştı belki, ama asla kimliklerini, dillerini ya da yeni inançlarını terk etmeye kalkışmadılar. İnsanların kafalarında yer eden ve kabilelerin maddi çıkarlarını gözeten şey, işte bu, Hz. Muhammed'in evrensel bir devletin öncüsü olarak evrensel bir din vizyonuna sahip oluşuydu. Bir Hıristiyan ya da Pers İmparatorluğu'nun yönetici eliti olmak ve Yunanlı ya da İranlı olmak için Araplığı terk etmek onlara göre değildi.

Bu, yalnızca ele geçirdikleri uygarlıklara uyum sağlamayı ya da onlardan öğrenmeyi reddetme meselesi değildi. Tersine, yeni İslam uygarlığının tohumlarını atan Arapların Suriye'yi ve İran'ı fethi sonucu ortaya çıkmış bir kültürel sentezdi. Helenistik kültürün güzel sanatları, edebiyatı ve felsefesi çok geçmeden ortak bir mirasın parçası haline geldi. Bu sayede İslamiyet içindeki kozmopolitan kesim (Abbasiler) Emevilerin dar milliyetçiliğini alt ederken, Emevilerin hayatta kalan son prensi Endülüs'e kaçmış ve kozmopolitan bir merkez olan Bağdat'la yarışan Kurtuba'da rakip bir halifelik kurmuştu.

Müslümanların daha sonra üstünlük sağlayacağı bir disiplin olarak tıbbın gelişmesi, Birinci Binyıl'da bilginin nasıl dolaştığı, iç içe geçtiği ve olgunlaştığını ortaya koyan ilginç bir örnektir. İslam'dan iki yüz yıl önce, güney-batı İran'da (şimdiki Huzistan) Gondeşapur şehri güvenli bir cennet ününü almış, kendi şehirlerinde baskıyla karşılaşan muhalif âlimlerle ve özgür düşünceli insanların bir sığınağı haline gelmişti. 489 yılında Edessa'daki (Urfa) Nasturiler de okulları kapatıldığında buraya kaçmışlardı. Kırk yıl sonra İmparator Jüstinyen, Atina'daki Neo-Platoncu filozofların okullarını kapatma kara-

rı aldı. Bu okulun öğrencileri ve öğretmenleri de Gondeşapur'a kadar uzun bir yolculuk yaptılar. Bu ilim ve irfan şehrine ilişkin haberler komşu medeniyetlere de yayıldı. Hindistan'dan ve hatta bazılarına göre Çin'den gelen düşünürler Yunanlılar, Yahudiler, Araplar, Hıristiyanlar ve Suriyelilerin canlı tartışmalarına katılmak üzere şehre akın ettiler. Tartışma konuları çok geniş bir yelpazeye açılmakla birlikte, en büyük izleyici kitlesini tıp felsefesi çekiyordu.

Tıp alanındaki teorik düşünceler bir *bimaristan*'da (hastane) pratikte sınanmaktaydı ve bu da Gondeşapur yurttaşlarını dünyanın en iyi bakılan insanları yapıyordu. Hekim unvanını alan ilk Arap olan Harit bin Kalada, daha sonra İran kralının sarayına kabul edilmiş ve onunla Pers hükümdarı Chosroes Anuşirvan arasındaki konuşmayı kâtipler kayda geçirmiştir. Bu kayıtlara göre, hekim hükümdara aşırı yemekten ve damıtılmamış şarap içmekten sakınmasını, her gün bol su içmesini, sarhoşken seks yapmamasını ve yemeklerden sonra yıkanmasını tavsiye eder. Kalada, aşırı peklikle başa çıkmak için fitil tedavisini ilk bulan kişi olarak ün kazanmıştır.

638 yılında Arap orduları şehri ele geçirdiğinde, tıbbi hanedanlıklar yerli yerine oturmuş haldeydi. Bu gelişmeyi tıp okullarında eğitim görmüş Araplar izledi ve onlar da daha sonra genişleyen İslam imparatorluğunda başka yerlere göç ettiler. Tabii ki, denemeler ve belgeler de aynı yönde akmaya başladı. İki büyük Müslüman filozof-hekim olan İbni Sina ve el-Razi, kendi tıp bilgilerinin kaynağının İran'daki küçük bir şehirden geldiğini çok iyi biliyorlardı.

Edessa ve Atina'da atılan tohumlar boy verip Gondeşapur'da tıp ilminin dev ağaçları olurken, Hz. Ömer'in halefleri de askeri cephede boş durmuyordu. Mısır'dan Kuzey Afrika'ya her yöne doğru akınlar başlamıştı. Kuzey Fas'ta bir üs kuruldu ve güçlendirildi. Kartaca bir Müslüman şehri haline geldi. Ifrikiya'nın Arap Valisi Musa bin Nuseyr ilk kez kıta

Avrupasıyla temasa geçti. Musa, suyun karşı kıyısındaki kara parçasını gözlerken, Septem'in (Ceuta) eski dükası Kont Julian'dan destek sözü ve cesaret aldı. Musa'nın önde gelen subaylarından, genç bir Berberi olan yüzbaşı Tarık bin Ziyad 7 bin erkekten oluşan bir ordu topladı ve Kont Julian'ın sağladığı kayıklarla, şimdi kendi adıyla bilinen Cebelitarık[6] boğazından geçerek Avrupa kıyılarına adım attı.

Yıl 711'di, yani Hz. Muhammed'in ölümünün üzerinden yüz yıldan az bir zaman geçmişti. Bir kere daha Vizigot seçkinlerinin yönetiminin halk tarafından sevilmemesi Müslüman ordularının işine yarıyordu. Aynı yılın Temmuz ayında Kral Roderic, yüzbaşı Tarık'ın ordularına yenildi. Yerli halk kendilerini baskıcı bir hükümdardan kurtaran ordunun bayrağı altında toplandı. Güz aylarında hem Kurtuba hem de Toledo düşmüştü. Tarık'ın bütün Yarımada'yı alacağı belli olunca, kıskançlığa kapılan Vali Musa bin Nuseyr, 10 bin kişilik ordusuyla Toledo'da muzaffer astının saflarına katıldı.

Daha sonra iki ordu birlikte kuzeye yöneldiler ve Saragoza'yı ele geçirdiler. İspanya'nın büyük bölümü, asıl olarak da halkın eski rejimi savunmayı inatla reddetmesi nedeniyle, artık kontrol altına alınmıştı. İki Müslüman lider Pireneler'i aşmayı ve Paris'i almak üzere Fransa'yı boydan boya geçmeyi planlıyorlardı. Onlar böyle hayaller kuruyordu, ama onların Endülüs macerası aslında yerel bir inisiyatifti.

Bu iki adam, Şam'daki Halife'den izin almak yerine, ona sadece ilerlediklerini bildiren haberler yollamışlardı. Otoriteye karşı bu cüretli davranışa öfkelenen Müminlerin Komutanı, İspanya fatihlerini başkente getirmek üzere ulaklar gönderdi. Bu iki adamı onurlandırmak yerine, hayatlarının geri

---

6) Bozulmuş versiyonu bugün Batı dillerinde Gibraltar olarak biliniyor. Kont Julian'ın rolü İspanya tarihçileri arasında sürekli bir tartışma konusudur. Ancak İspanyol romancı Juan Goytisolo, Julian'ı aynı adlı romanda onurlu bir İspanyol olarak anlatır.

kalan kısmını utanç içinde geçirmeleri için ne gerekiyorsa yaptı. İki komutan Avrupa'yı bir daha hiç göremediler. Mücadeleyi yürütmek için yerlerine astları geçirildi ama artık eski heyecan da kalmamıştı. İslam devriminin ileri harekâtı bir süre sonra durduruldu.

Ekim 732'de, Charles Martel'in kuvvetleri Peygamber'in ordularına acı bir yenilgi tattırarak ilk Müslüman yüzyılının sonunu ilan etti. Gerçi Fransa'nın güneyindeki, örneğin Nice ve Marsilya'daki deniz üsleri hâlâ duruyordu, ama İslam artık İber Yarımadası'na sıkışmıştı. Bundan yüz yıl sonra Araplar Sicilya'yı alarak anakaranın topuğunu tehdit etmeyi başarsalar da, oradan ileriye gidemediler. Palermo yüzlerce camiden ezan okunan bir şehir haline gelirken, Roma kutsal şehir olarak kaldı. Bugün bile yabancı düşmanı Kuzeyli İtalyanlar, Sicilyalılara "Arap" diye hitap ederler; üstelik bu, bir zamanlar Endülüs'te olduğu gibi, kompliman niyetine söylenmeyen bir lakaptır.

958 yılında, Şişman Sancho kuzeydeki Navarro krallığındaki soğuk ve rüzgarlı şatosunu terk edip, oburluğuna umutsuz bir çare arayışı içinde kuzeye yöneldi ve batı Halifesinin başkenti Kurtuba'ya girdi. Kurtuba o zamanlar bugünkü gibi, Lorca'nın çingenesinin "uzak ve yalnız" dediği, tozlu bir taşra şehri değildi. Halife III. Abdurrahman, şehri Avrupa'nın önde gelen bir kültür merkezi haline getirmişti. Şehrin en yakın rakibi Avrupa'da değil uzaklarda, başka bir sülaleden başka bir Halife'nin Bağdat'tan yönettiği Mezopotamya'daydı. İki merkez de okulları, kütüphaneleri, müzisyenleri, şairleri, hekimleri, astronomları, mollaları, zındıkları ve, evet, tavernaları ve dansçı kızlarıyla meşhurdu.

Kurtuba muhalefette uç noktayı oluşturuyordu. İslam hegemonyasının zorla dayatılmaması üç din arasında sahici tartışmaların yapılmasına imkân vermiş ve bu tartışmalardan yerli İslam'ın çok faydalandığı bir Endülüs sentezi doğmuştu. Bunun üzerine Kurtuba, muhalifleri ve kuşkucularıyla kötü şöhret sa-

hibi bir şehir haline geldi. Bağdat'ta yarı hayranlık ve yarı korkuyla "Endülüs zındıklığı"ndan söz ediliyordu. Endülüs'ün deneme tutkusu bazı mimari eserlerinde de görülebilirdi.

Kurtuba'daki Büyük Cami'nin içi hayranlık uyandırıcı bir güzelliktedir. Sonsuz uzay izlenimi veren sütunlar ormanı, ancak şehri anlayan ve duvarları içindeki entelektüel coşkuya katılan mimarlar tarafından yaratılabilirdi. İnsan bu mekânın, bir Katolik mihrap, bir org, barok imgeler, tombul melekler, ağır ağaç işlemeler ve takıntı halinde bükük demirlerle bozulmadan önce neye benzediğini merak etn.ekten kendini alamıyor doğrusu. Kelimenin tam anlamıyla iç mekânları karanlığa boğan ve ışığın girişini engelleyen bu eklemeleri görünce, içimden bir protesto çığlığı yükseldi. Bir inancın başka bir inanç karşısındaki zaferini kutlamak üzere bunu ilk kez inşa ettiklerinde Kurtubalılar ne hissetmişlerdi acaba? Belki de korku yüzünden etraflıca düşünecek vakitleri yoktu. Kendi hayatları da değişmişti. Şehirde kalabilmek için çoğu Hıristiyanlığı kabul etmişti, diğerleri sürgünü tercih etmişler ve Fas'a giden teknelere doluşmuşlardı. Caminin kaderi öncelikler listesinin alt sıralarına düşmüş olsa gerekti. Engizisyon casuslarının sürekli göz hapsinde tuttuğu birçok dönmüş Müslüman, doğal olarak eski alışkanlıklarından uzak durmaya çalışmıştı. Ama Katedral inşa edildikten sonra, sadakatlerini göstermek için orada ibadet etmeleri gerekiyordu. Onlar da benim gibi yapılan bu canavarlık karşısında içten içe feryat ettiler mi? Onların, dinsel değilse bile, hiç olmazsa estetik nedenlerle feryat ettiklerini düşünmek isterim. 1526 yılında Kurtuba'yı ziyaret eden I. Charles, casuslarını şöyle azarlıyordu: "Her yerde görülebilir bir şey yapmış, eşsiz olanı yıkmışsınız." Bu çok yücegönüllü bir iltifattı, ama Charles şunu fark etmemişti: Caminin ayakta kalmasının tek nedeni, şimdi içinde Kilise'nin var olmasıydı.

Kilise'nin inşası, kırmızı ve beyaz köşebentleriyle taş palmiyeler vahasını bozarak, sonsuz uzam duygusunu kesintiye uğratmıştır. Kilise, ziyaretçilerin bir baştan ötekine akışını durduran bir baraj oluşturur. Yıllar içinde Müslüman dünyanın neredeyse bütün büyük camilerini gördüm, birçok kiliseyi ziyaret ettim ve olağanüstü düzenleriyle bazı sinagoglara hayran kaldım. Bunların hiçbir beni Kurtuba'daki cami kadar etkilemedi. Bu sadece, çirkin bir Katedral'in ırzına geçtiği camiyle bir dayanışma eylemi midir? Sanmıyorum. Bu caminin büyülü bir yanı var; coğrafyası, kapatılmayı reddetmesi, gerçek bir dünyayla kurduğu bağ. Bütün bunlar yapının içine gömülü. Ve tarih var, elbette. Belki de beni çarpan asıl şey tarih, fakat ben bu açıklamayı kabul etmekten yana değilim. Bence cevap kesinlikle mimaride yatıyor.

Camiyi inşa eden mimarlar büyük bir özen göstermişlerse de, ben bunun belli bir felsefeyi içselleştirmeden imkânsız olduğu kanısındayım. Anlaşılıyor ki bu, uzamını kasvetli imgelerle dolduran bir kültürün karşısında olan bir başka kültürü temsil ediyordu. Cami mutlak bir boşluktur. Kurtuba'da ince ayrıntılar bu boşluğu çoğaltıyor. Bütün yollar boşluğa açılıyor. Gerçeklik, yoksanarak olumlanıyor. Özellikle yaratılmış bu boşlukta söz var, ama Kurtuba'da (kuşkusuz başka yerlerde de) Cami sadece Tanrı'nın kelamı için değil, siyasal ve kamusal bir mekân olarak yapılmıştı.

Yine de Kurtuba'daki uzamda sıklıkla tartışmalar yankılanıyordu; bu tartışmalarda, Kuran masaya yatırılıp analiz edilirken, sert ve kuşkucu sözcükler taraflar arasında gidip geliyordu. Filozof-şair İbn Hazm kutsal sütunların ortasında oturmuş, fikirlerin doğruluğunu argümanlarla kanıtlamayı reddeden Müminleri azarlıyordu. Müminler diyalektiğin men edilmiş olduğunu söyleyerek onu cevaplıyorlardı. İbn Hazm, "Yasak koyan her kimse, gerçek inancın düşmanı da odur," diyerek, "Kim yasaklamış diyalektiği," karşılığını veriyordu.

Aklı ve ilahi hakikati birbiriyle uzlaştırma çabası, Bağdat ve Kahire'de büyük bir kuşkuyla karşılanacak olan bir Endülüs özelliği haline gelmişti.

Yeniden-fethin (Reconquista) bu kültürü ortadan kaldırıp "arı" bir Avrupa kimliği yaratmasına kadar yüzlerce yıl geçecekti. 1492'de Gırnata'nın düşüşü bu sürecin tamamlanmasına işaret ediyordu. Avrupa'nın ilk nihai çözüm girişimi, İber Yarımadası'ndan Müslüman ve Yahudilerin etnik temizliğiyle gündeme gelmişti.[7] Tabii bu demek değildir ki, mükemmel bir dünya tamamen dışarıdan yıkıldı. Mükemmel dünyalar yoktur. Endülüs'ün özgün kimliği İslam içindeki iç savaşlarla zaten zayıflamıştı. Daha sonraki yılların Vehhabi püritenizmini hatırlatan katı bir Berberi fundamentalizmi, sarayları ve binaları fiziki olarak parçalamış ve Hıristiyanları, Yahudileri ve -özel İslam görüşlerine göre- çeşitli zamanlarda Müslümanları öldürmüştü. Bu tek bir şeyi gösteriyor: Yekpare inanç diye bir şey yoktur. Üç dinde de birbirine karşıt akımlar vardır. Yine de, "altın çağ" denebilecek bir İslamcı İspanya vardı ve her birimizin kökenleri ne olursa olsun, hâlâ içimizde yaşayan işte bu altın çağdır.

İslam her zaman başka geleneklerle bağlantı içinde gelişmiştir. Kökenlerine inersek, Hıristiyanlık ve Yahudilikle sıkı ilişkilerin bulunduğunu görürüz. İslam'ın ilk savunucuları, eski İskenderiye okullarındaki kozmopolit filozofların geliştirdiği tefsir yönteminden yararlanmışlardır.

Sufi geleneği ile neo-Platonculuk arasındaki ilişki hem doğrudan hem de bilinçdışıydı. Klasik medeniyetin göçmesinin ar-

---

7) Bu temizliğin bir sonucu da kişisel hijyenin çökmesidir. Hamamlar İslam'la eş görüldüğü ve cinselliğin beslendiği yerler olarak kabul edildiği için, İspanya'nın Katolik liderleri hamamları yıktırmışlardı. Birçok Müslüman ya dinini değiştirmeye ya da terke zorlandığından, Engizisyon ajanları dinini değiştirenlerin hâlâ banyo yapıp yapmadıklarını ya da abdest alıp almadıklarını sıkı bir biçimde denetliyorlardı.

dından, Ortaçağların başlarındaki İslam rönesansının antik Yunan düşüncesini koruyup arılaştırdığı, pratik sanatlar ve bilimlerde bir külliyat bıraktığı ve bunun da birkaç yüz yıl sonra modern Batı'ya hâkim olacak Avrupa Rönesansı ve fikirleriyle bir köprü hizmeti gördüğü pek bilinmez. Kurtuba Halifeliği ve İslamcı Sicilya döneminde kültürlerin iç içe geçişiyle doğan karışım, hem İslam'ın hem de Avrupa'nın tarihine ve coğrafyasına damgasını vurmuştur. Antik Yunan'dan Batı Avrupa'ya giden yol, İslam dünyası içinden geçerek uzun bir tur atmıştı. Seçkin bir antik dünya tarihçisi olan M.I. Finley de, "Aslında İslam içinde gelişen ayrılıklar ve çatışmalar olmasaydı, ne Doğu İmparatorluğu ne de Batı dünyası hayat şansı bulurdu," diye yazmıştı.

4
KUDÜS, KUDÜS

Hıristiyanlık, başlıca rakibinin bu inkâr edilemez başarılarına nasıl tepki göstermişti? İlerleyen Arap orduları Akdeniz dünyasını ve çevresini kapsayan mücadelede en dinamik güç olmuştu. Birinci Binyıl'ın başlarında İslam dünyası, Orta Asya'dan Atlantik kıyılarına kadar uzanıyordu. Fakat siyasal birliği çok geçmeden Abbasilerin kanlı zaferiyle parçalanmıştı. Bunun üzerine üç iktidar merkezi ortaya çıktı: Bağdat, Kurtuba ve Kahire. Her birinin kendi halifesi vardı. Kurucu Peygamberinin ölümünün hemen ardından İslam iki büyük mezhebe bölündü: Sünni çoğunluk ve Şii azınlık. Sünniler Endülüs, Mağrip'in bazı bölümleri, İran, Irak ve Amu Derya nehrinin ötesinde kalan bölgelerde hâkimdi. Kahire'deki Fatımi

halife Şii geleneğine bağlıydı ve dördüncü halife Ali'yle karısı, Peygamber'in kızı Fatima'dan geldiklerini iddia ediyorlardı; sülalenin ismi de buradan geliyordu. İlk dört Fatımi halife Kuzey Afrika'nın bir kısmına hükmediyor ve dillere destan Berberi komutan Cevher komutasındaki Fatımi bir keşif kolu 969 yılında Mısır'ı işgal edene kadar Mağrip'te yaşıyordu.

Bu bölgelerin hepsi de farklı geleneklere sahipti. Dahası, her birinin kendi maddi çıkarları ve ihtiyaçları vardı ki, bu onların İslam-olmayan dünyayla ittifaka girip yan yana yaşama politikasını belirliyordu. Din, yeni imparatorluğun kuruluşunda önemli bir rol oynamakla birlikte, hızla büyümesi de kendi ayrışma koşullarını yaratmıştı. Bağdat, askeri güçten yoksundu ve bu büyüklükte bir imparatorluğu idare etmek için kapsamlı bir bürokrasi gerekliydi. Sekter bölünmeler etkisini gösteriyordu. Yekpare ve güçlü İslam medeniyeti nosyonu 10. yüzyılın başlarında, belki daha da erken bir tarihte, anlamını yitirdi. Nitekim bu gerçek çok geçmeden sınanıp doğrulanacaktı.

Batı Hıristiyanlığı, Kutsal Topraklar'ı ele geçirmek ama aynı zamanda elinden geldiği kadar çok zenginliği yağmalamak ve Avrupa'ya götürmek için, iç çatışmalarla parçalanmış, kendinden aşırı derecede emin Müslüman dünyaya karşı İlk Haçlı Seferi'ne hazırlanıyordu. Sünni ve Şii mezhepleri arasındaki Otuz Yıl Savaşı iki tarafı da yıpratmıştı. İki taraftan da önemli yöneticiler, politikacılar ve askeri liderler Haçlı Seferi'nden hemen önceki yıllarda ölmüştü. 1094 yılında, tarihçi İbn Taghribirdi, "Bu yıl halifelerin ve komutanların ölüm yılı olarak anılacak," diye yazar. Ölümler hem Sünni hem de Şii kampta yeni savaşların kıvılcımı olmuştu. İki tarafı da kıran bu yeni savaş Arap dünyasını iyice zayıflattı. İki yıl sonra da Frankların darbesi geldi. Onların acımasız kararlılıkları, bölünmüş İslam dünyasını sarstı ve hızla çöküşe götürdü.

1099 yılında, kırk günlük bir kuşatmanın ardından Haçlılar Kudüs'ü aldı. Katliamın boyutları bütün bölgeyi şaşkına

çevirdi. Erkek, kadın ve çocuklar, Müslüman halkın büyük çoğunluğu öldürülünce sona eren katliam tam iki gün boyunca, hiç aralıksız sürdü. Yahudiler şehri savunmak için Müslümanlarla birlikte savaşmakla birlikte, Haçlıların şehre girişi bir panik havası yarattı. Büyükler, geçmiş ritüellerin anısına bütün Yahudi halka sinagog ve çevresinde toplanıp toplu halde dua etmelerini buyurdular. Oysa bu, ölümcül bir hataydı. Haçlılar sinagogun etrafını sararak binayı ateşe verdiler ve bütün Yahudiler yanarak ölene kadar beklediler. Muzaffer vahşetin saldığı kesif kirli bulut daha bir yüz yıl bütün bölge üzerinde koyu bir gölge bırakacaktı. Dinsel fundamentalizmin işlediği en kötü suçlardan biri olan bu katliamlardan tam dokuz yüz yıl sonra, Papa, Haçlılar adına özür dileyecekti.

Kudüs'teki katliamın haberleri yavaş yavaş bütün İslam dünyasına yayıldı. Üzüntüden başında saç kalmamış muhterem kadı Ebu Sa'ad el Haravi Bağdat'a varıp, muhafızları yararak kraliyet bölümlerine daldığında, Halife el-Mustazir sarayında sakince dinleniyordu. Haravi Şam'dan üç hafta önce ayrılmış ve çölün kavurucu sıcağında yaptığı yolculuk nedeniyle ruh hali derinden etkilenmişti. Sarayda gördüğü manzara ise hiç hoşuna gitmeyecekti. Arap vakanüvisler Haravi'nin şu tiradını kayda geçirdiler:

> Suriye'de kardeşlerin deve terkileri ve akbabaların mideleri dışında oturacak yer bulamazken, sen burada sera çiçekleri gibi yavan bir hayat sürdürüp, rahat ve güvenli bir gölgede nasıl yan gelmiş yatarsın? Her yer kana bulandı! Güzel genç kızlar utanca boğuldu... Cesur Araplar bu hakarete boyun mu eğecek, mağrur Persler onursuzluğu kabul mü edecek... Müslümanlar hiç bu kadar aşağılanmamıştı. Kolları kanatları hiç bu kadar vahşice kırılmamıştı...

Vakanüvisler yaşlı adamların, özellikle Filistin'in akıbeti ve Kudüs'ün düşüşü anlatılırken, nasıl ah edip gözyaşı döktüklerini kâğıda aktarırlar. Konuşma huzurda bulunan herkesi etkilemiş ama bu duygu gösterileri karşısında el-Haravi'nin kılı bile kıpırdamamıştı:

> Mütecavizler savaş ateşini körüklerken, erkeğin en adi silahı gözyaşı dökmektir.

Bunu izleyen yüzyıllar boyunca, Haçlılar bölgeye yerleşmiş ve birçok Müslüman beylik, Frankların bu topraklarda kalıcı olduğunu düşünerek, onlarla askeri ve ticari işbirliği yapmıştı. Saldırdıkları medeniyetin yumuşaklığı zamanla Haçlılar üzerinde de etkisini göstermeye başladı. Liderlerinden birkaçı Hıristiyan fundamentalizmini terk edip komşularıyla barış yaptılar. Ama çoğunluk Müslüman ve Yahudi uyruklarına zulmetmeyi sürdürdü ve bu çoğunluğun yaptıklarına ilişkin anlatılan hikâyeler çoğalmaya başladı.

1171'de Kahire'deki Fatımi rejimine son verip kendini Mısır Sultanı ilan eden kişi, mütevazı bir Kürt savaşçı olan Selâhaddin oldu. Birkaç ay sonra, büyük hürmet gösterdiği efendisi Nureddin'in ölümü üzerine, genç Kürt, ordusuyla birlikte Şam üzerine yürüdü. Şehrin hâkimiyetini eline geçirdi ve Sultan oldu. Ardından şehirler birbiri ardına onun himayesine girdiler. Halife korkudan titriyordu. Biliyordu ki Bağdat da genç Fatih'in büyüsüne kapılacaktı. Hatta onu bütün İslam topraklarının halifesi yapacaklardı. Bunun Selâhaddin de farkındaydı, ama o, Suriye aristokrasisinin onun Kürtlüğü ve "aşağı tabaka"dan gelişinden nefret ettiğini de biliyordu. En iyi yol, azami birliğin zorunlu olduğu bir zamanda onları ve onlar gibileri kışkırtmamaktı. Bu nedenle Selâhaddin, Halife'ye her zanan itaat etmiş olan Bağdat yakınlarına bile uğramadı.

Kahire ve Şam camilerinde aynı Halife adına dualar okunması anlamına gelen Mısır ve Suriye'nin birliği Haçlılar karşısında birleşik bir saldırının temelini oluşturuyordu. Kürt lider sabırla, o zamana kadar imkânsız görünen ve seleflerinin göze alamadığı bir işe girişti: Kudüs'ü kurtarmak için birleşik bir Müslüman ordu yaratılması. Ortak inancın aksine, "kutsal savaş" olarak cihat kavramının sınırlı bir ömrü vardı. İslam'ın ilk dönemindeki zaferlerin ardından, bu kavram harekete geçirici bir slogan olarak çabucak gündemden düştü. Herkesi İslam bayrağı altında toplarken Selâhaddin'in muazzam yardım görmesinin asıl nedeni, Birinci Haçlıların barbarca hınçlarıydı.

Selâhaddin askerlerine şöyle sesleniyordu: "Franklara bakın, dinleri için nasıl canla başla savaştıklarını aklınızda tutun, halbuki biz Müslümanlarda öyle bir kutsal savaşa girme şevki yok." Frankların prestiji öyle bir noktaya gelmişti ki, Müslümanlar bütün Batı Avrupalıları onların adıyla anıyorlardı.

Selâhaddin'in uzun yürüyüşü zaferle sonlandı. Kudüs 1187 yılında alındı ve bir kere daha bir açık şehir oldu. Yahudiler sinagoglarını yeniden inşa etmek için devletten yardım aldılar. Kiliseler olduğu gibi bırakıldı. Hiçbir intikam saldırısına izin verilmedi. Kendinden beş yüz yıl önce Halife Ömer'in yaptığı gibi Selâhaddin de şehrin bütün inançların duacılarına açık olduğunu ilan etti. Ama Sur şehrini almaması kendisine pahalıya patlayan bir taktik hataydı. Papa Urban, Kutsal Şehri geri almak için Üçüncü Haçlı Seferi'ni başlattı ve Sur, bu operasyonların önemli üssü haline geldi. Haçlıların lideri Richard Plantaganet Akka'yı yeniden işgal edip mahkûmları kılıçtan geçirerek halkını kan gölünde boğduysa da, Kudüs kurtuldu ve yeniden alınamadı. Bunu izleyen yedi yüz yıl boyunca şehir, kısa süreli ve sonuç getirmeyen Haçlı işgalleri dışında, Müslüman egemenliği altında kaldı. Bu dönemde şehrin kaldırımları hiçbir zaman kanla sulanmadı.

20. yüzyıl yeni bir dönüm noktasına tanık oldu: Tek başına bir Yahudi devleti kurma mücadelesinde başarıya ulaşan Britanya destekli Siyonist hareket, Kudüs'ü bir kere daha istikrarsızlığın kucağına itti. Sonuç, yerli halkın zorla evinden barkından edilmesi ve daha fazla kan dökülmesi oldu. Görünen o ki, Siyonist yerleşimciler neredeyse her zaman, hayali bir geçmiş uğruna bölgenin gerçek tarihini reddetmiştir. Bu kitabı yazdığım günlerde, Kudüs'ün statüsü tartışmalı, halkı bölünmüştü. Aklın yerini bir kere daha askeri güç almıştı.

Haçlı seferleri Avrupa ve Arap bilincinde derin izler bıraktı. Temmuz 1920'de, Fransız General Henri Gouraud Şam'ın kontrolünü eline geçirdi. Suriye, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen parçalanmasına yol açan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransa'nın payına düşmüştü. General şehre girdiğinde, yaptığı ilk işlerden biri Büyük Cami yanındaki Selâhaddin'in mezarını ziyaret etmekti. Burada, mezarın başında dikilirken söylediği sözler ve kabalığıyla bütün Arap âlemini şaşkına çevirecekti: "Selâhaddin, biz geri döndük. Benim burada bulunuşum, Haç'ın Hilal üzerinde kutsanmasıdır."

Haçlı Seferleri'nin daha komik biçimde yeniden canlandırılışı 1980'lerde, Lübnan İç Savaşı sırasında Fransız Konsolosluğu'nda yaşanır. Bir gün, bir grup Hıristiyan eşraf, hiçbir şeyden habersiz konsolosluğa gelir ve konsolosu görmek ister. Görüşme talepleri kabul edildikten sonra, eşraftan en yaşlısı, mükemmele yakın bir Fransızca'yla, orada bulunan herkesin 12. yüzyılda karanlığa gömülmüş bu bölgeye ilk gelen Frankist şövalyelerin soyundan geldiklerini anlatır. Gelenlerin aileleriyle ilgili hikâye ilerledikçe konsolosun ilgisi artar. Yüzüne mutlu bir gülümseme yayılır. Geçmişin yankılarının kendi bürosunda çınlamasına ilk kez tanık olmaktadır. Eşraftan kişiler sonunda bombayı patlatırlar. Ataları Fransız olduğundan, kendileri ve aileleri için Fransız pasaportu istemeye gel-

mişlerdir; böylece köklerinin yattığı ülkelerine gidebilecek-lerdir. Tabii ekselanslarının tavrı bir anda değişir.

Konsolos şöyle der: "Mösyöler, sizin sözünü ettiğiniz gün-lerde Fransa Cumhuriyeti ortada yoktu. Bu nedenle teklifini-zi reddediyor ve toplantıyı bitiriyorum."

5
OSMANLICILIK

Haçlı Seferleri zaten yavaş bir çöküş halindeki bir dünyayı parçaladı. Selâhaddin'in zaferleri bu süreci geçici olarak durdurmuştu ama Halifeliğin iç yapısı tamir edilemeyecek kadar zarar görmüştü ve yeni saldırılar da kapıdaydı. Hülagu komutasında bir Moğol ordusu 1258 yılında Bağdat'ı işgal etti. Moğol lider Halife'ye teslim ol çağrısı yaptı; eğer teslim olursa şehre dokunmayacağını vaat etti. Son ana kadar aptalca ve boşuna direnen Halife ise bu öneriyi reddetti. Moğol orduları da tehditlerini gerçekleştirdiler, şehri yakıp yıktılar ve son Abbasi halifesini idam ettiler. Ateşe verilen kütüphanelerle birlikte bütün bir kültür mahvedildi. Moğollar sıklıkla, bilgi tekellerini yıkarak daha ileri bir uygarlığa duydukları hıncı göstermişlerdir.

Bağdat bir daha belini doğrultamadı ve İslam medeniyetinin başkenti olacak üstünlüğü bir daha yakalayamadı.

Bölgenin bir başka yerinde ise iktidar, egemenliklerini yeniden ilan eden bölgesel beylikler arasında bölünmüştü, ancak İslam'ın merkezi Boğaz yönüne kayıyordu. 15. yüzyıl ortasında İslam neredeyse bütün kıtalara yayılmıştı. Askeri güç ve ticaretin kıskaç harekâtı belli bir büyük planın sonucu olmasa da, etkisi sanki böyle bir plan varmış izlenimi uyandırmaktaydı.

Müslüman ordular 8. ve 9. yüzyıllarda Afganistan yoluyla Hindistan ve İndus'a ayak basarken, alt-kıtanın güney kıyıları da Arap tüccarların nüfuz alanlarına giriyordu. Halk arasında tartışmalar başlamıştı. Yerel dinlerden duyulan tatminsizlik ve İslam'ın basitliği bu süreçte aynı oranda önemli bir rol oynamış olsa gerekti. Hz. Muhammed'in tektanrıcı bir evrenselcilikle Allah huzurunda bütün inananların eşitliğini birleştirmesi, kast sistemleri ve dinsel hiyerarşilerin yükü altında ezilmiş insanlar için çekici bir çözümdü.

Ondan sonraki asırlarda da benzer bir kalıba tanık oluruz; başlıca üç ticaret yolu Kuzey-batı Çin'in Sinkiang bölgesinde birleşirken, Müslüman ticaret filoları Endonezya takımadalarına, güney Çin'e ve Afrika'nın Kuzey ve Doğu sahillerine erişmişti. Roma kurtulmuş, İstanbul düşmüştü. Bundan önce dört ciddi girişim olmuş, Şam ve Bağdat'tan kalkan Halife orduları Doğu Hıristiyanlığının başkentini kuşatmıştı. Şehir her seferinde kurtulmayı başardı. 1300 yılından itibaren Anadolu'nun sınır beylikleri yavaş yavaş genişliyor ve Bizans topraklarını sürekli eritiyordu. 1453 yılında, eski bir rüya gerçekleşti ve eski adı Bizantium, daha sonra Konstantinopolis olan şehir yeni bir ad kazandı: İstanbul. Ve yeni bir sultan: Yüz yılı aşkın bir zaman önce kendi adını taşıyan bir hanedanlık kuran Osman'ın soyundan II. Mehmed.

İber yarımadasında İslam medeniyetinin tümden çökmesinin arifesinde, Osmanlı hanedanı Güneydoğu Avrupa'da yeni

bir İslam cephesi açarak hüküm sürmeye başladı. Yüz yıl içinde Osmanlılar Macaristan'ı aldılar, Balkanlar'ı yuttular, Ukrayna ve Polonya'dan parçalar kopardılar ve Viyana'yı kuşattılar. İspanya Katolikleri korktu, Endülüs Müslümanları muzaffer Osmanlıların donanmasını Endülüs limanlarına gönderip din kardeşlerini kurtaracaklarını umut etti, ama Selâhaddin gibi Osmanlıların da planları arasında kıta çapında bir cihat yoktu; yalnız Haçlı Seferleri'nin en ateşli günlerinden birinde Selâhaddin, Akdeniz kıyılarını ziyareti sırasında bir danışmanına Franklar belasını kökten halletmenin tek yolunun onların anayurtlarını işgal edip medenileştirmek olduğunu söylemişti. Kudüs nasıl Selâhaddin'e yetmişse, Konstantinopol de II. Mehmed'e yetmişti.

15. ve 16. yüzyıllarda Müslüman çoğunluk Osmanlı, Safavi (İran) ve Moğol (Hindistan) yönetiminde yaşadı. İstanbul'daki Sultan, Müslümanların çoğu tarafından Halife olarak tanınınca kutsal şehirler Mekke ve Medine'yi himayesine aldı. İstanbul bu yeni dünyanın merkeziydi. Ezici bir Arap çoğunluk Sultan'ın tebası haline geldi. Arapça ilahi dil olma özelliğini korurken, İmparatorluk içinde yönetici hanedan ile idari ve askeri seçkinler tarafından kullanılan saray dili Türkçe'ydi ama çoğu dinsel, bilimsel, edebi ve hukuksal terim doğrudan Farsça ve Arapça'dan alınmıştı. Türkçe'nin ise şiir, devlet yönetimi ve mimariye ciddi bir katkısı olmuştu.

Beş yüz yıl süren Osmanlı devleti birçok bakımdan dikkate değer bir oluşumdu. Osmanlı İmparatorluğu, Hıristiyanların ve Yahudilerin haklarının tanınıp korunduğu çok-dinli bir devletti. İspanya ve Portekiz'den sürgün edilen birçok Yahudi Osmanlı topraklarına sığınmıştı ve tarihin garip bir cilvesiyle bunların büyük kısmı sadece İstanbul'da yerleşmemiş, imparatorluğa Bağdat, Kahire ve Şam'da hizmet ederek Arap dünyasına geri dönmüştü.

Tek ayrıcalıklı sığınmacılar Yahudiler değildi. Reformasyon savaşları boyunca Katolik intikam tugaylarından kaçan

Alman, Fransız ve Çek Protestanlar da Osmanlı sultanlarının himayesine kabul edilmiştir. Bu ikinci durumda bir siyasal saik de vardı. Osmanlı devleti Avrupa'nın geri kalanındaki gelişmeleri yakından izliyor ve belli başlı Avrupa güçlerinin bazılarıyla bir dizi diplomatik, ticari ve kültürel ittifaklar yaparak, kendi çıkarlarını istekle savunuyordu. Ancak Papa genelde tarafsız bir gözlemci olarak görülmüyordu ve Katolikliğe karşı ayaklanmalar Bab-ı Ali tarafından memnuniyete karşılanmaktaydı.

Osmanlı Sultanı zaman içinde Avrupa folklorunda, sıklıkla şeytanileştirilip kabalaştırılarak önemli bir figür haline geldi, ama Sultan'ın kendisi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa kralına yazdığı bir mektupta kendini sunarken gösterdiği tevazudan da anlaşılacağı üzere, coğrafyadaki ve tarihteki yerinin her zaman ayrımındaydı:

> Ben, Sultanlar Sultanı, hükümdarlar hükümdarı, yeryüzündeki monarklara taçlarını takan, yeryüzünde Allah'ın gölgesi, Akdeniz, Karadeniz, Rumeli ve Anadolu, Karaman, Rum elleri, Zulkadiroğlu, Diyarbakır, Kürdistan, Azerbaycan, İran, Şam, Halep, Kahire, Mekke ve Medine, Kudüs, bütün Arabistan, Yemen ve atalarımın (nur içinde yatsınlar!) ordularının gücüyle zaptettiği ve Ogüst beylerimin parlayan kılıcıma ve muzaffer gürzüme kul ettiği birçok başka ülkelerin Sultanı; ben, Sultan Süleyman Han, Sultan Selim'in oğlu, Sultan Beyazıd'ın oğlu: Sen, Francis, Fransa topraklarının Kralı.

Yahudilere ve Protestanlara gösterilen hoşgörü İslam içindeki zındıklara -gösterilmişse bile- pek nadiren gösterilmiştir. İmparatorluktaki ulema, böyle bir durum ortaya çıkar çıkmaz cezaların acımasız ve hızlı olmasını temin ediyordu. "Martin

Luther'i hatırlayın," diye sultanı uyarıyordu kadı. Hıristiyanlığı bölmeye hizmet ettiği için Reformasyon desteklenebilirdi, ama Müslüman bir Luther kabul edilemezdi. Bununla birlikte, Müslüman çoğunluğun gözünden bakılırsa, Osmanlılar dinlerinin mirasını korumuş, sınırlarını genişletmiş ve Arap Doğu'da yeni bir evrenselci sentez yaratmışlardı: Bu, bütün bölgeyi bir ortak yönetim ve mali sistem üzerine kurulu devlet bürokrasisi aracılığıyla birleştiren Osmanlı Arap kültürüydü. Mısır'da Arnavut asıllı Mehmed Ali örneğinde olduğu gibi, Osmanlı bürokratlarının iktidarı zorla ele geçirdiği yerlerde bile, devletin temel yapıları değişmeden kalmıştır.

Peki ama, bu devlet neydi? Bilinen kusurları düşünüldüğünde, dağılmasını bu kadar geciktirmeyi nasıl başarmıştı? Osmanlı'yı ve değişen oranlarda dönemin öteki Müslüman imparatorluklarını belirleyen üç temel özellik vardı. Ekip biçenin sahip olmadığı ve sahip olanın da (yani, devletin de) ekip biçmediği kırsal kesimde özel mülkiyetin yokluğu. Yönetim merkezlerinde güçlü, babadan oğula geçmeyen bürokratik elit ve kölelerden oluşan bir profesyonel, eğitimli ordu. Avrupa'da ilk kamu yönetimi akademilerini Osmanlılar kurmuştu. Osmanlılar geleneksel aşiret aristokrasisini ilga etmiş, toprak üzerinde mülkiyeti yasaklamış ve buna uygun olarak kendilerini imparatorluk içinde tek hanedan ve yarı-ilahi iktidarın tek mercii olarak korumuşlardı. Bu, teoriydi; pratikte ise becerikli birçok bürokrat kuralları çiğnemenin yollarını bulmuş olsalar bile, temel yapı hiç değişmedi. Saltanat kavgalarıyla mücadele etmek için, Osmanlılar bütün imparatorluktan toplanan bir kamu yönetimi kadrosu yarattılar. Devşirme sistemi, Balkanlar'daki ve başka yerlerdeki Hıristiyan aileleri, Osmanlı devletinin mülkü haline gelecek olan bir oğlan çocuğuyla sisteme katılmaya zorluyordu. Çocuk, akademide bir asker ya da bürokrat olarak yetiştirilene kadar barındırılıyor,

besleniyor ve eğitiliyordu. Bu sayede Çerkezler, Arnavutlar, Slavlar, Yunanlılar, Ermeniler ve hatta İtalyanlar, imparatorluk içinde en yüksek mevkilere yükselebilmişlerdi.[8]

Karasabana duyulan geleneksel İslamcı-göçer düşmanlığı, kuşkusuz dünya üzerinde geniş toprak parçalarına hükmeden hanedanlıkların kentli önyargılarını belirliyordu ama bu Müslüman dünyada toprak mülkiyetinin bulunmamasının ne oranda nedeni olabilirdi? Yoksa bu sadece yerel koşulların bir sonucu muydu? Tarih bize bunun tersini söylüyor. Günümüzün mini-anlatılar ve ulusal özellikler modasına rağmen, çoğu kez yerel koşullar nedeniyle, Kurtuba, Bağdat, Kahire ve İstanbul'daki halifelikler ve sonra Hindistan'daki Moğol İmparatorluğu, bir toprak beyliği ya da köylü mülkiyeti yaratmaktan yana olmamıştır. Halbuki bunların ikisi de, daha sonra endüstrileşmeye neden olabilecek sermaye birikimine yardım edebilirdi.

Bir mini-anlatı peşinde koşan bazı araştırmacılar, toprakta çalışmanın tabu olmadığını kanıtlamak üzere, Arapların İspanya'da uyguladığı tarım tekniklerinin zenginliğini keşfedebilirdi. Ama İspanya örneği genel olarak, tarımın yoğun olduğu ve yöre halkı tarafından yapıldığı, yerleşim alanları etrafındaki topraklarla sınırlıydı. Kırsal kesimdeki topraklar devlet tarafından aracılara kiralanıyor, onlar da arazilerini işletilmesi için köylülere kiralıyorlardı. Bazı aracılar zengin oldular, ama onlar da artığın harcandığı kasabalarda yaşıyordu. Devinim halindeki bir askeri kasta bağlı hanedanlığın katı siyasal yapısı, kırsal kesimin toplumsal tabiyetiyle birlikte düşünüldüğünde, Batı Avrupa'nın ortaya çıkardığı siyasal ve ekonomik meydan okuyuş karşısında tutunamazdı.

---

8) İvo Andriç'in Osmanlı-karşıtı eseri *Drina Köprüsü* böyle bir kişiden esinlenmiştir. Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na katılması, Cezayir'i fethetmiş olan Yunan asıllı bir amiral, Barbaros Hayreddin gibi destansı bir kahramanı ortaya çıkardı. Bu figürden hareketle Korsan Kızıl Sakal hikâyeleri doğdu.

Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na kadar yalpalayarak ayakta kalışının ana nedeni, gözlerini avına dikmiş bekleyen üç akbabanın (Britanya İmparatorluğu, Çarlık Rusyası ve Avusturya-Habsburglar) ganimetin paylaşımında anlaşamamalarıdır. Tek çözüm, imparatorluğu dizlerinin üstünde bükülmüş, kendi haline bırakmak olarak görünüyordu. Uzun süreli ölüm sancısı, bir zamanlar model çokuluslu imparatorluğun sonu anlamına gelen, güvensiz bir Türk milliyetçiliğini doğurdu. Yüzbinlerce Ermeninin canından olduğu ve mal mülklerine el konulduğu Birinci Dünya Savaşı büyük acıların yaşandığı bir dönem oldu.[9]

Bu sonuç 19. yüzyıl ortalarından itibaren zaten kendini gösteriyordu. Radikal milliyetçi dürtüler daha 18. yüzyılda, Osmanlı topraklarının merkezi ve periferisinde gelişmeye başlamıştı. Fransız Devrimi ve Comte'dan etkilenen modernist Türk subaylar, İstanbul rejimine karşı cephe almaya başlamıştı; bu arada Arap yarımadasında, İbni Vehhab adlı püriten bir hocanın öğretileriyle alevlenen, bir bütün olarak yüzünü geriye dönmüş bir eğilim baş göstermekteydi.

---

9) Türk romancı Yaşar Kemal birçok romanında o günlerdeki toplumsal çöküşü ve anarşiyi anlatır. Perry Anderson'ın *Passages from Antiquity to Feodalism* ve *Lineages of the Absolutist State* başlıklı kitapları da, kapitalizmin Müslüman ülkeler yerine Batı Avrupa'da gelişmesinin nedenlerini en yetkin biçimde açıklayan çalışmalardandır.

6
ZINDIKLIĞIN NEŞESİ

İslam bir ruhban sınıfını açıktan yasaklar. Bütün müminler Allah indinde aynıdır. Camilerde hiçbir hiyerarşiye yer verilmez ve her Müslüman Cuma namazı sonrasında inananlara hitap etmek üzere mihraba çıkabilir. İlk yüzyıllarını yaban ellerde geçirmeye mecbur kalmış bir İslam nasıl gelişebilirdi? Bu ilginç bir sorundur, ancak bu sorunla hiçbir zaman yüzleşilmemiştir. İslam'ın liderleri, bu sorunla yüzleşmek yerine, çabucak geniş imparatorlukların başına geçtiler ve bunun sonucunda ortaya çok büyük oranda kendiliğinden uygulamalar çıktı. Bildiğimiz, kabul gören Kuran, Hz. Muhammed'in ölümünden yıllarca sonra yayımlandı, doğruluğu Halife Osman tarafından onaylandı ve gerçek versiyon olarak benim-

sendi. Yine de, Patricia Crone gibi modern "kâfir" düşünürler, "7. yüzyılın son on yılı öncesinde şu ya da bu biçimiyle Kuran'ın varlığına ilişkin hiçbir güvenilir kanıt yoktur," tespitinde bulunmuşlardır.

Tarih ne olursa olsun, belli konularda son derece ayrıntılı olmakla birlikte Kuran'daki hükümler, fethedilen topraklarda İslam hegemonyasını yaşatmak için gerekli toplumsal ve siyasal yönetim ilkelerini sağlamakta yeterli değildi. Zaten bu yüzden hadisler çıktı ortaya;. *hadis*, Peygamber'in, halifelerinin ya da karısının belli bir zamanda belli bir olaya ilişkin şuna ya da buna söylemiş olduğu, onların da bu sözleri şuna ya da buna aktardığı, onların da yazara aktardığı ve yazarın "içtihat" olarak kaydetmiş olduğu sözlerdir. Hıristiyanlık da benzer bir deneyim geçirmişti ama bunu dört İncil'le sınırlamış ve böylece gösterilen mucizeler ya da diğer çelişkili versiyonları, ya düzeltilmiş ya da asgariye indirilmişti.

Yarımada'da başlayan ve Şam'a uzanan, Arapların bu şahane kulaktan kulağa fısıldama oyunu dört, hatta beş kalın cilde sığdırılacak gibi değildi. Şükürler olsun ki Peygamber, hayranlık uyandıran bir öngörüyle, kendisinin mucizeler yaratmak gibi bir yeteneğinin olmadığını söylemişti. O, vahyedilen sözleri geniş bir kitleye duyuran bir haberciydi sadece. Bu da yeni dini, mucizelerle ilgili hikâyeler üretmekten men ediyordu. Bazı vakanüvisler bu alanda Hıristiyanlıkla yarışa girmenin cazibesine karşı koyamamışlar, fakat pek inandırıcı sonuçlara da varamamışlardı. Ne yazık ki, büyük bir ihtimalle Arapların çarpıcı hayal gücü bu alanda, Musa, İsa ve diğer hepsini fersah fersah geride bırakan dikkate değer bir edebiyat yaratmıştı. Muhammed'in ilk biyograficileri ona birtakım mucizeler atfetmişlerse de, bunlar İsa'nın ya da Musa'nınkilerin yanında çok sönük kalıyordu.

İçtihatlar yaratma ihtiyacı, 7. ve 8. yüzyıllarda yüzlerce düşünür ve kâtibe iş sağlayan, yeni bir mesleğin doğuşuyla so-

nuçlandı. Belli içtihatların sahiciliğiyle ilgili ateşli tartışmalar çıkıyordu. Bu da İslam içinde, kendi kâtiplerini bir rakibin versiyonuna meydan okuyan içtihatlar üretmek üzere yönlendiren, rakip mezhepler doğurdu. Sonraki yıllarda Sufi mistikleri, duymak istediklerini yazdıkları kendi içtihatlarını yayımladılar. "İslam'da keşişlik yoktur" sözü kulağa son derece sahici gelse bile, Peygamber gerçekten de, "Günde beş vakit namazını kıl, ama önce deveni bağla," demiş miydi? Eğer demişse, bu ne anlama geliyordu? Bazı müminlerin namaz vaktinden faydalanıp öteki müminin devesini çalabileceğini mi ima etmişti? Ya da devenin bir kâfir tarafından çalınmasını engellemek mi istiyordu? Yoksa sadece devenin, sahibinin peşinden gidip camiyi kirletmesini engellemek için düşünülmüş bir güvenlik önlemi miydi? Yoksa başka bir nedeni mi vardı? İçtihatlar arası savaş, hangi içtihadın sahici olduğu gibi temel sorunlar çıkararak sürüp gidiyor. Uzmanlar bunu bin yılı aşkın bir süredir tartışıyorlar, fakat henüz bir uzlaşmaya varılamadı, varılacak gibi de görünmüyor. Yine de yüzyıllar boyunca İslam bilginleri, kabul edilebilir içtihatların sayısını azaltmış ve en güvenilir yazarların adlarını belirlemeyi başarmışlardır.

Ne var ki asıl mesele, içtihatların sahiciliği değil, bunların İslam toplumlarında oynadıkları ideolojik roldür. Sünni içtihatlar Şii "zındıklığı"na karşı çıkar. Şiiliğin kaynakları hep tartışmalı olmuştur. Hz. Muhammed'in 632 yılında ölümünün ardından, yakınları bir halef seçmeye karar verirler. Önce Ebu Bekir'i seçerler, onun ölümünün ardından da Ömer halife olacaktır. Hz. Muhammed'in damadı Ali muhtemelen buna içerler ama karşı çıkmaz. Ali'nin öfkesini patlatan şey, üçüncü halife olarak Osman'ın seçilmesidir. Ümmiye kavminden gelen Osman, Mekke'deki kabile aristokrasisini temsil ediyordu. Onun zaferi sadık müminleri rahatsız etmişti. Onların tercihi Ali olacaktı. Eğer yeni Halife daha genç ve dirayetli olsaydı, bir uzlaşma yolu bulabilirdi belki. Ama Osman yetmişli yaşla-

rındaydı ve fazla zamanı kalmadığından elini çabuk tutmak istiyordu. Osman yeni fethedilen bölgelerdeki önemli mevkilere yakın akrabalarını ve kabile üyelerini atadı. 656 yılında ise Osman, Ali yandaşları tarafından öldürüldü; ardından Ali yeni Halife olarak kabul edildi.

Bu gelişme İslam'ın ilk iç savaşına yol açtı. Hz. Muhammed'in iki eski müridi Talha ve el-Zübeyr, Osman'a sadık askerlere ayaklanma çağrısı yaptılar. Peygamber'in tez canlı genç dulu Ayşe de onlara katıldı. Savaş, Basra kıyısında yapıldı ve bir devenin sırtındaki Ayşe, askerlerini "gaspçı"yı yenmek üzere ileri sürdü. "Deve Savaşı" olarak bilinen bu savaşta Ali'nin ordusu galip geldi. Talha ve Zübeyr çatışmada öldüler. Ayşe esir edildi ve fiilen ev hapsinde tutulduğu Medine'ye döndü.

Sonunda Ali de, Ümmiye sülalesinden rakipleriyle girdiği bir başka çatışmada tuzağa düşürüldü. Arabulucuları ve yenilgiyi kabul etme kararı kendi mezhebi içindeki aşırı unsurları rahatsız etti. Onlardan biri Küfe'de bir cami avlusunda Ali'yi öldürdü. Rakibi, parlak bir Ümmiye komutanı olan Muaviye, Halife olarak kabul edildi. Ama Ali'nin oğlu onun otoritesini tanımadı ve Muaviye'nin oğlu Yezit'le girdiği Kerbela Savaşı'nda yenilerek öldürüldü. Bundan böyle Ali'nin Şiası (mezhebi), kendi devletlerini ve hanedanlıklarını yaratacak, bunun en çarpıcı örnekleri de Ortaçağ'daki Persler ve günümüz İran'ı olacaktı.

Şia kendi içtihatlarını geliştirdi; bunların bazıları Ayşe ve Ümmiye hanedanına karşı son derece saldırgan bir üslûp içeriyordu. Amaç Ayşe'yi gözden düşürmekti, çünkü o, yasal olarak seçilmiş olan Halife Ali'ye karşı silahlı bir ayaklanmaya fiilen öncülük etmişti. Ali'nin müritleri, ilk yetkin Kuran versiyonunu düzenleyen zayıf kişilikli Halife Osman'ın, rakip mezheplerin, Ali yandaşlarının işine yarayacak bütün ayetleri Kuran'dan temizlediğini iddia ediyorlardı. Ayşe'ye atfedilen içtihatlardan birine göre, sözel aşamasında Kuran, Eski Ahit'e hürmet göstererek, zinanın cezası olarak "ölene kadar taşla-

ma" cezasını buyururken, Osman'ın yayımladığı versiyon iyi bir dayağın yeterli ceza olacağını belirtmekteydi.

Bu son derece yüklü entelektüel ve fiili iç savaş atmosferinin (içtihada karşı içtihat, farklı tefsir okulları, Kuran'm sahiciliğine ilişkin tartışmalar) ortaya bir kuşkucular ve zındıklar ürünü çıkarmaması şaşırtıcı olurdu. Nitekim çıkardı da. Dikkate değer olan şey, İslam'ın ilk on iki yüzyılında, böylesi çok sayıda akımlara nasıl olup da bu kadar uzun süre hoşgörüyle bakıldığıydı. Kuran'a karşı gelenler genellikle yakalanır ve cezalandırılırdı, tıpkı zamanında Peygamber'in ahlâki duruşuna karşı hem küfür hem de hakaret olarak görülen bir dizi içtihat bulan 9. yüzyıl Yemeni zındığı gibi; bu örnekte acıklı olan, hem kurgunun hem de yazarının yok edilmesiydi.

Ama birçok şair, filozof ve zındık, bilgi arayışı içinde tartışma ve muhalefet sınırlarını genişletmiş, böylelikle İslam medeniyetini zenginleştirmiştir. Ulema protestoları sıklıkla hükümdarların umurunda olmamıştır; bu da gösteriyor ki, İslam, zamanında büyüyen ve kendine güvenen bir dindi. Endülüs filozofları genellikle İslam'ın çerçevesi dışına taşmamışlarsa da, 12. yüzyılda Kurtuba'da yaşayan İbn Rüşd (1126-1198) sık sık bu sınırları aşmıştır. Latin dünyasında Averroes olarak bilinen İbn Rüşd, bir kadı oğlu ve kadı torunuydu ve büyükbabalarından birisi Kurtuba'daki Büyük Cami'nin imamlığını yapıyordu. İbn Rüşd'ün kendisi de hem Sevilla hem de Kurtuba'da kadılık yapmış, ancak kitapları yakılıp Büyük Cami'ye girmesinin yasaklandığı, mollaların tepki dalgası süresince Kurtuba'dan kaçmıştı.

İbn Rüşd'ün ortodoksiyle olan çatışması, fikirlerinin keskinleşmesine ama aynı zamanda temkinli davranmasına yol açmıştı. Aydın görüşlü Sultan Ebu Yusuf, gökyüzünün doğası hakkında ona sorular sormuş, astronom-filozof ise ilk önce bir cevap vermemişti. Fakat hükümdar ısrar edecekti: "Bir şey sonsuzluktan mı var olmuştur, yoksa bir başlangıcı mı vardır?"

İbn Rüşd ancak hükümdar antik filozofların eserlerini bildiğini söyledikten sonra karşılık vermiş ve akılcı yöntemlerin neden dinsel öğretilerden üstün olduğunu açıklamıştı. Filozof, yarı-materyalist olduğunu itiraf etmenin hayatına mal olabileceğini gayet iyi biliyordu, ama araştırmalarına destek veren hamisine güvenmeye karar verecekti. Halife, Aristoteles'in bazı eserlerini anlaşılmaz bulduğunu söyleyip kendisine açık ve kesin bir dille açıklamasını istediğinde, İbn Rüşd bir dizi kitap yazmayı kendisine görev edinmişti. Nitekim, bunun üzerine yazdığı *Yorumlar,* Hıristiyan ve Yahudi teologların dikkatini çekecekti. İbn Rüşd'ün Arapça yazdığı eserlerin çoğu kaybolmuş ya da yakılmıştır, bugün ancak bazı parçaları mevcuttur. Kurtulan parçalar da Latince olduğu için muhafaza edilmiş ve Rönesans döneminde birçok araştırmaya konu olmuştur, ama bunlar bile külliyatının sadece çok küçük bir bölümünü oluşturuyordu. *Yorumlar*'ın ikili bir işlevi vardı: Hem Aristoteles'in muazzam çalışmalarını sistemleştirmeye, akılcılığı ve mistisizm-karşıtlığını yeni okurların ilgisine sunmaya yarıyor, hem de daha ileriye gidip akılcı düşünceyi kendi başına bir erdem katına yükseltiyordu.

O tarihten iki yüzyıl önce, Buhara doğumlu bir İranlı düşünür olan İbn Sina (980-1037) mantık, bilim, felsefe, politika ve tıp çalışmaları için temel oluşturan eserler vermişti. İbni Sina, Aristoteles'in *Mantık*'ını günlük hayattan çok uzak ve bu yüzden uygulanamaz bularak eleştiriyordu. Hekim olarak becerileri hamilerini etkilemişti; Horasan ve İsfahan'ın yerli yöneticileri siyasal meselelerde ondan akıl alırdı. Kendisinden çok sonra yaşayan Machiavelli gibi İbn Sina da, hamilerinin bazılarını rahatsız eden tavsiyelerde bulunmuştur. Bunun anlamı, sık sık çalıştığı şehri aceleyle terk etmek zorunda kalmasıydı. Bu dönemlerinde ortadan kayboluyor, hayatını ise hekimlikten kazanıyordu. *El-Kanun fi't-Tıb,* kendi teorileriyle saatler süren düzenli klinik pratiğinden elde ettiği tedavi yön-

temlerini de içeren, mevcut tıp bilgisinin bir özetiydi. Bu kitap bütün İslam dünyasındaki tıp okullarında asli ders kitabı haline gelmişti; bugün bile bazı bölümleri İran'da uygulanmaktadır. Birbirinden ayrı 28 bin felsefi sorunu ele alan *Kitab ul-İnsaf* (Tarafsız Yargı Kitabı), daha kendisi hayattayken İsfahan'ın yağmalanması sırasında kaybolmuştu. İbn Sina elindeki tek kopyayı şehrin kütüphanesinde muhafaza ediyordu.

Diğer eserlerinde ise parçalar halinde bulunan felsefi fikirleri töz ve varlık, varoluş ve öz gibi metafizik sorunları ele almaktaydı. Onu izleyen yüzyıllarda bu fikirler Batı Avrupa'ya ulaşacak ve "Avicenna" orada ateşli tartışmalara konu olacaktı. İbn Rüşd, bedenin yeniden canlanmasını sorgularken, muhtemelen İslamcı ortodoksiye verdiği bir taviz olarak, ruhun yeniden canlanışı üzerinde durmazdı. 1210 ve 1215 yıllarında çıkarılan iki kararnameyle eserlerinin Sorbonne'da okunmasının yasaklanmasının bir nedeni de buydu. On beş yıl sonra, daha ılımlı biri olan Papa IX. Gregory bu yasağı kaldırmıştı.

İbn Hazm, İbn Sina ve İbn Rüşd, İslam'ın ilk beş yüz yıllık dönemindeki yarı-resmi düşüncenin belli eğilimlerini temsil ediyorlardı. Özellikle son ikisi, dinsel ortodoksinin kısıtlamalarına ateş püskürmekle birlikte, tıpkı kendilerinden sonra yaşayan Galileo gibi, şehit olmak yerine yaşamayı ve araştırmalarını sürdürmeyi seçmişlerdi. Tabii, bütün İslam külliyatına meydan okuyan çok daha açık sözlü başkaları da vardı.

9. yüzyılda Bağdat'lı zındık İbn el-Revandi, Üç Büyükler'in (tektanrılı dinler ve onların gözdesi gökyüzündeki Tanrı) temel ilkelerini sorgulayan birçok kitap yazmıştı. Bu kitaplarında bir zamanlar bağlı olduğu Mutezile* okulunu çok gerilerde bırakıyordu. Mutezile, akılcılıkla tek bir Tanrı'ya inanmayı birleştir-

*) Arapça'da "Çekilenler" ya da "Ayrı Duranlar" anlamına gelen ve İslam tarihinde akla ağırlıklı yer veren bir fikir okulu. (ç.n.)

menin mümkün olduğuna inanıyordu. Onların bazıları Vahiy'i reddediyor ve Kuran'ın vahyedilmiş değil, yaratılmış bir kitap olduğunu savunuyorlardı. Diğerleri, Kuran'ın yazım kurallarını, dilinin anlaşılmazlığı ve akıcılıktan yoksunluğunu şiddetle eleştirmekteydi. Onlara göre, Tanrı'ya karşı yükümlülüklerimizi ancak Akıl belirlerdi. Bu mezhebin bazı aşırı taraftarları, Peygamber'e dine saygı göstermediği ve çok fazla karısı olduğu için saldırmışlardı.

Mutezile, Yunan felsefesinden parçalarla kendi çalışmalarından çıkan düşünceleri birleştirerek, dünyayı açıklamak için akılcı argümanlar ortaya atmıştı. Kuran bu projenin dışında görülüyordu. Mutezile düşünürleri bu doğrultuda fiziksel dünyayı açıklayan teoriler geliştirdiler: Beden, atomların birleşmesi olarak kavramlaştırıldı; töz ile rastlantı arasında bir ayrım yapıldı; bütün fenomenler bedenleri oluşturan atomların mevcudiyeti yoluyla açıklanabilirdi. Bu düşünürler bıkıp usanmadan evrendeki hareketi ve yerimizi anlamaya çalıştılar. Evren sabit miydi? Hareketsizse, bunun nedeni neydi? Ateşin doğası neydi? Evrenin kalbinde bir boşluk mu vardı?

İlginçtir, 9. yüzyılın ilk yarısında bu mezhep otuz yıllığına devlet iktidarını ele geçirmişti. El-Memun ve ondan sonra gelen üç Halife, devlet memurlarını, din âlimlerini ve kadıları Kuran'ın insanların eseri olduğunu ve indirilmiş bir kitap olmadığını kabul etmeye zorladılar. Bu Halifeler onlarca din bilginini Kuran'a harfiyen bağlı ortodoksiden kopmayı reddettikleri için cezalandırdılar. Bu, Aklın gücünün, hiç de hoş karşılanmayan bir şekilde gösterilmesiydi ve nitekim çok geçmeden bu dönem kapandı. Mutezile, İslam dünyasının öteki parçalarından kopmuştu, ama felsefelerine içkin tehlikelerin farkında olduklarından daha dikkatli hareket etmeye başladılar.

Mutezile iktidarda kalmış olsaydı neler olabileceğine ilişkin zihin cimnastiği yapmak zordur. Eğer fikirleri geliştirilmiş olsaydı, açıkça görülüyor ki, Tanrı'nın varlığını sorgula-

maya kadar varırdı. Eserleri Kahire ve Kum şehirlerindeki çok ciddi dini okul ve kurslarda öğretilen 20. yüzyılın İslam düşünürleriyle bir kıyaslama yapacak olursak görürüz ki, 9. yüzyıl düşünürleri her bakımdan daha ileriydi. Bu, çağdaş İslam düşüncesinin sefaletiyle, 9. ve 10. yüzyılların zenginliğini kıyaslamak olur. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da cami-okullarının kıyısında köşesinde ezber öğreten imamlar, muhtemelen Mutezile'nin varlığını kabul etmeye yanaşmayacaklardır. Bu daralmış perspektif, "modern" İslam'ın trajedilerinden biridir.

9. yüzyılın zengin entelektüel atmosferinde el-Revandi gibi eleştirel bir sesin yükselmesi şaşırtıcı değildir. Revandi'nin, Hz. Muhammed dahil, peygamberlerin doğası, kehanetleri ve mucizeleri hakkmdaki tefekkürleri rahatsız ediciydi. Ona göre, dinsel dogmalar her zaman akıldan sonra gelirdi, çünkü insan ancak akıl yoluyla doğruluğa ve ahlâki olgunluğa erişebilirdi. Revandi'nin giriştiği saldırının şiddeti önce şaşkınlık yaratırken, ardından onu acımasızca eleştiren İslam ve Yahudi teologlarını birleştirdi. İbni Revandi buna mucizelerin ancak sihirbazların hokus pokusundan başka bir şey olmadığını göstererek karşılık verdi. Yaptığı yorumlarında kendi dinini de kayırmayan Revandi, Kuran'ı oluşturan Vahiy'lerin de açıkça sahte olduğunu savundu. Ona göre, Kuran ne indirilmişti ne de orijinal bir eserdi. Bırakın edebi bir şaheser olmayı, tekrarlarla doluydu ve inandırıcılıktan uzaktı. Revandi, hayata bir mümin olarak başlamış ama bir ateist olarak veda etmişti. Orijinal eserlerinden hiçbiri bugüne erişmeyen Revandi'nin yazıları hakkında bütün bilinenler, onun sapkın görüşlerini çürütmek için ciltlerce eser yazan Müslüman ve Yahudi eleştirmenlerin metinleri aracılığıyla aktarılmıştır.

Bu noktada bir istisna vardır: Halep doğumlu şair-filozof Ebu el-Ala el-Maari (973-1058). Dört yaşında çiçek hastalığından gözleri kör olan el-Maari, bu özründen hayranlık uyandı-

ran bir hafıza geliştirmek için yararlanmıştı. Dünya ve insanoğlunun birbirine inanılmaz zararlar verme kapasitesi hakkındaki bilgisi onu kuşkucu, karamsar ve bir Müslüman için alışıldık olmayan biçimde, insanlık âleminden çok hayvanlar âleminin bir hayranı yapmıştı. Bağdat'taki Akademi'de geçirdiği iki yıl kuşkularını gidermeye yetmedi, daha sonra İranlı hayranı Ömer el-Hayyam'm uyarladığı dörtlükler yazmaya başladı. Hayyam'ın dizeleri sıcak ve hoş, kuşkuculuğu ise çok muğlak bir dille ifade edilirken, el-Maari dine doğrudan cephe alan bir siyasal çileciliğe yönelmiştir.

Nedir din dediğin? Göz görmesin diye kapatılan bir nedime,
Çeyizinin tutarı aklını başından alır âşığın.
Duyduğum o bütün öğretilerden,
Tek bir sözcük bile değmedi yüreğime.

Kehanet üzerine görüşleri de İbn Revandi'nin görüşlerini hatırlatıyordu:

İçimizden çıkıp öğretmeye gelen Peygamberler de
Kürsüde vaaz verenlerden biridir sadece:
Dua ettiler, kesip biçtiler ve çekip gittiler,
Kumsaldaki çakıl taşları kadar dertlerimiz kaldı geride.

El-Maari'nin İbn Revandi'nin metinlerinden haberdar olduğu ve Cennet ile Cehennem'i anlattığı, İspanyol düşünür Asin Palacios'a göre, Dante'nin *İlahi Komedya*'sının esin kaynağı olan, epik destanı *Risalat el-Güfran*'dan (Bağışlama Üzerine Denemeler) açıkça bellidir. *Risalat*'ta el-Maari, Tanrı'ya seslenen İbni Revandi'nin ağzından konuşur: "Yarattığın kullarına rızklarını ne yaptığını bilmez bir sarhoş gibi dağıttın.

Başka biri böyle bir bölüştürme yapmış olsaydı, ona 'Seni domuz! Bundan bir ders al,' derdik." El-Maari'nin kendi şaşkınlığını dışa vuruşu bir kalkan olarak tasarlanmış açık bir bahanedir: "Eğer yan yana dikilecek olsalar, günahları Mısır piramitlerinden daha büyüktür."

El-Maari, Tanrı'yı her türlü suçlamanın dışında tutmaya özen gösterirken, kendi hakkında benzer duyguları ifade eder:

Ve Prensin emirler yağdırdığı yerde,
Saray bahçelerinde rüzgâr atıyor çığlığını:
Haykırıyor. "Burada bir bey yaşardı,
Duyamazdı fukaranın hıçkırığını."

El-Maari'nin en tartışmalı eseri *El-Fusul va el-Gayat* (Paragraflar ve Dönemler) Kuran'm bir parodisi olduğundan, hayranlarında büyük kaygı uyandırdı ve onlar da şairin hayatının tehlikede olduğundan korktular. Ama hiçbir şey olmadı. Şair, hayvanlara duyduğu yakınlığı nedeniyle vejeteryan bir hayat sürerek seksen beş yaşında öldü. Üremeye karşı olduğu için de el-Maari'nin dünyaya bıraktığı tek miras eserleri oldu, ama cinselliğe sırtını tamamen mi dönmüştü? Şiirleri, zamanında az rastlanır bir biçimde, beş duyuya tamamen kapalıydı.

Bağdat şairleri, özellikle de Ebu Nuvas, cinsellik bakımından kötü ünlüydü ve kahvelerde olduğu gibi sarayda da en açık seçik dizelerin tekrarlanıp şarkılarının söylenmesinden memnuniyet duyuyorlardı. Bazılarında Ebu Nuvas'ın da boy gösterdiği *Bin Bir Gece Masalları*'ndaki hikâyelerin çoğu bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Kurtuba'da, el-Maari'nin çağdaşı olan Vallada bin-el-Mustafi, herkesin önünde havada uçuşan elbisesinin kollarını dantellerle süslemiş sevgilisine edepsiz şiirler yazıyordu:

Ayrılık yolu yok mu demektir buluşmanın?
Ah! Bütün âşıklar dertlerine yanıyor.
Benim için kıştır, kavuşma vakti değil,
Arzunun kor ateşi üzerinde yumulan...

Vallada'nın salonu edebiyat çevrelerinin en mutlu buluşma yerlerinden biri haline gelmişti; şairler, filozoflar, kadınlar ve erkekler, çoğu hiçbir zaman basılmamış olan erotik ve aşk şiirleri dinlemek için buraya geliyorlardı. Burada sıklıkla, rüyaların analizi de dahil, edebiyat dışı meseleler üzerine ateşli tartışmalar oluyordu.

İslam-öncesi Arap kültüründe rüyalar önemli bir yer tutuyordu ve yorumcular çok aranan kişilerdi. İslam bu geleneği yasaklamadı. Nihayetinde, ilk vahiy Muhammed'e "gün ağarırken", rüyasında inmişti. İlk önemli Müslüman yorumcu İbn Şirin, Peygamber'in ölümünden birkaç yıl sonra doğmuştu. İbn Şirin'in 704 yılında ölümünden bir süre sonra yayımlanan külliyatı *Rüyaların Yorumu*, kendi hayatı ve pratiğine ilişkin anekdotlar da içeriyordu. Bu eser Freud'un kaynakçasında yer almaz ve Viyanalı ustanın onun varlığından haberdar olmadığını gösterir.

İbn Şirin'in rüya açıklamaları şaşırtıcı biçimde özgün ve hayranlık uyandıracak kadar açıktır. Kitap okura 1. yüzyıl İslam'ının toplumsal töreleri ve cinsel pratiklerinin eşine az rastlanır bir tablosunu sunar. Rüyalarda şaşırtıcı sıklıkta görülen eşcinsellik, ensest, hayvanlarla ilişki, transvestizm İbn Şirin tarafından çözümlenir. Onu hiçbir şey şaşırtmaz; insanların altını ıslatan "Şeytan işi" erotik rüyalar hariç, her şey için bir açıklaması vardır. Zamanla kuşku içinde şu anekdotu anlatacak noktaya kadar gelmiştir:

> Bir adam İbn Şirin'e gelir ve der ki, "Garip bir rüya gördüm ama anlatmaya utanıyorum." İbn Şirin de ondan rüya-

sını yazmasını ister. Adam şunları yazar: "Üç ay evimden ayrıyım, rüyamda kendimi evime dönmüş gördüm. Karım uyurken, iki koç karımın mahrem uzuvları üzerinde boynuzlarıyla dövüşüyordu; biri rakibini kan içinde bırakmıştı. Rüya yüzünden karımdan uzaklaştım, ona duyduğum aşka rağmen ne düşüneceğimi bilmiyorum." İbn Şirin cevaplar: "Artık uzak durma. Rüya, onun özgür ve temiz bir kadın olduğu anlamına geliyor. Senin yakında geleceğini öğrendiğinden, mahrem yerlerini tıraş etmek istedi ve aceleden iki kolu olan makasla kendini kesti... bunu görmek için karına gitmen yeter." Adam karısının yanına gider ve ona dokunmaya çalışır ama kadın onu azarlar: "Döndüğünden beri neden yanıma gelmediğini açıklayana kadar bana dokunma." Adam kadına rüyasını ve İbn Şirin'in yorumunu anlatır. Kadın kocasının elini tutup yaranın üzerine bastığı pamuğa götürürken, "Doğru söylemiş," der.

İbn Şirin'in ölümünden yedi yüz yıl sonra Tunuslu yazar İbn Muhammed el-Nefzavi, erotik hikâyeler, şiirler, tıbbi öğütler ve rüyaların anlamı üzerine yazıların bir toplamı olan *Itırlı Bahçe*'yi yazdı. Ulema tarafından "bok yoluna giden" bir manyağın akılsız ve cinsellik takıntılı eseri olarak mahkûm edilmesi, kitabın, ilk izlenimlerin aksine çok daha yıkıcı bir eser olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla, bu kitaba "bilginin baştan çıkarıcı bir aşağılanması" diyen Şarkiyatçı yanlış okumaya ilişkin olarak Edward Said'in eleştirisi gayet yerindedir.

Itırlı Bahçe çok katlı bir eserdir. Her şeyden önce kitap, 15. yüzyılda ilk kaleme alındığı yıllarda olduğu gibi bugün de anlamlı olan, dinsel ikiyüzlülüğün yakıcı bir eleştirisidir. Örneğin başlangıçtaki kısa hikâye, sahtekâr bir yalancı peygamber olan Müseylime ve onun Mekke'li Tamim kavminden kendini kadın peygamber ilan eden Secâh'ı baştan çıkarmasını anlatır. Bunların ikisi de gerçek tarihsel şahsiyetlerdir. Müseylime

önemli bir Mekke kabilesinin lideriydi; Allah'la konuştuğunu iddia etmiş ve buna dayanarak Yarımada üzerinde bir iktidar paylaşımı önermişti. Hz. Muhammed bu saçmalığı reddetmiş ve müminler Müseylime'yi yalancı peygamber olarak ilan etmişlerdi. Secâh da aynı şekilde, paganizmle karıştırdığı Hıristiyan fikirlerin etkisinde kalan bir Tamim lideriydi. Secâh ve Müseylime birleşip Peygamber'in müritlerine savaş açtılar ve yenildiler. Müseylime bu çatışmada öldürülürken, Secâh da kabilesine dönerek Müslümanlığı kabul etti. Bununla birlikte, normalde temkinli olan El-Tabari de dahil Müslüman tarihçiler, bu iki kişinin siyasal ittifakını cinsel bir birliktelik olarak görmeyi tercih ettiler. El-Nefzavi'nin anlatımında ise iki kişi karşılaşır, cinsel olarak birbirine uzak dururlar ve kendini tutamayan Müseylime sonunda çirkin bir teklif yapar:

Yatak hazır, gel içeri girelim
Uzan sırt üstü, sana bir şey göstereyim,
Eğ bük ya da sık, ellerin ve dizin yerde,
İster üçte ikisini al, ister hepsini.

Kitap bir Vezir'e hitaben yazılmıştır, ama bütün üslûbu ve vurgusu akla, şehrin meydanları ve pazarlarda yüksek sesle okunup seyyah hikâyeciler tarafından başka ülkelere taşınması amacıyla yazıldığını getiriyor. Hikâyenin çıplak hatlarını bilen bir Arap dinleyicinin bile üçüncü satırın cüretkârlığı karşısında ağzı açık kalmıştır.

Bir feminist eser olmamakla birlikte *Itırlı Bahçe*, dişi cinselliğine ilişkin bir kavrayışı ortaya koyar. Lezbiyenlik kabul edilmekte ve sürekli olarak erkeklere haz arayışlarında bencil olmamaları öğütlenmektedir. Yalnız afrodizyaklar arayışında el-Nefzavi başarısızdır:

Nohut ve soğanı birlikte kavurun ve üzerine bir parça unlanmış pelleter [Mağrip'te yetişen keskin tatlı bir kök –TA] ve zencefil serpin. Bundan doyana kadar yerseniz göreceksiniz ki, cinsel hazzınız en üst düzeye çıkacak.

Doğru değil.

7
KADIN VE EBEDİ ERKEKLİK KARŞI KARŞIYA

İslam'da kadınları önceden hazırlanmış bir gelecek beklemektedir. Bu konuda Kuran muğlaktır. "Kadınlar" [Nisa - ç.n.] başlığını taşıyan ayet, dişil cinsin önemini teslim eder ve bu nedenle de onların özel ve kamusal davranışlarını belirleyen bir dizi sıkı toplumsal ve siyasal sınırlamalar getirir. Metnin bazı bölümleri çok daha zengin yorumlara açık olmakla birlikte, temel ayet kuşkuya yer bırakmaz:

> Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerinden üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için salihe kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini

> korumasına karşılık onların gizli kısımlarını (kimse görmese de namuslarını) korurlar. Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.
>
> (4:34)

Daha sonraki ayetlerde Allah'ın sınırsız cömertliği, Peygamber'in bu alandaki özel ihtiyaçlarını tanır ve O'na bilerek bir açık çek verir:

> Ey Peygamber! Ücretlerini (mehirlerini) verdiğin hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan (cariyeleri), seninle beraber göç eden amca kızlarını, hala kızlarını, dayı ve teyze kızlarını sana helal kıldık. Peygamber'e hibe eden ve Peygamber'in de kendisi almayı dilediği mümine kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helal kıldık).
>
> (33:50)

Hz. Muhammed bu vahyi karısı Ayşe'ye okur. Ayşe çok zeki bir kadındır, her zaman politikaya ve devlet işlerine karşı büyük ilgi duymuştur. Daha önce Ayşe, Peygamber'e Allah'ın neden bütün müminleri erkek olarak aldığını sorar. Bu beklenmedik soru ani bir toplumsal cinsiyet kaymasına neden olur. Bundan sonra inen bütün vahiyler hem kadınlara hem de erkeklere hitap edecektir. Gökten inen bu son ayeti duyan Ayşe, hadise göre, "Sahi, Rab'bin senin zevklerini ne çok düşünüyor," der.

Buhari'nin bir hadisine göre, bir gece yolculuğu sırasında Hz. Muhammed, "cehennemin hep kadınlarla dolu olduğu"nu fark etmişti. Farklı bir hadiste aynı şekilde Peygamber'in, "Eğer bana birine Allah'tan başka birine itaat etmesini buyurma yet-

kisi verilmiş olsaydı, mutlaka kadınların kocalarına itaat etmelerini buyururdum, bir kocanın hakkı karısından o kadar çoktur," dediği yazılır. Bu içtihatların çoğu sonradan yazılma olduklarından, burada önemli olan bu sözleri Peygamber'in söyleyip söylemediği değil, bunların söylendiğine inanılması ve bu şekilde İslam kültürünün bir parçası haline gelmesidir.

Buna benzer içtihatlar gösteriyor ki, günümüzde İslamcı fundamentalistler tarafından sürekli göklere çıkarılan ilk dönemdeki İslam, kadınlar üzerinde genel bir baskı dayatmaz. Baskıya karşı hem yukarıdan hem de aşağıdan direnişler vardır. Kaldı ki pagan kavimler içindeki son derece önemli sözel ve askeri çatışmalarda kadınlar önemli roller oynuyordu. 625 yılında, Müslümanların ağır bir yenilgi aldığı Uhud savaşı sırasında önemli bir Mekke şefinin pagan karısı Hind bint Utbah askerlerine şöyle sesleniyordu:

O rezili reddediyoruz!
Onun Allah'ını da!
Onun dininden nefret ediyoruz!

Peygamber'in askeri önderlerinden biri ve sonraki Halife'si Ömer bu sözlere ilginç bir karşılık vermiştir:

Allah Hind'in belasını versin!
Kocaman klitorisi için,
Gidip onu bulmuş,
Kocasının da Allah belasını versin!

Hz. Muhammed'in hayatta olduğu dönemde ve ölümünden onlarca yıl sonra, aşağı görülmelerine rağmen kadınlar erkeklerle yan yana savaşa katılıyorlardı. Kadınlar bağımsızlıklarını korumak için de savaşıyorlardı. Dördüncü Halife Hz. Ali'nin torunu, Şii İslam'a esin kaynağı olmuş Sukaina, kız kardeşinin

ağırbaşlı ve iffetine düşkün tavrına karşılık kendisinin bu serbest tavırları ve neşesinin nedeni sorulduğunda, adını İslam-öncesi dönemdeki büyük büyükannesinden aldığını, kardeşinin adının ise Müslüman büyükannelerinden geldiğini söylemiştir.

İslam, *cahiliye* döneminin özelliği sayılan siyasal ve cinsel anarşiyi bastırmaya çalışmıştı. Hz. Muhammed'in dehası ruhani âlemden çok siyasal âlemde kendini göstermişti. Ayşe'yle yaptığı konuşmaların da gösterdiği gibi, ruhani âlem genellikle bir araç işlevi görüyordu. Hz. Muhammed'in inançlarını yaymak için bir devlete ihtiyacı vardı. Silahlı erkek ve kadınlardan oluşan kuvvetleri yeni devletinin ilk ve en ilksel haliydi ama, etkili olabilmesi için, yeni düzenin kutsal olması şarttı. Rakip paganizm ve tektanrılı inançlarla baş etmek için Akıl dışlanmak zorundaydı. Müminler tarafından hiçbir şekilde kabul edilemez ve kabul edilmemiş olmakla birlikte, davranış kuralları inançtan daha önemliydi. Bir davranış biçimi yerleştirmek için bu kurallar zorunluydu, ama bir kere başarılırsa, yeni kimlik rakip çekim alanlarına direnecek kadar güçlü olacaktı. Milletlerin ya da milliyetçiliklerin olmadığı bir dünyada, İslam kimliği evrensel bir "milliyetçilik" olma yolundaydı. Kuran'ın bazı bölümleri yeni inancı Yahudilik ve Hıristiyanlıktan ayırmak için yazılmış bir mezhep belgesi gibi okunabilirken, öteki bölümler yeni devlet için vazgeçilmez toplumsal, ekonomik ve cinsel buyruklardan oluşmuştur.

İslam, bunların üzerinden yüzlerce yıl geçip Atlantik'ten Çin kıyılarına kadar uzanan imparatorluklar ya da cemaatler kurarken, kurumları ve âdetleri Müslüman kimliğin hayati bir parçası haline gelecekti. Süreklilik, bir güvenlik duygusu veriyordu. Muhalefet çıkmıyor değildi ama mevcut siyasal-dinsel âlemin sınırlarının dışına nadiren taşıyordu. Ortada daha iyi bir dünya yoktu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü bu huzuru bozdu. Bu çöküşle ortaya çıkan çatlak hiçbir zaman onarılamadı. İslam

dünyasına genellikle süngü ve makineli tüfek yoluyla giren modernlik karşısında gelenekçiler, sömürgeci güçle kolayca işbirliğine girdiler. Mısır'daki Napoléon'un aksine, onun 19. ve 20. yüzyıl temsilcileri Aydınlanma değerlerini yaymakla ilgilenmiyorlardı. Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Paine, Fourier, Feurbach ya Marx'ın eserleri kolonyal müfredatta yoktu. Bir Avrupalı eğitimi güvenceye alabilecek nitelikteki eserlere öncelik veriliyordu ve bunların sayısı da sınırlıydı. İslam'ın "kültürel" sürekliliğini korumak iki tarafın da işine gelmekteydi. Kadınların eşitsizliğini güvenceye alan katı kurallar, yeni kapitalizm kadar eski sömürgecilikten de kıskançlıkla korundu. Necip Mahfuz'un, romanlarında eleştirel bir duyarlılıkla anlattığı, Müslüman kimliğinin temelindeki tımarhane olan aile, dokunulmazlar listesinin en başındaydı. Müslüman kimliğinin bu özelliğini korumak, emperyalist talan karşısında fundamentalizmin başlıca savaş narası haline gelecekti. Seyid Kutub gibi Ayetullah Humeyni de Batılı kadınlara tanınan özgürlüklerin sahte olduğunu ilan ettiler. Konuyla alakasız herhangi birinin gözüyle bakıldığında, bir kadının rasgele bir cinsel obje olmaktansa, İslam devletinin koruması altında oluşu daha iyi görünecektir.

Bu, kadınlara ilişkin erkeksi bir korkuyu yansıtır; kadınların güçlü arzuları dizginlenemez, tehlikelidir ve bu yüzden sıkı kurallarla baskı altında tutulmalı, kuralların ihlali en sert biçimde cezalandırılmalıdır. İslam'ın ilk yıllarında, Halife Ali'ye atfedilen bir içtihatta görüldüğü gibi, açıkça dile getirilen bir özelliktir bu: "Yüce Allah cinsel arzuyu on parçadan yaratmıştır; sonra dokuz parçasını kadınlara, bir parçasını erkeklere vermiştir." Kadınların gücünün böylesine abartılması Hıristiyan inancıyla taban tabana zıttır; Hıristiyanlık, Pauline geleneğinin doğurmanın zorunlu bir önkoşulu olarak kabul ettiği cinsel perhizi ve anne-soyluluğu öne çıkarır. İslam'ın bu tavrının kökenleri, kadının ticarette, kabile politikasında ve sekste merkezi bir rol oynadığı pagan Arap toplumunda yatar.

Yukarıda sözünü ettiğim gibi çokkocalılık olağandışı bir şey değildi. İslam bu geleneği devralmış ve tersine çevirmiştir. Çelişkiler de bununla açıklanır. İslam, bir yanda, sekse olan ilgisi bakımından neredeyse Reich gibidir. Hayat cinsellikle yıkanır. Cinsel olan kutsaldır. Hem erkek hem de kadın için sağlıklı bir seks hayatı cemaat uyumunun gerçekleşmesi için esastır. Hz. Muhammed aşk oyunlarının önemini vurgular ve "birbirinin balını tatmak"tan söz eder. Ama artık, yeni yasalar uyarınca yalnızca erkek, çiftleşmenin mübah olduğu toplumsal ve yasal çerçeveyi belirleyip denetleyebilecektir. Bir kadın yatakta en olmadık girişimlerde bulunabilir ama toplumun içindeyken böyle bir şey olamaz. Hıristiyanlığın püriten ataerkil yapısının aksine, hedonizm üzerine yükselen bir ataerkilliktir bu. *Bin Bir Gece Masalları*'nda sonlar her zaman en ortodoks mümini tatmin etmeye özel dikkat gösterir, ama hikâyenin öteki bölümlerinde bile Eros ve Allah, Şehrazat'ın orgazma olan hürmetini ifade ederken söylediği gibi, mutluluk için birleşirler:

Şükür Allah'a, iki mutlu âşıktan daha
Büyüleyici bir gösteri yaratmamış.
Şehvetin zevkleriyle sarhoş
Uzanırlar yatağa,
Kolları birbirine dolanmış
Eller kenetli
Yürekleri birlikte atıyor.[10]

İslami-cennet, bütün bedensel zevklerin büyülü dünyası olmakla birlikte, ataerkil önyargı ölümden sonra bile korunmaktadır. Bu bakımdan cennet, zengin birinin yeryüzünde yaşadığı hayatın çok daha kesin bir yansımasıdır. Yaşlı erkekler ödüllen-

10) *Bin Bir Gece Masalları*, "Genç Nur ve Savaşçı Kızın Hikâyesi", 3. cilt.

dirilir; sakalları yoktur; her biri saat başı yetmiş renge giren yetmiş elbisenin bulunduğu bir elbise dolabına sahiptir; yaş denen şey kaybolana kadar her gün biraz daha güzelleşirler; kulun dünyada seçtiği karılarına ek olarak yetmiş huriye izin vardır –bu ilginç bir karışım olsa gerek! Yeni can verilmiş bu mutlu erkek, kendisine bahşedilmiş sonu gelmez zevklere nasıl yetişsin? Sabır, ya okur! Allah her şeyi düşünür. Buyurmuştur ki cennette de sevişme dünyadaki gibi olacaktır, tek bir farkla. Cennet, sonsuz orgazmın yeridir. Her doruk daha yükselecek ve asgari süresi yirmi dört saat olacaktır. Peki, ya yaşlı kadınlar? Onlar da aynı ayrıcalıktan yararlanacak mı? Yok artık, daha neler!

Müslüman fetihler ilerledikçe, ataerkil kurallar daha da sıkılaşır. Yeni kimlik, eski ve daha gevşek geleneklere karşı titizlikle korunacaktır. Kadınların ekonomik hakları anlamsız hale gelmiştir, çünkü kamuya açık yerlerde bu hakları müzakere etmekten men edilmişlerdir.[11] Kadınların erkeklerin huzuruna kocaları ya da yakın akrabaları yoksa çıkmaları yasaklanmıştır. Sarayda olduğu gibi evlerde de kadınların olduğu bölüme girmek haramdır. Daha sonra, erkek misafirlerin kadınları görmesini engellemek için, şehrin yoksullarının yaşadığı damlarda tek-göz odalar kumaşlarla ikiye ayrılmaya başlanmıştır. Fakat dünyevi nedenlerle, İslam'ı kabul etmiş kırsal kesimin çoğu yerinde cins ayrımı yapılmaz. Aslında bu ayrımı İslam dünyasının bazı parçalarına dayatan, 20. yüzyıl sonlarında hortlayan fundamentalizm olmuş ve Afganistan da bunun en bilinen örneği haline gelmiştir.

---

11) Örneğin, günümüz Suudi Arabistan'ında özel servetlerin yüzde 40'ı, Cidde şehrinde mülklerin yüzde 50'si kadınların elindedir, ama kadınlar bu serveti erkek bir akrabanın yazılı izni olmaksızın yurtdışına çıkaramadıkları gibi, peçesiz araba da kullanamazlar. Ama aynı kadınlar yurtdışına çıktıklarında servetlerini istedikleri gibi harcar, istedikleri gibi davranırlar. Bu kuşkusuz Britanya ve ABD emperyalizminin desteğine rağmen, patlaması çok daha fazla engellenemeyecek bir çelişkidir.

Kadınlar bu kısıtlamalarla nasıl başa çıktılar? Özel alanlarda bu durumu tamamen tersine çevirmişlerdir. Bunun kanıtları, İslam'ı benimseyen farklı kültürlerde ortaya çıkan edebiyat kadar başka birçok anlatıda da mevcuttur. Şehirlerde yaşayan Müslüman kadınlar, mekânsal ve toplumsal kapatılmışlıklarını aşmak için incelikli yöntemler geliştirmişlerdir. Senegal'de kadınlar asla peçeye tutkun olmamıştı; Bengal'de başlarını örterler ama göbeklerini açarlar; Java'da ikisini de sergilerler. Kadınlar her yerde özellikle kocaları ya da erkek akrabalarından gizli hayatlar yaşarlar, çünkü yasaklar söz konusu olduğunda akrabalar da masum değildir.

İslam'ın eşcinsellik üzerine yazılı kuralları neredeyse patolojik düzeydedir. Eşcinsellik doğal değildir, çünkü heteroseksüelliği karakterize eden iki kutuplu ahengi bozar. Efemine erkek ya da erkeksi kadın, Allah'ın kanunlarına karşı gelmiş sapkınlar olarak lanetlenir. En azından bu açıdan üç büyük tek tanrılı din hemfikirdir. Hadise göre, Allah dört günaha öfke duyar: "Kadın gibi giyinmiş erkekler ve erkek gibi giyinmiş kadınlar, hayvanlarla yatanlar ve erkeklerle yatan erkekler." Erkek eşcinselliği en sert cezaya çarptırılır: işkence ve ölüm. Buna karşılık, lezbiyenlik, nekrofili, masturbasyon ve sapıklık istihzayla karşılanır: Böyle eğilimler içinde olanlara bir azar ya da uyarı yeter.

İslam'daki en düşük düzeyde seyreden, her türlü sapkınlığın anası, ölüm de dahil her türlü mahrumiyetin ve cezanın babası olan bu eşcinsellik görüşü düşünüldüğünde, bu tikel cinsellik biçiminin İslam kültüründe yok denecek kadar az olduğu varsayılabilir. Aslında bu, İslam dünyası içinde hem erkekler hem de kadınlar arasında yaygın bir pratikti, hâlâ da öyledir. Eşcinsellik İslam dünyasında erkek-kadın ilişkilerine dayatılan her türlü kısıtlamayla büyük oranda cesaretlendirilmiştir. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, cinsler arası ayrım gündelik hayatın olağan parçalarından biridir. Heteroseksüel-

liğin -pratiğine sert yasal kısıtlamalar dayatırken- zevklerinin altını çizmek, insanları, normalde buna eğilim duymasalar bile, kendi cinsine doğru iter. Sonuç, cinsel baskı ve ikiyüzlülüğe batmış resmi bir toplumdur. Yüzeyin altında her zaman yatak hazırdır.

Kadınlarla ilgili İslam'ın yapısal eksiklikleri üzerine ciddi düşünceler ileri sürmüş ilk Müslüman filozof, 12. yüzyılda Endülüs'te yaşamış olan İbn Rüşd (1126-1198) olmuştur. Sıklıkla zındık olarak lanetlenen İbn Rüşd kadın konusunda hiçbir zaman geri adım atmamıştır. Onun açık fikirleri kendi kafasında doğmuş ve Avrupa'nın keşfinin öncesinde ortaya konmuştu. Bu yüzden de dışarıdan gelmemiş, ama, zaman içinde, Rönesans'la yaratılacak olan Avrupa'ya açılmıştır. İbn Rüşd'e göre, beş yüz yıllık cinsiyet ayrımı kadınları bir bitki statüsüne geriletmiştir.

> Ama bu (bizim) devletlerde kadınların yeteneği bilinmez, çünkü sadece doğurmaya yararlar. Bu yüzden de kadınlar kocalarının hizmetine koşulmuş, doğurma, çocuk yetiştirme ve emzirme işine ayrılmıştır. Ama bu onların (diğer) etkinliklerini inkâr eder. Kadınlar bu devletlerde insani erdemlerden yoksun olarak görüldüklerinden, genellikle ota benzetilirler. Bu devletlerin yoksulluk nedenlerinden biri de kadınların erkeğin sırtına bir yük gibi binmesidir.[12]

Bu sorunun tekrar gündeme gelişi için altı yüzyıl daha geçmesi gerekmiştir. Kadın haklarının yeni şampiyonu, genç bir Mısırlı olan Rıfat el-Tahtavi'ydi (1801-1873). Bir Osmanlı paşası olan ve yarı bağımsız hale gelerek Mısır'ı modernleştirmek isteyen Mehmed Ali devrinde Mısır'da büyüyen el-Tahta-

---

12) E.I.J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge, 1958, s. 190.

vi, bir öğrenci grubuyla Fransa'ya gitmişti. Burada, genç Mısır'lı düşünür Fransızca öğrenmiş, Aydınlanma felsefesi çalışmış ve Fransız kadınlarının sahip olduğu özgürlüğü gözlemlemişti. Dönüşünde el-Tahtavi, Mısır'da kadınların durumu üzerine iki kitap yazmıştı. Kendinden önceki İbn Rüşd gibi o da, Müslüman kadınların erkeklerle toplumsal, ekonomik ve siyasal bakımdan eşit olmasını, haremin bir hapishane olduğu için kaldırılmasını, çocuk evliliklerinin yasaklanmasını ve bütün kadınlara eğitim verilmesini talep etmişti. Bundan elli yıl sonra ise onun sahip çıktığı bayrağı Mısırlı yargıç Kasım Emine devralmıştır; Kasım Emine'nin yazdığı kitaplar *Kadınların Kurtuluşu* (1899) ve *Yeni Kadın* (1901), Arap feminizminin kurucu metinleri haline gelmiştir. Milliyetçilik hâlâ uzaktadır ve İslam'ın yerel konumuna bir taviz vermeksizin Avrupa ilerlemesini kopya etmek hâlâ mümkündür.

20. yüzyıl, Arap dünyasında, aynı zamanda Güney Asya'da kadın hakları hareketlerinin doğuşuna ve büyümesine tanık oldu. Bu hareketler daha sonra, gittikçe artan anti-sömürgeci kampanyalar ve sonra da anti-emperyalizmin hem milliyetçi hem de sosyalist versiyonlarıyla birleştiler. Kadın hareketi eşitsiz gelişiyordu. Bu hareketin ilk dönemindeki talepleri, aile hukukuna hükmeden dine meydan okumaksızın, eşit siyasal haklardı.

Ardından, sömürge-sonrası dönemde, kadınlara seçim hakkı yanında toplumsal eşitlik de verildi, ama Kemalist Türkiye ve Tunus dışında Şeriat'a karşı çıkılmadı. Kadınlar eğitim, çalışma ve seçme hakkı istemişti. İlk iki hak Mısır, Irak ve Suriye'de tanınmakla birlikte, bunlar zaten tek-partili devletler olduklarından, kadınlar ve erkekler için oy kullanmanın hiçbir önemi yoktu. Kadınlar özgürlük için erkeklerin yanında savaş vermiş olsalar da, bağımsızlık kazanılır kazanılmaz kadınların aile yapılarını düzenleyen medeni yasaların değiştirilmesi talepleri hepten unutuldu. Bu gerici yaptırımları korumak sömürge-sonrası dönemde İslam kimliğinin temel di-

reği haline gelmiş görünüyordu. Pakistan ve Bengladeş başbakan olarak bir kadını seçmişlerdi, ama onlar da hâlâ kendilerini aşağı yurttaşlar olarak gören yasalara tabiydiler.

20. yüzyıl sona ererken, dünya çapında seküler, modernist ve sosyalist atılımların yenilgiye uğramasıyla birlikte, bir dinsel fundamentalizm dalgası dünyaya yayıldı. Kadınlar tarafından kazanılmış bazı haklar ABD, Polonya, Rusya ve eski Doğu Almanya'da tehlikeye girdi. İran'da mollaların zaferi, Afganistan'da solun yenilgisi, Suudi Arabistan'daki Vehhabi rejiminin varlığını sürdürmesi, Mısır ve Cezayir'de aşırı fundamentalist grupların doğuşu, post-modernist görelik savunusu, görünüşe bakılırsa bir kere daha kadınların umutlarını söndürüyor. Küresel bir çağda, sanki kişinin kimliğini savunması geriye kalan tek farkı savunmak gibi görünebilir. Ama kimin kimliği savunuluyor ve kimin çıkarma?

Müslüman dünyada, bir zamanlar molla takımı kadar askeri diktatörlere de cesaretle karşı koymuş birçok önde gelen feminist, fundamentalist fırtına karşısında tutunamamıştır. Sanki Müslüman dünyada bütün evlilikler görücü usulü yapılıyor ve zinaya rastlanmıyormuş gibi, şimdi bize deniyor ki, görücü usulü evlilikler ve peçe, Batılı evlilikler ve zinayla karşılaştırıldığında daha üstündür. Eğer Osmanlı yönetimi dinsel ve kültürel haklar söz konusu olduğunda daha kabul edilebilir bir düzense, neden Araplar Osmanlılara karşı kâfirlerle birleşti öyleyse?

Tarih yine de bizi şaşırtabilir. İran ve Suudi Arabistan gibi din adamlarının yönettiği diktatörlük rejimlerinde yeni bir mücadele dalgası pekâlâ yükselebilir. Deneyim hâlâ en iyi öğretmendir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÜZ YILLIK KÖLELİK

"Tanrı adına, yüce efendimiz, bu şeytanlar gelmeden biz kendi yağımızla kavrulup gidiyorduk," dedi Miteb. "Ama onların geldiği günden beri köyümüzde hayat deve bokuna döndü. Her gün daha kötüye gidiyor."

Emir onu sert bir biçimde cevapladı. "Dinle, İbn Hathal, sana ve tüm diğerlerine söylüyorum, burada olanlar da olmayanlara duyursun. Biz sorun çıkaranların tek ilacıyız. Bu kadar."

Emir, duvarda asılı duran kılıcı gösterdi ve parmağını uyarı anlamında salladı. "Sen ne söylüyorsun, İbni Hathal?" Miteb el-Hathal konuşmasının henüz bitmediğini göstermek istermiş gibi bir an için güldü. Odada derin bir sessizlik hüküm sürüyordu.

"Sen ne diyorsun ha, İbn Hathal?"

"Siz hükümetsiniz, siz asker ve silahsınız, istediğinizi alacaksınız, belki de yarın. Hıristiyanlar yerin altından sizin için altınlarını çıkardıklarında daha da güçlü olacaksınız. Ama biliyorsunuz ki, efendim, Amerikalılar bunu Tanrı adına yapmıyor."

(*Tuzdan Şehirler*,
Abdulrahman Münif, 1933–)

8
BİR İLKYAZ HATIRASI

Nisan 1969. Lahor. Çok güzel bir ilkyaz günü. Sadece jakarandalar çiçek açtığı için değil, Washington'ın desteklediği askeri diktatörlük, beş aylık mücadele sonunda öğrenciler ve işçiler tarafından devrildiği için de.[13] Halk, hiçbir yabancı güçten destek almadan, kendi başına başarmıştı bunu. Hem Washington hem de Pekin, mareşali Eyüp Han'ı iktidarda tutmaya çalışmış ama başaramamıştı. Öğrencilerin ve işçilerin talepleri (demokrasi ve sosyalizm) milyonlarca insanda destek bulmuştu. Dinsel fundamentalistlerin esamesi okunmuyordu.

---

13) *Pakistan: Military Rule or People's Power?* (Londra ve New York, 1970) adlı kitabımda direniş ve zafer günlerini uzun uzun anlattım.

Ben de ülkenin çeşitli yerlerindeki toplantılarda konuştuktan sonra, Çekoslavakya'nın Sovyetler tarafından işgal edilmesi üzerine Ulusal Düşünürler Forumu'nda bir tebliğ sunmak, demokrasi vaat ettiği için "insan yüzlü sosyalizm"i ezen tanklara karşı konuşmak amacıyla Lahor'a dönmüştüm.

Salon ağırlıklı olarak öğrencilerle, ama Moskova yanlısı komünistler ve yaşlı olmakla birlikte Başkan Mao'yu destekleyen insanlarla hınca hınç dolmuştu. Ben o zamanlar, görüşleri Güney Asya'da her yerde bilinen Troçkist Dördüncü Enternasyonal'ın aktif bir militanıydım. Toplantının havasını değiştirmeyi amaçlayan bir girişim olmuştu. Maocular kiralık bir kaleme Troçki'nin öldürülmesini kutlayan birkaç satır yazdırıp okuttular. İzleyiciler şaşırırken, ben bu provokasyonu görmezden geldim.

Benim Sovyet işgaline getirdiğim eleştiri gayet iyi tepki aldı. Kültür Devrimi'ndeki Kızıl Muhafızlarla Çek öğrencileri karşılaştırarak, öğrencilerden yana olan tavrımı açıkladım. Orada bulunan öğrencilerin çoğu içgüdüsel olarak Prag'taki akranlarıyla dayanışma içindeydi. Moskova yanlısı grup düşünceliydi, birkaç soru sordular, ama genelde sessiz kaldılar. Maocular ise ortalığı yaygaraya verip polemiğe girdiler. Benim analizimi reddederek, bürokratik sosyalizmin sonuna yaklaştığını, Prag'ın işgalinin onun tabutuna çaktığı son çivi olabileceğini ve sosyalizmin ancak demokratikleşmeyle güçlendirilebileceğini söylediğim için benim Batı emperyalizminin bir ajanı olduğumu ima ettiler. Onlara göre, Sovyet "sosyal emperyalizmi" mahkûm edilebilse bile, popüler Çek komünist lider Alexander Dubçek de bir revizyonist ve "kapitalist yolcu"ydu. Çirkin bir tartışma yürüyordu; sonunda beyaz sakallı bir eski tüfek kürsüye çıktı.

"Şu halimize bakın," diyerek topluluğa sitem eden adam sözlerini şöyle sürdürdü: "Çocuklarımız büyük bir zafer kazandılar. Bir diktatörü devirdiler, oysa bizim tek yapabildiği-

miz birbirimizle kavga etmek." Sonra yalvaran bir tonla, "Dinleyin, Pakistan Solu yeterince bölündü," dedi. Ardından Sovyet yanlılarına dönüp, "Burada Sünnilerimiz oturuyor," Maoculara dönüp, "İşte burada da Şiilerimiz var," dedikten sonra bakışlarını bana çevirdi ve gülerek, "Bu genç ateş parçası da bizim Vehhabiliği benimsememizi istiyor. N'olur, sevgili dostum, acı bize," diye konuşmasını tamamladı.[14]

Toplantı salonu kahkahaya boğulurken, yaşlı adamın yaklaşımına sıcak bakmamak elde değildi. O zaman Vehhabilik hakkında, kurucusunun adından başka bütün bilgilerim yarım yamalaktı. Vehhabilik aşırı püriten, Suudi Krallığı'nm devlet diniydi ve Suudiler küçük ama paralı bir fundamentalist örgüt olan yerel Cemaat-i İslam'a hamilik yapıyorlardı. Bildiğim bu kadardı. Sonra Vehhabilerin Hz. Muhammed'in otoritesini kabul ettiklerini ama onu aşırı derecede yüceltmekten yana olmadıklarını öğrendim. Azizlere ve onların türbelerine ibadet etmeye karşı olmakla birlikte, ilk dört halifenin otoritesini tanıyorlardı. Onların gözünde, dört halifeden sonra İslam bozulmaya başlamıştı.

14) Troçkistlerle ilgili benzetme tamamen yersiz sayılmaz. Onlar da Lenin'in otoritesini tanımış, aşırı tapınmaya ve Lenin'in bedeninin sergilenmesine karşı çıkmış, sadece Komünist Enternasyonel'in ilk dört kongresinde alınan kararları kabul etmişlerdi. Ondan sonra bozulma başlıyor ve tam bir yozlaşmaya varılıyordu.

9
VEHHABİLİĞİN KÖKENLERİ

16. yüzyıldan itibaren Arap yarımadası ve Mümbit Hilal Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesi altındaydı. Kahire, Bağdat, Kudüs ve Şam, İstanbul'dan atanan bir bürokrasi tarafından idare edilen Osmanlı-Arap şehirleri haline gelmişti. Mekke ve Medine İstanbul'daki Halife'nin doğrudan koruması altında olmakla birlikte, yarımadanın coğrafi yalıtılmışlığı ve ilksel kabile yapısı (eski kara ticareti yolları çoktan kapanmış ve yerini ticaret kervanlarına bırakmıştı) Yarımada'nın ekonomik ve stratejik cazibesini azaltıyordu. Yarımada ihmal edilmiş ve hiçbir zaman imparatorluk bünyesine tam olarak alınmamıştı. Kabileler ise bu duruma hem kızıyor hem de bu kontrolsüzlükten sonuna kadar yararlanıyorlardı.

Kabileler hâlâ ticarete bağımlı olsa da, artık daha çok yerel ihtiyaçlarla sınırlı bir ticaret vardı. Eski kervan yolları hâlâ kullanılıyordu, ama bu defa asıl olarak Kutsal Şehirler'e gelen hacılar tarafından. Hacıları besleme ve konaklayacakları yer sağlama zorunluluğu yerel ekonomiye katkı sağlamakla birlikte, bu imkânlar Yarımada'nın ekonomik bakımdan kendine yeterli olmasına yetmiyordu. Kabilelerin bazıları hacılardan onları koruma karşılığında para alıyorlardı. Para kese değiştirdiği müddetçe, hacıların güvenliği garantideydi. Ama bu para sınırlıydı. Kabileler arası rekabet gittikçe kızışıyordu.

Yeniden canlanışı amaçlayan bir mezhebin doğuşu işte tam da böyle bir ortamda oldu ve bölgeye değişim müjdesi verdi. Mezhebin esin kaynağı, yerel bir din âliminin oğlu olan Muhammed bin Abdülvehhab (1703-1792), küçük ve görece zengin bir vaha kasabası olan Uyayna'da doğmuştu. Muhammed'in babası Abdülvehhab, İslam hukukunun 8. yüzyıla özgü yorumunun son derece bağnaz bir savunucusuydu. Hurma ağaçlarını ve geviş getiren sığırları seyretmekten bıkan Vehhab'ın küçük oğlu bölgede vaazlar vermeye ve 7. yüzyılın "saf inançları"na dönüş çağrıları yapmaya başladı. Hz. Muhammed'e tapınmaya karşı çıkan genç Vehhab, kutsal kişilerin türbelerine gidip dua eden Müslümanları, mezarların yatır haline getirilmesi âdetini eleştiriyor, "Tanrı'nın birliği"ni vurguluyor ve Sünni olmayan bütün grupları, hatta (İstanbul'daki Sultan-Halife de dahil) bazı Sünni grupları zındıklar ve ikiyüzlüler diye suçlayarak inkâr ediyordu. Bütün bunlar, öteki Müslümanlara, özellikle de Şii "zındıkları"na ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı aşırı-bağnaz bir *cihat*'ın siyasal-dinsel gerekçesini oluşturmaktaydı.

Yine de bu görüşlerin bir özgünlüğü yoktu. İslam'da püritenizm her zaman taraftar bulmuştur. Kendi başına İbn Vehhab'ın görüşleri de zararsızdı. 1740'da somut sorunlar yaratan şey, daha ziyade onun toplumsal çözüm önerileriydi: İslam'daki ceza dayağına inanç, zina yapanların taşlanarak öldü-

rülmesi, hırsızların ellerinin kesilmesi ve suçluların herkesin gözü önünde infazı konularında ısrar edilmesi, vb. Bölgenin dini liderleri, vaaz ettiği şeyleri uygulamaya koymaya başlayınca Vehhab'a şiddetle karşı çıktılar. Bu saçmalıktan rahatsız olan ve bir halk ayaklanmasından korkan Uyayna Emiri de vaizden şehri terk etmesini istedi.

İbn Vehhab dört yıl boyunca bütün bölgeyi dolaştı ve Osmanlıların İslam'a getirmiş olduğu laçkalıkla gevşekliği gözleriyle görmek üzere Basra ve Şam'a gitti. Gittiği yerlerde hayal kırıklığına uğramadığı gibi, gezdiği her yerde gerçek inançtan sapmaları gördü. İnançlarını destekleyen kendisi gibi din adamlarıyla tanıştı. İbn Vehhab artık İslam'ı ilksel saflığına kazandırmak için daha da kararlıydı. Sürekli tekrarlanan bu "saf" ya da altın çağa dönüş hikâyesi kuşkusuz saf bir fanteziydi ama işe yaramıştı. Zaten dinle ilgili her şey saf haliyle yeniden kurulmadan bir yeniden canlanma hareketi yaratmak imkânsızdır.

İngiliz romantik şair John Keats, "Fanatiklerin kendi düşleri vardır; düşlerinde bir mezhep için bir cennet kurarlar," diye yazar. Keats burada 17. yüzyılın İngiliz Devrimi öncesinde, sırasında ve devrimin ardından ortaya çıkan Püriten mezhepleri kastetmiş olsa da, bu ifade pekâlâ kendi hareketini kurmak için en iyi bildiği bölgeye dönen çöl vaizi açısından da geçerlidir. 1744 yılında İbn Vehhab, Necd vilayetinin başka bir küçük vaha şehri olan Deri'ye'ye ulaştı. Toprak bereketliydi ama halk yoksuldu. Şehir meyve bahçeleri ve hurma plantasyonlarıyla tanınıyor; rakip bir bey tarafından kovulmuş bir vaizi kabul etmekten hoşnut, haydut-Emir lakabıyla ünlenmiş Muhammed bin Suud tarafından yönetiliyordu. İbni Suud hemen İbn Vehhab'ın öğretilerinin kendi askeri hırslarına hizmet edebileceğini anlamıştı. İki adam birbiri için yaratılmıştı sanki.

İbn Vehhab, İbn Suud'un başarmak istediği neredeyse her şeye teolojik gerekçeler sağlıyordu: Öteki Müslüman yerleşim

yerleri ve şehirleri talan etmekle ilgili kesintisiz bir cihat; Halife'ye kulak asmamak; kendi halkına katı bir disiplin dayatmak; son olarak, Yarımada'yı birleştirme girişiminde komşu kabileler üzerinde kendi yönetimini kabul ettirmek. Uzun tartışmalar sonunda Emir ve vaiz, halefleri tarafından ebediyen hürmet edilecek olan bağlayıcı bir anlaşma, *mithak,* üzerinde anlaştılar. İbn Suud'un anlaşmaya soktuğu iki madde, onun aklından geçenleri açığa vuruyordu. Manevi şevk siyasal hırsın hizmetine girecekti, tersi değil.

İbn Suud çok geçmeden vaizin karizmasının bulaşıcı olduğunu fark etti. Vaiz ve öğretileri üzerindeki tekelini korumakta kararlı olan İbn Suud, vaizden iki konuda kesin söz istedi: İbn Vehhab hiçbir koşulda bölgedeki başka bir Emir'den manevi ittifak ve hizmetine girme talebinde bulunmayacaktı. İnanması zordur ama, İslam'ın evrenselliğinin ateşli savunucusu bir din adamı olan İbn Vehhab böyle bir kısıtlamaya uymayı kabul etti. Emir'in ikinci isteği de doğrudan ona güvensizliğini gösteriyordu. Ne kadar kötü görünürse görünsün, vaiz, yöneticisinin kendi kullarından aldığı zorunlu haraçlara hiçbir zaman karşı çıkmayacaktı. Muhammed bin Vehhab bu konuda da yeni hamisiyle uzlaştı ve onu kısa bir süre sonra bu haraçlara gerek kalmayacağı, çünkü "Allah'ın münafıklardan *ganimet* şeklinde birçok maddi kazanç vaat ettiği" konusunda güvence verdi.[15]

Bu uzlaşma bir evlilikle taçlandırıldı. İbn Vehhab'ın kızı, İbn Suud'un karılarından biri oluyordu. Böylelikle Yarımada politikasını şekillendirecek siyasal ve dogmatik bir yakınlaşmanın temeli atılmış oldu. Dinsel bağnazlık, askeri şiddet, siyasal ihanet ve ittifakları sağlamlaştırmak için kadınların alı-

15) İbn Vehhab'ın hem babası hem de kardeşi yeni öğretiye karşı çıktılar. Kardeşi Süleyman sistematik olarak Vehhabi yorumları çürüttü ve İslam'ın ilk liderlerinin öteki Müslümanları çok-tanrıcılığın ya da kâfirliğin temsilcileri olarak görmediğine işaret etti.

nıp verilmesinden oluşan bu bileşim, bugün Suudi Arabistan'ı yöneten hanedanın temel taşıydı.

1792 yılında, Suudi-Vehhabi güçleri komşu hanedanların direnişini kırdılar ve Riyad, el-Harc ve el-Kasım şehirlerini ele geçirdiler. Yeni güç her yönde zaferden zafere koşuyordu. Rakip kabilelerin birleşmeyi ve Vehhabilere direnmeyi başaramaması, İbn Suud'un haleflerinin İslam'ın kutsal şehirlerini tehdit etmesine imkân vermekteydi. 1801'de bu güçler Şiilerin kutsal şehri Kerbela'ya saldırıp ahaliden 5 bin kişiyi öldürdüler, sıradan insanların evlerini ve türbeleri talan ettiler ve muzaffer bir edayla yurtlarına döndüler. 1802 yılında Mekke'ye giren Vehhabi güçleri, Mekke şerifine Peygamber ve halifelerin kabirlerini tahrip etme emrini verdi. Mezarlar tahrip edildi ve Vehhabiler, ancak Osmanlılar yenilgiye uğratıldıktan sonra kabirleri yeniden yaptılar. Vehhabi öğretisi, övgü dolu, abartılı mezar taşlarını kabul etmez.[16]

Bu Vehhabi ayaklanmasına İstanbul ne kadar hoşgörü gösterecekti? İmparatorluğun en büyük askeri üssü Mısır'da olsa bile, oradaki hegemonyası her zaman sallantılı kalmıştı. Aşağı Nil'in geleneksel seçkinleri merkezi yönetim açısından sonu gelmez bir tehdit oluşturuyordu ve Çerkez ve Boşnak kesimleri birbirine karşı kullanma girişimleri genellikle başarılı olmakla birlikte, da, İstanbul hiçbir zaman kendini rahat hissedemiyordu. İmparatorluğun hazinesine vergiler düzenli olarak girdiği sürece, Sultan tehlikeyi görmezden geliyordu. Batı Avrupa'daki yeni gelişmeler de Sultan'ı sıkıştırmaktaydı. Kapitalizm atağa kalkıyordu. Modern emperyalizm çağı başlamıştı. Dünyanın yeni fatihleri sefer halindeydiler. Tüccar kapitalizmi tarihindeki belki de en önemli girişim doğuya hareket etmeye hazırlanıyordu.

---

16) Bunun nedeni eşitlikçilikti. Sağlıkta ve ölümde bütün Müslümanların Allah'ın huzurunda eşit olduğu varsayılıyordu.

East India Company, 1600 yılında kurulmuştu. Bundan tam yüzyıl sonra, İspanyol bir seyyah olan Don Manuel Gonzales bize küreselleşmenin ilk genel merkezlerini şu sözlerle anlatıyordu:

> Leadenhall'in bir parça doğusuna düşen Leadenhall Caddesi'nin güney tarafında, yakın tarihte yapılmış göz kamaştırıcı East India House dikilir; yüzü caddeye dönük bir taş bina, ama girişi çok dar olduğundan içerinin şaşaasını göremezsiniz; çok geniş bir zemin üzerine kurulmuş bürolar ve depolar hayranlık uyandıracak derecede iyi düzenlenmiştir; halka açık salonların ve toplantı odalarının şehrin doğasından aşağı kalır hiçbir yanı yok.

East India şirketinin astronomik kâr payları Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* kitabına keskin bir bölüm eklemesine neden olmuştu; burada, bu şirket tekelinin bedelini, onun mallarını alan halk ödüyordu, ama bu insanlar aynı zamanda, "böylesine büyük bir şirket idaresinin ayrılmaz bir parçası olarak, zorunlu olan sahtekârlığın ve suiistimalin yol açtığı olağanüstü israfın bedelini de ödüyorlardı."

İngiliz ve Hollanda devletleri birtakım tüccarlara yarı-egemenlik güçleri (yani, kendi ordularını kurma hakkını) bahşettiği sürece, "sahtekârlık ve suiistimal" Hindistan toprağına taşınacaktı. Bu topraklarda hiçbir Asyalı tacirin böyle bir ayrıcalığı yoktu, Osmanlı İmparatorluğu tüccarlarının da. Silahlı ticaret ivme kazandıkça, Şirket, üslendiği Kalküta'mn dışına yayıldı ve 1757 tarihli Plassey Muharebesi'nin ardından bütün Bengal'i ele geçirdi. Birkaç yıl içinde Delhi'deki kalede yaşayan sözde Moğol İmparatoru, Şirket'in maaşlı bir memuru haline geldi. Şirketin kolları hızla Bengal'den batıya doğru yayılmaya başladı. Hollandalılar zaten Seylan'ın bazı parçalarını ve Endonezya takımadaları içinden bazı adaları işgal etmişlerdi.

1798 yılında Napoléon'un Mısır'ı işgali, başdüşman Britanya'nın Hindistan'da ilerlemesini tersine çevirme yönünde atılmış ilk adım olarak düşünülmüştü. İşgal pekiştirilir pekiştirilmez Fransa doğuya ilerleyecek ve Mysore'nin Britanya-karşıtı Müslüman yöneticileriyle bağlantıya girecekti. Fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Suriye'ye düzenlediği sonuçsuz bir seferin ardından Napoléon, geride iki generalini bırakarak Fransa'ya döndü. Generallerden biri ertesi yıl bir suikasta kurban giderken, öteki general İslam'ı benimsedi ve Abdullah (Allah'ın Kulu) Menou ismini aldı. 1801 yılında bir Britanya birliği Osmanlıları desteklemek üzere müdahalede bulundu. Üç yıllık işgalin ardından Fransa Mısır'dan çekildi. Avrupa'nın yeni imparatorlukları henüz çocukluk dönemini yaşamakla birlikte, daha o zamandan ileri görüşlü Osmanlı memurları, kendi dünyalarının çöküşünü görebilmekteydi.

Bu insanlardan biri, babası Osmanlı ordusunda bir Arnavut subay, annesi de Makedonyalı olan genç subay Mehmed Ali'ydi. Mısır'a 1801 yılında, Fransızlarla dövüşmeye hazır bir Arnavut birliğinin kumandanı olarak Osmanlı ordusuyla birlikte gelmişti. Mehmed Ali, Kahire'deki bir ayaklanmanın ardından, Fransızların savaşan grupları nasıl teslim aldığını, yörenin din adamlarını nasıl halkın temsilcileri olarak atadığını, çeşitli vesilelerle onlara nasıl danıştığını ve genel olarak halka Osmanlılardan çok daha şefkatle nasıl yaklaştıklarını duymuştu. Daha önemlisi, Fransız Devrimi'nin misyonerlerinin, kırsal kesimi canından bezdiren bir vergi sisteminin kalbine bir hançer sapladığını görmüştü.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi memurları devlet bürokrasisinin en sevilmeyen kesimiydi. Tarlasında çalışan köylülerden vergi toplamakla görevlendirilmiş bu memurlar kırsal kesimde bir despot gibi davranıyor, kendileri sefa sürerken köylülere köle muamelesi yapıyorlardı. Bu devlet feodalizmi sistemi vergiler düzenli olarak imparatorluk hazinesine öden-

diği sürece sürdürüldü. Başka hiçbir şeyin önemi yoktu. Belki de bu yüzden Napoléon'un Mısır'a gelir gelmez yaptığı ilk işlerden biri 16 Eylül 1798'de bir yasa çıkarmak oldu: Bu yasa toprağa bir fiyat belirliyor, köylülerin üzerinde çalıştıkları toprağa sahip olma ve onu miras bırakma hakkı tanıyor, toprak sahipliğini kayıtlı hale getiriyordu. Bu sistemle Osmanlı ve Moğol yapıları kıyaslanabilirdi, ama Britanya'nın Bengal'de gündeme getirmeye hazırlandığı toprak politikasıyla zıtlığı tartışma götürmeyecek kadar açıktı. Paris köylüden yanaydı, Londra ise toprak beyleri yaratıyordu.

Mehmed Ali, Fransızların geri çekilmesinin ancak Osmanlıların Britanya'yla ittifakı sonucunda gerçekleştiğini de görmüştü. Bu yüzden sağlam bir darbe planı yapıp hayata geçirmeye girişti. Mehmed Ali, Fransızlarla işbirliğine girmiş önde gelen iki din adamıyla yakın ilişki kurdu ve uygun zamanın gelmesini beklemeye başladı. Birkaç yıl süren akıllı manevraların ardından da 1804 yılında iktidarı ele geçirdi. Sultan ister istemez onu Mısır valiliğine atanmak zorunda kaldı. İstanbul'daki üstleriyle resmi bir kopuşa kalkışmaksızın Mısır'ın *de facto* hâkimi haline geldi. Gerektiğinde Hicaz kabilelerinin saldırılarını kontrol altında tutarak Osmanlı çıkarlarını savundu. Bu hareketleri karşılığında, küskün de olsa şükran duyan İstanbul, genellikle Mehmed Ali'yi kendi haline bıraktı.

Ama 1811 yılında Vehhabileri bozguna uğratan, Mekke ve Medine'yi yeniden alan ve onları Hicaz'dan çıkaran güçler de Mehmed Ali'nin askerleriydi. 1818 yılında, onun oğlu İbrahim Paşa, Suudi-Vehhabi kuvvetlerini kendi yurtları olan Necd'de ezdi ve başşehirleri Der'iye'yi yerle bir etti. Osmanlı kontrolü yeniden sağlanmıştı; Vehhabiler Necd'de kalmış olsalar bile, Vehhabilerin kendilerini bir kere daha bölgesel bir güç olarak ortaya koymaları için, bir yüzyıl sonra Halife'nin "ikiyüzlü" Müslümanlarına karşı bir cihat açmak üzere güçlü Britanya İmparatorluğu'yla bir ittifak yapmaları gerekecekti. Hepsinden

güçlü başka bir emperyal devlet ise daha sonra onlara bütün Yarımada'yı teslim edecekti. En saf haliyle, doktrinde katılık ve siyasette oportunizmin katıksız bir karışımı olan Vehhabizm, kâfirlerin elindeki bir oyuncağa dönüşmüştü.

10
YOZLAŞMANIN KRALLIĞI

Sabırsız Avrupa emperyalizmi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü keyifle izliyordu. Britanya, Almanya ve Rusya ganimeti paylaşmak için birbiriyle yarış halindeydi. Fransa zaten 1830 yılında Cezayir'i Osmanlılarm elinden kapmıştı. Yunanistan da çöküşten payını almış ve bağımsızlığını kazanmıştı. Rusya aç gözlerini Balkanlara dikmişti. Britanya halihazırda Mısır'a hâkimdi ve ajanları başka müttefikler arayışı içinde Arap Yarımadası'mn çöllerinde gezinmekle meşguldü. Batı Avrupa'ya gelince, Napoléon savaşlarının sona ermesinden itibaren hüküm süren barış parçalanmak üzereydi. Bunun nedeni ise emperyalistler arası rekabetti. Savaşın tetiğini Saraybosna'daki bir suikast çekmiş olsa bile, bunun arkasında Avustur-

ya ve Rusya'nın Balkanlar üzerindeki çekişmesi yatıyordu. Almanya Avusturyalı kuzenlerini desteklerken, Britanya ve Fransa da Rusya'ya arka çıkmıştı.

Osmanlı Sultanı tarafsız kalabilirdi aslında, ama Avusturya-Almanya ittifakına katılmaya karar verdi. Geriye dönüp bakıldığında bu seçimi aptalca bulunabilse dahi, o zaman Bab-ı Âli talihini denemeyi bir marifet saymıştı. Hiçbir imparatorluk, çöküşünün gelebileceğine inanmayı istemez. Ne Osmanlılar ne de Hohenzollern'ler ABD'yi bir dünya gücü olarak görüyordu. Rusya'da Çarlığın birden yıkılacağını, onun ardından Lenin'in ve Bolşeviklerin zafer kazanacağını da önceden göremezlerdi, zaten başka biri de göremezdi. Bu son olay ABD'yi Birinci Dünya Savaşı'na girmeye ikna etmekte önemli bir rol oynamıştı. ABD, Almanya'yı çıkarlarını tehdit etme potansiyeli taşıyan tek Avrupalı güç olarak gördüğü için, Britanya ve Fransa'yı destekledi.

1914-1918 savaşındaki yenilgi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile İstanbul Halifeliği'nin kaderini belirledi. Halbuki asırlardır bu iki güç genelde birbirleriyle savaşıyordu. Sonunda yeni bir düşmana karşı birleşerek, birlikte dibi boyladılar. Bu iki gücün hâkimiyet alanlarına 1919'da Versailles'da yapılan Galipler Konferansı'nda yeni bir gelecek belirlendi. Woodrow Wilson'ın liberal emperyalizmi her ulusa kendi kaderini tayin hakkı vaat ediyordu. Bolşeviklerin sömürgelerde ayaklanma çağrılarıyla birlikte bu doktrin, ezilen halkları dünya tarihi sahnesine çekecek kadar etkili oldu. Daha önce adı duyulmamış bir Hindiçinli olan Ho Chi Minh, Versailles'daki toplantıda ülkesinin bağımsızlığım talep etmiş, ancak Britanya, Mısır hükümetini temsil eden delegelerin toplantıda bulunmasını veto etmişti. Bu ret, anında bir halk ayaklanmasına yol açtı. Ayaklanma bastırılsa bile, isyanın lideri Saad Zaglul (1857-1927), Arap dünyasında ilk gerçek milliyetçi parti olan Vafd'ı yaratmıştı.

Versaille'daki aktörler eski Osmanlı Arap devletlerine formel bir bağımsızlık tanınması üzerinde anlaştılar, yalnız bu bağımsızlık emperyalist devletlerin himayesinde ya da "mandası"nda olacaktı. Galiplerin karşılıklı olarak birbirlerinin ganimetini garantiye almalarını sağlamak üzere Cemiyet-i Akvam da devredeydi. Almanya, Avusturya ve Rusya'nın çöküşü geriye iki emperyalist güç bırakmıştı. Onlar da zaten anlaşmış, "ulusal" sınırları bir pazarlık meselesi haline getirmişlerdi. Britanya, Irak ve Filistin'i yönetip Mısır'a göz kulak olacak bir "manda" kurmuş, Fransa'ya da teselli armağanı olarak Suriye ve Lübnan verilmişti. Böylelikle Britanya Maşrek'in (Doğu) tamamını alırken, Fransa Mağrip'in yanında ek olarak Suriye'yi ele geçirmişti.

Halifeliğin ve imparatorluğun çöküşü doğrudan bir milliyetçilik patlamasına neden oluyordu. Irak ve Suriye'de isyanlar çıkarken, bu isyanlar emperyalist güçler tarafından ezilse bile, bütün Arap dünyasında kabaran bir öfke seli yaratmıştı. Halk, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve Çekoslavakya gibi yeni ülkelerle kıyaslandığında, kendilerine bahşedilen bağımsızlığın bir aldatmacanın ötesine geçmediğini görebiliyordu. Sonra Rus Devrimi vardı. Bu devrim dünyanın altını üstüne getirmiş ve bir dünya devrimini amaçlayan Komünist Enternasyonal'in doğuşunu ilan etmişti. Devrimin "Mezopotamya, Suriye, Arabistan ve İran köylüleri"ne seslenen radikal anti-emperyalist çağrıları sadece Kahire, Bağdat ve Şam'daki değil, Kâbil, Delhi ve Jakarta'daki entelektüellerin kulağına da gitmişti. Bu devrim çağrısı halkları -Müslüman kitleleri ve Doğulu emekçileri- kavrayacak mıydı ve kavrayabilir miydi? Kendilerinden son derece emin bir Britanya ve Fransa, sanki Avrupa'da hiçbir şey olmamış gibi yollarına devam ediyorlardı. Bu iki ülke, hem ABD'nin hem de Rus Devrimi'nin güçlü yükselişini doğrusu çok hafife almıştı.

Daha 1917 tarihinde, Balfour Bildirisi Britanya İmparatorluğu'nu, yerleşik diğer insanların haklarını etkilemeyecek biçimde, Filistin'de "bir Yahudi ulusal yurdu" kurulmasına "sıcak bakma"ya memur etmişti. Britanya İmparatorluğu bunu bir bahane olarak kullanarak Filistin'i ilhak etti. Filistin'in doğusuna Trans-Ürdün diye küçük bir devlet yerleştirildi ve ona kâğıt üzerinde bağımsızlık verildi. Filistin'in geri kalan kısmı, Britanya'nın "bir Yahudi ulusal yurdu"nu kolaylaştırabilsin diye, doğrudan kontrol altına alındı. Avrupa'daki Siyonist örgütler muhteşem bir zafer kazanmıştı. Çok geçmeden Filistin'e az sayıda da olsa bir Yahudi göçü başladı.

Britanya ve Fransa, yarı-sömürgelerinde kurdukları yapılar bakımından farklıdır. Cumhuriyetçi emperyalizm Emir Faysal'ın Suriye'de bulunmasına sıcak bakmamış ve ondan Şam'ı terk etmesini istemişti. Britanya ise onu Irak Kralı yapmıştı. Faysal'ın kardeşi Abdullah'ın başına da Trans-Ürdün tacı takıldı. Onlar, Kutsal Şehirler'in Muhafızı, Haşimi kavminin şefi ve Peygamber'in soyundan gelen Mekke şerifi Hüseyin'in oğullarıydı. Hüseyin, Britanya'nın bu oldubittiyi tanıyacağını varsayarak, kendini Hicaz Kralı ilan etmişti, ancak kifayetsiz bir yönetici olduğundan, iki yıl sonra, Britanya tercihini daha güvenilir ve sert bir adaydan, ataları neredeyse iki yüz yıl önce İbni Vehhab'la bir anlaşma yapmış olan, Necd'den Emir Abdülaziz bin Suud'dan yana kullandı. İbn Suud'un artık bir vaize ihtiyacı yoktu. Devir değişmişti. Lanet Osmanlılar ebediyen gitmişti. Onların yerini İngilizler almıştı. İbn Suud bunu çok uzun bir süre önce fark etmişti. Hayran olduğu Arap yanlısı, Britanya ajanı H.A.R. Philby onun akıl hocasıydı ve Philby de onu, Peygamber'in yolundan gitmesi, Yarımada'nm parçalanmış kabilelerini birleştirmesi için cesaretlendiriyordu.

Balfour ve Philby. Seveni az, nefret edeni çok iki kişi. Bu iki isim, ölümcül sonuçları olan emperyal kararları simgeler. Balfour Filistin'de bir Yahudi yerleşimci-devletine giden yolu

açmıştı, Philby ise Arap Yarımadası'nda feodal bir kleptokrasinin doğuşuna hamilik yaptı. Balfour henüz kendisine esin kaynağı olacak kahramanını bulamamıştı, ama Suudi romancı Abdulrahman Münif, yaratıcı zekâsıyla bize Philby'nin incelikle işlenmiş bir portresini çıkarır.

Münif'in dehası, ne entelektüel ne de popüler olan karakterlerinde, entelektüel ve göze görünen şeylere yoğunlaşmasında yatar, gücü de bütün yerel önyargılardan sıyrılma kapasitesinden gelir. O, yazar kavminin atasıdır. *Tuzdan Şehirler* üçlemesinde, yazar Doğu Arabistan'ın kadim Bedevi yurdundan melez bir petrol devletine dönüşüm serüvenini anlatır. Yarımada'ya ilişkin doğru düzgün ve etraflı tarih araştırmaları olmadığı için, Münif'in üçlemesi, asla nihilizme düşmeden, esin verici ve açıklayıcıdır. Onun keskin psikolojik gözlemleri, Arap dünyasında neden bu kadar popülerlik kazandığını, Suudi vatandaşlığından neden çıkarıldığını ve yazdığı romanlar yüzünden neden sürgüne yollandığını açıklıyor. Hiçbir zaman "resmi" olmamış, hiçbir zaman birilerini memnun etmek için yazmamış ve hiçbir zaman bir ülkenin bayrağına sarılmamış bir yazardır Münif.

Üçlemenin ilk romanı olan *Tuzdan Şehirler*'de Münif, Vadi el-Uyun'da oturan çöl Bedevilerinin hikâyesini anlatır. Yüzyıllar boyu kervanlar bu bölgenin berrak suyuna ve tatlı, rahatlatıcı esintisine erişmek için adımlarını hızlandırırlardı. Sonra, 1930'ların başında modernlik, oraya gelip derenin kenarına bir kamp kuran üç Amerikalı biçiminde kendini göstermişti. Bu kişiler bir petrol şirketini temsil ediyordu, ama dediklerine göre Emir'in dostlarıydılar ve su kaynakları aramak için gelmişlerdi. Arap tercümanları yörenin insanlarına, "Sabırlı olun, hepiniz zengin olacaksınız," derken, çöl ahalisinin Amerikalıların tavırları karşısında ağızları açık kalmıştı: Bağıra çağıra konuşarak ortalıkta dolanıyor, hiç olmadık şeyler toplayıp çantaları ve kutularına dolduruyor, gece geç saatlere kadar bıkıp

usanmadan defterlerine bir şeyler yazıyorlardı. Amerikalılar, ahaliye ya da onların şaşkınlıklarına hiç kulak asmıyordu. Hatta içlerinden biri, kendini gözleyen çocukları görmezden gelerek, çadırın dışında gözleri kapalı, neredeyse çıplak halde uzanıp yatmıştı. Kadınlar artık dere kenarına gitmek istemiyordu. Şaşkınlık yerini önce huzursuzluğa, ardından da korku ve "yeter artık" duygusuna bıraktı. Delikanlılar kâfirleri öldürmekten söz ederken, köyün yaşlıları böylesi konuşmaları yasaklıyordu. Onlar Emir'in misafirleriydi. Sonra, yaşlılar da bölündüler.

Miteb el-Hathal, başından beri Amerikalılara karşıdır. İbn Raşid ise, "Nasıl olsa gelip herkesi zengin edecekler, öyleyse baştan işbirliği yapmak daha iyi," görüşünü savunur. Raşid, Amerikalılarla birlikteyken bambaşka biri olup çıkar. Bedevilerin kesin, atasözleriyle süslü konuşma biçimini bırakır; boynunu büküp ellerini ovuşturarak hizmetçi tavırları gösterir, aşırıya ve abartıya kaçıp bir sırtlan gibi güler. Miteb'e, "Ancak bu şekilde bizi anlayabilirler," diye açıklamada bulunur. Bu betimlemeleri okuyunca, insanın aklına Mısır başkanları Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek'in ABD başkanları ve İsrail liderleriyle birlikteyken sergiledikleri tavırlar geliyor.

Amerikalılar giderler, ama çok geçmeden daha fazla insan ve makinelerle geri dönerler. Bir sabah köy halkı gökgürültüsünden beter patlama sesleriyle yataklarından fırlar. Buldozerler "ağaçları kökünden söküp öbekler halinde bir kenara yığıyor, aç kurtlar gibi" meyve bahçelerine saldırıyordu, halk "rüzgârın yerinden söktüğü, çaput ve palmiye dallarında yapılmış korkuluklar gibi" kalakalmıştı. El-Uyun vadisi artık yoktur. Onun yerine, etrafı dikenli tellerle çevrilmiş bir Amerikan kampı kurulur. Topraktan kaynayan su, sanki yerin derinliklerinde ateşler içinde yanarak bağıran bir sürü cinin susuzluğunu gidercesine, deliğin içine pompalanıyordur.

Miteb el-Hathal atını çöle sürüp uzaklaşır ve bir direniş destanı yaratır; onun hikâyesi, oğlu Fevaz'la birlikte bir sahil kasabası Harran'a, karma bir cemaatten bir erkek cemaatine kayar. Roman aniden yayılır, denize kavuşan bir ırmak gibi hikâye de bir küreselleşme hikâyesi olup çıkar: Milyonlarca insan birkaç kaotik yıl için yüzyılların yolunu kat ederler, ne var ki bu yolculuklara ekonomik sınıf uçaklarla bile değil, ambarlarına doluştukları modern kapitalizmin yük gemileriyle çıkacaklardır.

İbn Raşid artık Amerikan petrol şirketinin havalı, tepeden bakan bir kayıt memuru olmuştur. Petrol şirketinin dar iş tulumlarını giymiş Bedevi işçiler, traktör uğultuları arasında şaşkın ve bitkindir. Sürekli düşme, bir şeyleri düşürme ve olabilecek her türlü sakarlığı yapma korkusu ve çaresizliği içinde çelik kolonlar ve ağaç kalasları taşırlar. Başlarındaki Amerikalıların gazabını akılları almaz.

Münif'in olağanüstü anlatımına göre, bir gece, ışıkların parıldadığı ve müziğin kulakları sağır ettiği büyük bir gemi kıyıya yanaşır. Hava boğucudur. Güverte, üstlerinde renkli küçük bir parça kumaştan başka bir şey olmayan, birbirlerini kucaklayıp sıkan, gülen ve bağıran bir sürü erkek ve kadınla doludur. Arap işçiler, kıyıda sessiz, yürekleri ağızlarında, şaşkın ve acılı bir yüzle, hem heyecanlı hem mahzun kalakalırlar. İşçiler, kayıklara doluşup Arapların yaptığı, ama içine girmelerinin yasak olduğu evlere doğru koşuşturan yabancıları sessizce seyrederler.

Bu üçlemenin son romanı olan *Gündüz ve Gecenin Çalımları*, daha önceki, bölgeye Amerikan İmparatorluğu'nun değil de Britanya'nın hükmettiği bir dönemi anlatır. Bunlar farklı zamanlardır. İngiliz, en saf haliyle, gönderildiği çölde ilk konuşulan haliyle Arapça konuşmayı öğrenmişti. İbn Suud'un Yarımada'yı ele geçirmek için verdiği savaşların bu kurgusal anlatımı herhangi bir tarih metninden daha gerçektir. Sultan

Hureybit ve Hamilton, İbn Suud ve Philby'nin kurgusal versiyonlarıdır.

"Sultan'ın resmi konsey toplantılarında, oradakilerin hiçbirinin kendisini sevmediğini ve güvenmediğini gayet iyi bilen İngiliz tek kelime etmez ama," diye yazar Münif ve devam eder:

> Hamilton, konsey toplantıları geç saatlere kadar sarktığında, gece farklı bir insandı.
>
> "... Ve biliyorsunuz, Haşmetmeap, Britanya Majestelerinin hükümeti bölgenin koşullarını ve yerel halkın tepkisini göz önünde bulundurmak zorundadır. Hükümet size koşulsuz destek sunarken, benim burada aranızda bulunuşumun yanında, yaptığı cömert yardımlardan da gayet iyi anlaşılabileceği gibi, başkalarını açıktan kışkırtmasanız iyi edersiniz, yoksa hepsi Britanya düşmanı olacak. Bu nedenle, hükümet özellikle ve açıkça rakiplerinizi ortadan kaldırmak için önlemler almanızı anlıyor; bizim bütün istediğimiz, gizli ve kabul edilebilir bir yol bulmaktır."
>
> Hamilton, dikkatli gözlerle etrafına bakındıktan sonra, bu sözleri bir çırpıda söyledi. Bu rızayı beklemekte olan Sultan da hiç zaman harcamadı.
>
> Her yeni hamlede Sultan, Hamilton'ın söylediklerini can kulağıyla dinlemeye başladı: "Eğer bu bölgeyi barışçı yollarla, kabileleri ve şeyhleri zenginleştirerek topraklarınıza katmak mümkünse, bu zorla ilhaktan daha iyi olacaktır. Eğer bunu gizlice ya da gürültüsüzce yapabilirsek, açıkça yapmaktan ya da başkalarını huylandırmaktan daha iyidir."
>
> Aylar ayları, yıllar yılları izledi ve artık onlar iki kişi değil, Siyam ikizleri, iki başlı bir beden olmuştu. Geceleri ayrılsalar bile, gündüzleri ve akşamın erken saatleri her şeyi konuşmalarına yetiyordu: Britanya nasıl düşünüyor, çöl

halkı nasıl düşünüyor. Britanya, şimdi ve gelecekte ne istiyor, Sultan ne istiyor...

Takımada sessizce teslim olmayı kabul etmeyecekti tabii. Nakit para el-Suud kabilesinin iki büyük rakibini satın almaya yetmedi; onlar, askeri yollarla dize getirilmek zorundaydı. Britanya silah sağladı, İbn Suud'un savaşçıları da bu silahlarla sonuca ulaştı. Ha'il şehrini zapt edip Raşidi kavminin güçlü emirlerini yenilgiye uğrattıktan sonra İbn Suud kendini Necd Sultanı ilan etti. Artık Orta Arabistan tamamen kontrolü altındaydı. Atalarının geçmişte yaptığı gibi yeni Sultan da zor yoluyla mağlup ettiği kişilerin karılarıyla evlendi.

Ha'il'in eski emiri Muhammed bin Talal'a yapılan muamele, Suudi Arabistan'ın geleceğine ilişkin bir fikir veriyordu. İbn Talal'a, eğer Riyad'a gelirse özgür kalacağı vaat edildi. Talal geldiğinde ise iki yılını hapiste geçirdi, sonra da ev hapsinde tutuldu. Kısıtlamalar kalktığında da gittiği her yerde peşine elli adam takılıyordu. Orta Arabistan'ın büyük şairlerinden biri olan el-Oni eski emirin sadık bir dostu olsa bile, ikisinin buluşmalarına izin verilmedi. İbn Suud, şairin kendi rakibinin lehine bir şiir yazacağından ve bu şiirin çölün altını üstüne getiren bir fırtına yaratacağından korkuyordu. Şair ve tahtından düşmüş prens bir gün gizlice buluştularsa da yakalandılar. Şair hapishanede kör edildi ve öyle kötü koşullarda tutuldu ki dayanamayıp öldü. İbn Talal ise bir suikasta kurban gitti.

İşgale uğrayan şehirler ekonomik ve manevi olarak çöktüler. Vehhabi diktatörlüğünden korkan birçok yurttaş Irak, Suriye ve Yemen'e kaçtı. Ancak petrol araştırmaları bölgedeki her şeyi ve herkesi değiştiriyordu. ABD, yerin altında yatan petrolün tekelini Britanya'ya bırakmamaya kararlıydı. ABD petrol araştırma grubu 1930 başlarında bölgeye geldi ve onlara bir imtiyaz vermeye razı olan İbn Suud'la ilişki kurdu. Verilen fiyat düşüktü. 1933'te Standard Oil, 50 bin sterlinlik al-

tın ödedi. Britanya'nın rekabetinden korkan ABD hükümeti, Arap-Amerikan Petrol Şirketi'ni (ARAMCO) oluşturmak üzere Standard Oil'i Esso, Texaco ve Mobil'le birleştirdi. 1938'de de petrol üretimi başladı.

Ardından, İkinci Dünya Savaşı sürerken, var olan bağlantılar güçlendirildi ve Dahran'da yeni kurulan ABD hava üssü "ABD savunması" açısından hayati bir önem kazandı. Suudi monarşisine krallığı "geliştirmesi" için milyonlarca dolarlık yardım yapıldı. Rejim dine dayalı bir despotizm olarak tanınırken, bu itici nitelik kumun altında yatan muazzam petrol yataklarıyla ikame ediliyordu. Suudi Arabistan Arap dünyasında komünizme ve seküler milliyetçiliğe karşı önemli bir kale haline geldi. Gayet doğal olarak ABD kendi ekonomik ve emperyal çıkarlarını koruyordu ve bu nedenle krallığın sınırları içinde olup bitenlere gözlerini bilerek kapamayı tercih edecekti.

11
SİYONİZM, İLK PETROL SAVAŞI VE DİRENİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın sonu sömürgelerin tasfiyesi sürecini başlattı. Eski imparatorluklar bu mücadelede zayıf düştüler. Alman emperyalizmi yenilgiye uğratılmıştı, ama Fransa ve Britanya tarafından değil. Kursk ve Stalingrad muharebeleriyle simgeleşen destansı Sovyet direnişiydi, Wehrmacht'ın belini kıran. Felaketin önlenmesinde ABD'nin yaptığı ekonomik ve askeri yardım da önemli bir rol oynamıştı. ABD savaştan dünyanın en büyük ekonomik gücü olarak çıkarken, Sovyetler Birliği'nin kazandığı prestij ve askeri güç sinir bozucuydu. Henüz İkinci Dünya Savaşı devam ederken bile, daha sonra kazanılan Soğuk Savaş başlatılmıştı. ABD, Sovyetler Birliği ve Britanya, Avrupa'yı nüfuz alanlarına bölme konusunda anlaş-

tılar. Stalin Doğu Avrupa'yı alacak, buna karşılık Fransa, İtalya ve Yunanistan'daki komünist direnişi teslim edecekti; bu ülkeler Anglo-Amerikan emperyalizminin sorumluluğunda olacaktı. Dünyanın geri kalanı, özellikle Asya üzerinde uzlaşma sağlanamamıştı. ABD, Japonya'ya atom bombası atıp ülkeyi işgal ederken, bunun dışında her yer kaynıyordu.

İşte böyle bir bağlamda ABD, devrimlerin yayılması korkusuyla, Britanya ve Fransa'nın sömürgelerini hızla tasfiye etmesinde ısrarcı davranıyordu. 1947'de Britanya Hindistan'dan çekildi. Japonya'nın yenilgisi Hindiçin, Malaya ve Endonezya'da devrimci mücadelelerin canlanmasına neden olmuştu. Çin anakarasında komünist ordular milliyetçilere yenilgi ardına yenilgi tattırıyordu ve 1949 yılında Mao Zedung Pekin'i alarak Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan edecekti.

1948 yılında Birleşmiş Milletler, Filistin'deki Britanya himayesini sona erdirdi ve İsrail devletinin kurulmasına onay verdi. Bu olay başka yerlerde çok az etki yarattı. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Müslüman devletlerden Pakistan ve Endonezya kendi dertleriyle uğraşıyordu. İran bu gelişmeye ilgisizdi. Ama Arap dünyasının olup bitene kayıtsız kalması imkânsızdı. Filistin'in Avrupa'dan gelmiş Siyonist yerleşimciler tarafından işgal edilmesi bu dünyadaki herkesi etkiledi. Mısırlılar, Iraklılar, Suudiler ve Suriyeliler, Filistinli Araplar gibi etkilenmemekle birlikte, herkes bir kayıp duygusu yaşıyordu. O zamana kadar Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudi Arapların yarattığı ortak kültür ciddi bir parçalanmaya, *el-nakba*, yani felaket olarak adlandırılacak olan derin bir kopuşa sürüklenmişti. Bu Siyonist zafer Arap modernleşmesini tehdit ederken, bazı yazarlar tarihte Arap varlığının sürekliliğinin ilelebet sona ermiş olup olmadığını soruyorlardı.

Solun ve liberal anti-emperyalistlerin Hindistan'ın bağımsızlığını ve Çin'deki zaferleri sıcak duygularla karşıladığı Avrupa'da İsrail sorunu çok şiddetli tartışmalar ve fikir ayrılıkla-

rı doğurmuştu. Yahudi soykırımı, anlaşılabilir bir biçimde, yeni bir Yahudi yurdunun yaratılmasını desteklemekte ana nedendi, ancak Avrupa'da ve başka yerlerdeki (örneğin, Hindistan) komünist partiler bununla da kalmamış, Stalin'in yeni devleti destekleme ve silahlandırma kararının arkasına takılmışlardı. Denebilir ki, Ortadoğu'daki rejimlerin çoğunun toplumsal yapısı göz önüne alındığında, sosyalist İsrail ilerici değerlerin bir meşalesi haline gelebilirdi. Oysa bu devletin nasıl planlandığı ve varlık kazandığı sorularını, sorduysa bile, çok az kişi aklma getirdi. Arap dünyası dışında ve hatta bu dünya içindeki bazılarına göre, Filistinliler tarihin çöp sepetine atılan döl haline geldiler.

Pakistan'ın yeni Müslüman devleti Batı'ya yaklaşmıştı. İsrail'i tanımakla kalmadığı gibi, liderleri de çoğu medyası da Filistin'i ve yerlerinden sökülüp atılıp halkını ağızlarına almıyordu. Bu durum hepimizi etkiledi.

1956 bütün bunların değiştiği yıl oldu. İngiliz, Fransız ve İsraillilerin birleşerek Mısır'ı işgal etmeleri Pakistan'da hepimizi ayağa kaldırdı. Pakistan hükümeti Batı'yı desteklese de üniversite öğrencileri sokaklara çıkmış, benimki de dahil bütün okulların içinden geçerek yürüyüşe geçmişti. İrlandalı rahiplerimiz okulu kapatmaya razı olup bizim de Lahor sokaklarındaki gösterilere katılmamıza izin vermişlerdi. Sloganlar bizim kendi acemi hükümetimiz aleyhineydi. Mısır lideri Cemal Abdül Nasır kahramanımız olmuştu. Nasır, emperyalistlere karşı durmuş, İngilizlere Süveyş Kanalı'nı millileştirmeye kararlı olduğunu ve eğer Batı bundan hoşlanmazsa kendi öfkelerinde boğulabileceğini söylemişti. Buna karşılık onlar da Nasır'ı boğmaya çalışmışlar, ama büyük oranda Washington'ın tek taraflı tavırlarından ürkmesi nedeniyle başarısızlığa uğramışlardı. Nasır yerini korudu, biz de okullarımıza geri döndük. İsrail hakkında ilk kez o zaman düşündüm. Gazeteler onu bir Batı ucubesi, Arap dünyanın kalbine saplanmış bir

hançer olarak mahkûm etmişti. Oldukça doğru görünüyordu bu sözler, yine de ben üzerinde fazla durmadım.

Ancak 1960'larda İngiltere'ye geldiğimde, 1948 yılında yaşanan felaketin boyutlarını anlamaya başladım. Ders aldığım hocalar çoğunlukla Yahudi kökenli sosyalistler, Marksistler ve anarko-liberallerdi. Devrimci sosyalist politika pratiğinden gelmiş ve Tony Cliff adıyla yazılar yazan Ygael Cluckstein, kendini İsrail'i terk etmiş bir Filistinli olarak tarif ediyordu; yeni devletin tüm yapılarına işlemiş Arap-karşıtı ayrımcılığa dayanamamıştı. Tony Cliff, özellikle Arap-karşıtı ırkçılıkla işbirliği yaptığı ve onayladığı için Siyonist işçi hareketine sinir oluyordu. "Biliyor musun, Batı neden İsrail'e ihtiyaç duyuyor?" diye sorar ve hemen ardından kendisi cevap verirdi: "Petrol. Petrol. Petrol. Anlıyor musun?" Anlamıştım. Tanım, tekrar ve açıklık, Ortadoğu politikasını anlamama ve ciddiye almama yetmişti.

1931 yılında Berlin'de doğan Akiva Orr, 1948 savaşına katılmış ve bir savaş gazisi görünümünü hep korumuştu. Onun bizim tarafımızda olmasından mutluydum. Çoktan beri İsrail yurtseverliğini terk etmiş olsa bile, içeriden biriydi ve çok şey biliyordu. Yıllarca Britanya'da yaşadıktan sonra İsrail'e döndü. Halen Kudüs yakınlarında birçok Filistinli arkadaşına yakın bir yerde yaşıyor. Bazen telefonda görüşür, bazen de birbirimizle e-postayla yazışırız. Orr'un öfkesi giderek artıyor. O, sol-Siyonist maskesi takan kabileci zihniyet sahibi dışlayıcıların fersiz gözlerini iyi tanır. Onların fikirlerine karşı neredeyse yarım asırdır mücadele veriyor ve onlar da gayet iyi biliyorlar ki, İsrail tarihine olan tutkusu ve bu konudaki hâkimiyetiyle Orr çok dişli bir muhaliftir.

Jabra Nicola, Hıristiyan kökenli bir Filistinlidir; çoktandır Hayfa'da yaşıyordu ama son yıllarda hayatı sürgünde geçmişti. İki uluslu Filistin devletinin güçlü bir taraftarı olan Nicola'ya göre, bu devlette bütün yurttaşların eşit hakları olacak ve o dev-

let bir gün Arap sosyalist cumhuriyetleri federasyonunun bir parçası haline gelecekti. Bu tutumundan hiçbir zaman geri adım atmadı. Ara çözüm yoktu, işi zamana havale edenlerin ve oportunistlerin önerileri dışında. Milliyetçilik, çözüm değil, sorunun kendisiydi. Yahudi milliyetçiliğinin Filistin'e yaptıklarını göremiyor muyduk? Cevap, ezilenlerin milliyetçiliğinde değil, hep birlikte milliyetçiliği aşmakta yatıyordu. Bu, kulağa büyük ve ütopik bir proje gibi geliyordu. Kolayca ikna olmuştum.

Nicola'yı son kez 1970'lerin sonunda gördüm. Oğlu telefon etmiş ve babasının acil olarak beni görmek istediğini söylemişti. Yağmurlu bir gündü. Hemen Batı Londra'daki Hammersmith Hastanesi'ne gittim. Ölüm döşeğindeki Filistinli bir yaşlılar koğuşunda kalıyordu, etrafında televizyondan pembe diziler seyreden koğuş arkadaşları vardı. Çoğu yarı sağır olduğundan ortalıkta bir gürültüdür gidiyordu; bu hengamede konuşmak güçtü. Elimi avuçlarının içine aldı ve güçlü bir şekilde sıktı. Gücü beni şaşırtmıştı.

Acı bir ses tonuyla, "Ölmek istiyorum," dedi. "Artık elimden hiçbir şey gelmiyor." Sonra elimi bıraktı ve sağ elini "varsın, batsın" anlamında salladı. Onu kim suçlayabilirdi? Bu hastanede olmaktan nefret ediyordu. Arkada bıraktığı Akdeniz'in portakal bahçelerini ve mavi gökyüzünü düşündüm. O da aynı şeyleri hayal ediyordu sanırım. Elini sıkıca kavradım ve ona hâlâ ihtiyacımız olduğunu, yeni kuşağın tıpkı bizim bir zamanlar eğitildiğimiz gibi eğitilmesi gerektiğini söyledim, yine de o öfkeyle başını salladı ve yüzünü çevirdi. Duygusal bir adam değildi; ben yaşamaya devam edebilecekmiş gibi yaptığım için canının sıkıldığını düşündüm. Birkaç hafta sonra öldü. Onu bir Londra mezarlığına gömdük. Yurdundan uzaklarda yatan bir Filistinli daha işte.

Bu kişilerin hepsi de üç farklı deneyime ilişkin farklı hikâyeler anlatmıştı ama her birinin anlattığı hikâyeden çıkan şey aynıydı. Siyonizm (seküler Yahudi milliyetçiliği) Avrupalı an-

ti-Semitizmin bireysel asimilasyonu imkânsız kıldığını hisseden ateist Yahudilerin yarattığı bir şeydi. Yahudiler ancak örgütlü bir grup olarak asimile olabilirlerdi ve tercihen kendi ulus-devletlerini yaratmalıydılar. Yeni öğretinin babası olan Theodr Herzl (1860-1904), yeni devletin nerede kurulması gerektiği konusunda bağnaz değildi. Arjantin, Mauritius, Uganda ya da başka herhangi bir yer olabilirdi. Fakat onun daha radikal yandaşları, Yahudi devletinin ancak Tevrat'taki Zion'da kurulabileceği konusunda ısrar ediyorlardı: Buradan da Siyonizm çıkıyordu. Kutsal Kitap'ta anlatılan hikâyeye göre, Zion, Filistin olarak bilinen ve bin yıldan beri Arapların yaşadığı toprak parçasıydı. Herzl bu fanteziye teslim oldu ve Avrupa Yahudi topluluğu içinde küçük bir azınlık olan Siyonistler, Yahudileri Filistin'e yerleştirmek için para toplamaya başladılar. Potansiyel göçmenleri tasarıya ısındırmak için her türlü vaat verildi ve aslı astarı olmayan şeyler uyduruldu. Anlatılan peri masallarından biri de gidilecek toprakların sahipsiz ve boş olduğuydu.

Siyonist projenin doğuşundan yıllar önce bir Fransız asıllı Yahudi olan Baron Edmund de Rothschild, Osmanlı Sultam'mn izniyle, Filistin'de birkaç Yahudi yerleşim yeri kurmuştu. Herzl'in Siyonist örgütü kurmasından altı yıl önce, 1891 yılında, Yahudi düşünür Asher Ginzburg (1856-1927), Rothschild'in yerleşim yerlerine yaptığı uzun ziyaretin ardından, son derece ileri görüşlü bir metin olan *Filistin Gerçeği*'ni yazdı. Ginzburg bu metinde, yerleşimlerin sürmesinin kaçınılmaz olarak Filistinlilerle çatışmaya neden olacağını kestiriyor ve Avrupa'daki Yahudi cemaatler arasında yayılan "kaba ve ırkçı Araplar" imgesine dikkat çekiyordu. Bu makalenin asıl önemi, bir Siyonist fundamentalist miti yerle bir etmesinden gelmektedir: "Bir yurdu olmayan halk" olan Yahudiler için yaratılmış "halkı olmayan bir yurt" olarak Filistin. Ginzburg'un sözleriyle aktaracak olursak:

Biz dışarıda hep şuna inandık: Bugün Filistin tamamen boş, üzerinde ot bitmeyen bir çöl, oradan toprak satın almak isteyen herkes gelir ve gönlünün çektiği yeri alır. Aslında bu hiç de doğru değil. Bütün bu bölgede işlenmemiş ekilebilir arazi bulmak zordur. Ancak ağaç yetiştirmeye uygun, ama o da büyük emek ve para harcadıktan sonra, kumlu alanlar ya da kayalık tepeler ekilmemiştir, çünkü Araplar uzak bir gelecek aşkına bugünden sıkı çalışmaya istekli değiller. Bu yüzden, her gün satılık iyi bir toprak parçası bulamazsınız. Ne köylüler ne de büyük toprak sahipleri iyi ve verimli toprağı kolayca satacaktır... Yine biz dışarıda hep inanıyoruz ki, Araplar çölden gelmiş vahşiler, hayvanlar gibi cahiller, çevrelerinde olan biteni ne görürler ne de anlarlar. Bu büyük bir hata. Araplar, tıpkı bütün Semit'ler gibi, keskin bir zekâya sahipler ve çok kurnazlar...

Araplar, özellikle de şehirlerde yaşayanlar, Filistin üzerindeki niyetlerimizi ve faaliyetlerimizi görüyor ve anlıyorlar. Bilmiyormuş gibi davranıyorlar, çünkü yaptığımız şeyin geleceklerini tehdit etmediğini düşünüyorlar ve onlar da bizi sömürmeye çalışıyor... Bir Yahudi kolonisi kurulduğunda köylüler seviniyor, çünkü oralarda emekleri karşılığı iyi ücret alıyorlar ve her yıl daha da zenginleşiyorlar. Büyük toprak sahipleri de durumdan memnun, çünkü biz kumlu ve taşlı bir toprak parçası için geçmişte rüyalarında bile göremeyecekleri kadar büyük paralar ödüyoruz. Ancak bir gün gelecek, Filistin'deki insanlarımızın hayatı ülkedeki yerli halkı şu ya da bu boyutta dışarıya itecek kadar gelişecek, o zaman da yerlerinden kolayca vazgeçmeyecekler.

Makalenin bir başka yerinde Ginzburg, eğer "fiziksel güce" hayran bir devlet haline gelirse, düşünülen devletin neden Yahudi olamayacağını anlatır. Ona göre diaspora, kendini ancak "ma-

nevi güç" yoluyla korumuştur. Filistin'le ilgili olarak tartışılan şey, geleneksel bir sömürge operasyonundan farklı olamaz.

> Dolayısıyla, Yahudilerin devleti önünde sonunda tıpkı Almanların ya da Fransızların devleti gibi bir şey olacak; tek farkı, onun içinde Yahudiler yaşayacak. Bu sürecin küçük bir örneği şimdi (1898) zaten Filistin'de var. Tarih bize, Herod'un krallığı döneminde, İsrail'in gerçekten de "Yahudilerin Devleti" olduğunu öğretiyor, ama o zamanlar Yahudi kültürü reddediliyor ve zorla bastırılıyordu... Böyle bir Yahudi devleti halkımız için ölümcül bir zehir olacak ve halkın ruhunu ezecektir... Bu küçük devlet... ancak diplomatik oyunlarla ve zamanın hâkim gücü kimse ona sürekli bir kölelik yaparak ayakta kalabilecektir...
>
> Böylece bu devlet, şimdikinden daha çok, "küçük bir zavallı halk", kim güçlüyse onun manevi kölesi olacaktır... "Milletlerin üzerinde parlayan bir ışık olan kadim bir halk"ın böylesi bir nihai hedefe ulaşmak yerine tarihten silinmesi... tercih edilebilir bir şey değil midir?[17]

Ginzburg, eğer Yahudi "kültürel varlığı"nın yerine siyasal bir devlet konacak olursa, bunun kaçınılmaz olarak yöre halkıyla çatışmaya yol açacağını fark etmişti ve nitekim dedikleri de çıktı.

Siyonist devletin ateist öncülerinin umursamazlığı ve sömürgeci Britanya devletinin ilk Filistin *intifada*'sını (1936-1939)

---

17) Bu metne dikkatimi çeken Akiva Orr'a şükran borçluyum; o bu metni kendi kitabı (*Israel: Politics, Myths and Identity Crises*, Londra 1994) için İbranice'den çevirdi. Orr, Filistin'de siyasal değil kültürel bir varoluştan yana olan Ginzburg'un seçkin bir seküler düşünür ve İsrail'in ilk başkanı Haim Weizmann'ın akıl hocası olduğuna işaret edip, onun fikirlerinin bugün İsrail'de bir kenara atıldığından ve eserlerinin bilinmediğinden yakınır. Çevrilmiş alıntılar *Collected Works of Ahad-Ha'am* (1950, Kudüs) kitabının İbranice basımında yapılmıştır. Ahad-Ha'am (Halktan Biri), Ginzburg'un kullandığı takma addır.

bastırmasına yardım ederken sergiledikleri gönüllü zalimlik geleceğin bir işaretiydi. Filistin ayaklanması, eğer Britanya olmasaydı çoktan duracak olan, Yahudi kolonileşmesine karşı bir protestoydu. Halkın patlaması, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin bombardıman uçaklarının desteğinde, 25 bin İngiliz askeri ve Siyonist yardımcı birlikleri tarafından bastırıldı. Britanya İmparatorluğu'nun gerçekleştirdiği ayaklanma-karşıtı harekât, İkinci Dünya Savaşı'mn ardından Malay adalarında gerçekleştirilen harekâta kadar türünün en büyüğüydü. Filistinliler karşısındaki sömürgeci saldırının en şiddetli günlerinde, Winston Churchill 1937 tarihinde Peel Araştırma Komisyonu'nda ifade verdi ve eylemi Yahudilerin ırksal üstünlükleri kötü seçilmiş bir imgeyle savundu:

> Yemlikteki köpeğin, orada uzun süreden beri çörekleniyor olsa da, yemlik üzerinde ilelebet hak sahibi olduğunu düşünmüyorum. Böyle bir hakkı tanımam. Örneğin, Amerika'nın Kızılderililerine ya da Avustralya'nın siyah insanlarına büyük bir yanlışlık yapıldığını da kabul etmiyorum. Daha güçlü bir ırk, daha üstün bir ırk, dünyamıza daha layık bir ırk, diyelim, geldi ve yerini aldı diye öteki insanlara karşı yanlış yapılmış olduğunu kabul etmem.

Bu, emperyal haydutların eskiden beri bilinen savunmasıydı. Ama ilginçtir, Churchill bir yıl önce Nazi Almanyası'nda yaşanan Kristallnacht olaylarına hiç atıfta bulunmamıştır; o zaman da başka bir "üstün ırk" üstünlüğünü ispatlıyordu çünkü. Filistin ayaklanması, sonunda, tam Avrupa'da savaş patlamak üzereyken bastırıldı. Arapları ezmekte verdikleri desteğe şükran duyan Britanya, Siyonistlere kendi devletlerini kurma sözü verdi, ama ancak savaş bittikten sonra. Britanya, aynı zamanda, Filistinlileri sakinleştirmek için Yahudi göçünü sınırlandıracağına dair de söz verdi. Bu gelişme Siyonistlerin sağ

kanadını oluşturan İrgun'la bir gerilim doğurdu ve İrgun, Britanya'ya karşı bir terör kampanyası başlattı. Ben Gurion'un liderliğindeki Siyonist sol hareket Churchill'i desteklerken, Haganah gönüllüleri kuşkulu İrgun üyelerini izleyip köşeye sıkıştırdılar. Yahudilerin kendi aralarındaki savaş İkinci Dünya Savaşı'yla sona erdi. İki grup da artık Britanya'nın karşısında birleşmişti.

1947 yılında Britanya, Manda'yı Birleşmiş Milletler'e geri verdi. Bu saygın kuruluş da, kendi yerinde denetimi altında ve Sovyetler Birliği'nin desteğiyle, Filistin'in parçalanmasına karar verdi. Bu plan Arap devletleri ve birdenbire imparatorluğunun bir parçasını kaybettiği hissine kapılan Britanya tarafından reddedildi. Britanya o sırada Irak, Mısır ve Trans-Ürdün üzerindeki nüfuzunu kullanıp, bu devletleri planı sekteye uğratmak üzere ordu göndermeye teşvik ediyordu. Londra, sonunda ortaya çıkacak kaos ortamında, kendisinden bölgenin kontrolünü yeniden ele alması ve bağımsızlığa geçişin düzenli bir şekilde olmasını sağlamasının isteneceğini umut ediyordu. Moskova'nın direktifleri doğrultusunda Çek hükümeti tarafından silahlandırılan İsrail ordusu Britanya'ya bir sürpriz yaptı ve Arap lejyonlarını yenilgiye uğrattı.

İsrail lideri Ben Gurion, para yardımı ve BM tarafından Filistinlilere ayrılan toprakların yarısını (Batı Şeria) teklif ederek, Ürdün Kralı Abdullah'ı resmen satın aldı. Geriye kalan yarıyı ise İsrail ilhak edecekti. Başına tacı Britanya tarafından takılan, doğrudan Hz. Muhammed'in soyundan gelip Mekke ve Medine şerifinin oğlu olan bu Haşimi kral bu iğrenç teklifi kabul etti. Kral nakit ödeme istemiş ve İsrail'in elçisine, Filistin'in yarısı ve kendi tarafsızlığı karşılığında İsraillilerin de gümüş akçaları tartarken çok pinti davranmamaları anlamına gelecek, "Sarhoş olmak isteyen, kadehleri saymaz," demiştir. Filistinliler göz göre göre satılmıştı. Britanya emperyalizmi, BM Güvenlik Konseyi ve bir Arap kralından oluşan uğursuz bir

üçlü onları, Büyük Güçler'den gelecek bir kınama korkusu olmaksızın, ülkelerini genişleten Siyonistlere satmıştı. Abdullah ve Siyonistler arasındaki anlaşma BM planının ihlali anlamına gelse de, Güvenlik Konseyi bu süreci tersine çevirmek için harekete geçmeye niyetli değildi.

Kurulduğu günden itibaren İsrail'in Siyonist liderleri ülkeyi insanlarından arındırmaya kararlıydılar. Avrupa'da bir "halksız yurt" olarak anlattıkları peri masalına layık bir yurt istiyorlardı. Artık Filistinliler bir halk değildi. Kaçmayanlara *Untermenschen* [aşağı-insanlar] muamelesi yapılacaktı. Birçok Yahudi, İsrail'in kolektif hafızasından işine gelmeyen bölümleri sildi. Köyleri yıkılarak ve cemaatleri tümden sürülerek her şeyi elinden alınan yeni devletin yurttaşlarının çoğu, devleti kendi varlıklarına "inandırmak" zorunda bırakıldı. Arap dünyasının geriye kalanından tamamen soyutlanmış haldeyken Filistin hikâyeleri hiçbir zaman kanıtlanamaz, yerinden söküp çıkarma istatistikleri hiçbir zaman kontrol edilemez sanıyorlardı. Ve Siyonistler neredeyse on yıl boyunca bizzat işledikleri ya da adlarına işlenmiş suçları örtmeyi başardılar.

1953 yılında İsrail'de doğan Yael Oren Kahn'ın hikâyesi sayısız örnekten sadece biridir. Bizim elimizden gelen, bu deneyimi yaşayanların başından geçenleri onun gibi açık ve dürüst bir şekilde kaleme almalarını ummak olabiliyor ancak.

1937 yılında Britanya'ya kaçan ve daha sonra Filistin'e göçen bir Alman mültecisinin kızı olan Yael, diaspora Yahudilerinin faşist katliama direnemedikleri için sürekli suçlandığı ve yeni devleti kuran genç Siyonist kahramanlarla kıyaslanarak aşağılandığı bir dünyada yetişmiştir. Ve bu, Filistinlilerin hiç görünmediği bir dünyadır:

> Çok küçük bir kızken, hatırlıyorum, büyülü bahçeler ve meyve ağaçları arasından yürürken babamın omuzlarında otururur, sıralanmış armut ağaçları boyunca koşardım. Cen-

netin böyle bir yer olduğunu hayal ederdim hep. Ama orada burada gördüğüm yıkıntılar beni rahatsız ediyordu. Bunların niçin terk edildiklerini anlamıyordum. Kim böyle bir cenneti terk ederdi acaba? Bu yerin adı Basheet'ti. Babama sordum ama cevap alamadım. Bu cennet yıkılıp yerine yeni evler dikildiğinde ve buraya Aseret diye yeni bir isim konduğunda, benim sorularım da silinip gitti. Arkadaşlarım buraya göçmüş ve geçmişteki hortlakları unutmuş İsraillilerdi. Bu hortlaklarla, yani Basheet'te eskiden oturan insanlarla yıllar sonra Gazze Şeridi'ndeki Rafah Mülteci Kampı'nda karşılaştım. O günden sonra, çocukluğumun geçtiği Kfar Mordechai'nin Basheet toprakları üzerine kurulduğunu biliyordum, ama artık orada yaşayamazdım.

Mülteci kulübeleri bakarken utandım. Bu insanların toprakları üzerine kurulmuş yeni villalar geldi aklıma ve çaresizliğin verdiği keskin bir acı duydum. Aslen Basheet yakınlarında bir kasaba olan Yibnee'li bir kadın benim ne kadar acı çektiğimi gördü ve beni teskin etti. Öylesine bir şefkat göstermişti ki. Sonradan bu kadının bir kocasını bir İsrail inşaat alanında ve bir oğlunu da İsrail kurşunlarıyla kaybettiğini öğrendim.[18]

Ben Gurion'un hırsı ve acımasızlığı, gelecek üzerinde silinemez bir iz bıraktı. O zamanlar BM tarafından çizilen sınırlar içinde kalmış olsalardı, yaptıkları haksızlıklara bakılmaksızın, İsrail liderleri ve onların diasporadaki destekçileri belli bir haklılık payıyla BM kararını kabul ettiklerini ve sınırlarını her türlü saldırıya karşı savunacaklarını iddia edebilirlerdi. Oysa onlar tam tersini yaptılar. Abdullah'la bir olup BM'nin kendilerine verdiğinden fazlasını çaldılar ve yıllar önce karar vermiş olduklan etnik temizlik planını hayata geçirmeye başladılar. Etnik te-

18) Yael Oren Kahn, *Secrets and Lies: A Journey to the Truth*, basılmamış anılar.

mizlik Siyonist projenin her zaman bir parçası olmuştur. 1895 yılında Herzl günlüğüne şunları yazıyordu: "Öteki ülkelerde onlara çalışma imkânı arayarak ama kendi ülkemizde hiçbir iş vermeyerek parasız pulsuz insanların kökünü kurutmaya çalışacağız... Hem mülksüzleştirme süreci hem de yoksulların sürülmesi ayrım gözetilmeden ve titizlikle yürütülmelidir."

1938 yılında Ben Gurion, *Jewish Agency Executive*'e verdiği bir yazıda "mecburi transfer" kavramını savunmuş ve "Ben şimdi ülkenin bölünmesinden yanayım, çünkü devletin kuruluşundan sonra büyük bir güç haline geldiğimizde, bölünmeyi ortadan kaldıracak ve bütün Filistin'e yayılacağız," demişti.

İşte, Siyonist tutumu ahlâki ve siyasal bakımdan savunulamaz yapan şey buydu. Hayallerini gerçekleştirmek için Ben Gurion, Abdullah'la ayrı bir barış anlaşması yapmayı umuyordu. Böylelikle süreci hızlandırabilecek ve Filistin sorununu kafasındaki nihai çözüme kavuşturabilecekti. Ancak 1951 yılında genç bir Filistinli, Kudüs'teki El Aksa camisinin avlusunda Abdullah'ı vurarak öldürdü ve Ben Gurion'un planını geçici olarak sekteye uğrattı. Arap dünyasında yerel bir yöneticiye yapılan bir suikast asla bu kadar çıplak bir sevinçle karşılanmamıştı.

Filistin'in yankıları Arap dünyasında öfkeye yol açmayı sürdürdü. Abdullah'ın temize havale edilmesinden bir yıl sonra, Mısır ordusu içinde Özgür Subaylar adlı gizli bir örgütte toplanan bir grup milliyetçi albay, yüzbaşı ve teğmen, başkanlarını devirerek, Mehmed Ali hanedanını da sona erdirdiler. Hayatının bağışlanmasından mutlu Kral Faruk, hiç nazlanmadan Fransız Rivierası'nın yolunu tuttu.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Britanyalı General Allenby, "İngilizler Mısır'ı içleri gayet rahat olarak boşaltabilirler; İngilizler aslında Büyük Britanya'nın Mısır'daki politikasını yürütmekte güvenebileceği bir büyük toprak sahipleri sınıfı yarattı," diyordu. Ama Mısır'daki kısa süreli Britanya varlığı, Hindistan sömürge modelini Nil kıyılarına başarıyla

aktarmasını zorlaştırıyordu. Mehmed Ali'nin aydın Osmanlıcılığının izleri silinebilmiş değildi. Kırsal kesimin zengin sülalelerinden gelenlere Mısır ordusu içinde ayrıcalıklı bir konum verilmekle birlikte, 1936 yılında uyanık liberal-milliyetçi Savunma Bakanı, Britanya'nın dayattığı askeri koşulları bir bahane sayarak, bir ulusal ordu yaratılmasında ısrar etti. Subayların atamaları üzerindeki kısıtlamalar kalkarken, kentli ortasınıf ve küçük burjuva kesimlerden adaylar askeri akademiye davet edildi. Bu süreç, aşamalı bir şekilde subayların niteliğini ve toplumsal tabanını değiştirdi. Yeni adaylar şehirden çıkan ideolojilerin (milliyetçilik, İslamcılık, sosyalizm) etkisi altındaydı. 1938-1940 yılında orduya giren subay adayları, Özgür Subaylar'ın saflarına bir sürü kadro kazandırmıştı.

Özgür Subaylar'ın 1952 yılında iktidarı ele alışları, bulutsuz bir havada aniden patlayan bir gökgürültüsüne benzemiyordu. 1949-1951 yılları boyunca, dalgalar halindeki köylü ayaklanmaları, kraliyet ailesinin çiftlikleri de dahil, büyük mülkleri kırıp geçirmişti. Birçok kez köylüler, ancak ordu içindeki sempatizanların sağlayabileceği türden modern silahlarla özel muhafızlara ve polis barakalarına saldırmışlardı. Çiftliklerdeki köylü militanlarla endüstri merkezleri ve -az da olsa- barakalar arasındaki bağlantıyı komünist örgütler sağlıyordu. 1944-1948 yıllarından itibaren Mısırlı komünistler güçlü sendikalar kurmayı ve kırsal kesimde öğrencilerle öğretmenlerin köylü eylemcilerle birlikte çalışmasını getiren birleşik cephe komiteleri yaratmayı başarmışlardı.

Özgür Subaylar bütün bu gelişmelerin farkındaydı, ama içinde değildi. Onların gerçekleştirdiği darbe, bazı kesimler tarafından ülkede bir toplumsal devrime doğru atılan ilk adım olarak görüldü. Monarşinin yıkılması halkı heyecanlandırdı ve en radikal subayların bile amaçlarını aşan bir dizi halk mücadelesini tetikledi. 13 Ağustos 1952'de Britanya'nın sahip olduğu fabrikalarda çalışan işçilerin bir grevi yeni rejim tarafından

acımasız bir biçimde bastırıldı. Bir askeri mahkeme iki işçi sınıfı önderini yargıladı, suçlu buldu ve idama mahkûm etti ve infaz iki gün içinde gerçekleştirildi. Bir ay sonra, yönetimdeki Devrimci Komuta Konseyi'nin daha radikal üyeleri, hem köylü ayaklanmalarını önlemek hem de toprak ağalarının siyasal gücünü kırmak hevesiyle, sınırlı bir toprak reformu ilan ettiler. Bu reform toprak sahipliğini azami 300 *feddan*'la (120 hektar) sınırlıyor ve devletin kamulaştırdığı bütün toprakları beş yıl içinde topraksız köylülere dağıtmasını karara bağlıyordu. Toprak ağaları acıyla irkildiler, hemen Kuran'dan özel mülkiyet yanlısı bölümleri gündeme getirdiler, ama sonuç alamadılar. Reform, arzu edilen etkisini göstermekle birlikte, on yıl sonra, toprakların yalnızca yüzde 10'unun 2 milyon köylüye dağıtılmış olduğu ortaya çıktı. Ne acı bir tablo!

Bu arada ülkede iki ana düşünce akımı vardı. Mısırlı komünistlerin köylüler, işçiler ve entelejensiyanın önemli kesimleri üzerindeki etkisi milliyetçileri sinirlendiriyordu. Önceki rejimin komünistlere uyguladığı baskı bütün ülkede prestijlerini artırmıştı. Sola karşı uygulayabilecekleri tutarlı bir ideolojiden yoksun olan Özgür Subaylar, bazı subayların zaten ilişkiye geçmiş olduğu Müslüman Kardeşler'e yaklaştılar.

Müslüman Kardeşler'in (Cemiyet-ül İhvan Müslümin) ilginç bir seceresi vardı. Bu örgüt, 1924 yılında İstanbul'da halifeliğin kaldırılmasının ardından Hindistan'da ortaya çıkan harekete benzer bir yeniden canlandırma hareketiydi. Mustafa Kemal Paşa'nın kendini ve dini yenileştirmekten aciz bu köhnemiş kurumdan kurtulmak için aldığı cesur kararlar İslam dünyasını bölmüştü. Modernleşmeciler sevinirken, kimliklerini sarık giyerek sergilemekten hoşlanan muhafazakâr din adamları ve geleneksel dindar kesim artık kendilerini yetim hissediyordu.

Bunlardan biri de, İsmailiye'den, gelişmelerden hoşnut olmayan Mısırlı bir öğretmen olan Hasan el-Banna'ydı (1906-1949).

El-Banna 1923 yılında Mısır'da kabul edilen seküler anayasadan hiç memnun değildi ve bir yıl sonra halifeliğin kaldırılmasını kabul edilemez buluyordu. Bu durumda modernliğe ve getirdiği kötülüklere karşı durmaktan başka çaresi kalmamıştı. El-Banna, İslam dünyasının durumunu gözden geçirdi; Vehhabilerin Arap Yarımadası fetihlerinden çok etkilenmişti. Bu zaferin başka bir yerde tekrarlanmaması için hiçbir neden yoktu. 1928 yılında, el-Banna eğitim ve propaganda yoluyla ahlâki ve siyasal reformları savunmak için Müslüman Kardeşler'i kurdu. Yeni örgütlenmenin niteliğini kuruluş manifestosundan kolayca görebiliyoruz. Bu manifesto 7. yüzyılın politikasına geri dönüşü öneriyordu: "Allah maksadımız, Peygamber liderimiz, Kuran anayasamız, Cihat yolumuz ve Allah'ın davası yolunda ölmek en yüce ülkümüzdür." Pagan ve tektanrıcı rakip ortodoksilere meydan okumak ve onları yenilgiye uğratmak için İslam'ın Peygamberi, yeni bir toplumsal-ekonomik-siyasal sistem yaratma gereği duymuştu. Bu işlerin çoğu, Müslüman orduları yeni toprakları fethettiği sırada, (kelimenin tam anlamıyla) "ayak üstü" başarılmak zorundaydı. Yayılma hızı imanla devletin, kitapla kılıcın kaynaşmasını ve aynı zamanda gündelik hayat için eksiksiz bir kurallar bütünü işlevi görebilecek yeni yasaların çıkarılmasını zorunlu hale getirmişti. Hıristiyanlık, öteki yanağını çevirmeye bir son vermek için Konstantin'i bekleyebilirdi. İslam hiçbir zaman bu türden bir felsefi ikilemle yüz yüze gelmemişti.

İlk dönemdeki İslam pratiği daha 8. ve 9. yüzyılda terk edilmiş ve onun yerini çok daha gevşek bir rejim almıştı. Modernliğin ve 20. yüzyılın getirdiği meydan okumalar karşısında bu pratiğin yeniden canlandırılmasını savunmak cesaret işi olsa bile, aynı zamanda mevcut dünyadan ve onun sorunlarından el etek çekmek anlamına geliyordu. Müslüman Kardeşler, başından beri, dışarıdan gelecek düşmana karşı tepkilerinde, İslam içindeki "ikiyüzlüler", "hainler" ve "havariler" karşısındaki tepkilerine kıyasla, çok daha yumuşaktı.

Örgüt, ilk on yılında kadro devşirme ve propagandayla meşgul oldu. Hedef, büyük oranda Mısır'daki modernleşmeciler ve komünistlerdi. 1936 yılında aşırı milliyetçi grupların liderleri ve Genç Mısır'ın Yeşil Gömleklileri partisinde toplanan İslamcılar, Nürnberg'teki Nazi Kongresi'nde kardeş delegeler olarak kabul edilmişti. Savaş esnasında Mareşal Rommel'in ordusu İskenderiye'nin 70 kilometre batısında El Alamein'deyken, halkın Britanyalıların kasten yarattığına inandığı yiyecek kıtlığına karşı kitlesel gösteriler patlak vermişti. Kalabalıkların ana sloganı, Britanya askerlerinin morallerini bozmaya bire birdi: *Ila 'l-amam ya Rommel*! (İleri Rommel!). Eğer Alman ve İtalyan orduları İngilizleri mağlup edip İskenderiye'ye girmiş olsaydı, hiç kuşkusuz milliyetçi kitleler tarafından "kurtarıcılar" şeklinde selamlanacaktı. Ama belirtmeliyiz ki, onları selamlayanlar arasında Müslüman Kardeşler ya da komünistler olmayacaktı.

Hasan el-Banna Müslüman Kardeşler'i bu tür faaliyetlere bulaştırmadı. Müslüman Kardeşler giderek daha fazla gizli bir siyasal parti gibi davranıyor olsa da -yeraltında bir silahlı kanat örgütlenmişti-, ısrarla kendisini bir toplumsal hareket olarak sunuyordu. Örgüt, Mısır Komünist Partisi'ni asıl düşmanı sayarken, savaştan sonra, sol milliyetçilerle komünistlerin başını çektiği etkili anti-emperyalist koalisyonu zayıflatmak için Britanya'yla işbirliği yapmıştı. Müslüman Kardeşler kadrolarını Mısır Solu'na karşı savaşa sürdüler ve İslam adına bu halk hareketinin canına okudular. Bu sürece mazeret arayan yandaşları, bugün bile, Hasan el-Banna'nın bu dönem boyunca Kahire'deki İngiliz Konsolosluğu'nda "Şark danışmanı" sıfatıyla görev yapan Britanya Askeri İstihbaratı'ndan Albay Clayton'la sürekli bağlantı içinde olduğu gerçeğini örtmeye gayret ediyorlar.[19]

19) Müslüman Kardeşler'in Britanya emperyalizmiyle işbirliğinin ayrıntıları ve bu dönemde örgütün yaptığı açıklamalara ilişkin titiz bir analiz için bkz. *The Mostem Brotherhood in the Balance* (Kahire, 1945). Bu kitap 1960 başlarından beri kamu kütüphanelerinde görünmez oldu.

1945-1948 döneminde Müslüman Kardeşler titizlikle planlanmış bir terör kampanyasına giriştiler; milliyetçi ve solcu liderlere suikastlar düzenlendi, tiyatrolar bombalandı ve İsrail'in kurulmasından sonra Yahudi işyerlerini hedef alan sürekli bombalı saldırılar tezgâhlandı; Eylül 1948'de Yahudi bölgesi Haret el-Yahud'a saldıran Müslüman Kardeşler yirmiyi aşkın insanı katlettiler ve bunun üç katı insanı da yaraladılar. Amaç, hükümeti olağanüstü durum ilan etmeye ve anayasayı askıya almaya zorlamaktı. Böylelikle toplumdaki radikal seküler güçler zayıflatılacaktı. Müslüman Kardeşler'in, polis kuvvetinin başında bulunan General'i saf dışı bırakma kararı sivil özgürlüklerde sert kısıtlamalara neden olmuş ama aynı zamanda hükümeti cinayetten sorumlu örgüte karşı harekete geçmek zorunda bırakmıştı. Örgütü yasadışı ilan etmesinden üç hafta sonra başbakan Nukraşi Paşa, bir Müslüman Kardeşler mensubu tarafından öldürüldü. Örgüt liderleri durumu şöyle açıklıyordu: "Ağız susturulursa, silahlar konuşur." Bundan üç ay sonra, 12 Şubat 1949'da, karşı silahlar harekete geçti ve "Yüce Rehber"in işi bitirildi: Dikkatlice planlanmış bir yargısız infaz yapılarak, Hasan el-Banna bir hükümet ajanı tarafından öldürüldü.

Seküler milliyetçilere ve Marksistlere karşı İslamcı cihadın nedeni gayet açıktır. Müslüman bir ülkede böyle grupların, bırakın halk desteği kazanma kabiliyetlerini, tek başına varlıkları bile Müslüman Kardeşliği'nin kalbine saplanmış bir hançer gibi algılanıyordu. Neden? Çünkü düşman, materyalislerdi. Hasan el-Banna, Müslüman Kardeşler örgütü ve onların günümüzdeki sayısız müridinin hiçbir zaman kabul etmeyeceği bir şey varsa o da materyalizmdir: Bir düşünce okulu olarak ya da kelimenin dar anlamında bir öğreti olarak değil, bir kaza eseri olarak bile değil, inkâr edilemez bir gerçeklik olarak materyalizm. Devleti kim yönetirse yönetsin, değiştirile-

mez bir şeydir bu; bütün canlı varlıkların (hayvanlar, Wall Street bankerleri, politikacılar, rahipler, rahibeler, mollalar ve hahamların) materyalizmi aynı bilinçdışı içgüdüleri harekete geçirir. Düşünen insanlar maddedeki hakikati araştırırlar, çünkü onlara göre araştırılacak başka yer olmadığının farkındadırlar.

Ocak 1950'de yapılan Mısır'ın son özgür genel seçimi, Vafd'la liberal milliyetçi çoğunluğu birinci parti haline getirmekle birlikte, Britanya'nın askeri işgali milliyetçiler içinde şiddetli bir bölünme yarattı. Yeni başbakan halka Britanya'yla müzakerelerin yeniden başlama noktasına geldiğini ve ABD'yle "bir dostluk, ticaret ve denizcilik anlaşması" imzalanmak üzere olduğunu duyurunca ülke ayaklandı. Yalnızca 1950 yılında 49 grev olmuş ve her şehirde kitlesel gösteriler yapılmıştı. Ruh hali belliydi. Britanya gitmeliydi. Mısır Dışişleri Bakanı ise boş yere, ülkede süregiden varlıklarının halkın artık "yurtseverlik ile komünist propagandayı" birbirinden ayırt edemeyeceği bir durum yarattığını anlaması için Britanya'ya yalvarıyordu.

Oysa Britanya tarihinin en radikal İşçi Partisi hükümeti, Muhafazakâr seleflerinin bile hayranlıkla mırıldanmalarına neden olan bir emperyal kibir gösterisine girişerek, seçimle gelmiş hükümetin Washington destekli ittifaka katılmaması halinde Mısır'dan çekilmeyi reddetti. Bir ayaklanmadan korkan Mısır hükümeti, ABD'nin NATO'nun Arap uzantısına (diğer üyeler ABD, Büyük Britanya, Fransa ve Türkiye olacaktı) katılma teklifini geri çevirdi. Bakanlar Kurulu'nda alınan bu kararın duyurulması ülkenin bütün şehirlerinde coşkulu kutlamalara neden oldu. İsmailiye'de Britanya askerleri göstericilere ateş açmak zorunda kaldılar.

Bu gelişmeyi izleyen haftalarda, öğrenci-işçi-köylü komiteleri gerilla birimleri oluşturdular ve bu birimleri Süveyş Kana-

lı bölgesine doğru sevk etmeye başladılar. Bu güçlerin hepsi milliyetçiler ve solculardan oluşmuyordu. İçlerinde Müslüman Kardeşler'in örgütlediği gruplar da vardı ve eyleme aşırı-milliyetçi Genç Mısır örgütü de katılmıştı. Mücadelenin başını kim çekecekti? Seküler milliyetçiler ve solcular mı, yoksa dindar milliyetçiler ve sağcılar mı? Mısır ordusunun bazı birlikleri iki taraftan da gönüllülere silah kullanma ve çatışma kuralları talimleri yaptırdı. Köylülerin büyük gruplar halinde seferber edilmesiyle çatışmalar daha da şiddetlendi ve Britanya kuvvetleri birçok kez geri çekilmek zorunda kaldılar.

İşçi Partisi hükümeti artık kendi saflarında bir başkaldırıyla karşı karşıyaydı. Mauritius'tan uçaklarla taşınan askerler açıkça, eğer kendilerinden Mısır halkına ateş açmaları istenirse, emirlere uymayı reddedeceklerini ilan ettiler. Bunun üzerine yüzlerce asker tutuklandı. Savaşa giren askerlerin ise morali bozulmuştu. Hatta 26 Aralık 1951 tarihli *The Times* gazetesi, manşetten girdiği haberinde şunları yazıyordu: "Britanya askerleri bir sinir harbinin ateşten gömleğini giydiler. Milli duygulara sırt çevirip bütün yararlılığını yitirmiş bir askeri üssü elde tutmanın hangi çıkara hizmet ettiğini merak ediyorlar..."

Bu çatışmalarda çeşitli şehirlerden 600 gönüllü hayatını kaybetti. Vafd hükümeti, eğer harekete geçmezse bir halk ayaklanmasıyla iktidardan düşebileceğini biliyordu. Hükümet Londra'dan büyükelçisini geri çağırdı ve yabancı askerlerle işbirliğine giren yurttaşların şiddetle cezalandırılacaklarını duyurdu, her yurttaşın silah taşıma hakkı olduğunu karara bağladı, Britanya'yla bütün bağlarını koparma tehdidinde bulundu ve nabız yoklamak üzere Moskova'ya bir heyet gönderdi; daha sonra da açık açık Arap dünyasında bir anti-emperyalist cephe yaratmayı tartıştı. Sağcı basın bile Britanya'nın çekilmesini istiyordu. Fakat Londra'daki İşçi Partisi hükümeti kılını bile kıpırdatmadı.

25 Ocak 1952'de, İsmailiye'de Mısır polisi Britanya tankları ve toplarına karşı savaşa girişti ve bütün ülke Mısır Ordusu'nun hemen kavgaya karışacağını düşündü. Ertesi gün düzenlenen bir genel grev bütün ülkede hayatı felce uğrattı. Öğrenciler ve işçiler şehir merkezlerine yürüdüler ve kendilerine seslenen Başbakan'dan, Attlee Britanyası'yla hemen bütün bağları koparma ve Sovyetler Birliği'yle bir anlaşma imzalama sözü aldılar. Bu süreçte yalnızca Moskova ve Pekin'den değil, Belgrad, Cakarta ve Yeni Delhi'den de sıcak dayanışma mesajları geliyordu.

Sol tehdidi fazla büyüten monarşistler ve onların Britanya istihbaratındaki akıl hocaları, bir iç savaş kışkırtmaya karar verdiler. İslamcıların ipleri serbest bırakıldı. Müslüman Kardeşler ve yandaşları Kahire'nin iş merkezlerinin bulunduğu bölgeyi ateşe verdi. Daha sonra da karanlık ara sokaklarda dolaşan sevgililerin ve Kahire'nin çeşitli barlarından çıkan insanların üzerine ateş açmaya başladılar. Hükümet paniğe kapıldı ve olağanüstü hal ilan etti. Ertesi gün kral, hükümeti görevden aldı. Britanya'ya karşı savaşan binlerce gönüllü ve solcu tutuklandı. Kahire'deki yangın amacına ulaşmıştı. Müslüman Kardeşler'in nasıl bir örgüt olduğu sorulduğunda, liderlerinin cevabı şuydu: "... bir salafiya (gelenekselci) mesajı, bir Sünni yolu, bir sufi hakikati, bir siyasal örgüt, bir spor kulübü, bir ekonomik girişim ve bir toplumsal fikir."

Altı ay sonra Özgür Subaylar ülkede iktidarı ele geçirdi. "Askeri devrim"i gerçekleştiren önde gelen on sekiz albay ve binbaşıdan dördü (Sedat, Emir, Hüseyin, Mehanna) Müslüman Kardeşler üyesi, üçü (Halid, Muhyiddin, Rıfat, Sadık) Marksist, geri kalanlar ise milliyetçiydi. Nasır'ın kendisi eklektik görüşlere sahipti. Nasır, Vafd içinde faaliyete başlamış, Müslüman Kardeşler'le sürdürmüş ve serüvenini bir sol sempatizanı olarak bitirmişti. Bu subay-entelektüellerin çoğunu

tanımlayan şey, hepsinin kentli orta sınıf kökenli oluşuydu. Hepsi çok okuyor, birbiriyle tartışıyor ve kafa dengi subaylar için çalışma grupları düzenliyorlardı.[20] Askeri Akademi'de tarih profesörü olan Cemal Abdül Nasır'ın yeni katılanlar üzerinde doğrudan bir etkisi vardı. Nasır burada askeri okul öğrencilerine Arapların ilk dönemlerdeki askeri zaferlerini, Avrupa yarı karanlıkta debelenirken İslam'ın ilk döneminde yayılan bilim ve uygarlık ışığını, Rönesans'ın şafağı sökerken, İslam'ın kendine miras kalan şeyleri nasıl Batı Avrupalılara devrettiğini ve kendisinin bir atalet içine düşüp zayıfladığını anlatıyordu. Geçmişin zaferleri parlaktı, ama geri döndürülemezdi. Şimdi birileri çıkıp Arap dünyasının milli bilincinin nasıl canlandırılabileceği, ayağa kaldırılabileceği ve modernleştirilebileceği üzerine kafa yormalıydı. İşte bu uzun yürüyüş, bilim ve en son fikirler ışığında gerçekleştirilmeliydi.

1952 yılında Özgür Subaylar'ın zaferinin üzerinden çok geçmeden, darbeye katılan tek general olan hareketin lideri Muhammed Nakib görevinden alındı ve Nasır, Mısır'ın *de facto* lideri oldu. Bu, seküler solun yalıtılması ve Müslüman Kardeşler'le girilen *de facto* ittifakla başarıldı. Sola karşı ileri sürülen tezlerden biri, İsrail'e karşı 1948 savaşma destek vermeyi reddetmesiydi. Moskova'nın izinden giden Arap komünistler, ulusların kendi kaderlerini tayin ilkesi temelinde İsrail'e var olma hakkı tanımışlardı. Sonuçta, birçok solcu etkisiz hale getirildi ya da hapse atıldı. İsrail, Trans-Ürdün Kralı Abdullah'la işbirliğine girip bir toprak işgali hareketi başlatınca, Mısır solunun görüşleri tamamen değişti. Solcular artık İsrai'i emper-

20) 1950'li ve 1960'lı yıllarda Mısır, Suriye ve Irak ordularının bu özelliği Güney Asya ve Afrika'nın bazı ülkelerinde büyük zorluklarla kurulan sömürgeci askeri oluşumlarla tam bir tezat teşkil ediyordu. Arap dünyasında sömürgecilik görece kısa sürdü; bunun tek istisnası Trans-Ürdün'de Glubb "Paşa" tarafından eğitilen Bedevilerdi. Britanya ile Fransa, Mısır, Suriye, Irak ve hatta Suudi Arabistan'da güvenilir birlikler kuramadı. Bu ülkelerde, özellikle genç subay adayları farklı anti-emperyalist ideolojilerden etkilenmişlerdi.

yalist bir yama olarak görüyorlardı, ama bu hiçbir zaman affedilmelerine yetmedi. Müslüman Kardeşler sürekli olarak bu "komünist ihanet"i işliyordu.

Mısırlı komünistler her zaman bir fraksiyonlar demeti olmuştur. 1920'lerden beri birbirine rakip üç grup vardı, ama iç kavgaları Moskova'yı o kadar rahatsız etmişti ki, 1930'da Komünist Enternasyonal (Komüntern) üyeliğinden çıkarıldılar. Rahat durmaya söz vermeleri üzerine ertesi yıl tekrar üyeliğe kabul edildilerse de, yeni lider kadroyu bu sefer Moskova atamıştı. 1932 yılında, Moskova'nın atadığı Mısırlı komünistler, o dönemde Komüntern'in aşırı solcu çizgisi doğrultusunda, renkli ve toy bir saldırganlıkla dolu, ama "somut durumun somut tahlili"nde yetersiz bir program taslağı yayımladılar. Bu taslak Mısır'ı, başlarında toprak ağalarıyla köle işçilerin çalıştığı Britanya'nın geniş bir pamuk çiftliği olarak, devlet başkanını da köle-başları ve taşeronların rolünü oynayan kişiler diye tanımlıyordu. Vafd, "burjuvazi-toprak ağası-karşı devrimci-milliyetçi reformist" bir partiydi.

İki ay sonra, Komüntern'in haftalık dergisi *Inprekorr*, Mısırlıların taslağının gerçeküstü niteliğine değinerek, bu belgeyle ilgili hiçbir sorumluluk kabul etmediğini açıklamakla kalmadı, bunun yanında daha uğursuz bir tespit de yaptı: "... Mısır'daki işçi hareketinin geçici zayıflığının bir sonucu olarak, polis provokatörleri ve küçük burjuva maceracıları Mısır KP'nin eylemlerini baltalamayı başarmış, partiyi işçilerden uzaklaştırmış ve devrimci kitle mücadelesinden koparmıştır."

On yıl sonra hem usta hem de çırak aklını başına toplamış, ama bir şey sabit kalmıştır: Mısır komünistlerinin kitle hareketi üzerindeki etkisi her zaman fiili gücüne ağır basıyordu. Partinin fiili üye sayısı hiçbir zaman 2,500'ü geçmezken, yeminli düşmanı Müslüman Kardeşler en azından 250 bin üyeye sahipti. Bu sayının hem sıkı kadroları hem de sempatizanları içine aldığı kabul edilse bile, aradaki fark çarpıcıdır. Ger-

çi komünistlerin önemi Moskova ve Pekin'in devlet aygıtları içindeki ilişkilerinden geliyordu, ama ayaklarının yere sağlam basmıyor oluşu da tek başına Nasır'ın iktidarı alır almaz, Müslüman Kardeşler'le ortak yürütülen bir manevrayla, komünistleri kolayca bir kenara itmeyi nasıl başardığını açıklamaya yetmez. Geriye dönüp baktığımızda, dikkate değer olan şey Müslüman Kardeşler'in akıllıca davrandığıdır. Sokaklara çıkarak iktidar arayışına girmek yerine gönüllü olarak, en azından Şubat 1954'e kadar, Özgür Subaylar'la işbirliğine gitmişler, Yüce Rehber'leri Seyyid Kutub ise Eğitim Bakanı olmak için çalmadık kapı bırakmamıştır.

Bölünmüş Soğuk Savaş dünyasına kendisinin bir komünist sempatizanı olmadığını gösterdikten sonra Nasır, Müslüman Kardeşler'e cephe aldı. Yeni Mısır'ın Şeriat yasalarına göre yönetilmesinde ve seküler yasaların Şeriat'a bağlı olması gerektiğinde ısrar ederek tartışmayı kızıştıran taraf ise İslamcılar olacaktı. O zamana kadar gayet mutlu bir şekilde İslamcı retoriği kullanan ve daha fazla mali kaynak sağlayarak kadim Sünni üniversitesi el-Azhar'ın prestijini yükselten subaylar bu talep karşısında neye uğradıklarını şaşırdılar ve tepkileri her zamanki gibi oldu. Müslüman Kardeşler yasaklandı. Bundan yedi ay sonra, 23 Ekim 1954 yılında, bir Müslüman Kardeşler militanı intikam saldırısında bulundu. Kurşun Nasır'ı sıyırıp geçti. Zanlı ve beş suç ortağı yakalandı, yargılandı ve asıldı. Binlerce örgüt üyesi tutuklandı. Sonra da Müslüman Kardeşler'in, emperyalist çıkarlara düşman bir lideri alaşağı etmek için yine Britanya'yla dirsek temasına geçtiği iddia edildi.

Bu gelişmeler rejimle solu birbirine yaklaştırsa bile, yine Nasır ve arkadaşları radikal entelektüelleri kendi iktidar yapıları içine almayı tercih ettiler. Rakip örgütlere hoşgörü gösterilmemeliydi. Bütün bunlar son derece gergin bir uluslararası bağlamda gerçekleşiyordu. Yeni rejim Batı'yla bir güvenlik ittifakına girmeye eskisi kadar hazır değildi. Genel tutum So-

ğuk Savaş'ın "pozitif tarafsızlık" politikasının bir benzeriydi; bu, 1952-1956 yılları arasında Mısır'ı birçok kez ziyaret etmiş ve Süveyş Bölgesi'nde süren Britanya işgaline karşı kampanyasında Nasır'a açıktan destek vermiş olan Hindistan başbakanı Cavaharlal Nehru'nun geliştirdiği bir çizgiydi.

1955 yılında, yeni bağımsızlığına kavuşmuş Afrika ve Asya devletlerinin katıldığı Bandung Konferansı'nda Nasır, Çin ve Hindistan'ın verdiği destekten etkilenmiş ve Pakistan, Filipinler ve Tayland'ın temsil ettiği köle ruhlu, Batı yanlısı politikacılar karşısında şaşırmıştı. Ülkesine dönerken Yeni Delhi, Karaçi ve Kabil'e uğradığında Nehru'ya bir kere daha hayran kalacaktı. Birkaç ay sonra, Nehru'nun tezlerini pekiştiren Yugoslavya lideri Josip Broz Tito'yla ilk kez buluştu. Tito ve Nehru, Nasır'ı bir yandan Mısır'dan tamamen çekilmesi için Britanya'ya baskı yaparken, bir yandan da Soğuk Savaş bloklarının dışında kalması konusunda ikna ettiler.

Mısır'ın liderleri İslam dünyasının baştan sona bölünmüş olduğunu gördüler. 1956 yılında Müslüman dünyadaki hükümetlerden çoğu Washington ve Londra'nın maşasıydı: Türkiye, Pakistan, İran, Suudi Arabistan, Ürdün ve Irak. Suriye yarı maşaydı. Yalnızca Endonezya ve Mısır bağımsız bir yol belirlemeye hazırdı ve ikisi de inatçılıkları yüzünden şiddetli bir biçimde cezalandırılacaktı.

Mısır'ın ilk cezası zaten hazırdı. Birkaç ay sonra Mısır hükümeti, Asuan'da Nil üzerinde kurulacak barajın finansmanı konusunda ABD ve IBRD'yle (Uluslararası Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası) bir anlaşmayı müzakere ediyordu. Sonunda görüş birliğine varılmış ve teklif masaya konmuştu. Washington aniden teklifini geri çekti. Buna neden olarak da Nasır'ın dünya sahnesinde aldığı tutum gösterildi. *New York Times*'a göre, sadık müttefikler Pakistan, İran ve Türkiye ortalığı birbirine katmış ve "ABD'nin en büyük tek yardım projesi"nin "tarafsız olmakla kalmayıp, yerine göre aktif biçimde

Batı-karşıtı" da olan bir ülkeye gitmesine şiddetle karşı çıkmıştı. Üç maşa, kendilerinin dağıtılan para üzerinde daha çok haklarının olduğunu düşünüyordu.

ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, kararı 19 Temmuz 1956'da Mısır'a iletti. Nasır'ın öfkesi halkın ruh halini yansıtıyordu. 26 Temmuz 1956'da İskenderiye'de konuşan Mısır devlet başkanı, Anglo-Amerikan şantaja boyun eğmeyeceğini duyurdu. "Emperyalistler kendi hırslarında boğulsun," diyerek, coşkulu kalabalığa Mısır'ın Süveyş Kanalı'm millileştirme kararı aldığını duyurdu. Elde edilecek gelir Baraj'ı finanse edecek, Mısır kendi ekonomisi ve toprakları üzerinde egemenliğini yeniden kazanacaktı. Nasır'm konuşması doğrudan, zaten zayıflamış Britanya İmparatorluğu'nun ve bütün kamuoyunun yüzüne akşedilmiş bir tokat olarak tasarlanmıştı. Nasır bir gecede Arap dünyasının ve anti-sömürgeci dünyanın kahramanı olup çıkmıştı. Bölgedeki her ordu içinde bölünmeler baş gösterdi. En çok da başına taç giymiş olanlar korktu. Batı-yanlısı politikacılar halkın tepkisini gözlüyor ve titriyordu. Batı nasıl tepki gösterecekti? Britanya Başbakanı Sir Anthony Eden, Mısır liderini "Nil'deki Hitler" olarak ilan etti. Nasır, Britanya'yı iyi tanıyordu. Onların aklına ilk önce savaş gemisi diplomasisi geleceğinin farkındaydı. Ayrıca, İsrail'in Batı tarafından kullanılacağını biliyordu. Nasır, İsrail başbakanı Maşe Şaret'e bir mesaj gönderdi ve İsrail'in yaklaşmakta olan çatışmanın dışında kalması koşuluyla kapsamlı bir barış anlaşması önerdi. Şaret olaya soğuk bakmazken, Ben Gurion kan kokusu alıyordu. Teklif anında reddedildi.[21]

Britanya'nın Muhafazakâr başbakanı Anthony Eden, onun Sosyalist Fransız yandaşı Guy Mollet ve onların Siyonist kamp-

21) Kuzey-Batı Londra'daki Willesden'den sol kanat İşçi Partisi milletvekili Maurice Orbach mesajı Kahire'den Tel Aviv'e getirmişti; bu cesareti yüzünden bölgesindeki Siyanistlerin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Ayrıntılı bir açıklama için bkz. Avi Shlaim, *The Iron Wall*, Londra 2000, s. 118-130.

tan gönüllü destekçisi Ben Gurion, Washington'dan izin almaksızın Mısır'a saldırmayı ve işgal etmeyi planladılar. 29 Kasım'da İsrail ordusu Sina yarımadasına saldırdı. İki gün sonra bir İngiliz-Fransız keşif birliği paraşütle Süveyş Kanalı bölgesine indirildi. Bu hamleler Türkiye, İran ve Pakistan tarafından sözlü olarak desteklendi.[22]

Mısır ordusu sersemlemiş bir halde tökezlerken, Sovyetler Birliği işgalci güçlere bir ültimatom gönderdi. Nitekim ertesi gün askeri harekâta son verildi. ABD başkanı Eisenhower, bir basın toplantısı düzenleyerek Washington'dan habersiz bu eylemi yürüten ülkeye saldırdı ve "Askeri saldırıyı bağışlayamayız ve bağışlamayacağız," dedi. 22 Aralık'ta Britanya ve Fransız askerleri Port Said'i boşalttılar.

Nasır muharebeyi kaybetmiş, ama savaşı kazanmıştı. Mısırlılara verdiği yeni yıl armağanı ise, yabancı bankaların ve yabancılara ait sigorta şirketleri ve ticari kuruluşların millileştirilmesi oldu. Polonyalı ekonomist Oscar Lange, Süveyş Savaşı'ndan iki yıl önce Kahire'yi ziyaret etmiş ve askeri liderleri, ekonomik planın ülkeye ve halkın çoğunluğuna yarar getireceği konusunda ikna etmişti. Başarısız Süveyş Kanalı işgali ikili bir fırsat yaratmıştı: Hem girişimlerini boşa çıkararak NATO güçlerini -Britanya, Fransa, Türkiye- cezalandırmak, hem de aynı zamanda ekonomik planlamaya zemin yaratmak. Sokaklar bayram yerine dönmüştü. Kahire, şair Ahmed Şevki'nin sözlerini hatırlatıyordu: "Umudun sabahı dövüyor bedbinliğin karanlığını, şimdi o hasretini çektiğimiz şafak vakti."

Birinci Petrol Savaşı'nın arkasında yatan düşünce açıktı: Britanya ve Fransa, bölgenin her yerinde çıkarlarını korumak için Nasır'ın Mısır'ının ortaya koyduğu milliyetçi alternatifi yok etmek istiyordu. Britanya Irak'ı kaybetmekten korkuyor-

---

22) Şansına muhalefette olan İşçi Partisi savaşı desteklemedi ve Britanya kamuoyu bölündü; bu sayede muhalif sesler medyada ya da başka yerlerde kendilerine yer bulabildiler.

du, Fransa ise Cezayir'de bir milliyetçi hareketin patlak vermesinden. İsrail'deki Siyonist rejim Mısır'ı zayıflatmak ve radikal milliyetçi fikirlerin yaygınlaşmasını önlemek istiyordu. Fakat ortaya çıkan hengamenin yankıları bunun tersi yönünde oldu.

Şubat 1958'de Mısır ile Suriye arasında bir birlik -Birleşik Arap Cumhuriyeti- meydana çıktı. Bu, 12. yüzyılda Selâhaddin'in Arapları birleştirmesini ve Kudüs'ü geri almasını sağlayan türden bir kaynaşmaydı. Arap dünyasının tarihsel hafızası çok derinlere işlemiştir ve böylesi haberler Arap insanını çok heyecanlandırıyordu. Yemen ve Lübnan daha geniş bir federasyonun parçası olabileceklerini ifade ettiler. Ama Batı da kendine göre bir alternatif hazırlamanın derdindeydi. Şimdi olduğu gibi o zaman da Dışişleri Bakanlığı'nın bir uzantısı işlevini gören Ürdün monarşisi, hemen Ürdün ve Irak'taki Haşimi yöneticilerle Suudi Arabistan'daki Vehhabiler arasında bir ittifak çağrısı yaptı. Riyad'ta Vehhabiler olayların gidişinden son derece endişe duyuyorlardı. Kral, iktidarını El-Suud ailesinin bir üyesi ve koşullar gerektirdiğinde Nasır'la bir anlaşma kotarabilecek biri olarak görülen Emir Faysal'a devretmeye ikna edildi.

Kahire ve Şam'da yeni bir gelecekten, bölgenin değişen manzarasından konuşuluyordu. Keşke önde gelen bir petrol üreticisi ülke Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin bir üyesi olsaydı. Böylesi bir bileşim Yarımada'yı kutuplara böler ve birleşik bir Arap ulusu için sağlam temeller oluşturur, petrolden gelen servet de Arap halkının ihtiyaçlarını karşılardı. Bu gerçi bir düş, ütopyacı görünen bir arzuydu, ama yine de herkesin düşünebileceğinden daha çabuk gerçekleşiyordu sanki.

Temmuz 1958'de milliyetçi bir devrim Irak monarşisini alaşağı etti. Haşimi Kral Faysal ve halkın nefretini kazanmış olan amcası idam edildi. Sevinç içindeki kalabalıklar iktidarın Abdül Kerim Kasım ve bir grup radikal milliyetçi subayın ele

geçirilmesini kutlamak üzere Bağdat sokaklarını doldurdular. Batı ve müttefikleri şaşkındı. Bağdat Paktı olarak bilinen bölgesel güvenlik planı, monarşiyle birlikte ruhunu teslim etmişti. Kahire-Şam-Bağdat ekseni artık somut bir ihtimal haline gelmişti. Üç başkentin radyo istasyonlarını üs haline getiren siyasal ajitatörler Ürdün halkını açık bir ayaklanmaya kışkırtıyorlardı. Mesajın hedefi doğrudan halktı: Ayaklanın ve Siyonistlerden para alıp Filistin'e ihanet eden, artık Batı emperyalizminin utanmaz bir piyonu haline gelmiş ve alaşağı edilmesi gereken monarşinizi yıkın!

Ürdün büyük oranda Batılı güçlerin perde arkasından müdahaleleri sayesinde ayakta kaldı ama kendi halkı öfkeli ve kırgındı. Monarşi dostları bile, eğer serbest seçimler yapılırsa, milliyetçilerin ortalığı silip süpürerek iktidara geleceğinden emindiler. Ama hesap verme mekanizmalarının yokluğu Batıyanlısı bu monarşilerin tek özelliği değildi. Mısır ve Irak'ta muazzam bir halk desteğiyle iktidara geçen askeri Bonapartizm yoksullar yararına, acil ihtiyaç duyulan ekonomik ve toplumsal reformlara hız verdi. Bununla birlikte, siyasal düzeyde, onların modeli katı bir tek-parti devletiydi. Bunun için üç gerekçe sayılıyordu. Birincisi, rejimin ideologlarına göre, her şeyi para belirlediği için burjuva demokrasisi bir komediydi ve Ortadoğu'nun stratejik önemi düşünüldüğünde, emperyalist para sürekli olarak ülkelerinin önündeki her açılımı sömürmek üzere kullanılacaktı. İkincisi, Çin ve Yugoslavya örnekleri verilerek, farklı bir devlet yapısının mümkün olduğu ve böyle bir devletin Hindistan'da olduğundan bile daha fazla halkın sahici ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı gösteriliyordu. Üçüncü olarak, Batı, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bir Şahlar, Sultanlar ve Emirler sistemi yaratmış, hâkimi oldukları bu ülkelerde petrolün bulunmasıyla onları tahkim etmişti. 1952 yılında yerel demokrasinin ortaya çıktığı ve Batı'ya kafa

tutmaya kalkıştığı İran'da, Britanyalılar ve Amerikalılar ılımlı popüler milliyetçi Musaddık'ı devre dışı bırakarak ülkeden kaçan Şah'ı geri getirmişlerdi. Dolayısıyla Batı'nın sözde demokrasi aşkının araçsal ve göstermelik bir nitelik taşıdığı apaçıktı, çünkü kıtanın her yerinde Avrupa'nın taşeronu devletlerin çoğu, oligarşilerin servetine bekçilik eden yozlaşmış, sahtekâr ve zalim diktatörlüklerdi.

Tüm bu argümanlar yersiz değildi tabii, fakat asıl gözden kaçan şey, Arap halkının -özellikle bir Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin sürekli tartışma konusu olduğu koşullarda- gerçek ihtiyaçlarıydı. Bir anti-emperyalist lider olarak Nasır'ın Arap dünyasındaki şan ve şöhreti kuşku götürmezdi. Nasır portreleri Filistin mülteci kamplarında, Hicaz'da insanların evinde, Mağrip'te *casbah*'larda ve Arap dünyasının her köşesinde duvarlara asılıyordu. Yine de bu kabullenme, Nasır'ın Mısır ya da Suriye içindeki her uygulamasının ya da yeni Irak rejimine yönelik her talebinin aynı oranda destek bulduğu anlamına gelmiyordu. Batı'ya karşı her türlü halk oylamasını ezici bir üstünlükle kazanabilirdi, fakat kendi evinde bu üstünlük çok daha azalır ve Suriye ile Irak'ta ise, destek bulmasına rağmen, öteki ilerici partilerle bir ittifak yapmaksızın seçim kazanması zor olurdu.

Nasır'ın kendi siyasal partisi olan Arap Sosyalist Birliği, popülist bir "üçüncü yol", tikel bir sınıf için değil "bütün halk"ın çıkarları adına konuşan ve kapitalizmden sosyalizme giden yolda bir konaklama yeri olarak düşünülmüştü. Halkın bu görüşleri kabul edip etmediğini belirlemenin tek yolu, istedikleri bir parlamentoyu seçme hakkına sahip olmasıydı. Müslüman Kardeşler ve Sol üzerindeki baskı, medyanın sıkı kontrolü ve aydın kesimin yarı bağımlı hale getirilmesi rejim adına bir güvensizliğe işaret ediyordu ki, bu da daha geniş kapsamlı bir Arap devletleri birliği açısından hiç de hayra ala-

met değildi. Suriye ve Irak'ta halkın desteğini alan anti-emperyalist başka örgütler de vardı: Baas (Yeniden Doğuş) Sosyalist Partisi ve komünistler. Bunlar, farklılıklarını korumakla birlikte, Arap Sosyalist Birliği'ne katılmayı kabul ediyorlardı. Ancak böylesi bir uzlaşmaya hiçbir zaman varılamadı.

Mısır'da ise hükümet Müslüman Kardeşler yüzünden zor durumlara düşmüştü. Müslüman Kardeşler 1964 yılında Nasır'a üç suikast düzenledi. Rejimin buna cevabı sert oldu. 1965 yılında Seyyid Kutub'un ve öteki liderlerin idamının ardından kitlesel tutuklamalar yapıldı. Kutub, uzlaşmayı reddetmesi, dürüstlüğü ve erdemliliği, sade hayat tarzı nedeniyle dinci olmayan çevrelerde bile son derece saygın bir şahsiyetti. Müritleri onun zekâsına da saygı duyuyordu ve hapishanede tamamladığı son kitabı *Köşe Taşları*, ölümünden sonra inanılmaz sayıda satılmıştı. Kutub'un fikirlerini özetleyen bu kapsamlı kitap, yandaşları tarafından bugün bile yaygın biçimde okunmakta, İslamcı kadroların eğitiminde temel bir ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Bu kitap İslami Cihat'ın ve Müslüman dünyanın başka köşelerinde Müslüman Kardeşler'in örgütlediği benzer grupların da baş ucu kitabıdır. Materyalist bir açıdan bakılırsa kitap tekrara dayalı, banal, yaratıcılıktan uzak ve saldırgan bir üslûpla yazılmıştır. Buna rağmen bu kitap, Müslümanların iki kuşağı üzerinde derin etkiler bırakmıştır ve tek başına bu bile Kutub'un fikirleri üzerinde ciddiyetle durulması gerektiğini gösterir.

Kutub'un temel tezleri şöyle özetlenebilir: Bir kere, gıpta edilecek Müslümanlar varsa, İslam'ın ilk kuşağıdır, çünkü onlar akıl ve ruh olarak yalın insanlardı. Birbiri ardına gelen üç paragrafta, Müslümanların "susuzluklarını giderebileceği" yerler olarak "temiz kaynaklar"dan söz edilmektedir. Bu temiz kaynak Kuran'dır. Kutub, kitabının tamamında sadece Kuran'ın bilgi kaynağı ve hayat rehberi olabileceğini savunur ve Peygamber'in en genç gelini Ayşe'yle ilgili bir hadisten bir

alıntı yapar. Son kocasının karakterini anlatması istendiğinde Ayşe şöyle söyler: "Onun karakteri Kuran'dı."[23] Kutub'a göre, Yunan, Roma ve Pers kültürleri bu dünyaya bakarken, "biricik kuşak" başka her şeyi bir kenara atıp yalnızca Kuran'ın sözlerine bağlı kalmıştır. Geçmiş diğer kültürlerin etkisiyle *cahiliye* dönemi doğmuştur ve ondan kurtulmak için bu kuşak sadece ama sadece Kuran'ı okumak zorunda kalmıştır.

İkinci olarak, eğer Hz. Muhammed bir Arap milliyetçisi olsaydı, kabileleri kaba saba milliyetçi motiflerin arkasında birleştirir ve onları Roma ve Pers güçlerini ele geçirmeye yönlendirirdi. Halbuki o bunu Allah adına, Persleri, Romalıları, Afrikalıları ve başka herkesi, Allah'a ve Peygamber'ine bağlılık yemini etmeleri koşuluyla, Muhammed'in O'nun adına yarattığı yeni cemaate kolaylıkla kabul edebilen evrensel bir Tanrı olarak Allah adına yapmıştı.

Üçüncü olarak, Muhammed, kolaylıkla yoksullara dayanan bir toplumsal hareket başlatabilir, zenginleri yenilgiye uğratabilir ve onların servetlerini yoksullara dağıtabilirdi. Böyle hareket etmiş olsaydı yoksullar hiçbir inanca gerek kalmadan Allah'ın bayrağı altında sıraya dizilirlerdi ama, Kutub'un okurlarına bildirdiğine göre, Allah Üçüncü Yol'u tercih ettiğinden Peygamber'ini bu yola sevk etmemişti: "O biliyordu ki, bir topluma gerçek toplumsal adalet ancak bütün işler Allah'ın yasalarına göre yapıldıktan ve o toplum bir bütün olarak O'nun buyurduğu adil servet bölüşümünü kabul ettikten sonra gelebilir."

Bozulma, İslam'ın saflığını terk eden ve başka medeniyetlerin ve geleneklerin kirli sularından içen ikinci kuşakla başladı. Buradan da anlaşılacağı üzere, ancak hakiki inanca dönüş İslam'ı büyük bir felaketten kurtarabilirdi.

23) Kuşkusuz bu ifade çeşitli biçimlerde yorumlanabilir. Ayşe'nin sadakatinden kimse kuşku duyamaz ve eğer varsa, onun yorumu, Mutezile'nin izniyle, Kitap'ın vahiy yoluyla inmediği anlamına da gelebilir.

Kuran'ın kendisinin sentetik niteliğini ve Eski Ahit'e çok şey borçlu oluşunu bir kenara bırakalım. Kutub, siyasal bir ölüm kalım mücadelesinin içindeydi. *Köşe Taşları*, Nasır'ın bir pan-Arap dünyası hedefi ve komünistlere karşı pek gizlenme gereği duyulmadan yürütülen bir polemik olarak işlevini yerine getirirken, siyasal bir alternatif olarak mesajı hem çelişkili hem de bulanıktı. Kitap, Kuran'da anlatılan ilk dönemki İslam'a dönüşten yanaydı. Bu hedefe ulaşmak için iki aşamalı *cihat* hayati önem taşıyordu: "Bu hareket fikirleri ve inançları düzeltmek için vaaz ve ikna yöntemlerini kullanır, ama halkın fikirleri ve inançlarını düzeltmesini engelleyen ve onları kendi hatalı yollarına girmeye zorlayarak Yüce Allah yerine insan efendilerin hizmetine sokan *cahiliye* sisteminin kurum ve yetkililerini ortadan kaldırmak için fiziksel güç ve *cihat*'a başvurur. Kutub'a göre, *cihat* hem baskı hem de iknadır. Fundamentalist bir metin olarak bu kitap başka ihtimaller yokmuş gibi davranır. Ya halkın çoğunluğu ilk kuşak gibi yaşamayı istemez ya da hayatın kuralları olarak Kuran'ın buyruklarını kabul etmezse? Ya bütün ikna çabaları işe yaramazsa? Bunun anlamı açıktır. O zaman zorla yola getirileceklerdir. El Kaide'yi oluşturmak üzere Vehhabi Araplarının Usame bin Ladin tayfasıyla birleşen İslami Cihat içindeki Kutub müritleri, "Afganistan Emirliği"nin hakiki İslam'ın tek modeli olduğuna inanmaktadırlar. Taliban rejimi hem geçmişin hem de geleceğin imgesidir.

Kutub böyle bir değerlendirmeye katılır mıydı? Kim bilir. Ama onun ölümü ve baskılar Nasır rejimi açısından ancak geçici bir çözüm olabilirdi. Nasır kendine aşırı güvenen biriydi. Dinsel aşırılığa sert bir darbe indirdikten sonra Sol'daki rakiplerine yenilgiyi tattırmayı amaçlayan bir strateji üzerinde çalışıyordu. Mısırlı komünistler 1960'ların ortalarından beri ya resmi kurumların bünyesine katılmışlar ya da toparlanamayacak kadar moral kaybına uğramışlardı. Nasır'm hegemonyasına karşı ana tehlike Baas yandaşlarından geliyordu.

Baas Partisi'nin çeşitli hiziplerinin neredeyse elli yıldır Suriye ve Irak'ı yönettikleri düşünüldüğünde, bu partinin kökenlerini ortaya koymak yalnızca akademik bir alıştırma olmayacaktır. Baas Partisi'nin fikir babası, 1910 yılında Şam'da milliyetçi bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, Yunanlı Ortodoks Hıristiyan kökenli, solcu bir entelektüel Arap milliyetçisi olan Mişel Eflâk'tı (1910-1989). Eflâk'ın hem annesi hem de babası politikaya bulaşmış, babası Osmanlılar ve halefi Fransızlar tarafından hapse atılmıştı. Mişel Eflâk Sorbonne'da okumuş, Paris'e âşık olmuş, orada Arap Öğrenci Birliği'ni kurmuş ve Marx'ı keşfetmişti. 1932 yılında Suriye'ye dönüşünde yerel komünistlerle sıkı ilişkiye girmiş ve onların dergilerinde yazılar yazmıştı. Birçokları gibi o da Fransız Komünist Partisi'nin Fransız sömürgelerinin bağımsızlığından yana olduğunu varsayıyordu. Ama 1936 yılında, Halk Cephesi hükümeti sömürge yapısı için kılını bile kıpırdatmadığında ve Suriyeli komünistler bunu bir oldubitti şeklinde değerlendirip sineye çektiklerinde bu yanılsama ortadan kalktı. Yıllar sonra kendisiyle yapılan bir mülakatta Eflâk şunları söylüyordu:

> O dönemde Fransızlar karşısında komünistlerin verdiği zorlu mücadeleye hayran kalmıştım. Komünist Parti içindeki gençlerin sıkılığı beni çekiyordu. 1936'da Fransa'da Leon Blum Cephesi'nin iktidara gelişinden sonra ise, kendimi aşağılanmış ve ihanete uğramış hissettim.[24]

Eflâk artık, yerel komünistlerin bir fikre değil, Sovyetler Birliği'nin dış politika çıkarlarına sadakat gösterdiğine ve bu yüzden herhangi bir uzun erimli mücadele için güvenilir müttefikler olmadıklarına karar vermişti. Bu deneyim Eflâk'ı, yakın yoldaşı Salâh el-Bitar'ı ve öteki genç idealist Arap milliyet-

---

24) Kamil S. Ebu Cabbar, *The Arab Ba'ath Socialist Party*, New York 1966.

çilerini her türlü enternasyonalist perspektifin uzağına itti. Avrupa sosyalizmi ve Komünizm'in "emperyalist doğası" karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Onların gözünde ana sorun, ülkeleri için özgürlüğü ve bağımsızlığı kazanmayı nasıl başarabilecekleriydi. Onun dışında her şey bu amaca bağlıydı.

Eflâk, yandaşlarını harekete geçirecek teoriyi İkinci Dünya Savaşı sırasında kaleme aldı: Tek Arap ulusu, tek Arap halkı vardır ve bunun için bir tek Arap Cumhuriyeti gerekir. Bu birlik tarihten çıkıyordu. İslam ve onun Peygamber'i tarihte ilk kez Arapları birleştirmiştir ve bu tarihsel deneyim yalnızca Müslümanların değil, tüm Arapların mirasıdır. İlk dönemde Eflâk'ın eserlerinin ana teması millet ve millet olma durumuydu. İlgilendiği konuyla sömürgelerden yana tavır koyan Avrupa Solu'ndan bütün umutlarını kesmesinin birleşmesi sonucunda Eflâk, İkinci Dünya Savaşı'nı katı bir milliyetçi prizmadan bakarak yorumlamıştır. Britanya ve Fransız imparatorluklarının yenilgisi Arap davasının yararına olacaktır.[25] İskenderiye'deki kitlesel hareketin gösterdiği gibi, milliyetçiler, Rommel'in işlerini kolaylaştırabileceğini umuyordu.

Baas, Rommel'in 1942'deki El Alamein yenilgisinden tam bir yıl sonra kuruldu. 1947'de Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından Baas, komünist olmayan sosyalistlerle yakın ilişki içinde çalışmaya başladı ve etkisi bütün Arap dünyasında arttı. Ürdün ve Irak'ta gizli partiler kuruldu; Hicaz ve Yemen'de de parti hücreleri faaliyet yürütüyordu. Yalnızca Suri-

---

25) Uzakdoğu'da, Hindistan Ulusal Kongresi'nin milliyetçi liderleri benzer bir görüşe vardılar ve İkinci Dünya Savaşı'nın dorukta olduğu 1942 Ağustos ayında Britanya iktidarına karşı bir sivil itaatsizlik hareketi başlattılar.

Lahor'da, 1950'li yılların sonuna doğru bir öğle yemeği boyunca Mahmudabad Raca'sı bana Eflâk'ın hikâyesini ve teorilerini anlattı. Raca, Cinnah'ın Müslüman Birliği'nin kurulmasına yardımcı olmuş, ama sonradan büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştı. Pakistan'ı terk etmiş ve Eflâk'la tanıştığı Ortadoğu'da yaşamış, şimdi de Pakistan'da Baas benzeri bir partiye ihtiyaç olduğunu düşünüyor. Butto'nun Halkın Partisi Baas'a en yakın parti ama arada bir büyük fark var: Pakistan ordusunun siyasal-olmayan geleneği.

ye ve Lübnan, çeşitli dönemlerde, yasal ve bir işlevi olan partilere izin vermekteydi. Zaten Baas Partisi'ni kapatan ve Eflâk'ı tutuklayan da Suriye oldu. Eflâk, 1949-1954 arasındaki yılları cezaevinde geçirdi. Paris'te Fransız komünistlerinin sıkı çalışma biçimlerinden etkilenmiş olan Eflâk, Suriye'de de çoğu öğrenci olan yeni üyelerine bu "sıkı çalışma" gereğini aşılıyordu. Baas'ın genel sekreteri olarak iş başında olduğu 1943-1965 yılları arasında partinin bir Pan-Arap örgütü olarak görülmesini sağladı ve izlediği siyasal çizgiyle örgütüne hâkim oldu. Parti içindeki çalışmalarını her şeyin üzerinde tutarak iktidarın nimetlerinden uzak durdu. 1958'deki Mısır-Suriye kaynaşmasının arkasındaki dinamik güç Eflâk'tı, ama onunla Nasır arasındaki karşılıklı antipati de çok güçlüydü. İkisi de modernleşmeci, anti-emperyalist milliyetçiydi ve anti-kapitalist programlarının bazı özelliklerine sahip çıkıyorlardı. İkisi de fikir adamıydı ama Eflâk asıl olarak partisi için çalışan biriyken, Nasır bir halk lideriydi ve ismi anti-emperyalist mücadelenin sembolü haline gelmişti. Sanki Eflâk'la eşitlermiş gibi masaya oturmak kanına dokunuyordu. Bu, Suriyeli ideologun neden ortak iktidardan yana olduğunu açıklar. Buna karşın Nasır iktidar tekelinden yanadır. Birliğin sonunu getiren de Mısır'ın Şam'daki temsilcisi Abdul Hakem Emir'in keyfi tutumu olacaktı.

Ancak bu bölünmelerin altında yatan daha yakın döneme ilişkin bir maddi gerçeklikti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yenilip parçalanmasının ardından, emperyalist güçlerin cesaretlendirdiği yeni devletler, modernlikle yerel tarihleri ve gelenekleri kaynaştırma temelinde, kendilerine özgü bir alt-milliyetçi varoluş biçimi geliştirdiler. Osmanlılar, Arapları dışarıdan birleştirmiş ancak içeriden bunu sağlayacak yapıları kurmamıştı ve -daha önce gördüğümüz gibi- Mısır, Napoléon'un kısa süreli işgalinin ardından yarı-bağımsızlık kazanmıştı. Sonuç olarak, milliyetçi ideoloji bölge-

sel husumetlerin üstesinden gelemeyecek kadar zayıftı. Bu, Suriye ve Lübnan'da olduğu gibi, emperyalistlerin coğrafi bakımdan en imkânsız denilecek sınırları dayattığında görülen bir durumdu.

Yarımada başlı başına başka bir hikâyedir. Çoğu zaman Osmanlı İmparatorluğu tarafından kendi haline bırakılan kabile bölünmeleri bölgede çok başlı egemenlikler yaratmıştı. Britanya destekli el-Suud'lar sonunda Yarımada'yı ele geçirseler de, Suudi Arabistan'ın birliğini koruyan ve onu Arap gericiliğinin bir kalesi haline getiren şey, petrolün bulunuşu, ABD petrol devi Aramco'nun yaratılması ve Dahran'da devasa bir ABD hava üssü kurulması olmuştur. Emperyalizm, petrol ve 1948 sonrası İsrail, milliyetçiliğe muazzam bir ivme kazandıran üç faktördü. Sovyetler Birliği'nin varlığı da zor durumda kaldığında sarılınacak bir dayanak sağlıyordu. Eğer Siyonist devlet kurulmamış olsaydı, muhtemelen Britanya ve Fransa'nın bölgeden çekilişinin ardından bu olgu da ortadan kalkacak ve her ülke kendi çıkarının peşinde gidecekti.

Mısır'la Suriye ve Irak'taki Baasçılar arasındaki husumet üç devleti de zayıflatmıştı. Ama Arap milliyetçiliğine vurulacak nihai darbe Tel Aviv'de tezgâhlanıyordu.

12
BOZGUNLAR BÖLÜMÜNE KENAR NOTLARI

1948 *nakba*'sı, felaketi, Filistinlileri lidersiz ve örgütsüz bırakmıştı. Hayatları, kelimenin her anlamıyla, Arap devletlerinin sıkı kontrolü altındaydı. Arap Birliği'nin Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kurulmasına karar vermesi için on beş yılın geçmesi gerekirken, bunun başka bir anlamı Suriye, Irak, Ürdün ve Mısır orduları bünyesinde Filistin birimlerinin oluşturulmasıydı. Arap başkentlerinde sürgünde olan yeni kuşak Filistinliler yeni bir bilinç geliştirmeye başladılar. 1956 olayları ve onun ardından gelen kutuplaşmayla radikalleşen yeni bir Filistinli tipi ortaya çıkmaya başlıyordu. Bu insanlar 1948'de, etnik temizlikle ilgili hiçbir doğrudan anıları olmayan genç kız ve oğlanlar, çocuklar ya da bebeklerdi. Felaket

hikâyeleriyle büyümüş ve doğrudan yenilgi deneyimini tanımayacak kadar güçlü bir kolektif hafıza geliştirmişlerdi.

Arap dünyasının geri kalanı gibi onlar da milliyetçiler ve Marksistler olarak bölünmüşlerdi, ama o dünyanın aksine içlerinde dinsel akımlar yok denecek kadar azdı. Soluna Filistinin Kurtuluşu İçin Halk Cephesi (PFLP) ve daha sonra Filistin'in Kurtuluşu İçin Demokratik Halk Cephesi'ni (FDFLP) almış olan El Fetih işte bu dönemde kuruldu. Bu gruplar arasındaki fark stratejikti: El Fetih, Filistinli gerilla birliklerinin İsrail'e karşı doğrudan ve bağımsız eylemler yapmalarından yanayken, rakipleri Filistinlilerin Arap ülkelerinde bir dizi sosyalist devrim olmaksızın başarıya ulaşamayacaklarını savunuyordu.

1967'de El Fetih gerillaları, Suriye Baas partisinin desteğinde, İsrail içinde eylemlerine başladılar. Siyonist liderler buna bir karşı saldırıyla cevap verdiler. ABD ve Batı Almanya'dan aldıkları (kimyasal silahlar da dahil) askeri ve ekonomik yardım, İsraillilerin bölgede en güçlü hava kuvvetlerini kurmalarına yardımcı oldu. Nüfusun tamamı bir Ordu olarak yetiştirildi. İsrail Genelkurmayı, İsrail'in varlığını tehlikeye atmaksızın Filistin'in geri kalan kısmını işgal edebileceklerinden kuşku duymuyordu. Suriye, Mısır ve Ürdün de bu gelişmeler üzerine birbirlerinin topraklarını savunmayı karara bağlayan bir askeri anlaşma imzaladılar.

5 Haziran 1967'de İsrail Mısır'a saldırdı ve bütün Hava Kuvvetleri'ni tahrip etti. Altı gün içinde İsrail zırhlı birlikleri Kudüs'ü ve Ürdün'de Batı Şeria'yı ele geçirdi, Güney Suriye'nin Golan Tepeleri'ni işgal etti ve Mısır'da Şüveyş Kanalı'na kadar uzanan Sina'yı ele geçirdi. Bu çok feci bir yenilgi, ikinci bir *nakba*'ydı ve çok daha büyük sonuçlar doğurdu.

Kudüs düşmüştü. Bazı kutsal Hıristiyan ve Müslüman mekânlar artık Yahudi kontrolü altındaydı. İsrail'in askeri kabiliyeti Pentagon ve Dışişleri Bakanlığı üzerinde güçlü bir etki bı-

rakmıştı. Siyonist devlet bölgede onların düşündüğünden çok daha istikrarlı ve güçlü bir mevzi olduğunu kanıtlamıştı. Bunun üzerine ABD-İsrail ilişkileri çarpıcı bir değişim gösterdi. İsrail bölgede ABD'nin en güvenilir müttefiki haline gelirken, bu gerçeklik ABD'deki Yahudi nüfusun kitlesel olarak İsrail'den yana tavır almaya başlamasıyla kutsandı.

Peki, ya Filistinliler? İsrail işgali, Filistinlilerin son kalelerinin -Kudüs, Gazze ve Batı Şeria- doğrudan Tel Aviv'in yönetimine girmesi anlamına geliyordu. Hızlı bir zafere imza atan İsrail rejimi bağımsız bir Filistin'i karara bağlayan bir çözüm önerebilirdi gerçi, ama onlar da zafer sarhoşuydu. Yediği güllenin şokunu atlatamamış Arap devletleri işgali tanımadıklarını ilan ettiler. Çok sayıda Filistinli, Ürdün ve Suriye'de alelacele kurulmuş mülteci kamplarına sığındı.

1967 savaşı, Ortadoğu'da popüler bir anti-emperyalist güç olarak Nasırizmi yerle bir etti. Mısır bu yeni duruma nasıl tepki gösterecekti? 9 Haziran 1967'de, felaketin boyutları bütün Arap dünyasında görülür hale gelirken, Müslüman Kardeşler'in kışkırttığı çeteler Sovyet Konsolosluğu'na doğru yönelmişti. Felaketin sorumlusu olarak Moskova'yı görüyorlardı. Konsolosluğun yakılması yeni bir düzenin ilk işaretleri olarak alındı. Eski yönetici seçkinler de zaman kaybetmediler, ordu içinden yüksek rütbeli subaylarla birlikte çeşitli komplolara giriştiler. İki yıl önce Endonezya ordusu, solun yenilgisini getiren olayları yönlendirmişti. Komünist olmayan bir ülkedeki dünyanın en büyük Komünist Partisi'nin kökü kazınmış, tam 1 milyon insan öldürülmüştü. Bu olay, İslamcılar arasında ve Üçüncü Dünya'da ABD'nin yerel işbirlikçileri tarafından sevinçle karşılanmıştı. Kahire'de, Müslüman Kardeşler intikam hayalleri kuruyordu. Artık firavunları devirmenin ve yandaşlarını öldürmenin zamanı gelmişti. Daha geleneksel sağcı gruplar "on beş yıllık sosyalizm"i tersine çevirmeyi aklına

koymuştu. Petrolü "güvence" altına almak için Batı'nın bir kez daha onları destekleyeceğini biliyorlardı. Önce Mısır'ı geri almak, sonra da Suriye ve Irak'ı cezalandırmak istiyorlardı.

O aynı Kara Cuma günü Nasır, televizyondan Mısır halkına seslendi ve konuşması bütün Arap dünyasına duyuruldu. Nasır yıkılmış bir adamdı. Ağlıyordu. Yine de günah keçisi aramaya kalkışmadı. Yaşanan felaketin bütün sorumluluğunu üstüne alıp istifa etti. Düşmanları sevinç içinde, değişiklik için kolları sıvamaya başlamışlar, yenilmiş bir halkın bir daha ayağa kalkamayacağını varsaymışlardı.

Fakat bundan sonra olanlar yalnızca Arap dünyasında değil, bütün dünyada da eşi görülmemiş bir seyir izledi. Mısırlı tarihçi Enver Abdül Melik şiirsel bir dille Arap sokaklarının Nasır'ın istifasına nasıl tepki verdiğini anlatıyordu:

> Çok kısa bir duraklama anının ardından bütün ülke eyleme geçti: Kahire sokakları iki buçuk milyon insanın akınına uğradı; Delta'nın merkezi, Tantah'ın bütün halkı başkente doğru yürüyüşe geçti; Port Said'de de aynı şeyler oluyor, ama burada halka çaresiz bir biçimde şehri boşaltmama çağrıları yapılıyordu; İskenderiye'den Asvan'a, Batı çöllerinden Süveyş'e, her şehirden, her kasaba ve köyden bütün bir millet ayaklanmış yürüyor ve attıkları sloganlar hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmıyordu: "Emperyalizme Hayır! Dolara Hayır!; Lider yok, Cemal var!" Mayıs 1967 krizinden beri Kahire ve İskenderiye halkı içgüdüsel olarak 1919 devriminin popüler savaş marşını *-Biladi, biladi, fidaki dami!* (Babayurdum, babayurdum, senin kanın benimki!)- söylemeye başlamış, bir fırtına gibi esip bir volkan gibi patlamış, dönen dolapları ve komploları yerle bir edip ulusal radyo istasyonuna doğru atılmış, Mısır'ın millet olduğunu ve milli kararlılığını gösteriyordu.....

> Pasiflik günleri geçmişti. Aidiyetsizlik duygusu silinmişti. Bir halkla yurdunun özdeşleşme zamanı gelmişti.[26]

Nasır'm istifa etmesine izin verilmedi gerçi, ama o, bu savaşın bir dönüm noktası olduğunu biliyordu. Askeri bir tarihçi olarak yenilginin boyutunu görebiliyor, bir politikacı olarak Arap dünyasında bir şeylerin değişmek zorunda olduğunu anlıyordu. Üç yıl sonra da öldü. Cenazesi, yalnızca Nasır'a değil, onun Arap birliği rüyasına da veda ettiğinin ister istemez farkında olan milyonlar tarafından kaldırıldı.

Sovyetler Birliği, Mısır ordusunu ve hava kuvvetlerini tekrar donattı. Nasır'ın halefi Enver Sedat, 1973'te geri püskürterek ve hava kuvvetlerini etkisiz kılarak İsrail'i şaşırttı. İsrail toparlandı ama alınan puan kayıtlara geçmişti bir kere; ABD ve Sovyetler Birliği taraflara bir pata durumu dayattılar. İki büyük güç de kendi tarafının yenilmemesi konusunda kararlıydı. Araplar da az rastlanır bir birlik sergileyip geçici bir petrol ambargosu uygulayarak bu sürece yardımcı olmuşlardı.

Ama sorun basitçe Büyük Güçler'in daha fazla silah satıp satmaması sorunu değildi. Arapların kendi içinde daha temel bir sorun vardı. Bu, şiirleri pazar yerleri kadar salonlarda da okunan, Suriyeli büyük şair Nizar Kabbani'nin dile getirdiği bir sorundu. 1956 tarihli şiirlerinde Kabbani, sıradan askerlerin gösterdiği kahramanlığı kutluyordu. Mısır'ın maruz kaldığı askeri yenilgiye rağmen siyasal hava iyimserdi. On yıl sonra ise manzara değişecekti.

1967 savaşının hemen ardından Kabbani, *Havamiş 'ela Defter el-Neksah* (Bozgun Kitabına Kenar Notları) adıyla yirmi kıtalık bir şiir yazdı. Dizelerinde, ne Sultan'ı ne de Albay'ı kayırarak, bütün Arap liderliğini yerin dibine batırıyordu. Şairlerin

---

26) Enver Abdül Melik, *Egypt: Military Society*, New York 1968.

siyasal müdahaleleri muhalefeti cezalandıran kültürlerde az rastlanan bir şey değildir gerçi, ama tek bir şiirin böylesine bir patlayıcı etki yaratması da nadir görülmüştür. Özellikle 17. kıta, devletin memurlarını ve bütün Arap başkentlerindeki gizli polisi çileden çıkarmıştı.

Hem sağdan hem de soldan eleştirmenlerin reddettiği şair pişmanlık göstermedi. Yalnız olmadığını biliyordu çünkü. Milyonların çaresizliğini, o çaresizliğe teslim olmadan dile getirmişti. Çaresizliğin, pasiflik ya da akılsız bir şiddet doğurduğunun farkındaydı. Onun siyasal şiirlerinden hiç eksik olmayan umut, yaratıcı ve etkin bir duyguydu. Kabbani'nin umut imgeleri her zaman güçlü ve tazedir, gelecek kuşaklara hitap eder. Şiir şöyleydi:

1
Dostlar,
Eski sözler öldü.
Eski kitaplar öldü.
Yıpranmış çarıklar gibi bezgin sözlerimiz öldü.
Ölüm yenilgiyi hazırlayan zihniyettir.

2
Şiirimiz acılaştı,
Kadınların saçları, geceler, perdeler ve sofalar,
Acılaştı.
Acılaştı her şey.

3
Bedbaht ülkem,
Bir şimşek hızıyla
Aşk şiirleri yazan bir şairden
Bıçakla yazan bir şair çıkardın.

4
Sözcüklere sığmıyor hislerimiz:
Şairlerimizden utanmalıyız.

5
Şark'ın kuru gürültüsüyle,
Bir sinek bile öldürmemiş kuru sıkı palavralarıyla,
Davuluyla zurnasıyla,
Gittik savaşa
Ve yenildik.

6
Naralarımız hareketlerimizden daha gürültülü,
Kılıçlarımız boyumuzdan daha uzun,
İşte bizim trajedimiz.

7
Kısacası,
Medeniyet şapkası geçirmişiz kafamıza
Ruhlarımız ise taş çağında.

8
Kazanamazsın bir savaşı,
Bir kaval ve bir zurnayla.

9
Sabırsızlığımız,
Bize elli bin yeni çadıra patladı.

10
Göklere lanet okuma
Eğer terk etmişse seni,
Lanet okuma koşullara.
Allah zaferi istediğine bahşeder.
Allah kılıçları döven bir demirci değildir.

11
Sabah haberlerini dinlemek acı veriyor,
Köpeklerin sesini dinlemek acı veriyor.

12
Düşmanlarımız sınırlarımızı geçmedi,
Karıncalar gibi zayıflığımızı oyup geçti.

13
Beş bin yıldır
Uzayan sakallar
Mağaralarımızda.
Kadrimiz bilinmiyor
Gözlerimiz sinek cenneti.
Dostlar,
Kapıları çarpın,
Beyinlerinizi yıkayın,
Yıkayın urbalarınızı.
Dostlar,
Bir kitap okuyun,
Bir kitap yazın,
Sözcükler yetiştirin, elma ve üzümler,
Sis ve kar ülkesine yelken açın.
Mağaralarda var olmuşsun, kimse bilmez.
İnsanlar seni bir tür köpek yerine koyar.

14
Biz derisi kalın bir halkız,
İçi boş ruhlarımızın.
Günlerimiz geçiyor üfürükçülük,
Satranç oynamak ve uyumakla.
Biz miyiz o "Allah'ın insanlığa armağanı Millet

15
Petrol çölümüz olabilirdi,
Ateşimiz ve alev hançerlerimiz.
Soylu atalarımızın yüzkarasıyız biz.
Petrolü orospuların ayaklarına döktük.

16
Sokaklarda çılgınlar gibi koştuk
İnsanların boynuna ip dolayıp sürükledik,
Kırdık kapıları ve pencereleri.
Kurbağalar gibi övündük,
Kurbağalar gibi yeminler ettik,
Cüceleri kahraman yaptık,
Ve kahramanları kirlettik.
Asla durup düşünmedik.
Camilerde
Tembelce eğildik,
Şiirler yazdık,
Atasözleri
Düşmanımıza karşı
Zafer için Allah'a yakardık.

17
Eğer zarar gelmeyeceğini bilsem
Ve Sultan'ı görebilsem,
Şunları söylerdim:
"Sultan,
Azgın köpeğin elbisemi parçaladı.
Casusların peşimde,
Gözleri üzerimde,
Burunları üzerimde,
Ayakları üzerimde,
Kader gibi bırakmıyor peşimi,

Karımı sorguluyor,
Ve dostlarımın adını alıyor.
Sultan,
Senin duvarlarına yaklaştığımda,
Ve acılarımdan söz açtığımda,
Askerlerin postallarıyla dövüyor beni,
Ayakkabılarımı yemeye zorluyor beni.
Sultan,
Sen iki savaş kaybettin.
Sultan,
Halkın yarısı dilini yutmuş,
Dilsiz halk ne işe yarar?
Halkın yarısı,
Fareler ve karıncalar gibi kapana sıkışmış,
Duvarların arasında."
Eğer zarar gelmeyeceğini bilsem
Derdim ki ona:
"Sen iki savaş kaybettin,
Çocuklarla bağını kopardın."

18
Eğer birliğimizi gömmemiş,
Genç bedenini süngülerle doğramamış olsaydık,
Eğer ona gözümüz gibi baksaydık,
Köpekler etimize saldırmayacaktı.

19
Öfkeli bir kuşak istiyoruz,
Gökyüzünü karıştıracak,
Tarihi patlatacak,
Düşüncelerimizi patlatacak.
Yeni bir kuşak istiyoruz,
Hataları affetmeyecek,

Boyun eğmeyecek.
Bir devler kuşağı istiyoruz.

20
Arap çocukları,
Geleceğin mısır koçanları,
Zincirlerimizi sizler kıracaksınız.
Beynimizdeki afyonu öldürün,
Öldürün yanılsamaları.
Arap çocukları,
Boğucu kuşağımız hakkında okumayın,
Biz umutsuz bir vakayız.
Biz karpuz kabuğu kadar değersiziz.
Bizim hakkımızda okumayın,
Bizi taklit etmeyin,
Kabul etmeyin bizi,
Reddedin fikirlerimizi,
Biz bir sahtekârlar ve hokkabazlar milletiyiz.
Arap çocukları,
Bahar yağmurları,
Geleceğin mısır koçanları,

Yenilgiyi yenecek
Kuşak sizsiniz.[27]

Bu şiir Arap dünyasında fırtınalar kopardı. Mısır hükümeti, sanki Kabbani'nin dediklerini doğrularcasına, Ümmü Hatun'un okuduğu şiirler de dahil olmak üzere şairin bütün kitaplarını yasakladı. Şairin ülkeye girişi yasaklandı. Birkaç yalaka Kabbani'nin gıyabında yargılanmasını dahi istedi. Aylar sonra şair doğrudan Nasır'a başvurdu ve ancak o zaman bütün kısıtlamalar kaldırıldı. Böylece mesele de çözülmüş oldu.

---

27) *Nizar Kabbani*, "Bozgun Kitabına Kenar Notları", *Modern Poetry of the Arap World*, Londra 1968, çev. ve der. Abdullah el-Udari.

Ama şiir bir sinir teline dokunmuştu. Ben bu şairin adını ilk kez Temmuz 1967'de duydum. Betrand Russell Barış Vakfı'ndan beş kişilik delegasyonunun içinde Amman, Beyrut ve Şam'ı ziyaret etmiştim. Bir yıl öncesinde de Russell/Sartre Savaş Suçları Mahkemesi adına Kuzey Vietnam'a gitmiştim. Stockholm'de Mahkeme'nin duruşması sürerken Ortadoğu'da savaş çıkması ihtimaline ilişkin haberler aldık.

Haziran ayındaki altı günlük yıldırım harekâtının ardından, Ortadoğu'ya kısa bir gezi için hazırlanmam söylendi. Orada Filistin kamplarını ziyaret edecek, gözlemlerde bulunacak ve koşullar hakkında rapor düzenleyecektik. Ağustos ayında bir pazar günü Amman'a gitmek üzere yola çıktık. Hatırlıyorum, havaalanında *The Observer* gazetesi aldım ve Marksist tarihçi İsaac Deutscher'in önceki gün Roma'da öldüğünü okudum.

Deutscher'le son defa, o Savaş Suçları Mahkemesi yargıçlarından biriyken, Stockholm'de karşılaşmıştım ve dikkatsizce ettiğim bir laf yüzünden gerçekten anamdan emdiğim sütü burnumdan getirmişti. Nasılsa ABD'nin Kuzey Vietnam'ı yoğun olarak ve sivil-asker ayrımı gözetmeksizin bombalamasının bir nevi ırkçılık olduğunu söylemiştim. Deutscher bana, bir devrimi ezmek için Avrupa'da farklı mı bombalarlar diye sordu. Ben de herhalde daha dikkatli davranacaklarını söyledim. O zaman bir güzel haşladı beni. Üstelik bu, ben kanıtlarımı sıralarken oluyordu. Daha sonra beni bir kenara çekti ve kanıtlarımın içinde tespit ettiği milliyetçi sapmaları tek tek ortaya çıkardı. O ölmüştü artık. Oysa delici zekâsıyla 1967 savaşını o çözümlemeliydi. Amman uçağına binerken kendimi biraz terk edilmiş hissettim.

Savaştan harap olmuş Ürdün başkentine vardığımızda, Kabbani'nin şiirinin hâlâ sıcak tartışmalara konu oluşu pek sürpriz sayılmazdı. Karşılaştığımız Filistinliler, bize eşlik eden subayların şaşkın bakışları arasında birkaç dize okuyorlardı.

Aynı şey Şam ve Beyrut'ta da yaşandı, bir farkla: Suriye'nin başkentinde Dışişleri Bakanlığından Muvaffak Ellaf bu şiirden bahsetti ve şairin arkadaşı olduğunu söyledi. Baas'ın en radikal kanadı iktidardaydı ve Suriye hükümetinin bakanları Kabbani'nin Mısır cephesini ne kadar güzel anlattığından dem vuruyordu.

Filistin tarihine ilişkin ilk dersimi Ürdün'deki kamplarda aldım. O yıl Vietnam'da çok büyük sayılara ulaşan savaş mağdurlarını görmüştüm gerçi, ama onlar kendi vatanlarında kendi doktorları ve halkı tarafından bakılıyordu, ayrıca oraya dünyanın her yanından tıbbi yardım ve her türlü destek akıyordu. Bu kamplarda da napalm yanıklarından kavrulmuş çocukları görüp fotoğraflarını çektim, ancak bu defa karşımda, Arap dünyası tarafından yüz üstü bırakılmış, devletsiz bir halk vardı.

Batı'da çok az sayıda politikacı durumu biliyor ya da önemsiyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda işlenmiş Soykırım suçu yüzünden nutku tutulmuş bu insanlar İsrail'in zulmüne gözlerini kapatıyorlardı.

Şam'daki Sivil Hastane'de kimyasal silahlara dair başka kanıtlar da gördüm. Birçok hasta napalm yanıkları içindeydi. Orada bize, kaybolan doktorları, İsrail'in cephede bir sıhhiye çadırında yakalayıp kurşuna dizdiği beş doktoru anlattılar. 17 yaşında olan ve Kuneitra'da çobanlık yapan Muhammed el-Mustafa'yla görüştüm; bana İsrail askerleri durdurduklarında sürü otlatmakta olduklarını, 12 yaşındaki kuzeninin korkup kaçmaya başladığını, İsrail askerleri tarafından arkadan vurulduğunu, kendisinin de bir mermiyle yaralandığını, yardım için yalvardığını ama onların kendisini orada bırakıp gittiğini, daha sonra iki küçük kardeşinin onu bulup kurtardıklarını anlattı. Hikâyelerin sonu gelmiyordu. Vietnam'da öfke duymuştum. Burada ise çaresizlik içinde çöktüm.

Suriye Başbakanı Dr. Yusuf Zuyeyn bile, o günlerde insanın duymak isteyeceği her şeyi söylediği halde, beni neşelen-

dirmeyi başaramadı. Zuyeyn bir tıp doktoruydu ve eğitimi sırasında İskoçya ve Galler bölgesindeki hastanelerde çalışmıştı. Karşılaştığımız gün bana Suriye'nin yakında Ortadoğu'nun Kübası olacağını, Suudi monarşisinin günlerinin sayılı olduğunu, Baas devriminin kapitalizm tümden yok olana kadar ilerlemesini sürdüreceğini anlattı. "Sizi temin ederim. Endişe etmenize gerek yok. Arap halkı Yemen'e göçüp oralarda çadırda yaşamayacak. İşgale direneceğiz ve sonunda zafer bizim olacak. İşgalcilere karşı Çinlilerin Japonlara karşı mücadelesinden öğrendiğimiz şekilde bir halk savaşı vereceğiz. Silahsa mesele, biz onlarla ya da onların Washington ve Londra'daki destek güçleriyle baş edemeyiz. Bu savaş ancak halkla kazanılabilir, daha pahalı silahlarla değil. Bizimki uzun süreli bir mücadele olacak...." Ancak birkaç ay sonra Suriye hükümetindeki "ultra radikaller", pek de uzun süreli olmayan bir mücadelenin ardından, Eflâk'ın otoritesini desteğine almış ılımlılar tarafından alaşağı edildiler.

Beyrut'ta Filistinli entelektüellerle ilk görüşmelerimi yaptım ve Velid Halidi'nin eski evinin bahçesinde onlardan tarih hakkında çok şey öğrendim. Birçoğu hâlâ şok içindeydi; yenilgi onları şaşkına çevirmişti ve geleceğe ilişkin görüşlerini dile getirmekten acizdiler. Restoran ve kafelerde başka insanlarla da karşılaştım. Onlar çok daha kararlıydılar. Kendi savaşlarını vermekten, sultanlara ve albaylara bağlı olmamaktan, başka örneklerden dersler çıkarmaktan söz ediyorlardı. Ve sonra hep aynı soru: "Kabbani'nin son şiirini duydun mu?"

Londra'ya döndüğümde Isaac Deutscher'in dul eşi Tamara'ya başsağlığı ziyaretine gittim ve ondan, ölümünden birkaç hafta önce Deutcher'in *New Left Review*'dan Peter Wollen'la Altı Gün Savaşı üzerine uzun bir mülakat yaptığını öğrendim. Karı-koca Deutscher'ler, Soykırım döneminde ailelerinden çok sayıda insanı kaybetmişler, ama bu onları Siyonist yapmamıştı. Deutscher duygunun aklın önüne geçmesine pek izin

vermezdi. Buna rağmen, göçmenlerin yarattığı bir devlet değilse bile, bir göçmen-devlet olarak İsrail'e sempati duyması gayet doğaldı. O yüzden mülakattan çok şey beklemiyordum. Oysa yanılmışım. Deutscher, İsraillilerden Ortadoğu'nun "Prusyalıları" olarak söz ediyor ve son derece sert ama yerinde bir uyarıda bulunuyordu:

> Almanlar kendi deneyimlerini acı bir deyişle özetlemişti: "*Man kann sich totseigen!* -Kazandığın zaferle mezarını kazabilirsin." İsraillilerin yaptığı tam da budur. İşgal edilmiş topraklarda ve İsrail'de artık bir buçuk milyon Arap var, yani toplam nüfusun yüzde 40'ından fazla. İsrail, işgal ettiği toprakları "güvenli biçimde" elinde tutmak için bu Arap halkı ülkeden çıkaracak mı? Bu, eskisinden daha büyük ve daha tehlikeli, yeni bir mülteci sorunu çıkaracaktır... Evet, bu zafer İsrail açısından yenilgiden de beter. İsrail'e daha yüksek düzeyde güvenlik sağlamak şöyle dursun, tam tersine, İsrail'i çok daha fazla güvensiz kılacak.[28]

Isaac Deutscher'in öngördüğü gibi, 1967'deki İsrail zaferi hiçbir şeyi çözmedi. Filistinliler kaybolmuş bir halk olmayı reddettiler. Yeni bir kuşak, 20. yüzyılın ilk yıllarında başlayan kurtuluş savaşları dizisinin sonuncusu olarak, ulusların kendi kaderini tayini için yeni bir mücadele başlattı. İsrail günümüz dünyasında geriye kalan, 19.-20. yüzyıl modeli üzerine kurulmuş, tek sömürgeci güçtür. Bu, İsrail entelektüellerinin küçük ve yürekli bir azınlığı tarafından kabul edilmeye başladı. Hebrew Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olan Baruch Kimmerling, yakın tarihlerde Emile Zola anısına bir derleme hazırla-

28) Otuz dört yıl sonra Deutscher'in mülakatını (*New Left Review* I, 44, Temmuz-Ağustos, 1967) tekrar okuduğumda onun görüşünün açıklığı ve cesaretine bir kez daha hayran kaldım. Bu nedenle, yeni bir okur kitlesi bulacağı umuduyla, makalenin tamamını kitabın sonuna ekliyorum. Bkz. s. 421-446.

dı. Kimmerling'in "Suçluyorum" makalesi 1 Şubat 2002 tarihinde haftalık *Kol Ha'Ir* dergisinde yayımlandı. Makale, Batı medyasında hiçbir zaman görülmeyen türden, İsrail askeri liderlerini yerin dibine batıran bir suçlama yazısıydı:

> Ariel Şaron'u, yalnızca karşılıklı kan dökülmesini arttırdığı için değil, bölgesel bir savaşı ve "İsrail Toprağı"nda yaşayan Araplara karşı kısmi ya da neredeyse tam bir etnik temizlik harekâtını ateşlediği için de suçluyorum. Hükümetteki tek tek bütün İşçi Partisi vekillerini, İsrail için aşırı sağcı, faşist "vizyon"un yürürlüğe konmasında işbirliği yaptıkları için suçluyorum. Filistin liderliğini ve özellikle Yaser Arafat'ı, Şaron'un planlarına alet olacak kadar dargörüşlü oldukları için suçluyorum. İkinci bir *nakba* olursa, bu lider kadrosu da nedenler arasında sayılacak. Ulusal liderlerin kamçıladığı askeri liderleri, askerlik mesleğinin gerekleri kılıfı altında, kamuoyunu Filistinlilere karşı kışkırttıkları için suçluyorum. İsrail'de hiçbir zaman bu kadar çok üniformalı general, eski general, bazen "akademisyen" kılığına bürünen eski askeri istihbarat elemanları, halkın beyninin yıkanmasında rol almadılar. 2002 kargaşasını soruşturmak üzere yasal araştırma komitesi kurulduğu zaman, sivil suçlularla birlikte onlar da soruşturulmak zorunda.
>
> Son dönem filozoflarından Yeshayahu Leibovitz haklıydı; işgal bütün iyi şeyleri yıktı ve İsrail toplumunun üzerine inşa edileceği ahlâki altyapıyı tahrip etti. Gelin, aptallar geçidine son verelim ve yeni bir toplum kuralım, militarizmi, baskıyı ve öteki insanların istismarını kaldıralım, yoksa daha kötüsü olacak... Ve kendimi de, bütün bunları bildiğim halde, çok az sesimi çıkardığım ve sessiz kaldığım için suçluyorum...

Filistin hikâyesi daha bitmedi.

13
APTALLARIN ANTİ-EMPERYALİZMİ

Kazananı olmayan 1973 Savaşı sonrasında belirsizlik hali dört yıl sürdü. Beyaz Saray'daki yeni Demokrat Başkan Jimmy Carter'ın, Filistin konusunda bir anlaşmaya varması için Ortadoğu'daki taraflara baskı uygulanmasından yana olduğu bildiriliyordu. Carter daha bir hamle yapmadan, Mısır rejimi tek taraflı olarak İsrail'le ayrı bir barış yapma kararma vardığını açıklayarak dünyayı şaşırttı: Kasım 1977'de, Mısır Devlet Başkanı Sedat Kudüs'e uçtu, basın önünde İsrail Başbakanı Menahem Begin'i kucakladı ve birlikte bir barış anlaşması imzaladılar. İsrail, Mısır'a ait işgal ettiği toprakları boşalttı, iki ülke karşılıklı büyükelçi atadılar ve görünüşe bakılırsa, bir an için bile olsa, bu gösteri kalan sorunların da aynı kolaylıkla çözül-

mesine yetecekti. Mısır radyo ve televizyonunda aktarılan yalan haberlerin haddi hesabı yoktu. İsrail ise o zaman ve sonra açıkça, işgal altındaki topraklarda Yahudi yerleşim yerleri kurma politikasını ne durdurma ne de askıya alma niyetinde olduğunu ilan etmişti.

Sedat'ın diplomatik atağının ikili amacı vardı. *İnfitah* (açık kapı) adı verilen süreç, Nasırcı geçmişin temel politikalarından resmi bir kopuşa işaret ediyordu. Dış politikada ise tarafsızlığın sonu, askeri bağımlılık ve Batı âlemine yeniden dahil olmak demekti bu.

Ülkenin toplumsal coğrafyası üzerinde *infitah*'ın sonuçları da şaşırtıcı oldu. Muazzam bir kamu sektörü Mısır nüfusunun çoğunluğuna yiyecek, konut, sağlık ve eğitim hizmetleri bakımından belli bir koruma sağlamıştı. Yeterli olmayabilirdi bu tablo, ama Sedat döneminde yaşanacak olandan daha iyiydi. Nasır dönemi boyunca gelir dağılımındaki farklar görece düşük kalmıştı. Rüşvet ve siyasal baskı hiç hoş karşılanmıyordu. Eski rejimden kopuşun ana nedeni de buydu.

Sedat, siyasal yapıları liberalize etmeksizin, ülkeyi özelleştirmeye karar verdi. Başka bir deyişle, meta her türlü eleştirinin dışındaydı. Mısır solu kendi köşesinde homurdansa bile protesto edemeyecek kadar zayıf ve moralsizdi. Seküler liberaller, peşi sıra demokrasinin geleceği inancıyla, yeni yönelimi destekleme kararı aldılar. Böyle bir gelişme yaşanmadı elbette. Özelleştirmeler ve yabancı sermayeye açılmalar şiddetli bir sınıf kutuplaşmasına neden olurken, bu bölünme Nasır sonrası devletin siyasal yapılarına hiç yansımadı. Kendisinden önceki rejimde olduğu gibi, politika sıkı bir kontrole tabi tutulurken, Arap Sosyalist Birliği içindeki fraksiyonlar iyice belirgindi ve nüfusun farklı sosyal tabakalarına denk düşüyorlardı. Şimdi bu bile kalmamıştı. Muhalefet yapmanın tek yolu gizlilikti.

Yeraltı faaliyetlerinde birikmiş bir deneyimi olan örgüt, Müslüman Kardeşler ve onun daha radikal türevleriydi. Bun-

lar orduya sızmışlar ve artık rejime düşmanlıklarını göstermek için çarpıcı ve açık eylemleri hayata geçirmeye karar vermişlerdi. 6 Kasım 1981'de, *infitah*'tan dört yıl sonra, Mısır Devlet Başkanı bir geçit töreninde önünden geçmekte olan askerleri selamlarken, dört asker silahlarını VIP podyumuna doğrulttu ve makineli tüfekleriyle yaylım ateşine başladı. Sedat öldürüldü. Çevresindeki birçok kişi yaralandı. Seçkinler yas tutarken, halk ilgisiz kaldı. Nasır'ın cenazesiyle Sedat'ın cenazesi arasındaki farkı anlatmaya bile gerek yok.

Suikastçılar yakalandı, yargılandı ve idam edildi. O tarihten itibaren geçit törenlerinde dolu silah taşınması yasaklandı. Ama İslamcı faaliyetlerin hızla canlanmasını getiren iç ve dış koşullar olduğu gibi, hiç değişmeden kaldı. Sedat'ın yerine Mübarek geçerken, o da lime lime olmuş diktatörlüğünü korumak için aşırı dincilere toplumsal ve kültürel alanda tavizler vermekte gecikmedi. Bu yaklaşım aşırı dincileri güçlendirdi ve toplumsal desteklerini genişletti. Ancak siyasal-dinsel coşkunun yeniden patlaması için esin kaynağı olan bu olay Arap dünyasının dışını da karıştırdı. Dışarıda ve içerideki dalkavuklarının övgüleriyle gözleri kamaşmış, kendine aşırı güvenen zavallı bir monarkın, halktan ne kadar koptuğundan habersiz, Cecil B. De Mille'i taklit etmeye karar verdiği 1971 yılında sembolik cephe hatları çizilmişti. Monark, Büyük Sirus ve "İran Krallığı"nın 2,500. yıldönümü onuruna bir doğum günü partisi istemişti. Bu olaydaki başka her şey gibi tarih de kuşkuluydu. Bu abartılı gösteri önerisinin nedeni belliydi: Şah'ın kendisi hakkındaki gözde tanımı olan "Aryanların Işığı"nın soykütüksel belirsizliğini azaltmak. Parti için tarihi bir mekân -antik Pers başkenti Persepolis- seçilmişti.

Konukların çoğu dünyanın önde gelen şahsiyetleriydi: Etyopya ve Japonya'dan İmparatorlar Haile Selasiye ve Hirohito, onların altında Benelüks ülkeleri ve İskandinavya'dan krallar, sonra Fas, Ürdün ve Nepal kralları, Britanya tacının varisi

Charles Windsor ve her renk ve her düzeyden politikacılar. Bunlardan başka avukat Spiro Agnew (o zamanlar Başkan Yardımcısı görevini yürütüyordu), Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Podgorni ve Çin Politbürosu'ndan üst düzey temsilciler de hazırdı. Avrupalı politikacılar arasında bir tek Fransız lideri Pompidou ayrı oturmaya karar vermişti. Kendi başkentinde Mayıs 1968'de barikatları yaşamış olduğundan, belki de küresel muarızlarına göre geleceği daha iyi görmüştü. Huzurda yine ABD ve Avrupa'dan sayısız akademi ve ekran yıldızları da boy göstermişti; onların arasında cüretli makalesi "İki Özgürlük Anlayışı" yakınlarda Tahran'da yayınlanmış ve saraydan büyük övgüler almış olan seçkin Britanyalı siyaset felsefecisi Sir Isaiah Berlin de vardı. Bu büyük şahsiyet, günün anısına Tahran'da bir konferans vermişti. Ama aldığı ücret açıklanmadı.

Medyada çıkan haberlere göre, oradaki herkes iyi vakit geçiriyordu. Paris'ten uçakla yiyecekler ve 25 bin şişe şarap getirtilmişti. Yöreye ait tek şey Hazar Denizi'nden payına düşen İran havyarıydı. Fatura önemsizdi, 300 milyon dolar; herhalde bunun içinde, oradaki devlet-dışı şahsiyetlerin "harcamalar"ı da vardı. Bu para bir Üçüncü Dünya ülkesinin bütün nüfusunu birkaç ay beslemeye yeterdi.

Gösteri neredeyse tam bir kitsch'ti. Işık dalgaları, başında tavus kuşu tacıyla Sirus'un anıt mezarı önünde ayakta duran Kraliçe üzerinde gezinirken, konuklar esniyordu. Sonra Şah, öne çıkıp sayısız provası yapılmış cümleyi söyledi:

"Rahat uyu, Sirus, biz varız."[29]

---

29) *The Mantle of the Prophet* (Peygamber'in Hırkası, Londra 1986). İran'da bir İslamcı-aydın kesimin ortaya çıkışına ilişkin sağlam ve yankı uyandıran bir kitaptır. Roy Mattahedeh kitabında Şarkiyatçı tepkiyle İrancı cevabı karşılaştırır: "Dönemin bir fıkrası şöyle: İran'lı bir memur gazetede okuduğu Şah'ın sözlerinden o kadar etkilenir ki, sevincini karısıyla paylaşmak üzere eve erken döner, döner ama karısıyla komşusu Cyrus'u sarmaş dolaş uyurken bulur. Gördükleri karşısında öyle etkilenir ki, ellerini kaldırır ve 'Rahat uyu, Sirus, biz varız,' der."

Amerikan kampüslerindeki tekdüze dünyalarına döndükten sonra yerinde duramayan Şarkiyatçılar, Şah'ın ağzından bu sihirli sözcükler dökülür dökülmez ani bir çöl esintisi çıktığını bildiriyorlardı, ama kıpırdanmaya başlayan öteki esintileri görmemişlerdi. Şah, Batı ve Doğu'nun liderleri tarafından övgülere boğulurken, İran dışında pek bilinmeyen bir İranlı dini lider, geleceğin habercisi olan bir uyarıda bulunuyordu. Humeyni, sürgünde bulunduğu Irak'tan alarm çanları çalmaktaydı:

> İran halkı İslam'a ihanet eden bir hainin yönetimini ve İsrail'e petrol veren Müslümanların çıkarlarını kutlamak zorunda mıydı? İran krallarının suçları tarih sayfalarına düşülmüş kara lekelerdir... "İyi" diye ün salmış olanlar bile kötü ve haindi. İslam, monarşi kavramına temelden karşıdır.
>
> İnsanlar İran'ın her tarafından sürekli bize gelip İslam'ın gerekli gördüğü fitre ve zekâtlarını hamam inşası için kullanma izni istiyorlar, çünkü yıkanacak hamamları yok. Nerede o parlak vaatler? Ne oldu o İran'ın dünyanın gelişmiş ülkeleriyle aynı düzeye çıkarıldığı, halkın refah içinde ve mutlu olduğu yolundaki iddialara? Eğer bu son aşırılıklar sürerse, başımıza daha kötüsü gelecek...

Humeyni'yi hem tanıyan hem de ondan korkan İran'da ise, üslûptaki sertlik dikkat çekmişti. Ayetullah Humeyni 1963 yılında, kendi kalesi olan Kum kentinden, mollalara ve onların medreselerdeki yoksul öğrencilerine "parazitler" diyerek öfke kusuyor, zevk ve sefaya dalmış hükümdarını yanlış dostlar edinmekten uzak durması ve politikalarını değiştirmesi konusunda uyarıyordu:

> Sana bazı tavsiyelerde bulunayım, sayın Şah! Sevgili Şah, sana çekilmeni tavsiye ediyorum... Bir gün bir yabancı efendi senin çekilmen gerektiğine karar verdiğinde hal-

> km şükür duaları etmesini istemem. Babanın akıbetine uğramanı istemem... İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği, Britanya ve Amerika İran'ı istila ederek topraklarımızın üstüne kondular. Halkın malı mülkü elinden alındı, onurları ayaklar altında çiğnendi. Ama Allah biliyor, herkes mutluydu, çünkü Pehlevi [Şah'ın babası] gitmişti!... Eğer bir gün bir fırtına patlar ve taşlar yerinden oynarsa, etrafındaki insanların hiçbirinin yanına bile yaklaşmayacağını bilmiyor musun?

Bu tavsiye kulak arkası edildi ve bunu bir reform inancıyla söyleyen din adamı ülkesinden sürgüne yollandı. Humeyni'nin, sürgünde bulunduğu Irak'ta ve sonra da Fransa'da doldurduğu cızırtılı kasetler bütün ülkede evden eve dolaşmaya başladı. Zaman zaman Cuma namazlarının ardından camilerde dinleniyordu.

1977 yılının sonunda İran, her geçen hafta büyüyen devrim-öncesi bir ruh haline girmişti. Şubat 1979'da İran'da bir devrim patlak verdi ve paradoksal bir şekilde de sönüverdi. Zalim ve kokuşmuş bir Batı hayranına karşı yürütülen kitlesel mücadele monarşinin yıkılmasıyla sonlandı. İran ordusu en kritik anda halka ateş açmayı reddetti. Böylesi bir ayaklanmaya karşı kurulmuş özel taburlar bölündü. İran Şahı, İran tarihindeki en kısa ömürlü hanedanlığın sonunu ilan ederek, sürgüne kaçtı. Hapishaneler boşaltıldı. İşkenceye uğramış, eli ayağı tutmayan siyasal tutuklular, sonunda kazandıklarına güçlükle inanıyorlardı.

Hapishaneler içinde ve dışında Şah'ın gitmesi iki yıldır zaten bekleniyordu, sadece bir zaman meselesiydi; ama devrimlerde zaman temel bir önem taşır. Zaman her şeyi belirleyebilir. Tutuklular serbest bırakılmayı her an bekliyorlardı.

Caddelerde muzaffer kalabalıklar neşe içinde zaferi kutluyordu. Her yerde zafer sarhoşluğu hâkimdi. Tarihte bunun gi-

bi sahneler görülmüştü. 1789 yılında Bastille'in dışındaki Parisli kalabalıklar. 1917 yılında Finlandiya İstasyonu'nda en radikal liderlerinin trenden inmesini bekleyen Petrograd işçileri. Çar'ın birlikleri ateş açmayı reddetmiş ve halktan giderek daha çok sayıda insan Bolşevik saflara katılmıştı. 1949 Ekim ayı ve Pekin, heyecanlı ve coşkulu Mao Zedung ve ordularının şehre girmesini, Çin Devrimi'nin zaferini ilan etmesini bekliyordu. Havana 1959: Diktatör ve mafya dostları ülkeden kaçmış, gerilla ordusu zafer şarkılarıyla şehre girmişti. Nisan 1975, Saygon: Vietnamlı komünistler geliyor, Amerikan bayrakları indiriliyor ve ABD helikopterleri büyükelçilikten personelini boşaltıyor.

1979 yılındaki Tahran da farklı değildi. Benzer görüntüler çoğu kişiyi, özellikle de İran'daki ve İran dışındaki solcuları ve liberalleri aldattı: Bütün Batı Avrupa'da (ve özellikle Batı Almanya'da) 1960'lı yılların başından beri İranlı siyasal tutuklularla dayanışma kampanyaları yürütülüyordu. Şah ne zaman ülke dışına çıksa, karşısına göstericiler dikiliyordu. Doğal olarak Tahran'dan gelen haberler büyük bir heyecanla karşılanmaktaydı.

Doğru, bu devrimin ikonu, yaşadığı bir Paris banliyösünden evinin yolunu tutmuş olan sakallı bir din adamıydı ama kuşkusuz o da çok sürmezdi. O, tarihin çöp kutusuna atılacak olan bir Girondin, bir Papaz Gapon, bir Kerenski'ydi. Ulema takımının yerini işçiler ve yurttaşlar konseyleri, Ulusal Cephe içinde seküler liberallerle solcuların ittifakı, Ordu içindeki radikal subaylar ya da başka bir şey alacaktı. Humeyni hariç herkes olabilirdi bu.

İran solu için, devrimci zaferi getiren muazzam kitlesel hareketlere katılmış bu halkın "Allahü Ekber" ya da "Yaşasın Humeyni" nidaları atarken ya da İslam Cumhuriyeti kurmaktan bahseden sarıklı mollaları alkışlarken ciddi olabileceğini düşünmek imkânsızdı. Batı Avrupalı solcularından bu tarihi

olaylara katılmak için gelen olmazsa olmaz salakların coşku ve heyecandan akılları başlarından giderken, dayanışmalarını göstermek için aynı sloganları onlar da atmaya başladılar. Çünkü gördüklerine inanmıyor, İranlı kitlelerin de oportunist olduğunu varsayıyorlardı. Bu din dedikleri şey, içi boş bir balondan başka bir şey değildi. Yeni ve daha güçlü bir esintide patlayacaktı. Din dedikleri bir yanlış bilinç biçimiydi ve kısa sürede büyük dozda bir sınıf mücadelesiyle düzeltilebilirdi. Humeyni'nin siyasal programı tutarsızdı. Önemli olan, onun eylemleriydi. Kuşkusuz öyle değildi ama öyle olmasını o kadar çok kişi istemişti ki!

Üç ay içinde yeni rejimin hatları belirginleşmeye başladı: Ortaya çıkan tablo, İslamcı Jakobenizmin haşin ve uzlaşmaz çehresiydi. 17. yüzyıl İngilteresinde Protestan fundamentalizminin zaferinden beri tarihte böyle bir şey görülmemişti. Zaman dilimindeki farklılık önemliydi. Bu Tarih'e karşı, Aydınlanma'ya karşı, "Avromani"ye karşı, "Batılılaşma"ya karşı ve "İlerleme"ye karşı bir ayaklanmaydı. Bu, post-modernizm henüz moda olmadan gerçekleşen bir postmodern devrimdi. Bu ilişkiyi ilk fark edenler arasında olan Foucault, İslam Devrimi'nin en önde gelen Avrupalı savunucusu haline geldi. Peki, bu noktaya nasıl varılmıştı?

Tacını kaybeden Şah'ın babası ulemayı baskıyla yok etmeye kalkışmıştı: Onlardan gelecek her türlü muhalefete halkın gözü önünde kırbaçlanma cezası veriliyordu. Oğul daha dikkatliydi ve belli bir başarıyla onları bağış ve yardımlarla satın almayı denedi. Asıl mesele ulema değil, kasabalarda ve kırsal kesimde halkın büyük çoğunluğunun içinde bulunduğu koşullardı. İran sosyetesinin kabul salonlarında din, hiçbir ayrıcalığı olmayan, gereksiz bir fazlalık olabilirdi ama hizmetçilerin yaşadığı bölümde sahneye hâkimdi. Şii ortodoksisi bu kaçış yolunu destekliyordu.

Çağın İmamı'nın (bir Şii Mesih'in) gelişi, köylülerin baskı ve adaletsizlikten kırıldığı kırsal kesimde heyecanla bekleniyordu. Nefeslerinin tükenmesinden sorumlu bir devlete güvenleri yoktu. Ama devrim neredeyse tamamen kentli bir olguydu. Aslında, son güne kadar Şah sokağa karşı belli bir köylü desteğini seferber edebilirdi. Bunun bir nedeni, bazı köylülere toprak dağıtılmasını ve kalanların da yarı-proleterler olarak kentlere göçmesini sağlayan, 1960'lardaki toprak reformuydu. Köklerinden koparılan kesim 1970'lerdeki endüstrileşmeye emek gücü oluşturdu ama bunların çoğu fabrikalar tarafından emilemedi ve gelecekleri belirsiz bir marjinal tabaka oluşturdular. Kasabalarda İslam devriminin öncüsü haline gelenler, işte bu mülksüz eski köylülerdi.

Yerel cami ve vakıflar, gündelik meşgalelerinin dışındaki dünyayla tek bağlantılarıydı. Ölümden sonra iyi bir hayat bahşetmesi için gökteki Tanrı'ya ve yerdeki müminlerine bakıyorlardı. Zorunlu olarak dinin bütün gereklerini yerine getirmiyorlardı. Haftalık mesainin ardından yorgun argın uzanıp bir şişe *arak*'la gevşiyor, sonra evlerine giderken bir mollayla karşılaşma ihtimaline karşı ağızlarını dikkatlice çalkalıyorlardı. Sünni muarızının aksine Şiilik zinayı cezalandırmakta çok acımasızdı, ama bir gecelik evlilikler kurumlaştırılarak ceza hafifletildi: Bir genelev ya da otel yolunda erkekler, "geçici evliliği" onaylanan özel dinsel belgeler satın alabilirlerdi.

1975-1976'daki İran ekonomik krizi, Şah'ın çok yaygarası yapılan "reformları"nın başarısız kaldığı anlamına geliyordu. Parazit bir devlet petrol gelirinin çoğunu yutmaktaydı. Silahlanmaya harcanan para, 1 milyon insanın işsiz olduğu ve enflasyonun yüzde 30 seviyesine çıktığı bir zamanda özellikle yüksekti. Pazar esnafı banka kredilerinin kısıtlanması ve ithalat kontrollerinin gevşemesi yüzünden mağdur olmuştu. Esnaf, rejimi devirmek için din adamlarını bağışlarıyla destekleme kararı aldı.

Ulemanın toplumsal adalet, yolsuzluğa son verme ve ülkenin kültürel olarak temizlenmesi vaatleri kentli yoksullara cazip geliyordu. Ulema, kendilerinin tek alternatif olduğunda ısrar etmekteydi. Onlara göre, hem milliyetçiler hem de komünistler başarısızlığa uğramıştı. Mısır ve Kamboçya bunun başta gelen örnekleriydi. Tek alternatif olarak İslam kalmıştı. Eğer halk bu projeyi desteklerse, ülkeleri yine yükselişe geçebilirdi. Komünizm o tarihte resmi olarak çökmediğinden, İslamcılar utanmadan onun dağarcığından bazı şeyleri çalmışlardı. "Sınıfsız toplum" ifadesi dini hareketin en radikal kanatları tarafından sıklıkla kullanılıyordu. Sınıfsız toplumun en ateşli savunucuları -İslam dünyasında eşi olmayan bir gelişme- Mücahitler'di. Hapishanelerde onlar, "temiz olmayan" solcularla oturup yemeyi reddeden mollalar ve öteki dinci mahkûmlara tavır aldılar. Bir yerde Mücahitler Marksizme o kadar yaklaştılar ki, hapishanelerin hem içinde hem de dışında İslam'ı reddedip kendilerinin devrimci Marksist olduğunu ilan ettiler. Bu grup, Peykar, İran solunun üçüncü en büyük grubuydu.

Pazar esnafının desteği, işsizlerin ve çalışan kesimin mücadeleye katılması ve Şiiliğin kurtuluşçu ideolojisi bir araya gelince, İran toplumunda muktedir ve karşı konulamaz bir güç ortaya çıkmıştı. Şubat 1979'da mollaların zamanı gelmişti. Bu defa Şah'ın bir daha dönemeyeceğini biliyorlardı. Ulema bir buçuk yılını, Devrim Muhafızları da dahil, gerici mekanizmalarını kurmaya ayırdı ve fabrikaları, devlet dairelerini, okulları ve orduyu her türlü soldan arındırmaya başladı. Bunlar olurken, Tudeh hâlâ geleceği göremiyor, "aşırı sol"un ezilişini alkışlıyordu.

Sol'un ve seküler-liberal-milliyetçilerin kazandığı 1951 yılında ise durum farklıydı. O zaman Musaddık başbakan olmuştu, Şah yurtdışına kaçmış, ama hükümet, CIA ve Britanya istihbaratının tezgâhladığı karşı-darbeye karşı Musaddık rejimini desteklemek üzere halkı seferber etmekte başarısızlığa uğra-

mıştı. Batı, tepeden inme yöneticiyi geri getirmiş ve İran'ın kendi ayakları üzerine dikilmesini sağlayabilecek bir şansı da ortadan kaldırmıştı. 1953'te, son Kajar kralının soyundan gelen eski aristokrat, sonunda gücünü denemeye karar verdi. Musaddık'm muhafızları sonuna kadar direndiler. Yaşlı adam da direnmek istiyordu ama ordu içindeki Tudeh hücrelerinin -büyük bir gizli güç- ortaya çıkıp onu savunacağını umuyordu. Bu gücün müdahalesi kazanmaya yetmeyecek kadar yarı gönüllüydü. Bazı parti liderleri Musaddık yollarından çekilirse, iktidarı alabileceklerini düşünseler de, bu hem sekter hem de aptalca bir yaklaşımdı. Şah geri dönünce ordu içindeki Tudeh örgütü acımasızca yok edildi. Parti bu darbeyi atlatıp asla eski sağlığına kavuşamadı.

CIA, Batı yanlısı bazı mollaların ayaktakımını satın almasına yardımcı olmak için 5 milyon dolar harcadı. Onun suçu da Nasır'ınkiyle aynıydı: İran petrolünü millileştirerek Britanya hükümetini çok sinirlendirmişti. Musaddık, ABD'nin Londra'yı kendi ülkelerine karışmaması yönünde uyaracağını düşünüyordu; Truman ve Acheson bir süre için iki tarafa da rahat durmalarını tavsiye ederek tarafsızlık görüntüsü sergilemişti. Macmillan anı defterine şunları yazıyordu: "Acheson, Britanya ve İran'a sakin olmaları çağrısı yapıyor. Sanki biz 1911'de Sir Edward Grey'den ders alan iki Balkan ülkesiyiz!"

Henüz değildi ama pek yakında öyle olacaktı. Bu kez Londra, Washington'ın Soğuk Savaş korkularına oynamış ve kazanmıştı. İran komünistlerinin kararlı biçimde Musaddık rejimini destekledikleri ve gelecekte bir komünist zaferin önünün alınamayacağı vurgulanmıştı. Bunun üzerine yaşlı adam görevinden alınıp ev hapsine tabi tutuldu. Seküler-milliyetçi alternatifin ortadan kalkmasıyla Şah, Washington'ın bölgedeki çıkarlarını sadakatle gözettiği sürece, ülkeyi gönlünün dilediği gibi yönetme özgürlüğüne kavuşmuş oldu. O da kendinden istenen şeyi yaptı. Şah'ın asıl hedefi İranlı komünistler ve on-

ların destekçileriydi. Kitlesel tutuklamalar ve işkence, rejimin bir özelliği haline geldi. Binlerce İranlı öğrenci ve entelektüel yurtdışına kaçtı. Sonra, 1960'larda Şah'ın "beyaz devrim"i geldi; toprak reformu yapılıp kadınlara oy hakkı tanındı. Humeyni bu önlemlerin ikisine de karşı çıktı. 1963'teki ayaklanmaların arkasında o olduğu için de ülkeden çıkartıldı; kelimenin tam anlamıyla: Irak sınırına getirildi ve öbür tarafa ittirildi. Bu, ülkeden zorla atılmasını iyi kullanan bir sürgündü.

1979 devriminin birçok entelektüel, liberal ve solcu öğrenci ile bizatihi dinsel hareketin bir kesiminde yükselttiği umutlar kısa sürede söndü. Yeni rejim iktidara geldi çünkü halk toplumsal, siyasal ve ekonomik durumdan bezmişti. Ama radikalizmin ulemayı devre dışı bırakacağı yönündeki umutlar boşa çıkarken, Sol bir ulema diktatörlüğünün ne anlama geleceğine ilişkin tek bir uyarı yapmamasının bedelini ağır ödedi. "Devrim öldü, yaşasın devrim" diyen öteki gruplar ulemaya karşı halkı seferber ettiler. Bu gruplardan sadece biri, görece özgür tek seçim olan anayasayı hazırlayacak Uzmanlar Meclisi seçimlerinde Tahran'da 150 bin oy almıştı. Bu grupların sorunu, mollalar rejiminin doğasını anlamamaktan çok, devlet, toplum ve parti düzeyinde demokrasinin önemini anlayamamalarıydı.

Tudeh Partisi'nin komünistleri ile Ulusal Cephe'nin seküler liberalleri kitle hareketleri içinde fiilen yoktular. Oysa bu, bazı aşırı sol grupların umduğu gibi, bir avantaj değil, bir sorundu. Sonuç olarak, mollalar hareketin tek örgütlü gücüydü. Hâkim olan onların ideolojileriydi. Zaferleri de demokratik haklar için, ulusal ve dinsel azınlıklara uygulanan baskılara karşı ve kadın hakları doğrultusunda mücadele yürüttüklerini hayal etmiş herkesin kaderini tayin etti. Merkezi Pehlevi devletinin çöküşü Kırgızistan, Kürdistan, Belücistan ve Azerbaycan'da ortaya çıkan otonomcu beklentileri ve özyönetim hareketlerini canlandırdı. Dinciler onlara karşı eski rejimin birlikçi tutkularını geride bırakan bir şiddetle kavgaya tutuştular.

Devrimin ilk belirsizlik günlerinde demokrasinin biraz yeşerdiği görülürken, her yerde bildiriler, kitaplar, gazeteler, halk toplantıları, tartışmalar ve komitelere rastlanıyordu. Bütün bunların varlığı, sözle değilse bile, İslam Cumhuriyeti'nin dinsel vizyonuna ve din adamlarının "ilahi yönetme hakkı"na bir tehdit oluşturuyordu. Onlar bu tehdidi ilelebet ortadan kaldırmaya kararlıydılar ve bu işte kendilerine seküler çevrenin eleştiri içermeyen açıklamaları yardımcı oldu.

Şubat 1979 sonrasında Tudeh Partisi'nin oportunist müdahaleleri, en hafif deyimle etkisizdi. Ulemayla bir halk cephesi yaratmaya kalkışarak kendilerini rezil ettiler. Mart ayında Humeyni bir bildiri yayımlayarak kadınların yüzlerini örtmelerini buyurdu. Yirmi dört saat içinde 20 bin kadın sokağa çıktı ve bu karara karşı bir gösteri düzenledi. Tudeh Partisi ise sokaklarda Humeyni'ye karşı yürüyüş yapan "burjuva kadınlar"ı mahkûm etti; Tudehliler, Ulusal Cephe içindeki eski liberal müttefiklerini basın özgürlüğünü savundukları için haşlarlarken, din adamlarına direndikleri için de Kürtleri ve Türkmenleri sert biçimde eleştirdiler. "Kokulu" kadınları aşırı sol gruplar da savunamamışlardı.

Çok geçmeden her şey yıkılacaktı. 1981'de, radikal sol ve Mücahitler tutuklandı. Hapishaneler, Şah döneminden bile daha fazla dolup taşmaya başladı. Mücadaleleriyle dalga geçtikleri kadınlar, devrimci sol, Kürtler ve Türkmenler gibi Tudeh liderleri ve üyeleri de tutuklandılar. Bunun hemen arkasından sistematik işkence ve bedeni cezalar başladı. İran'da 1920'li yılların başından 1960'lı yılların sonuna kadar yasaklanmış olan bedeni cezalar Şah döneminde geri gelmişti. Şah'ın gizli polisi Savak, bütün dünyada bu konuda ün kazanmış ve her yıl adı Uluslararası Af Örgütü raporlarında insan hakları ve onurunu çiğneyen örgütlerin başında sayılmıştı. Hem ulema hem de komünistler bu rejimin elinden çok çekmişler, sıklıkla da aynı hücreleri paylaşmışlardı. Şimdi mollalar "düşmanlarına" karşı tamı tamına aynı yöntemleri kullanıyordu.

Şah bazen muhaliflerini para ya da sürgünle satın alırdı. Mollalar ise onları kamuoyu önünde aşağılamak istiyordu. Bu amaçla gösteri-duruşmalar örgütlediler. Tutuklulara televizyonda pişmanlıklarını dile getirmeyi kabul edene kadar işkence yaptılar. İran tarihinin en hazin anlarından biri, eski Tudeh liderlerinin, sayısız mücadele içinden geçmiş emektar savaşçıların, televizyonda Satanik geçmişlerini inkâr ettikleri, İslam'a ve Şii muhafızlarına bağlılıklarını ilan ettikleri görüntüleridir. Dini liderlere geçmişte "gericiler", "gözü dönmüş küçük burjuvalar", "toprak sahibi sınıfın temsilcileri" dedikleri için özür dilediler ve kendi yazdıkları kitapları mahkûm ettiler.[30] İşkence kurbanlarını eylemlerinden ötürü suçlamak mümkün değildir gerçi, ama ben çoğu kez merak ederim, kendilerini böylesine abartılı biçimde suçlamaları, acaba kültürü şehitlerin kanıyla yıkanmış Şiiliğin bir özelliği midir? Tudeh kadrolarının şehit olmayı reddetmeleri, çoğu açısından, "dine dönmeler"in tamamen sahte olduğunun açık bir göstergesiydi.

Şah'ın devrilmesine yol açan eylemlere büyük bir özveriyle katılmış başkaları, binlerce solcu aktivist de vardı. Onlar da işkence görmüştü. Onlar pişmanlığı reddettiler ve kitleler halinde infaz edildiler.

Bu tablo mollaların diktatörlüğünün içerideki yüzüydü, ama ilk yıllarında çoğunluğun desteğini almıştı. Mart 1979'daki referandumda ezici bir çoğunluk İslam Cumhuriyeti'nden

---

30) 1984'te İran komünizminin önde gelen teorisyeni ve yarım yüzyıl önce Marksist olan İhsan Tebari televizyona çıkarıldı. Geçmişi işkenceyle ondan alınmıştı: "Tarihsel materyalizm... Şiiliğin aksine... Spartaküs ve Pugaçev gibi olguları açıklayamaz." "Anti-emperyalizmleri" için ulemayı öven yoldaşlarının aksine Tebari'nin pişmanlık belgesi İslam'a ve Şii düşünürlere sayısız övgüyle doluydu. Buna rağmen mollalar onu hücrede tuttular. Tebari, dönekliğini haklı çıkarmak için kitaplar yazdı. Yavanlığıyla bağımsız düşünceli ulemayı bile hayretler içinde bırakan anti-Marksist anılarında eski yoldaşlarına Sovyet ajanları, katiller ve vatan hainleri, Saddam ajanları, vs. diyordu. Bütün bunlar medyada diziler halinde yayımlandı. İşkencenin verdiği fiziksel ve zihinsel acı bu sonucu doğurmuştu. Tebari yıkılmış bir adam olarak öldü; ona "ama yine de" deme fırsatı bile verilmedi.

yana oy kullandı. Bazıları şaha karşı olduklarını göstermek için oy vermişti. Radikal sol boykot çağrısı yaptı. Rejim, bütün muhalefeti temizleyebilecek güce erişinceye kadar, kendi meşruiyetini inşa ediyordu. Gerçi Devrim'in üzerinden bir ay geçmişti, ama yine de bir şeyler anlatıyordu. Seküler güçler tamamen çökmüştü. İşte bu destek, birçok mollanın uyguladıkları şiddeti halk iradesinin devrimci bir ifadesi olarak haklı göstermesine hizmet etti: Saint-Just ve Troçki'nin kulakları çınlasın!

Şah rejiminin düşüşü kuşkusuz ABD'nin Yakındoğu ve Ortadoğu'daki çıkarlarına indirilmiş bir darbeydi, ama bu olaylarla, örneğin Nikaragua'daki Sandinist zafer arasında nitel bir farklılık vardı. Washington hâlâ Soğuk Savaş'm son sahnelerini oynamakla meşgul olduğundan, Havana, Hanoi ve Managua'dan gelen tehditler İslam Cumhuriyeti'nin aksine sistemikti. Tahran'dan gelen tehlike ABD'yi dolaylı olarak etkiliyordu. Eğer Tahran Irak, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinde Şii ayaklanmaları kışkırtırsa, ancak o zaman bazı sorunlar yaratabilirdi.

İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası her ülkedeki bütün İslamcıları heyecanlandırmıştı. Büyük Şeytan (ABD) ve Sovyetler Birliği'ne karşı ölümüne bir mücadele çağrısı yapılıyordu. Bunlardan birincisi İsrail'in koruyucusu, tıpkı Suudi Arabistan gibi hakiki İslam'ın düşmanıydı. İkincisi ise ateizmin ve materyalizmin başıydı. Bu değerlendirmelerin hiçbiri yanlış olmasa da, mollaların asıl amacı ABD Büyükelçilik Binası çevresindeki binlerce kişiyi harekete geçirmek ve Şah'm halkın önünde yargılanması için iadesini talep etmekti. Bunu ABD Büyükelçiliği'nin teatral bir gösteriyle işgali ve içerideki personelin rehin alınması izledi. Bu bir epik tiyatro, nefret edilen bir yöneticiden intikam alma talebiydi; peki ya anti-emperyalizm?

Aslında, ABD Büyükelçiliği binası dışındaki seferberlik, çok geçmeden zina yapanların ve eşcinsellerin infazına yol açacak olan son derece gerici toplumsal yaptırımları gündeme getirmenin bir bahanesi haline geldi.

Emperyalizm böyle bir toplumsal yapıyla nasıl tehdit edilebilirdi ki? Emperyalizmin gerçek düşmanları, piyasa kurallarını aşmak istemiş ve güçlerinin doruklarında gezerken, onun küresel alanını çarpıcı bir oranda daraltmışlardı; Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti dünya kapitalizmine kapalı alanlardı. Küba, kendini mafya kapitalizminden kopararak, ABD anakarasına birkaç mil uzağından emperyalizme ağır bir darbe indirmişti. Tüm bu devletler, daha üstün bir toplumsal ve ekonomik sistem için mücadele veriyorlardı. Onların mevcudiyeti emperyalizme bir meydan okumaydı. İran'da sahnelenen oyun ise aptalların anti-emperyalizmiydi ve uzun dönemde ciddi bir tehdit oluşturmuyordu.

İlahi müeyyidelere dayanan ve ulemanın tek yorumcu olduğu bir sistem, canı ne isterse onu yapar. Molla şürekasının içinden ya da dışından gelebilecek her türlü muhalefet, başka hiçbir otoriteye hesap vermeyen Allah'ın emirlerine karşı gelmektir. Humeyni'nin *de facto* total iktidarı, ilk seçilmiş başkan olan Beni Sadr gibi daha liberal İslamcıların kaçmasına ve muhalif Ayetullahların fiilen ev hapsinde tutulmasına yol açtı. Fanatik irrasyonalizme dayanan bir rejim ne kadar süre ayakta kalabilirdi? Hangi toplumsal güçler onu yıkabilirdi? Böyle sorular hapishanelerde ve evlerde kulaktan kulağa fısıldanırken, hakiki bir tehlike başgösterdi.

Batı doğrudan bir askeri müdahaleden yana olmasa da Tahran rejiminin istikrar bozucu etkilerinden de rahatsızdı. Rejimin gözleri hasım bir komşuya çevrilmişti. Saddam Hüseyin bu kaygan bölgede yarı-güvenilir bir yedek güç olarak görülüyordu. Saddam Hüseyin içeride Irak Komünist Partisi'nin kökünün kurutulmasına yardımcı olmuş ve Baas'ın daha radikal unsurlarını etkisiz hale getirmişti. Saddam, ABD ve Britanya'yla iş konuşmaktan mutluydu. Şah'ın düşmesinden itibaren Washington ve Londra, Irak'a en çok kayırılan ülke muamelesi göstermeye başlamışlardı.

Washington, Körfez devletçiklerini yöneten Emir ve Şeyh'lerin güvenliğinden endişe duymakla birlikte, özellikle Suudi monarşisinin "istikrarı"yla ilgileniyordu. Bu yöneticilerin sahip olduğu tek meşruiyet Washington'ın onların yönetimine rıza göstermesiydi. *Kumdan Şehirler* kitabında karakterlerden biri, bir an gelir, cevabını herkesin bildiği bir soru ortaya atar: "Emire gelince, onları korumak ve savunmak için orada bulunan kendi emirleri miydi, yoksa Amerikalıların emiri mi?"

İstisnasız hepsi Amerika'nın Emir'i olduklarından, onlar da İran hastalığının kendi insanlarına bulaşmasından korkuyorlardı. Biliyorlardı ki, eğer karşı koyma ruhu halklarının yüreklerine işlerse, Amerikalılara ve kaba bir biçimde böl ve yönet taktiğini uygulayarak sömürdükleri Sunni ve Şii İslam arasındaki mezhep bölünmesine rağmen, rejimleri ayakta kalamazdı. Eğer Washington haşmetli Şah'ı bile kurtarmaya muktedir değilse, onları nasıl kurtarabilirdi ki?

Bu korkmuş adamlar artık iyice dolgun hale gelen keselerini Bağdat'taki diktatörün aç gözlerinin önüne boca ettiler. Saddam'a yağcılık yapıp, onu altın sikkelere boğdular. Dalkavuklar korosunun başını Kuveyt'teki hâkim sülalenin bir ferdi olan kadın şair Suad el-Sabah çekiyor ve Saddam'a "Irak'ın kılıcı" onurunu bahşederek övgülerini dizelere döküyordu. Saddam'a İran'daki mollaları ezmesi için yalvarıyorlar ve ona, sanki ihtiyacı varmış gibi, Irak nüfusunun çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğunu, asırlar önce şehit Hüseyin'in kanlarıyla yıkanan kutsal yerlerin en kutsalı olan Kerbela'yı hatırlatıyorlardı. Eğer İranlılar Bahreyn ve Kuveyt'i ele geçirirse, Irak'ta bir ayaklanma kışkırtacak ve Riyad'ı tehdit edeceklerdi.

Irak Baas Partisi'nin lideri buna sıcak bakıyor ama temkinli olmayı da elden bırakmıyordu. Onu tek bir sorun ilgilendiriyordu: Beyaz Saray'daki Emir'in istediği neydi? Ancak Washington'ın savaşa yeşil ışık yaktığı ve en büyük uçak gemisi

Birleşik Krallık'ın Irak'ın muhtemel askeri ihtiyaçlarını karşılamak için hazır beklediği konularında doğrudan güvence aldıktan sonra Saddam, Humeyni'nin İran'ına karşı savaşa girdi. Körfez hükümdarları gibi Saddam da Amerikalıların her şeyi düşündüğüne sahiden inanıyordu.[31]

İran-Irak savaşı feci bir olaydı. 1980 ile 1988 yılları arasında tam sekiz yıl sürdü. Birinci Dünya Savaşı'nı hatırlatan muharebelerde iki taraftan da 2 milyon Müslüman öldü. 1982'de Tahran rejimi başarılı bir karşı saldırıyla, Irak'ın 1980 yılında işgal ettiği toprakları geri aldı. Bağdat'ta Baas liderliği toplandı ve Saddam Hüseyin'i etkisiz hale getirdikten sonra, İran'ın bütün isteklerini kabul eden kapsamlı bir ateşkes anlaşması önerdi. Humeyni ise askeri zaferlerinin heyecanıyla bu teklifi geri çevirdi. Humeyni, eğer İslam Devrimi genişlemezse, içeriden patlar diye düşünüyor ve rejimi destekleyen birçok entelektüel bunu açıkça söylüyordu. Karar Bağdat'taki Baas muhaliflerinin kaderini de belirliyordu.

Sonra Saddam eski gücüne geldi, içerideki muhalefeti saf dışı bıraktı ve savaşı sürdürdü. ABD savaş gemileri bölgeye girerken, İran donanmasını meşgul ve tahrip etmeye giriştiler. ABD, hiçbir haklı yanı olmayan bir terör eylemiyle, yolcu dolu bir İran Havayolları uçağını düşürdü. Artık Saddam'ın arkasında Washington'ın savaş gemileri ve Britanya mühimmatının bulunduğundan hiçbir kuşkuları kalmayan İranlılar sonunda barış için masaya oturdular. Ama rejim ayaktaydı. Kadroları arasında bir muhalefet su yüzüne çıkmış olmakla birlikte, mollalar biraz durup soluklanma fırsatı buldular ve geçici olarak güç kazandılar. En önemlisi, rejimin ayakta kalmış ol-

---

31) Bir tek İsrail tarafsız kaldı. Begin şöyle demişti: "*Goyim goyimi* öldürüyorsa, bize seyretmek düşer." Seyret ve alkışla, demek istiyordu elbette. Bununla birlikte, o zaman bile İsrail, büyük ordusuyla Irak'ı İran'dan daha tehlikeli bir tehdit olarak görüyordu. Bu yüzden, savaşın kritik bir aşamasında, tankları ve savaş uçakları ABD silah sanayiinin ürünü olan İran'a yedek parçalar tedarik etti.

ması liderlerinin şehitlik mertebesini reddettikleri anlamına geliyordu. Artık başkalarını ülkeleri ve halkı için yaptıkları yüzünden suçlayamazlardı. Şah hakkında hiçbir fikri olmayan yeni nesil kendi sonuçlarını çıkarıyordu. Eli kulağındaki Reform hareketinin tohumları mollalar tarafından ekildi.

Yeni filizlerin ilk belirtileri film festivallerinde ve sanat filmlerinde beyazperdeye yansımaya başlamıştı. Bu gelişmeyi reform isteyen bir öğrenci isyanı izledi. Sonra kadınlar din polisinin dayattığı kısıtlamalara karşı çıkmaya başladılar, derken reformcu bir molla cumhurbaşkanı seçildi. Başkan, bankaların faiz ödeyebileceği önerisini getirebildi, ama rejimin bağnaz muhafızlarının öğrencilerle entelektüelleri katletmesini durduramadı. 2001'de, ulemaya karşı 52 sokak gösterisi yapıldı, yani her hafta bir gösteri; 370 grev, yani her gün bir grev yapıldı; ayrıca vahşi dinci polisler, bir avuç yoz sadist sürüsü ile gençler arasında meydan savaşları yapıldı. Son iki yıldır, İslam öncesi döneme ait pagan yeni yılı olan Nevruz bayramı gençler ve peçesiz kadınlar tarafından açıkça kutlanıyor ve elbette yine polisin acımasız saldırılarına maruz kalıyorlar. Bunlar sadece başlangıç ama gösteriyor ki, halk kendi deneylerinden dersler çıkarıyor. Deneyler Amerikan bombalarından daha iyi öğretmendir. Tam da rejimin sunacak bahanesi kalmadığından genç kuşak yalanlara inanmıyor. Birçok insanın şimdi ulemaya ve dinine duyduğu nefret gerçekten dikkat çekici.

7
BİR TERÖR OKYANUSU

Aralık 1987'de Batı Şeria ve Gazze'de İsrail'i sarsan ve Siyonizmin kesin doğrularına meydan okuyan yeni bir Filistin *intifada*'sı başladı. Bu ayaklanma Arap rejimlerini de şaşkınlık içinde bırakmıştı. Onlara göre, mücadele günleri artık çok gerilerde kalmıştı. *İntifada, infitah*'a kafa tutuyordu.

Bekleneceği üzere, halkın nabzını tutan kişi yine Kabbani olmuştu. Onun *Taş Çocukları Üçlemesi*, Filistinlilere kendi güçlerine güvenmeleri tavsiyesinde bulunuyordu:

Taş çocukları
Kâğıtlarımızı yırttı
Elbisemize mürekkep döktü
Eski metinlerin bayağılığını alaya aldı...

Taş çocuklarının
Yaptığı şey,
Asırların susuzluğu ardından yağmur getirdiler
Asırlar sonra bize umut aşıladılar.
En önemlisi
İsyan ettiler
Babalarının otoritesine karşı,
Teslimiyet Evi'nden kaçtılar...
Ey Gazze Çocukları,
Bakmayın bizim yayınlarımıza
Dinlemeyin bizi.
Biz soğuk hesapların
Toplamanın, çıkarmanın insanlarıyız.
Savaşlarını yapın ve bizi bize bırakın
Biz gözleri kör
Ölü ve mezarsız yetimleriz.
Gazze Çocukları
Yazdıklarımıza bakmayın
Okumayın bizi,
Biz sizin büyüklerinizdiz
Benzemeyin bize siz.
Sizin putlarınızız biz
Tapmayın bize siz.
Ey Gazze'nin çılgın halkı
Binlerce selam çılgınlığınıza.
Politik akıl çağı
Çoktan sizlere ömür,
Çılgınlığı öğretin bize.[32]

Irak rejimi Filistinlilere açıktan arka çıktı ve büyük parasal yardımlar yaptı. Dışişleri Bakanlığı'ndaki İsrail lobisi bu "çıl-

32) İlk defa yayınlandığı yer: Nizar Qubbani Publications, Beyrut 1988.

gınlık" aleyhine güçlü bir ajitasyon kampanyası başlattı. Eğer Filistinliler ezilmeyi kabul etmezlerse, ebedi şan şöhret hayaliyle yanıp tutuşan bir Arap liderinin tehlikeyi göze alıp onları kendi peşine takabileceğini gayet iyi biliyorlardı. Arafat devletsizdi. O tavizlerle kontrol altında tutulabilirdi, ama Bağdat'taki adamları gerçekten onların adamı mıydı, yoksa kendi hesapları mı vardı? İsrail'in çabaları sonunda meyvesini verdi. Washington, Irak'ın yeniden silahlandırılmasında ipin ucunun kaçırılmış olduğuna ikna edildi. Bu tablo bölgedeki nazik dengeyi bozabilirdi. Saddam'ın kanatları kırpılmalıydı, ama nasıl?

Kuveyt'in işgali Tanrı'nm bir lütfuydu ama nasıl olmuştu bu? 1922 Mandası'ndan beri her Irak hükümeti, aslında son iki bin yıldan o güne kadar Bağdat'tan yönetilmiş olan Kuveyt üzerinde hak talep ediyordu. Kuveytlilerin, Bağdat'la olan petrol anlaşmazlıkları konusunda kışkırtıcı davrandıkları genelde kabul gören bir şeydi. Baas liderliği Irak egemenliğini yeniden tesis edecek ve tartışmayı ebediyen çözecek bir planı kabul etmekle birlikte, Saddam Hüseyin öteden beri, özellikle de Washington söz konusu olduğunda, çok dikkatli biriydi. Önceden olur almadan çok nadiren büyük bir hamleye kalkışırdı. Bu defa da ortaya atmaktan en hoşlandığı soruyu gündeme getirmişti: Washington ne düşünüyordu?

Bugüne kadar üst düzey Irak yetkilileri, Saddam'm ABD Büyükelçisi April Glaspie'yle hayati buluşmasının ülkenin kaderini belirlediğini ısrarla tekrarlıyorlar. Glaspie, Iraklıların tezine sıcak bakıyordu, Irak'ın planlarından haberi vardı ve *de facto* bir olur vermişti. Zaten Kuveyt de hiçbir direniş göstermeden Saddam ordularına teslim oldu. Yönetimdeki el-Sabah ailesi ülkeden kaçtı. Eğer Bağdat hemen bir seçim yapıp iktidarı bir meclise devretmiş olsaydı, arkasında muazzam bir destek alabilirdi ancak demokratik işleyiş onun gündeminde yoktu. Demokrasi, Irak halkından çok uzun bir zamandan be-

ri esirgenmişken, Kuveytliler söz konusu olduğunda demokrasiye izin vermek çok tehlikeli bir seçenekti.

Her şeye rağmen Sovyet Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov Irak'ın tek taraflı olarak Kuveyt'ten çekilmesini sağlayacak bir uzlaşmayı Bağdat'la müzakere etmekteyken, ABD anlaşma yolunu tıkadı. Dağılmakta olan ve zayıf Rusya böyle bir olayda hiçbir sözünün geçmeyeceğini anladı. Böylece Körfez Savaşı patladı. Washington'ın eski müttefiki Saddam Hüseyin'e artık "Arap Hitler" damgası vurulmuştu. Batı medyası bu nakaratı diline dolarken, cesur küçük Kuveyt'in satılık yöneticileri saldırgan bir propagandanın malzemesi haline gelmişlerdi. Saddam'ın suçu bir ülkenin egemenlik haklarının ihlaliydi. Uluslararası hukuku ve BM Sözleşmesi'ni ihlal etmişti; gerçekten durum buydu ve cezalandırılmalıydı. Saddam, egemenliğin ancak emperyal güçler tarafından ihlal edilebileceğini fark etmemişti. Bu konuda kimse efendileri taklide cüret edemezdi.

Körfez Savaşı'na bahane aramaya bayılan liberallere göre, Irak halkının gerçek çıkarlarını korumak zorunluydu. Sonuçta, kısa süreliğine doğrudan Washington'dan yönetilecek olsa bile, Bağdat'ta bir demokratik rejim kurulabilirdi. Deniyordu ki emperyalizm "faşizm"i yenecek ve demokrasiyi getirecekti, dolayısıyla bu seçenek tercih edilebilirdi. Özgürleştirme projesi Washington'ın ellerinde güven içindeydi, başka bir alternatif de yoktu. Bu zavallı dünya görüşü, savaşı izleyen birkaç hafta içinde iflas etti. Görüldü ki ne Washington ne de Kahire ve Şam hariç, onun Riyad ve Körfez'deki kulları, demokrasiyle ilgileniyordu. Daha çok "Vietnam sendromuna son vermek", Irak'ın belini kırarak Ortadoğu'da yeni bir güçler dengesi kurmak ve böylelikle İsrail'i Filistinliler ve komşularıyla kalıcı bir barışa ikna etmekle meşgul Washington'da, demokrasi hiçbir zaman ciddi bir mesele olarak görülmemişti.

Saddam dersini almıştı. Alaşağı edilebilirdi ama, Thomas Friedman'ın ifadesiyle, iktidarda "demir yumruklu bir rejim"

tutulmaya devam edilmeliydi. Böyle bir rejim olmazsa Irak Lübnan'a döner, etnik ve mezhep çatışmalarıyla parçalanırdı; ya da onlar öyle sanıyordu. Demokrasiye gelince, bunu düşünmeye bile değmezdi. İran'a, kardeş bir Şii cumhuriyeti hediye edilemezdi. Suudiler ve Körfez ülkeleri buna tahammül edemezdi, elbette petrol şirketleri de. Körfez Savaşı'nın ardından Saddam Hüseyin kendi ülkesindeki halk ayaklanmalarını ezerken, ABD ve müttefikleri gözlerini başka yerlere çevirdiler. Bu yetmezmiş gibi, Irak halkını cezalandırmak için haince bir planı hayata geçirmeye başladılar; bu cezanın onları rejimi yıkmak için cesaretlendireceğini umut ediyorlardı. Batı'nın politikaları beklenenin tam tersi sonuçlar üretti.

23 Mayıs 2000'de Avam Kamarası'nda Irak'a yapılan Anglo-Amerikan saldırıları hakkında bir soruya Britanya Savunma Bakanı Geoff Hoon şu cevabı veriyordu:

> 1 Ağustos 1992 ile 16 Aralık 1998 tarihleri arasında, Birleşik Krallık savaş uçakları kuzeydeki uçuşa yasak bölgeye, ay başına 0.025 ton olmak üzere, toplam 2.5 ton bomba bırakmıştır. Bu miktarın koalisyonun attığı toplam bomba miktarına oranını hesaplamak için, bu dönem boyunca bölgedeki koalisyon faaliyetleriyle ilgili elimizde yeterli kayıt yoktur. 20 Aralık 1998 ile 17 Mayıs 2000 tarihleri arasında, UK savaş uçakları kuzeydeki uçuşa yasak bölgeye, ay başına 5 ton olmak üzere 78 ton bomba bırakmıştır. Bu rakam aynı dönemde koalisyonun toplam miktarının yaklaşık yüzde 20'sini oluşturuyor.[33]

Başka bir ifadeyle, geçen on sekiz ay içinde ABD ve Britanya, Irak üzerine 400 ton bomba ve füze yağdırmıştır. Blair bu ülkeye Muhafazakâr selefi John Major'dan yirmi misli fazla öl-

33) *Hansard*, 24 Mayıs 2000.

dürücü patlayıcı atmıştır. Bu artışın sebebi nedir? İlk akla gelen nedenleri herkes biliyor. 16 Aralık 1998 tarihinde, jüriye yalan ifade vermek ve adaleti saptırmak suçlamasının Temsilciler Meclisi'nde oylanması arifesinde Clinton, görünüşte Irak'ı BM denetçileriyle işbirliğine yanaşmadığı için cezalandırmak için, ama aslında dikkatleri başka yere kaydırmak amacıyla, Irak'a büyük bir hava saldırısı başlattı. Tam isabetle bir Nazi subayından esinlenerek verilen adıyla Çöl Tilkisi Harekâtı en az yüz hedefi vurdu.

Bundan sonra, bırakın dinmeyi, ateş fırtınası sürüp gitti. Ağustos 1999'da *New York Times*'ın bildirdiğine göre:

> Amerikan savaş uçakları sistematik olarak ve kamuoyunda hemen hiç tartışmaksızın Irak'a saldırıyor. Geçtiğimiz 8 ay içinde Amerikan ve Britanyalı pilotlar Irak'taki 359 hedefe 1,100'den fazla füze fırlatmışlardır. Bu, Aralık ayındaki 4 günlük saldırıda seçilen hedef sayısının üç katıdır... Başka bir ölçü verecek olursak, pilotlar büyük bir savaşın söz konusu olduğu Yugoslavya üzerinde 78 gün uçan NATO pilotlarından üçte iki daha fazla saldırı düzenlemişlerdir.[34]

Ekim 1999'da Amerikalı yetkililer *Wall Street Journal*'a yakında hedeflerin işini bitireceklerini anlatıyordu: "Son tesisin de tepesine biniyoruz." Yıl sonuna kadar Anglo-Amerikan hava kuvvetleri 6 binden fazla sorti yapmış ve Irak'a 1,800 tonun üzerinde bomba bırakmıştır. 2001 başlarında Irak bombardımanı ABD'nin Vietnam'ı işgalinden daha uzun sürmüş oldu.

---

34) Steven Lee Myers, "In Intense But Little-Noticed Fight, Allies Have Bombed Iraq All Year", *New York Times*, 13 Ağustos 1999. Bu ve başka konularda bkz. der. Anthony Arnove, *The Siege of Iraq*, Londra, 2000, kitabına yazdığı önsöz, s. 9-20. [Türkçesi: *Kuşatma Altında Irak*, çev: Mehmet Harmancı, Everest Yayınları, İstanbul 2001.]

Yine de havadan sürdürülen on yıllık saldırılar Irak'ın bağlandığı cenderenin en çok zarar veren kısmı değildi. Havadan ve karadan uygulanan abluka çok daha büyük acılar vermişti. Ekonomik yaptırımlar bir zamanlar beslenme, okuma yazma ve kamu hizmetleri düzeyi bölge standartlarının üzerinde olan bir halkı dipsiz bir sefalet uçurumuna atmıştı. 1990 öncesinde kişi başına milli geliri 3 bin doların üzerindeyken, bugün 500 doların altına düşmüş olan Irak, dünyanın en yoksul toplumlarmdan biri haline gelmiştir.[35] Bir zamanlar yüksek bir okuma-yazma oranına ve gelişmiş bir sağlık sistemine sahip olan ülke, Batı tarafından yerle bir edilmiştir. Toplumsal yapısı tahrip edilmiş, halkın yaşamak için zorunlu olan asgari ihtiyaçları karşılanamaz hale gelmiş, toprakları atılan bombaların başlıklarındaki seyreltilmiş uranyumla kirletilmiştir. Geçen yılın BM rakamlarına göre, nüfusun yüzde 60'ı temiz suyu düzenli bulamazken, okulların yüzde 80'i ağır hasar görmüştür. 1997'de, FAO'nun (Gıda ve Tarım Örgütü) hesaplarına göre, Irak halkının yüzde 27'si kronik kötü beslenme koşullarının mağdurudur ve kadınların yüzde 70'i kansızlık çekmektedir. UNICEF raporlarına göre, ülke nüfusunun yüzde 85'inin yaşadığı kuzey ve merkez bölgelerinde, çocuk ölümleri Körfez Savaşı öncesi döneme göre ikiye katlanmıştır.[36]

Ekonomik hayatın kasıtlı biçimde baltalanmasının yol açtığı ölüm oranları hiçbir zaman tam olarak hesaplanamayacaktır; bunu hesaplamak tarihçilere kalacaktır. Bu konuda en titiz otorite olan Richard Garfield'e göre, "1991'den beri 5 yaşın altı çocuklar arasında 'ekstra ölümler'in sayısı mütevazı bir hesapla 300 bindir."[37] 1997'de, "5 yaşın altındaki 4,500 çocuk her ay açlıktan ve hastalıktan ölüyor" diye rapor düzen-

35) Peter Pellett, "Sanctions, Food, Nutrition and Health in Iraq", *The Siege of Iraq*, s. 155.
36) BM Irak Güncel İnsani Durum Raporu, Mart 1999.
37) Richard Garfield, "The Public Health Impact of Sanctions", *Middle East Report*, No 215, Yaz 2000, s. 17. Garfield, Columbia'da Clinical International Nursing Profesörüdür.

leyen UNICEF, ablukada ölen küçük çocukların sayısını 500 bin olarak tahmin etmektedir.[38] Öteki ölümleri ölçmek çok daha zordur ama, Garfield'in işaret ettiği gibi, "UNICEF'in ölüm oranları, beşinci yaş gününü görebilen Iraklıların beşte dördünün uğradığı ağır kayıplar göz önüne alınacak olursa, sadece buzdağının görünen küçük tepeciğidir."[39] 1998 yılı sonlarında, BM'nin İnsani Yardım Koordinatörü, eski Genel Sekreter Yardımcısı ve bir İrlandalı olan General Denis Halliday, ambargoyu protesto etmek için görevinden istifa ederek, ambargonun yol açtığı toplam ölümlerin sayısının 1 milyonu aşabileceğini bildirmişti.[40] Onun halefi Hans von Sponeck de, verdiği bir brifingte, Anglo-Amerikan bombardımanı sonucunda meydana gelen sivil kayıpları listeye ekleme cüreti gösterince, Clinton ve Blair rejimleri bu zatın görevden alınmasını talep ettiler. 1999 sonlarında, kendisinin Irak halkına karşı sorumlu olduğunu ve "her geçen ay Irak'ın toplumsal bünyesinde daha büyük delikler açıldığı"nı söyleyerek Sponeck de istifa etti. Bu delikler 1996 yılından itibaren yürürlüğe konan gıda-karşılığı-petrol uygulaması süresince de açılmaya devam etti; çünkü bu uygulama Irak'ın her yıl 4 milyar dolarlık petrol geliri elde etmesine izin veriyordu, halbuki büyük oranda kısıntıya gidilen hizmetler için bile asgari 7 milyar dolar gerekiyordu.[41] On yılın sonunda, Irak'ın ABD ve Britanya tarafından boğazlanması tarihte eşi görülmemiş sonuçlar yarattı. Şimdi karşımızda öyle bir ülke var ki, bu ülke, Garfield'in sözleriyle, "son iki yüz yıl içinde istikrarlı bir nüfus yapısına sahipken, şimdi her yıl 2 milyondan fazla olmak üzere,

---

38) UNICEF, "Iraq Survey Shows 'Humanitarian Emergency'", 12 Ağustos 1999.
39) "The Public Health Impact of Sanctions", s. 17.
40) Bkz. der. Arnove, *The Siege of Iraq*, s. 45, 67.
41) Bkz. Haris Gazdar ve Athar Hüseyin, "Crisis and Response: A Study of the Impact of Economic Sanctions in in Iraq", *Asia Research Centre*, London School of Economics, Aralık 1997.

ölüm oranlarında sürekli ve büyük bir artışın görüldüğü tek örnektir."[42]

Bütün bir halktan alınan bu ölümcül intikamın haklılık gerekçesi olarak sunulan şeyler nelerdir? Bu konuda resmi ağızlardan üç tez ileri sürülmüş ve ehlileştirilmiş medya tarafından yayımlanmıştır. Birincisi, Saddam Hüseyin iflah olmaz bir saldırgandır; onun Kuveyt'i işgal etmesi uluslararası hukukun ihlalidir ve bütün bölgenin istikrarını tehdit etmektedir. Saddam devrilmeden hiçbir komşusu güvende olamaz. İkincisi, Saddam rejimi kitlesel imha silahları depoluyor ve nükleer silah elde etme çabalarıyla uluslararası toplum açısından eşine az rastlanır bir tehlike oluşturuyor. Üçüncüsü, Saddam'ın ülkesindeki diktatörlüğü inanılmaz kötülükler yapıyor; o, siyasal şeytanın ta kendisi, dolayısıyla hiçbir dürüst hükümet böyle bir şeye dayanamaz. Tüm bu nedenler düşünülürse, uygar dünya Saddam devrilmeden asla rahata kavuşamaz. Bombardımanlar ve abluka, yurttaşlarımızı olur olmaz tehlikeye sokmaksızın, Saddam'ı devirmenin tek yoludur.

Bu tezlerin hepsi de tam bir saçmalıktan ibarettir. Sömürge dönemi öncesi genellikle Basra ya da Bağdat'tan yönetilen bir toprak parçası olan Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi, ne bölgede ne de genel olarak dünyada olağanüstü bir tepki doğurmuştur. Endonezya'nın Doğu Timor'u işgali Batı tarafından yirmi yıldır anlayışla karşılanmıştı; ta ki yönetici sülale Kuveyt'ten kaçana kadar. Daha ilginç olanı, bırakın başka yerleri, Ortadoğu'da İsrail -tam bir etnik temizlik temelinde kurulan bir devlet olarak- Filistin'in görece eşit bir bölümüne hamilik yapan BM kararlarını çoktan beri hiçe sayarak, Filistin topraklarının büyük bir parçasına el koymuş, hatta Gazze, Batı Şeria ve Golan Tepeleri'ni işgal etmekle kalmamış, Güney Lübnan'ı da işgal et-

42) Richard Garfield, "Changes in Health and Well-being in Iraq during the 1990s", *Sanctions on Iraq —Background, Consequences, Strategies*, Cambridge 2000, s. 36.

miştir. Bu yayılmacılık karşısında kılını bile kıpırdatmayan ABD, bu tavrı yetmezmiş gibi, İsrail'i destekliyor, donatıyor ve besliyor; bu arada Avrupalı müttefiklerinin, özellikle de Britanya'nın gıkı çıkmıyor. Artık bu sürecin sonuna gelmiş durumdayız. Şimdi Washington, Filistinlilerin İsrail'in gönlüne göre sefaletin kucağına itilmesine nezaret ediyor. Buradan alınacak ders şudur: Saldırgan ve yayılmacı bir politika cezasız bırakılamaz bir suç değildir; aksine, böyle bir politika başarıyla yürütülebilir, yeter ki Batı'nın çıkarlarına da hizmet etsin. Ancak Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi Batı'nın işine gelmiyordu, çünkü bu durumda dünya petrol rezervlerinin beşte ikisi, Kuveyt, Körfez ya da Suudi Arabistan gibi Batı'nm feodal maşalarının aksine, bağımsız bir dış politikası olan modern bir Arap devletinin kontrolüne girecekti. Dolayısıyla, gelsin Çöl Fırtınası.

Yayılmacılığı geçip, Irak'ın silahlanma programının yarattığı ölümcül tehdide gelecek olursak, bu konuda söylenenler de farklı değildir. Bağdat rejimi Washington ve Londra tarafından dost olarak görüldüğü müddetçe -yirmi yıldır içeride komünistleri ezmiş, dışarıda da İranlı mollalarla savaşmıştı-, rejimin silahlanma merakına ilişkin tek kelime duyulmamıştı: Kimyasal silahlar hiçbir itirazla karşılaşılmaksızın kullanılmış, çok kolaylıkla ithal izinleri verilmiş, olağanüstü yüklemelere göz yumulmuştu. Nükleer silahlar ayrı bir meseleydi: ABD, Irak'tan özellikle korktuğu için değil, büyük güç tekelini elinde tutmak istediği için 1960'lardan beri bu silahların küçük devletlerin eline geçmesini engellemeye çalışıyor. Doğal olarak, İsrail bu engelleme politikasının dışında tutuluyordu; bu ülke o Batı'dan en ufak bir serzeniş bile duymadan geniş bir silahlanma programı yürütmekle kalmıyor, bu program için aktif destek bile alıyordu.

Irak rejimi ne zaman Körfez'de Batı'nın çıkarlarına sırtını döndü, işte o zaman Irak'ın nükleer silahlar edinme ihtimali ABD'nin gündeminde birinci sırayı alarak mahşeri bir tehlike

haline geldi. Artık bu bostan korkuluğunun yerinde yeller esiyor. Bir yandan, her zaman çirkin bir bahaneyle uydurulan büyük güçlerin nükleer tekeli, beklendiği gibi, Hindistan ve Pakistan'ın bu silahları edinmesi, İran'ın da yakında muhtemelen edinecek olması nedeniyle yıkılmıştır. Öte yandan ise Irak'ın kendi nükleer programı öylesine işlemez hale getirilmiştir ki, süper şahin Scott Ritter (İsrail istihbaratıyla işbirliği yapmakla ve Çöl Tilkisi harekâtını tetikleyen saldırıları planlamakla övünen UNSCOM denetçisi) şimdi programın tekrar canlandırılma şansının olmadığını ve ambargonun kaldırılması gerektiğini söylüyor.

Son iddia şudur: Saddam rejiminin ülke içindeki anormallikleri o dereceye aşırı boyutlara varmıştır ki, hiçbir önlem ondan kurtulmaya yetmez. Körfez Savaşı Bağdat üzerine bir yürüyüş olmaksızın sona erdiğinden, Washington ve Londra bunu resmi olarak iddia edemiyor ama her gayrı resmi brifingde ve içeriden yapılan yorumlarda bunun böyle anlaşılması için elinden geleni yapıyorlar. Solda resmi kampın sadık izleyicileri hiçbir temaya bunun kadar sarılmadılar: Saddam bir Arap Hitler'dir ve "faşizm emperyalizmden daha kötü olduğu" için bütün sağduyulu insanlar Hava Kuvvetleri Komutanlığı arkasında hizaya girmelidirler. Bu mantık aslında ambargonun *ultima ratio*'sudur: Clinton'ın deyişiyle, "Yaptırımlar sonsuza kadar ya da Saddam yerinde kaldığı müddetçe sürecektir."[43] Ayrıca, rejimin gaddarlıkta eşsiz olduğu da çirkin bir uydurmadan başka bir şey değildir. Kürtçe'nin okullarda ve orduda yasaklandığı Türkiye'de 2 milyon insan evlerinden oldu; bu tür bir kültürel imha girişimi tarihte görülmemiştir. Ama NATO'nun değerli üyesi ve AB adayı Ankara, bu uygulamaları nedeniyle en ufak bir yaptırımla karşılaşmıyor; aslında, uyguladığı baskı politikası için rahatlıkla Ba-

43) Bkz. Barbara Crossette, "For Iraq, a Dog House with Many Rooms", *New York Times*, 23 Kasım 1997.

tı'ya güvenebilir. Öcalan'ın kaçırılmasıyla Vanunu'nun kaçırılması arasında hiçbir fark yoktur. Yalnızca Anglo-Amerikan medyasında Türkiye'nin sorumlu tavrı, modernlik yönündeki ilerlemesi hakkında yüreklere su serpici açıklamalar çıkıyor karşımıza. Kim Van Gölü civarında bir Acil Kurtarma Operasyonu yapılması ya da Adana üzerinde uçuşa yasak bölge ilan edilmesi önerisinde bulunmuştur ki?

Kürtlerin kaderi dışarıda çok ilgi görmüş olsa bile, Baas baskısından Irak'taki Arap halk da nasibini almıştır. Peki, Batı'nın güney sınırındaki sağlam müttefikinden ne haber? Suudi Krallığı, Harvard'da anlaşılan türden insan haklarının ya da Westminister'dakine benzer bir seçimin lafını ağzına bile almıyor; kadınların içinde yaşadığı, ortaçağ Rusya'sını aratmayan koşulların sözünü etmeye bile gerek yok. Buna rağmen Arap dünyasında hiçbir devlet Washington'da Suudi Krallığı kadar rağbet görmüyor. Cinayet ve işkencede Saddam, Suharto'nun eline su bile dökemez; onun Endonezya'da yaptığı katliamlar yanında Irak'ın lafı bile olmaz. Ama hiçbir Üçüncü Dünya rejimi de Suharto'nunki kadar ödüllendirilmemiştir; onun ortalığı kan gölüne çevirdiği yıllarda Saddam yönetimi o kadar haksız bulunmuştur ki, devrilmesi bütün "uluslararası toplum" için neredeyse ahlâki bir buyruk haline gelmiştir. 1995'te Amerikan ve Britanya savaş uçakları Bağdat'ı yasadışı biçimde bombalarken, Clinton Jakarta'dan gelen eski bir dostu kollarını açıp onu kucaklayarak ağırlıyordu.[44] Londra'da

44) Suharto ("Endonezya'nın yaşlı, ordu destekli lideri ve aynı zamanda muhaliflerini kontrol altında tutmasını çok iyi bilen birisi") *New York Times*'ın haberine göre, yıldızlar gibi karşılandı: "Cuma günü Başkana 'özel' bir ziyaret yapmak için Beyaz Saray'a geldiğinde, Kabine salonu ona hoş geldin demeye gelen üst düzey yetkililerle tıka basa doldu. Başkan yardımcısı Gore oradaydı, ayrıca Dışişleri Bakanı Warren Christopher, Genelkurmay Başkam General John Shalikashvili, Ticaret Bakanı Ronald H. Brown, ABD ticaret temsilcisi Mickey Kantor, ulusal güvenlik danışmam Anthony Lake ve birçok başka yetkili de hazırdı. Katılanlardan biri, "Odada boş koltuk kalmadı. Eskiden kimse Endonezya'ya bu kadar ilgi göstermezdi,

Blair, 1997'ye kadar Endonezya diktatörüne silah göndermeyi sürdürdü ve tam Suharto'nun düşmesinin arifesinde Londra'da yapılan Avrupa-Asya Zirvesi'nde Suharto rejimine kucak açtı; bu arada mağdurları kıyaslanamayacak kadar az olmakla birlikte yabancı yatırımcılara karşı tavrıyla çizmeyi aşan Burma cuntası doğal olarak Zirve dışında tutuldu.

Irak'ta uygulanan bombardıman ve ambargo için ileri sürülen gerekçelerin hiçbirisi sağlam dayanaklarla desteklenmezken, hâlâ bunlardan çok yaygın olarak medet umuluyor. Ne olmuş yani? Öteki devletler de eşit oranda yayılmacı olabilir, daha etkili biçimde nükleer silah peşine düşebilir, yurttaşlarını daha çok sayılarda öldürebilir ya da onlara kötü muamele yapabilirler, ama kimin umurunda? Bütün adaletsizlikler bir çırpıda halledilemez. Başka yerdeki bir iblis burada iyi bir şey yapmamakla yola getirilemez. Bir kere olsun iyi bir şey yapmak, hiçbir şey yapmamaktan iyi değil midir? Hiç standart olmamasındansa çifte standart daha iyidir.

İşte, Clinton ve Blair rejimlerinin sadık kulları, köşe yazarları ve yardakçılarının ortodoks mantığı tam da böyle işler ve bunları uygunsuz gerçeklerin (yani, Suudi Arabistan, Endonezya, Türkiye ya da başka herhangi bir yerdeki) inkârı im-

---

onun için dünyadaki önceliklerimizin ne kadar değiştiğini görebiliyoruz," diyordu. *New York Times* bunların ne anlama geldiği hakkında hiçbir kuşkuya yer bırakmıyordu: Suharto, "13,000 ada, 193 milyon nüfusu ve yıllık yüzde 7'lik büyüme oranına sahip ekonomisiyle, hızla genişleyen bir pazarın üstüne oturuyor. Ülke yolsuzluğa batmış durumda ve Suharto ailesi Cakarta'daki rakiplerin meydan okumayı akıllarından geçirmediği büyük işlerin başında bulunuyor. Ama Çinlilerin aksine Mr. Suharto Washington'ı mutlu etmek için elinden geleni yapıyor. Mr. Suharto planlı ekonomiden vazgeçip, Endonezya'yı yabancı sermayeye açtı ve Endonezya'nın en büyük dış yardım kaynağı Japonların ithal ürünleri piyasasının dörtte birini ele geçirmesine zemin hazırladı. Bu yüzden Mr. Clinton, hükümet karşıtı protestoların sürdüğü Doğu Timor'daki baskıcı uygulamalara ilişkin şikayetlerini dile getirdikten sonra hemen ekonomiye geçti ve Kasım ortasında Osaka'da toplanacak yıllık Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği toplantısında piyasaların açılması yönündeki gelişmelerde Mr. Suharto'nun desteğini aldı. Genellikle Asya politikasıyla ilgilenen bir üst düzey yetkili, 'O da bizden biri' dedi." David Sanger, "Real Politics: Why Suharto is In ve Castro is Out?", *New York Times*, 31 Ağustos 1995.

kânsız hale geldiğinde sık sık duyarsınız. Blair'in Dışişleri Özel Danışmanı, eski diplomat Robert Cooper, gayet açık bir biçimde, "Çifte standart fikrine alışmamız gerekiyor," diyor.[45] Bu umursamazlığın altında yatan düstur şudur: Biz düşmanlarımızın suçlarını cezalandıracak, dostlarımızın suçlarınıysa ödüllendireceğiz. Bu, en azından uluslararası ceza muafiyetinden iyi değil midir? Böyle bir soruya verilecek cevap basittir: Bu satırlardaki "cezalandırma"yı savunanlar suçu azaltmaz, tersine beslerler. Körfez ve Balkan Savaşları, seçmeci düzen bekçiliğinin ahlâki açık çeki konusunda bir ders olarak okutulabilecek örnek olaylardır.

Bu iki olay birbirinin aynı değildir, çünkü Yugoslavya'da stratejik yapı taşları eksiktir. Ama kökenleri farklı olsa da, ikisini de tek bir ideolojiyle açıklayabiliriz. Cooper bunu hayranlık uyandıran bir açıklıkla yapıyor. Bir yandan, hiçbir sakınca görmeksizin, "Körfez Savaşı'nın nedeni Irak'm uluslararası davranış normlarını ihlal etmesi değil," (öteki devletlerin ilhak edilmesi, ona göre hoşgörülebilir bir tavırdı), "Batı'mn hayati petrol kaynaklarını sıkı denetim altında tutma ihtiyacından kaynaklanıyor," derken, öte yandan Batı'nın kendisini maddi çıkar gibi kestirme tezlerle sınırlandırmaması, ufkunu genişletmesi gerektiğini vazediyordu. "Postmodern devletlere tavsiye: Pre-modern yerlere müdahalenin hayatın bir gerçeği olduğunu kabul edin. Böylesi müdahaleler sorunları çözmeyebilir ama vicdanları rahatlatabilir. Bu da hiç yoktan iyidir."[46] İşte, Kosova için NATO saldırısı öncesinde söylenebilecekler bunlardır!

Gayet kolaylıkla kestirilebileceği gibi, "vicdanı rahatlatma"nın bedeli daha fazla ölüm ve yıkımdır, sürekli etnik temizliğin lafını etmeye bile gerek yoktur. Aslında, Balkanlar'a Batı'nın müdahalesinin altında yatan gerçekleri kavrayabilme-

45) Robert Cooper, *The Post-Modern State and World Order*, Londra 1996, s. 42.
46) *A.g.y.*, s. 44-45.

si için, bu ifadenin, ne kadar uğursuz olursa olsun, belli bir düzeltmeye ihtiyacı vardır; NATO'nun aylardan beri ilk başta vaat ettiği, Genel Sekreter'in ifadesiyle, an meselesi olan hava saldırısında ısrar etmek zorunda oluşunun nedeni "güvenilirlik"ti; oysa bence buna "görünüşü kurtarmak" demek daha doğrudur. Bu duruşun ardındaki zihniyet, yardımcılarıyla yaptığı özel toplantıda, Britanya Başbakanı tarafından da tüm çıplaklığıyla sergileniyordu: "*Kilit meseleler*. Görünüşte birbiriyle alakasız ama aslında birbirine bağlı bir avuç mesele var. Bunlar 'sizin için' dayanıklılık ve Britanya için ayağa dikilme anlamına geliyor. Eğer kendimizi savunmazsak, 'Britanya için ayağa dikilme' şansımızın olabileceğini düşünemeyiz. Tıpkı delilik ve suç söz konusu olduğunda yaptığımız gibi; bunlar vatanseverlikle ilgisiz görülebilir ama ilgilidir; çünkü bunlar, hem çok önem verdiğimiz dayanıklılığımızı gösterir hem de Britanya ruhunun derinlerine işlemiştir." Peki, çaresi nedir? "Kosova bizim savunma gücümüzden hiçbir şüpheye düşmemeliydi," (bak sen!) ve "Biz delilik ve suç konusunda sert önlemler alıyoruz." Balkan Savaşı'nm mültecileri, bir tür sertlikten nasibini alanlar yani, artık ötekinin meyvelerini yiyebilirler: "Delilik söz konusu olduğunda, onları kurtarmamız gerekir; eğer yardım çekleri gerçekten düşmeye başlarsa, bu duruma dikkat çekilmelidir." Tıfıl Britanya bombacısının düşünceleri eşsiz bir direktifle son buluyor: "Kişi olarak ben buna elimden geldiğince dikkat edeceğim."[47] 1920'lerin Piazza di Venezia'sında mıyız acaba!

47) Blair'in Aralık 1999 ve 29 Nisan 2000 tarihli memorandumları, 16 ve 27 Temmuz 2000'de *The Times*'ta yayımlandı. Başbakan, takıntılı bir biçimde, "Suç söz konusu olduğunda sert önlemler almalıyız," diyordu. "Hemen etkisini gösteren sert bir şey bütün sistem içinde hemen mesajını iletir; belki gençler için araba ehliyeti cezası getirilebilir. Ama bu hemen yapılmalıdır ve ben bu işe bizzat nezaret edeceğim." Bu belgeler Britanya yöneticisinin zihinsel yapısının envanteridir; onu betimleyen yukarıdaki ifade Alexander Cockburn'a aittir: Bkz. *Counterpunch*, 16-30 Mayıs 1999.

Hiçbir kalıcı çözüm umudu doğurmaksızın neden olduğu bütün felaketlere rağmen, Balkanlar'a yapılan müdahalenin sonuçları Irak'taki bilançonun yanında oldukça sönük kalıyor. Irak'ta sonuç tam bir Masumlar Katliamı oldu. Liderlerimizin düzenlediği şenliğe bir bakalım. Clinton ve Blair, ortak "güvenilirliklerini" kurtarmak için, acımasızca katledilen yüz binlerce küçük çocuğun ölümünden kişisel olarak sorumludurlar. Düşük tutulmuş rakamlara göre, 5 yaş altındaki 300 bin çocuğu alır ve buna geçici bir hesapla 200 bin civarında olduğu düşünülen yetişkinlerin erken ölümünü eklersek, geçtiğimiz çeyrek yüzyılda yapılan en büyük kitle katliamını buluruz. Dennis Halliday'inki gibi ılımlı rakamlar toplam sayıyı çok daha yüksek, 1 milyon ve üzeri olarak gösteriyor. Bir kıyaslama yapacak olursak, Körfez Savaşı'nın kendisi 50 binden fazla ölüyle küçük bir iş olarak kalıyor. Saddam'ın, tuzu kuru Batı'nın memnuniyetle karşıladığı, en kanlı suçu İran'a saldırısıydı; bu saldırı kendi halkından 200 bin kişinin ölümüne yol açmıştı. Ruanda'daki soykırım ise 500 bin cana mal olmuştu. Irak ambargosu sırasında ölen çocukların ve yetişkinlerin sayısının aynı kategoriye sokulacağını söylemek yeterlidir. Eğer daha eksiksiz bir siyasal hesap verme mekanizması istiyorsak, 1992'den beri iktidarda olan Clinton'ın ölümlerin onda dokuzundan, 1996'dan beri iktidarda olan Blair'in de beşte ikisinden sorumlu olduğunu söylemeliyiz. Britanya ve Amerika olmasaydı ambargonun çoktan kalkmış olacağı düşünüldüğünde, öteki Batılı liderlerin rolünü hesaplamaya şimdilik gerek yoktur.

1964'te, Wilson hükümetinin iktidara gelmesini izleyen aylarda, sosyalist siyasal kuramcı Ralph Miliband, on üç yıllık Muhafazakâr yönetimin sona ermesiyle birçoğu heyecanlanan ve ülke içindeki her türlü reform işaretini ilerici bir yönetimin göstergesi olarak almaya hazır 1960'lar kuşağını uyarıyor ve İşçi Partisi hükümetinin daha şimdiden Washington'a fazla-

sıyla kilitlenmiş dış politikasını gözden kaçırmanın ölümcül bir hata olduğunu söylüyordu. Miliband, rejimin bütün yaptıklarını tanımlayan şeyin dış politikası olacağını tespit ediyordu. Nitekim aradan bir yıl geçmeden ne kadar haklı olduğu görüldü. Johnson'ın 1965 yılında ABD öncü kuvvetlerini gönderir göndermez Wilson'ın Vietnam'daki Amerikan savaşma verdiği destek, İşçi Partisi içindeki siyasal çürümenin boyutları tüm çıplaklığıyla gözler önüne serdi. On yıllık kısır bir iktidar döneminin ardından Eski İşçi Partisi'nin acıklı sonu, iğrenç bir emperyalist savaşa bu kadar anlamsızca ve kölece bulaşmasıyla önceden belirlenmiş oldu. ABD'de Vietnam Savaşı karşıtı mücadeleler önce Johnson'ın, sonra da Nixon'ın işini bitirdi; Britanya'da ise Wilson, Callaghan ve şürekası, bırakın hayal kırıklığına uğramış büyüklere, 25 yaş altında hiç kimseye güvenemeyeceklerine emin oldular.

Irak kuşatması bir başka Vietnam Savaşı değildi. Hedefleri, boyutları ve araçları daha küçüktü. Ama başka bir farklılık daha vardı. Bu defa, Britanya sadece Amerika'nın barbarlığına diplomatik ve ideolojik destek vermekle kalmıyor, askeri bir ortak olarak barbarlığa aktif biçimde katılıyordu. Eski İşçi Partisi'nin sicilinin utanç verici olduğu doğrudur, ama halefinin iğrençliği yanında son derece masum kaldığı da doğrudur.

11 Eylül olaylarının arkasından Pentagon'daki askeri uzmanlar bir kere daha Saddam Hüseyin'i iktidardan düşürme sorununu gündeme taşıdılar. Eğer Irak'a karşı yeni bir savaş verilecekse, "Terörizme Karşı Savaş" denen şey tam zıddına dönüşecek. Öfke ve umutsuzluk birleşerek, Arap dünyasında ve başka yerlerde giderek daha fazla genç insanı devlet terörüne karşı tek karşılığın bireysel terör olduğu düşüncesine sürükleyecek.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEY ASYA'NIN NÜKLEER ÇÖPLÜKLERİ

İşte üzüntüm böyle kendini gösterdi:

Yıllardır yüreğimde biriken tozları nihayet gözlerime vurdu, acısı o kadar keskin ki arkadaşlarım gözlerimi kanla yıkamamı söylediğinde mecburen onları dinledim.

Bir anda her şey kana bulandı; her yüz, her put, her taraf kan kırmızısı.

Kan güneşi kapattı, altın rengini yıkayıp sildi.

Ay kan içinde doğdu, gümüş rengi gitmişti.

Gökyüzü kanlı bir sabahla uyandı ve gece yalnızca kan ağladı...

Bırak aksın. Akması kesilirse, ölümün renklerine bürünmüş nefret kalacak tek.

Bu olmasın, dostlarım, bütün gözyaşlarımı geri verin bana, toz dolmuş gözlerimi temizleyecek bir sel, gözlerimdeki bu kanı sonsuza dek yıkayacak.

(Doğu Pakistan'daki [Bengladeş]
Katliama Dair Satırlar, Mart 1971,
Faiz Ahmed Faiz, 1911-1984)

Pakistan İsrail'e benziyor, ideolojik bir devlet. İsrail'den Yahudiliği alın, göreceksiniz, kâğıttan bir şato gibi çöker. Pakistan'dan İslam'ı alın ve onu seküler bir devlet yapın, çöker. Geçtiğimiz dört yıl boyunca, İslamcı değerleri bu ülkeye geri getirmeye çalışıyoruz.

(General Ziya-ül Hak, 1916-1989,
Sıkıyönetim Başkomutanı, Pakistan, 1981)

İyilik, sempatiden doğmuş aşktan başka bir şey değildir.

(Spinoza)

15
ŞEYH ENVER VAKASI

1989 yılında Humeyni'nin Salman Rüşdi'ye karşı fetvası edebiyat ve eleştirel düşünce dünyasını savunmacı bir konuma itti. İslam dünyası baskıcı bir sessizliğin kıskacına yakalandı. Zaten kısıtlı olan ifade özgürlüğü Kahire ve Cezayir'de iyice budandı. Ama korku New York'u ve Londra'yı da pençesine almıştı. 11 Eylül sonrası ABD'deki havayla bu korkulu günler arasında sınırlı bir benzetme yapılabilir. Şimdi olduğu gibi o zaman da yayıncılar arasında çok sayıda otosansür örneği yaşandı. Şaşkına uğramış yazarlar edebi projeleri terk etmekten söz ediyor; korkmuş entelektüeller fısıltıyla konuşuyor; itaatkâr yüzlerde gülmeler donuyor; hızla isimler değiştiriliyordu: *Cihat* adlı bir caz albümüne yeni bir ad verildi; İs-

lamcı Amerikan rock grubu "Dr. Cihat ve Entelektüel Müslüman Gerillalar", Pentagon vurulduktan sonra isimlerini değiştirmeye karar verdi. İşte, bunlar içinde Şeyh Enver, korkuya teslim olmayı reddeden bir adamdı.

Gençliğinde dindar, ateşli bir mümin olan Şeyh Enver'in dinsel düzenle mücadelesi onun biyografisinin temel özelliği haline gelmiştir. Galler'in başkenti Cardiff'te, bu eski otobüs şoförü neredeyse yirmi yıldır, "İslam'ı kendi pis işlerini haklı çıkarmak için bir örtü olarak kullanan mollalara ve politikacılara" karşı, tek kişilik bir amansız mücadele yürütüyordu. Ve bu mücadelesiyle dikkate değer bir etki yaratmıştı.

Ben Şeyh'in adını ilk kez birkaç yıl önce duydum. Bir İsveç üniversitesinde İslam hukuku profesörü olan, Lahor'dan eski bir arkadaşım Britanya'yı ziyaret ediyordu ve dünyanın durumu üzerine konuşmak için bir yerde buluşmuştuk. Bana Şeyh Enver'i tanıyıp tanımadığımı sordu. Ben de tanımadığımı söyledim. Profesör sahiden şaşırdı. Bu kötü günlerde çevreme karşı nasıl bu kadar ilgisiz olabilirdim?

Cardiff'teki adam Aydınlanma değerlerini öyle bir cesaret ve metanetle savunuyordu ki, saygı duymamak elde değildi. Biraz kızgınca bana, "Hiç *Daily Jang* okumadın mı?" diye sordu. Londra'da basılan ve bütün Avrupa'ya dağıtılan muhafazakâr bir Urdu günlük gazetesinden bahsediyordu. Kendisi Stockholm'de bu gazeteyi Güney Asya politikasından haberdar olmak için okuyormuş. Ben Pakistan'la ilişkilerimin daha dolaysız olduğunu söyledim. Lahor'daki annemle günübirlik telefon görüşmeleri her ne kadar banka hesabımın açık vermesine neden olsa da, *Daily Jang*'ın oldukça önünde gitmemi sağlıyordu. Batı Avrupa ve Güney Asya'daki İslamcı fundamentalist çevrelerde büyük rahatsızlık yaratan Şeyh'in bildirilerinden annem de haberdar değildi.

Bu buluşmayı takip eden haftalarda Britanya'daki Urdu basınından bazı yazılar derledim. Açıktı ki, kızgın olanlar yalnız-

ca aşırı uçlar değildi. Londra, Birmingham, Bradford ve Glasgow gibi Stockholm, Kopenhag, Berlin, Paris ve Amsterdam'da da Müslümanlar Şeyh'in yazılarını okuyor ve kâfirliğini tartışıyorlardı. Onunla ilgili haberler genellikle kulakta kulağa yayılıyordu. Urdu basınına gönderilen öfkeli mektuplar sorunun yakıcılığını kanıtlamaktaydı.

Şeyh, ilk kitabı olan *Eternity*'yi (Ebediyet) Mart 1994'te yayımlamış, kitabın basımı, tanıtımı ve dağıtımını da kendisi üstlenmişti. Kitapçılarda bulunmuyor, yalnızca Cardiff'teki bir posta kutusuna sipariş verilebiliyordu. Ben de bunu yaptım. Kitabın ana tezi çok açıktı: Şeyh, 9. yüzyıldaki Mutezile okulu gibi, vahyin geçerliliğini sorguluyor, Kuran'ın ilahiliğine meydan okuyordu. Londra'da yayımlanan *Daily Avaz*'ın ona cevabı da aynı oranda doğrudan ve sertti:

CARDIFF'TEKİ ŞEYH ENVER BİR HAİNDİR
VE ÖLÜMÜ HAK ETMİŞTİR.

Cemaat içindeki siyasal hararet düşünüldüğünde beni gerçekten şaşırtan şey, Müslüman basında Şeyh'i mahkûm eden mektupların tonunun ilginç biçimde ılımlı oluşuydu. Gördüğü tepkiden cesaret alan Şeyh yeni bir bildiri daha kaleme almıştı. Buna gelen tepkiler Müslüman cemaatinin endişelerini de gösteriyordu. 19 Ağustos 1997 tarihli *Daily Jang*, Lancashire, Oldham'dan Mr. Abdul Latif imzalı bir mektup yayımladı. Editör yardımcısının attığı "Alçak Bir Anti-İslamcı Kampanya" başlığı, mektubun gerçek üslûbuyla çelişmekteydi; mektup, bağnazlaşmadan mümin olan diaspora Müslümanlarının düşüncelerine vâkıf olmak açısından az bulunur bir örnek, bir yardım çağrısı niteliğindeydi:

> Şeyh Enver'in *İslam: Arap Ulusal Hareketi* isimli kitabı hakkında *Jang*'ta bir sürü mektup yayımlandı. Sıradan

> Müslümanlar İslam âlimlerinden kitabın içeriğine ilişkin ezici cevaplar bekledikleri halde onlar şaşırtıcı biçimde sessiz kalıyorlar. Britanya'da Şeyh Enver'in İslam eleştirisini çürütecek tek bir Müslüman âlim yok mu?
>
> Âlimlerimiz İslam'ın düşmanlaı ını fetvayla korkutma devrinin geçtiğini anlamalıdırlar. Modern zamanlarda kamuoyu ancak argümanlarla tatmin oluyor. Bu mektubu yazmamın ikinci nedeni, doktora yapan ve yakın döneme kadar koyu bir Müslüman olan oğlumun artık İslam'a ilgisini kaybetmesidir. Öğrendim ki bir Hristiyan misyoner ona Şeyh Enver'in kitabını vermiş. Bu kitabı okuyunca oğlum İslam'a sırtını çevirdi...
>
> Doğru, biz Müslümanlar, Rüşdi'nin küfür kitabına karşı aptalca bir propaganda yürüttük, çünkü Rüşdi'nin kitabının Şeyh Enver'le kıyaslanacak hiçbir yanı yok. Rüşdi romanını ilginç kılmak için gerçekleri çarpıttı ve biz de bu temelde çocuklarımızı ikna edebildik. Şeyh Enver ise aksine, kendi eserini imanın köşe taşları olan Kuran'dan ve hadislerden alıntılar üzerine kuruyor.

Aynı gazete bir hafta sonra Amsterdam'dan M. Enver adlı bir Müslümanın benzer satırlarına yer veriyordu. Bu mektup da, hastalık genç kuşaklara bulaşmasın ve onları inançlarından koparmasın diye, Şeyh Enver'in küfürlerine ayrıntılı bir eleştiri getirmeleri için İslam'ın âlim ve hocalarına yapılmış bir çağrıydı. Bu mektuptaki çaresizlik havası Urdu basındaki mektup yazarlarının ortak bir özelliğiydi. Batı Avrupa'dan gelen mektupların çoğu Şeyh'i mahkûm etmekle birlikte, çok büyük bir çoğunluk, ne onun öldürülmesi ne de "küfür niteliğindeki" kitabının yakılması çağrısı yapıyordu. Onların esas beklediği, yetkin bir çürütmeydi.

Müslüman liderler Şeyh'e, Şeriat hükümlerine göre ölümle cezalandırılan bir suç olan mürtet (din değiştiren) damgası

vururken, bu işi kamuoyuna mal etmekten çekiniyorlardı. Müminlerden sakin olmaları tavsiye ediliyordu. Leeds'ten Kari Seyyid Hüseyin Ahmed şunları yazmıştı:

> Bizi aldatmışlar. Şeytan Rüşdi karanlık bir adamdı. Bir fetva yayımladık ve başına ödül koyduk. Böyle yapmasaydık, Rüşdi kariyerinin sonuna varacaktı. Sonuç olarak, onun tipindeki deliler Peygamber'e hakaret etmeyi bile düşünebilirler. Rüşdi ve Şeyh aynı soydan geliyor. Şeyh Enver'in uluslararası bir şöhret haline gelmemesi için ona karşı protestolar örgütlememeliyiz.

Rüşdi ve Şeyh benzetmesi yersizdir. Şeyh kendisini kurgular üreten biri olarak değil, ciddi bir tarihçi olarak görüyor. Rüşdi ise yoz bir modernist, Rugby School ve Cambridge'in bir mahsulü, sıradan Müslümanların hayatlarına uzak biri olarak mahkûm edildi. Şeyh, köylü kökenli bir Pencaplı. Gençliği alt-kıta İslam'ının göbeğinde geçmiş. Konuyu gayet iyi biliyor.

Şeyh'in metni tekrarlarla dolu ve argümanına yer yer tutarsızlıklar sızmış olmakla birlikte, her zaman tekrara dayalı ve tutarsız dinsel metinler ve ibadetlere alışmış bir okur kitlesi için yazılmışsa etkili olabilir. Kitapları ve bildirileri, tıpkı eski Sovyetler Birliği'ndeki *samizdat*'lar (yeraltı yayınları) ya da Eylül-sonrası ABD'deki Aaron MacGruder karikatürleri gibi, Batı Avrupa ve Pakistan'daki Müslüman cemaatler çapında elden ele dolaşıyor, okunuyor, çoğaltılıyor ve sonu gelmez tartışmalara konu oluyor. Şeyh'i ortodoksinin tehlikeli bir muhalifi yapan şey de budur. O, içerideki düşmandır.

Sonunda kendisiyle karşılaştığımda, Şeyh'in kendine olan güveni beni oldukça şaşırmıştı: "Benim ağzımı kapatmayı asla başaramazlar, çünkü ben milyonlarca sessiz Müslüman adına konuşuyorum."

"İslam: Arap Ulusal Hareketi" adlı tebliğinde Şeyh, İslam'ın temeline dinamit koymayı amaçlıyor. Bunu da Muhammed'le Allah'ı birbirinden ayırarak yapıyor. Kendisinin sadece Kuran'm bir hükmüne ("Eğer doğruysan, fikrini getir,") uyduğu iddiası pek samimi değil tabii...

Şeyh'in projesi, İkiz Kuleler (Kuran ve Muhammed) gibi olan İslam'ın teolojik mimarisini yapıbozuma uğratmak. Modeli ise, Eski Ahit'i aynı biçimde ele alan ve bu yüzden Amsterdam Sinagogu'nun büyükleri tarafından aforoz edilen 17. yüzyıl Yahudi filozofu Spinoza. Ben Şeyh'e, (a) Yahudi düşünürlerin art arda yineledikleri çabalara rağmen, aforozun hâlâ geri getirilememiş olduğunu ve (b) İslam'da aforoz değil, yalnızca infazcı kılıcının olduğunu söylediğimde, derinden gelen, hırıltılı bir biçimde güldü.

Şeyh, metinlerinde kadim bir Semitik gelenek olan Vahiy'in, çözdüğünden çok daha fazla sorun ürettiğini savunuyor. "Vahiy bir kişiyi (vahiyci) ilahi yapan bir araçtır, ama O'nun iradesini kullanmak için artık vahiyciye, yani Peygamber'e bağımlı hale gelen Tanrı'nm statüsünü düşürür." Şeyh, Kuran'dan ve Peygamber'in hadislerinden parçalar alarak, Allah'ın bir Yüce Varlık'a göre Muhammed'in siyasal ve maddi ihtiyaçlarını çok fazla kolaylıkla kabul ettiğini göstermeye çalışır. Şeyh'e göre, İslam'ın merkezinde Allah'ın değil, Peygamber'in görüşleri vardır. Savunduğu fikirlerin kökeninden (kendisinden bin yıl önce İbn Revandi ve Mutezile'ler başlatmıştı bu tartışmayı) habersiz olan Şeyh, dolayısıyla kendisini bir öncü olarak görüyor. "Benim tezlerim fundamentalizmin yüreğine yönelmiş bir hançer gibidir."

Dünya Müslümanlar Birliği'nin başkam Müftü Muhammed Said Ahmed Said, Şeyh'i bir hain, havari ve kâfir ilân ettikten sonra şöyle demektedir:

Şeyh Enver Tanrı'ya inandığını ama Peygamber'e inanmadığını söylüyor. Bu, annemi tanıyorum ama babamı tanımam diyen birine benziyor. Böyle bir insana herkesin verdiği ad da piçtir.

Anne Allah ve Baba Peygamber? Bu tür önermeler İslam'ın başaşağı bir din olduğunu savunan Şeyh'in görüşlerine destek vermekten başka işe yaramaz oysa.

Peki, kimdir bu Şeyh Enver? Cardiff'e kendisiyle buluşmaya gittiğimde, neyle karşılaşacağımı bilmiyordum. Acımasızca eleştirdiği mollaların sakallı bir kopyası olabilir miydi? Değilmiş. Karşıma Doberman köpeğine tutkuyla bağlı, geniş ve güzel bahçesinden gurur duyan, rahat tavırlı, yaşlı bir Pencabi çıktı. Yalnız ev yapımı şarabı beni hayal kırıklığına uğrattı. Cardiff üzümleri yazıldığı kadar iyi değilmiş. Öğle yemeğinden sonra Şeyh'in bu noktaya nasıl geldiği üzerinde konuştuk.

"Bütün bunlar nasıl başladı?" diye sordum.

Şunu bilmem gerekiyordu: Şeyh'in yazılarında, rasyonalizmle yeni tanışmış birinin ateşliliği kendini hemen ele veriyordu.

Şeyh ortodoks bir Sünni Müslüman olarak yetiştirilmişti. Pencap'ın Hindistan kısmındaki Gucarat'ın dört mil uzağında küçük bir köyde doğmuş. Doğum günü Kurban Bayramı'na denk geliyormuş. "Sünnetli doğmuşum ve bunu ailem iyi bir şeylerin işareti saymış." Adını Hacı Muhammed koymuşlar, sonra Muhammed Enver Şeyh'e çevirmiş. Şeyh çok genç yaşlarda Kuran'ı hatim etmiş, ama aynı zamanda, Hintli Müslüman çoğunluğun aksine, ezberlediği şeyleri anlamak için Arapça da öğrenmiş.

1947, yani bağımsızlık ve Ayrılma yılında 19 yaşında olan Şeyh, Lahor Demiryolu İstasyonu'nda muhasebe memuru olarak çalışmakta. Dini inançlarına göre bölünmüş iki Hindistan eyaletinden biri olan (öteki de Bengal) Pencap'taki dinsel te-

melli temizliğe öfke duyan Şeyh sağlam bir Müslümanmış. Batı Pencap'taki Müslüman-olmayan azınlıklarla Doğu Pencap'taki Müslümanlar yüzyıllardır yaşadıkları köyleri ve kasabaları terk etmeye zorlanmaktadırlar. Bu iki cemaatin de kendilerine ait, insanın kanını donduran öldürme, infaz, ırza geçme, talan ve kuşkusuz kahramanca şehadet hikâyeleri vardır. Herkesin yaşadığı bu kargaşa Şeyh'in dinsel bölünme bilincini keskinleştirir. Elli yıl sonra bile, 1947 yılında yaşadığı bir olayın anısı o günkü gibi canlı ve o olayları anlatırken gözleri doluyor:

> Lahor istasyonuna her gün Hindistan'dan trenler geliyordu. Platformda çığlık çığlığa trenleri bekleyen insanların sesine alışmıştım. Bunlar insanın yüreğini parçalayan çığlıklardı. Sesi duyar duymaz dışarıya fırlardım; trenler vardı, içi ceset dolu trenler. Bütün Müslüman mülteciler katledilmişti. Trafik iki yönlüydü kuşkusuz. Bizim taraftan kaçan Sihler ve Hindular da acımasızca katledildiler.

Ne yazık ki, on dokuz yaşındaki bir çocuk o zaman olayları ancak kendi açısından görebiliyordu. Din kardeşlerinin öldürülmeleri karşısında öfkeyle ve intikam arzusuyla yanan genç, hemen Lahor sokaklarına fırlar ve gözünü kırpmadan üç masum Sih'i öldürür. İlk iki kurbanını Lahor'un eski bir alışveriş merkezi olan Anarkali çarşısında bir sopayla ölene kadar döver. Üçüncü kurbanını ise nehir kenarındaki Ravi Road'da palasıyla doğramıştır. Sonraki günlerde ise yarı şuursuz ortalarda dolanır. Yakalanmaktan ve cezalandırılmaktan mı korkmuştu acaba?

> Hayır. 1947'de herkesi pençesine alan çılgınlığı biliyorsun. Tam bir delilikti. Ben de delirmiştim. Onları öldürdüğümde düşündüğüm tek şey intikamdı. Yakalanıp öldü-

rülmem umurumda bile değildi. Biliyordum ki, beni sürüyle hurinin beklediği Cennet'e gidecektim. Diri memeleri olan yetmiş bâkire beni bekliyordu ve Allah bana 84 yıl yetecek kudret verecekti. Bir genç erkek başka ne isteyebilirdi ki? Gördüğün gibi, korkmak şöyle dursun, cennetteki sürekli zevkin özlemiyle tutuşuyordum. Bana inanmıyor musun? Lütfen, inan. Ben o zaman buna inanıyordum. Gençtim ve kolayca etkilenmiştim.

O zaman gerçekten buna inanabilmiş miydi? Bana sanki sonradan yapılan bir akılcı açıklama gibi geldi. İntikamı, deliliği, dini inançları anlarım, ama yetmiş bâkire? O zaman daha 19 yaşındaydı. O döneminde bir genç, bir ya da iki insanda yoğunlaşmış romantik düşler görür. Yetmiş bâkire ve yetmiş sekiz yıllık bir ereksiyon hikâyesi yaşlı erkeklere daha uygundur. Belki de bu fikir Şeyh'in aklına biz konuşurken gelmişti. Kim bilir?

Altüst oluşun ardından Pakistan Devleti kurulur, hayat tekrar normale döner. İşte o zaman Şeyh, işlediği suçun vahametini fark eder. Bu suçtan dolayı hiçbir zaman cezalandırılmayacağını bilmektedir, bu yüzden kendini cezalandırmaya başlar. Acı ve pişmanlık ruhunu kemirmektedir. Hâlâ inançlıdır ama yüreğine kuşku düşmüştür. Pakistan'da yaşamaya devam edemeyeceğini anlar. O günlerde iş aramak için yabancı diyarlara gitmek kolaydır. Commonwealth ülkeleri içinde göç denetim altında değildir, vize zorunluluğu yoktur. Cebinde 25 pound'la 1956 yılında Cardiff'e gelir. İşçi olarak bir iş bulur, sonra üç yıl otobüs şoförlüğü yapar. Her zaman kendini geliştirme peşinde olduğundan, Londra'da Ulaşım Enstitüsü'ne gitmeye başlar.

Galli bir kadınla evlenip yeni bir hayat kurmaya koyulur. Tasarruflarını mülke yatırır ve birkaç yıl içinde, 1960'ların ortalarında, son derece başarılı bir emlakçı olup çıkar. Bu bir başarı hikâyesidir.

Artık her şeyi vardır; rahat bir hayat, bir aile, birçok arkadaş. Rahatına bakıp dünyayı gezebilirdi artık, ama geçmişi yakasını bırakmıyordu. Yaşadığı travma çok derine işlemişti. Cesetlerin şehir dışında yol kenarlarına saçıldığı ve eski Lahor'un sokaklarının kan gölüne döndüğü o korkunç 1947 yazı vardır aklında hâlâ. Ne kadar çaba harcasa da anılarından kurtulamamıştır.

> Düşünüyordum, hâlâ da düşünüyorum. Üç masum can almıştım. Ben olmasaydım onlar belki hâlâ hayatta olabilirdi. Kim olduklarını bile bilmiyordum. Düşünmeye başladım. Bütün bunlar din yüzünden olmuştu. Kuran okumaktan hiç vazgeçmemiştim. Ama artık tüm dikkatimi veriyordum. Bir gün önceden de yüzlerce kere okuduğum bir ayeti okuyordum: "Ey iman edenler, Peygamber'in önünden yürümeyin. Sesinizi onunkinden çok yükseltmeyin." Ve kendi kendime sordum: Allah bir insanı neden ötekilerin üzerine koysun? Bir kez neden diye sormaya başlayınca, gerisi gelir. Büyü bozulmuştu.

Şeyh Enver artık Cardiff kütüphanelerinin bildik bir siması haline gelmiştir. Haftalar ve aylarca Spinoza, Freud ve Marx okur. Onların yazdığı her şeye katılmaz, ama onları ve başkalarını okumak zihinsel ufkunu genişletmiştir.

Sonra Kuran'ı yeniden okur, yalnızca Kuran'ı da değil tabii. İşte, Şeyh hayatının bu dönemini anlatırken koluma girdi ve beni bir kez daha bahçeye çıkardı. Bahçenin bir köşesinde Arapça, Urduca ve İngilizce yazılmış kitaplarla dolu küçük bir oda vardı. Bunlar hadis kitaplarıydı, yani Müslümanların Kuran'a ek olarak gördüğü ve hayatlarına yön vermek için yararlandığı Peygamber'in sözleri ve eylemlerine ilişkin anlatımların olduğu kitaplar.

Bütün bu kitapların hepsini okudum. Din ve içtihatlar hakkında şu gözü dönmüş fundamentalistlerin çoğundan daha çok şey bilirim. İşte bu yüzden bana cevap veremezler. Şimdi onlara meydan okuyorum. Nerede ve ne zaman isterlerse onlarla tartışırım. Bunu tamamı Müslüman bir izleyici topluluğu önünde yapalım. Benim için fark etmez. İsterlerse radyodan ya da televizyondan yapalım. Ama yapmazlar. Peki, neden?

"Belki de," dedim, "sizi kamuya mal etmeyi istemiyorlar."

Ama mollalar daha şimdiden camilerde verdikleri Cuma hutbelerinde bana karşı fetvalar yayımladılar. Dolayısıyla, müminler benden zaten haberdar. Hayır, benimle tartışmak istememelerinin nedeni, kendileri için inşa ettikleri evin temellerinin çürük olması.

Şeyh'in düşmanlığı İslam'ı kendi amaçları için sömüren mollalara ve politikacılara yönelikti. İslam kültüründeki seküler geleneklerin bazılarını biliyordu. Aynı zamanda, bırakın Sırp ve Hırvat fanatikleri, kitabını kendi çirkin emellerine alet etmek isteyebilecek azgın Hıristiyan ve Hindu fundamentalistler bulunduğunun da farkındaydı. Bütün bunları biliyor ama artık sessiz kalmayı da istemiyordu.

Çok uzun zamandan beri biz Müslümanların üzerine bir cehalet perdesi gerilmiş. Bu bizi asırlarca geriye itti. Türkiye'yi modernleştirmek isterken Kemal Atatürk bunu anlamıştı ama o bunu kültürümüzü sekülerleştirmek için ideolojik bir temelden yoksun olarak yaptı. Benim bütün yapmak istediğim bu. Ben bugün için değil, gelecek için yazıyorum. Çocuklarımızın benim 1947'de yaptıklarımı yapmasını istemiyorum.

Özellikle Pencaplılardan, sürekli tehdit telefonları alıyordu; onu geleneksel İslami cezaların beklediği söyleniyordu. Peki, böyle bir sondan korkmuyor muydu?

> Ben 68 yaşındayım. Kalbim hasta ve yedi defa by-pass ameliyatı geçirdim. Hayatta yapacağımı yaptım. Bundan sonra elimden gelen, şerefimle ölmek olur. En son kitabım iki banka kasasında duruyor. O da basılırsa, mutlu olacağım.

Yeni bir kitap mı?

Şeyh gülümsedi. "Adını 'İslam ve Cinsellik' koydum. Bence İslam, dünyadaki en cinsellik takıntılı din."

Taslağın Dördüncü Bölüm'ünün başlığı, "Peygamber'in Cinsel Yönelimi" adını taşıyormuş. Buradaki argüman şu: Peygamber Muhammed'in siyasal ve askeri dehası hayatına öylesine hâkim olmuştur ki, gerçek mutluluğu ancak ortalamanın üzerinde bir cinsellikte bulabiliyordu. Şeyh şöyle yazmış:

> Benim amacım kurucu ve reformcu olduğundan, dedikodulara ya da hakarete başvurmayacağım; anlatı hadislere, Kuran'a ve Müslüman âlimlere dayanarak kaleme alınacak.

Şeyh'in bu açıklamasının ardından Peygamber'in cinsel iştahı ve alışkanlıklarını tartışan hadislerden son derece açık ve net alıntılar gelmekte. Bu malzemenin hiçbiri yeni değil, ama ilk kez İslam içinden biri tarafından bu şekilde karşılaştırmalı olarak yorumlanıyor. Bu da Şeyh'i tehlikeli bir muhatap konumuna getiriyor. 11 Eylül'den sonra bile Batılı bir yayıncının "İslam ve Cinsellik"le ilgileneceğini sanmamakla birlikte, bu Şeyh'in umurunda değil. Onun kendi kanalları var. O kitabını bastıracak ve sonra da kendisini bekleyen timsahların önüne atılacak. İşin başında, ona göre, akıntıya karşı kulaç atan bir

yüzücüye benziyordu, bir kıyıya varıp varamayacağından emin değildi. Şimdi kendinden emin ve huzurlu.

Ne olursa olsun artık hümanist ve rasyonalist inançlarıma duyduğum güvenle öleceğim ve eğer yazılarım birkaç düzine insanı bile dinsel kin ve bağnazlıktan uzaklaştırırsa, hiçbir şey, ama hiçbir şey üç kurbanımı geri getirmeyecek bile olsa, kendimi kısmen arınmış hissedeceğim. Kendimden yana bir endişem yok. Başkaları için endişe duyuyorum. Bak, çıplak ellerimizle birbirimize neler yaptık! Nükleer silahlarla din adına her şeyi yakıp yıkabilirler. Yapabilirler, biliyorsun. Yapabilirler...

16
PAKİSTAN'DAN BİLDİK HİKÂYELER

Alelacele karara bağlanmış ve erken doğumla (Britanya İmparatorluğu hizmetindeki doktorların bir son dakika sezeryan operasyonuyla) dünyaya Ağustos 1947 tarihinde gelen Pakistan, daha doğum sırasında çok kan kaybetmişti. Bu yeni devlet ilk yıl bir kolunu (Keşmir) kaybetti, sonra da babasını (Muhammed Ali Cinnah). Ardından, daha sıkı ve acımasız ikiz kardeşi İsrail gibi, sürekli bir hemşire nezaretinde hayatını sürdürme teklifini benimsemek zorunda kaldı. Hayatta kalmasının tek yolunun Batı emperyalizmin daimi bakımı altında bir Soğuk Savaş hastası haline gelmesi olduğu hükmüne varıldı. Britanya İmparatorluğu bölgeden silindiğinden, Pakistan'ın bakımını ABD üstlendi.

Bu devir teslimin hemen ardından, Ocak 1955'te, ülkenin en yetenekli Urduca kısa hikâyeler yazarı Sedat Hasan Manto böbrek yetmezliğinden öldü. Kırk üç yaşındaydı. Son yılında, dokuz hikâyelik, hiciv dolu "Sam Amca'ya Açık Mektuplar" dizisi kaleme alarak, "John Bull'dan Sam Amca'ya" geçişi anlattı. Bu hikâyelerin gazeteci Halid Hasan tarafından yapılan İngilizce çevirisi ilk kez 11 Eylül 2001'den birkaç hafta önce İslamabad'ta basıldı. 21 Şubat 1954 tarihli "Dördüncü Mektup"taki rastlantılar çok çarpıcı:

Sevgili Amca,

Size son yazdığım mektubun üzerinden henüz birkaç gün geçti ama ben yine yazıyorum. Size olan hayranlığım ve saygım sizin Pakistan'a yaptığınız askeri yardım kararlarınızla aynı oranda artıyor. Size her gün bir mektup yazmak geliyor içimden. Hindistan'a ve kopardığı yaygaraya boş verip, Pakistan'la bir askeri anlaşma imzalamalısınız, çünkü siz dünyanın en büyük İslam devletinin istikrarıyla ciddi olarak ilgilisiniz ve bizim mollalarımız Rus komünizminin en iyi panzehiridir. Bir kere askeri yardım akmaya başladığında, bu mollaları silahlandırmalısınız. Onların ayrıca Amerikan malı tespih ve seccadelere de ihtiyaçları var, doğanın çağrısıyla gelen son damlaları kurutmakta kullandıkları küçük taşları da unutmayın... Ben askeri yardımın tek amacının bu mollaları silahlandırmak olduğunu düşünüyorum. Ben sizin Pakistanlı yeğeninizim ve hamlelerinizden haberdarım. Herkes artık sizin siyasal oyunlardaki başarılı hamlelerinize hayran kalıyor.

Eğer mollalar çetesi Amerikan tarzı silahlanırsa, ülkemizde komünizm ve sosyalizm pazarlayan Sovyetler Birliği kepenkleri indirmek zorunda kalacak. Gözümün önüne şeriata tam uygun biçimde Amerikan makinelerinde dikilmiş pijamalarıyla ve Amerikan makaslarıyla tıraş edilmiş

saçlarıyla mollaları getirebiliyorum. [İşedikten sonra kalan] son damlaları için kullandıkları taşlar Amerikan malı, hem de el değmeden hazırlanmış olacak, seccadeleri de. O zaman herkes sizin kampınıza katılacak, başka kimseye değil, size sadık olacak...

1951 yılından Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1989-1990 yılına kadar, Pakistan seçkinlerinin payına yalnızca birkaç önemli karar almak düşmüştü. Bunun belli başlı istisnası, ülkenin ilk seçilmiş başbakanı Zülfikar Ali Butto'nun görevde bulunduğu süre içinde (1971-1977) nükleer kapasite edinmeye karar vermesiydi. Ağustos 1976 yılında Lahor'a yaptığı bir ziyaret sırasında ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, nükleer planlarından tümden vazgeçmesi koşuluyla bu ülkeye maddi ve siyasal yardım sözü verdi. Butto, kendisinden üçüncü şahıs zamiriyle söz ederek, daha sonra bu yaklaşımı şöyle açıklayacaktı: "Bu havuçtu; Pakistan için hayati önemde görülen politikalar dayatılmasını kabule yanaşmayan Başbakan'a cevap olarak Kissinger, 'Hükümetinizi istikrarsızlığa itebilir ve sizi bir dehşet örneği yapabiliriz,' derken, sopanın ucunda soğukkanlılıkla sallanan bir havuç."

Kissinger sözünü tuttu. Bu tehdidin üzerinden altı ay geçmişti ki Butto istikrarsızlıkla karşı karşıya kaldı ve hükümet askeri bir darbeyle işbaşından uzaklaştırıldı. Butto cinayetle suçlanıyordu; hukuktan ziyade üstlerinin emirlerine uyan aşağılık Yüce Mahkeme yargıçlarından oluşan düzmece bir mahkemede yargılandı ve 3'e karşı 4 oyla suçlu bulundu. Sonra da idam edildi. Bu, Pakistan demokrasisinin ikinci ölümüydü. İlki 1971 yılında gerçekleşmişti. Üçüncüsü ise 1999'da. Ama bu olayları gündeme getirmeden önce, kısa bir açıklama yapmam zorunlu görünüyor.

20. yüzyılın şafağında Britanya'nın dikkatini kentli nüfusun ruh halinde bir değişme çekiyordu. Özgürlük ve demok-

rasi gibi liberal nosyonlar Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda çok yaygındı. Hindistan Ulusal Kongresi kurulmuştu zaten. Bu örgüt anayasalcıydı, sekülerdi ve en okumuş Hindistanlıları kendine çekmekteydi. Kongre, Hindistan için Avustralya ve Kanada gibi kendi kendini yöneten bir egemenlik modeli talep ediyordu. Bazı reformlara izin verilmekle birlikte bu talep kesinlikle reddedildi ama Hindistan'ı yöneten kişileri de tedirgin etti. İmparatorluk danışmanları böylesine titizlikle örülmüş bu ittifakın bir gün parçalanıp parçalanmayacağı üzerinde kafa yormaya başladılar. O gün uzakta mıydı?

Genellikle Britanya'nın Hindistan'daki fiili varlığının hiçbir zaman on binde beşi geçmediği unutulur: 1805'te 31 bin, 1911'de 164 bin ve 1931'de bir parça artışla 168 bin. Bu sayının çok büyük kısmını askerler oluşturuyor, ama milyonlarca Hindistanlıyla kıyaslandığında yine de devede kulak kalıyordu. Bu cılız kırmızı-ve-mavi mevcudiyeti yerel ittifaklara dayanan bir politikayı zorunlu kılmaktaydı. Bunlar olmaksızın Britanya yönetimi 150 yıl süremezdi ya da 1857 yılında isyan bayrağı çeken yerel yöneticiler koalisyonunu yenilgiye uğratamazdı.

Eski Moğol aristokrasisinin kalıntısı olan yerel şefler ve yöneticiler Raj'ın doğal müttefikleriydi ve birçok prens-devletinde Britanya çıkarları zedelenmediği müddetçe halka eziyet ediyorlardı. Britanya yönetimindeki Hindistan, kabile şeflerini, sömürgeci devletin temel direği olarak hizmet verebilecek ve vermiş olan, bir toprak sahipleri sınıfına dönüştürmüştü. Bu devletin köylü üzerindeki tahakkümü, hem mısır, şeker, pamuk ve pirinç ürünlerinin sürekliliğini sağlamak, hem de Hindistan köylülerinin Britanya ordusuna yazılmasını kolaylaştırmak açısından hayati bir önem taşıyordu.

Kongre'nin kuruluşu şimdilik yalnızca sinir bozucuydu, ama imparatorluğun daha uzak görüşlü hizmetçileri pusuya yatmışlar, bekleyen tehlikeleri seziyorlardı. Zorunlu olmadıkça tehlikeye girme niyetlisi değillerdi. Önceden önlem almak

gerekiyordu; bu da Kongre'yi siyasal sahneye hâkim olmadan engelleyebilecek yeni bir siyasal araç olabilirdi. Britanyalı yetkililer sadık, ayrılıkçı bir Müslüman örgütü oluşturmayı tartışmak üzere Müslümanların ileri gelenlerine yaklaştılar.

Ağa Han, Vali'nin birinci adamı olmaktan mutluydu. Tembel ve obur Ağa Han, Müslümanlar içinde zengin İsmaili cemaatinin şefiydi; bu cemaat Ağa Han'a tapmak dışında görece moderndi. Ağa Han şişmandı çünkü gözü doymak bilmiyordu. Her yıl doğum gününde özel bir tören düzenleniyordu. Ağa Han bu törende bir kantarın üzerine yerleştirilmiş rahat bir koltukta oturuyor ve önüne İsmailiye cemaatine sadakatlerini kanıtlamak için yaltaklanan kullarının bağışladığı altın, gümüş ve mücevherlerle tartılıyordu. Sonuçta, kendi ağırlığına eşit ağırlıkta hediyeler kendisine kalıyordu. Tarihte birikim süreci nadiren bu kadar şeffaf olmuştur.

Ağa Han, Vali adına, 1906 yılında Müslümanlar Birliği'ni oluşturmak üzere bir kısım sönük, köle ruhlu ve inisyatifsiz eşrafı -tek tek her biri omurgasızlıklarıyla tanınmış kişileri- etrafına topladı. Tayin belgesi kendi sınıf kökenlerini tüm çıplaklığıyla sergiliyordu: "Biz, soylular, Caygirdar'lar, Talukdar'lar, Zamindar'lar, hukukçular ve tüccarlar, Majesteleri Kral-İmparator'un Hindistan'ın farklı kesimlerinden kulları." Bu yeni örgüt, ana amacını saklama çabasına da girmiyordu: "Hindistan'daki Müslümanlar arasında Britanya İmparatorluğu'na sadakat duygusunu güçlendirmek." Britanya komiserleri, vekiller, yargıçlar, vb. ile sürekli işbirliği içinde bu amaç peşinde koşulmuş ve istenen şey başarılmıştı.

Yıllar içinde milliyetçi düşüncedeki Müslümanların büyük çoğunluğu Birlik'e burun kıvırmış ve Kongre saflarına katılmıştı. Bunlar arasında Keşmir Şeyhi Abdullah ile parlak bir Müslüman hukukçu olan, bir gün Pakistan'ın kurucu babası olacağını aklının ucundan bile geçirmeyen Muhammed Ali Cinnah da vardı. 1920'li yıllarda Cinnah, "Hindu-Müslüman

birliğinin elçisi" olarak selamlanıyordu. 1930'larda Kongre saflarından ayrılarak Müslüman Birliği'ne katılmıştı. 1940'larda "iki-ulus" teorisine yaklaşırken Müslümanlar için ayrı bir devlet talebinde bulunmuş, böyle bir devleti bir arada tutmayı başarmış ve zaferinin ertesi yılı ölmüştü.

Cinnah bütün bunları neden yapmıştı? O liberal bir anayasalcı, zevkinde, giyim kuşamında ve politikasında kibirli biriydi. Dini inançları bakımından burnu havada bir bilinemezciydi ve bütün fundamentalistleri hakir görüyordu. Cinnah'ın tüm bu duyarlılıkları Kongre'nin kitlesel sivil itaatsizliğe ve sokak politikasına yönelmesiyle yara almıştı. O, seçkinler meclisinde argümanlar sunmayı tercih ederdi. Kongre liderleri ise, ne kadar makul olursa olsun sözlerin ve ne kadar karşı çıkılamaz olursa olsun argümanların Britanya İmparatorluğu'nun saygı gösterdiği silahlar olmadığı kararına varmıştı. Kitlesel öfkenin dışavurulması gerekiyordu. Öfke bir ulusal bağımsızlık hareketine akıtılmak zorundaydı ve bu da köylülüğün seferber edilmesi anlamına geliyordu.

Gandhi'nin kırsal kesimi uyandırmak için Hindu imgelerini cüretkâr biçimde kullanması Cinnah'ı endişelendirmişti. Gandhi gibi insanların önünde sonunda "Hindu unsur" tarafından bir kenara atılacağını hissediyordu; bu yüzden Müslüman Birliği'ne katıldı ve bu tutumuyla, Eyaletler Birliği'nden işbirlikçi toprak sahipleri ve eşrafının pençesinden kurtarmak için, örgütü dönüştürmek isteyen meslek sahibi öteki Müslümanları da yanına çekti. İlk dönemde yaşanan bir dizi soruna rağmen Cinnah'ın girişimi başarılı oldu. Müslüman Birliği'ne yeni üyeler kazanıldı ama geçmiş de tümden reddedilmedi. Örgüt, çirkin bir teslimiyet yerine, Britanyalılarla centilmence müzakerelere girmeyi tercih etti.

Pakistan, ağırlıklı olarak, Britanya'nın Hindistan'ı terk etmesiyle yetim kalacakları korkusuna kapılan orta-sınıf Müslü-

man meslek erbabı ve tüccarlar tarafından verilen bir mücadele sonucunda doğdu. Ülkede politikaya ve ekonomiye Hindular hâkimdi. Hindistan Müslümanları iktidara ve paraya kavuşamazlarsa, sefalete mahkûm kalacaklardı. Pakistan'ın kurulması talebi önceleri emperyal iktidardan azami tavizi koparmak için bir pazarlık unsuru olarak Müslüman Birliği tarafından ortaya atılmıştı. Pakistan asıl olarak İkinci Dünya Savaşı, Kongre Partisi'nin uzlaşmaz tutumu ve Britanya'nın ülkeyi terk etmesi gibi olayların birleşik sonucu olarak doğdu. Müslüman Birliği, Britanya'nın savaş çabalarını desteklerken, Gandhi ve Nehru Britanya'nın Hindistan'dan çıkmasını talep eden bir sivil itaatsizlik hareketi geliştirdi. Pakistan, Müslüman Birliği'nin savaş sırasında Raca'yla sırt sırta durması karşılığında aldığı teselli armağanıydı. Ama 1946 yılına kadar Cinnah, bölgesel özerklik ilkesini kabul ederken, Hindistan'ın birliğini koruyan bir anayasal düzene razıydı. Gandhi de bu anlaşmadan ya naydı ve Cinnah'ı birleşik Hindistan'ın başbakanı olarak düşü nüyordu, fakat Kongre Üst Kurulu onu etkisiz hale getirmişti.

Cinnah'ın yeni devlet kavrayışı bir "küçük Hindistan"dı aradaki tek fark, Pakistan'da Müslümanlar çoğunlukta olacaktı. Geriye dönüp baktığımızda, bu dileğin tek kelimeyle safça olduğu görülür, ama bu demek değildir ki, Cinnah'ın alt-kıtayı dini temelde boydan boya bölüştürmenin iki tarafta da dinsel temizlik hareketlerine yol açacağından haberi yoktu. Tamam, vizyonu sakattı, ama hiçbir zaman teokratik değildi ve bu yüzdendir ki Hindistan'daki İslamcı fundamentalist güçler Pakistan fikrine düşmandı. Bazıları için, ayrı bir İslam devleti, inanca içkin olan evrenselcilikten bir kopuş anlamına geliyordu. Ortodoks gözlerde "Müslüman" milliyetçiliği, yasaklanmış bir melezdi. Başkalarının gözündeyse, Hindistan'dan oyularak çıkarılacak bir İslam devleti kabul edilebilirdi, ama Müslüman Birliği seküler bir milliyetçi parti olarak görülüyor-

du ve onun Pakistan devleti de kendisine benzeyecekti, dolayısıyla hoşgörüyle karşılanamazdı.[48]

Cemaat-i İslami örgütünün kurucusu Mevlana Ebu'l-E'la Mevdudi (1903-1979) Cinnah'a lanet okuyor ve Müslüman Birliği'ni hor görüyordu. Mevdudi, Moğol Sarayı'nın resmen kapatılması ve son İmparator Bahadır Şah Zafer'in Burma'ya sürülmesine neden olan 1857 isyanının yenilgiye uğramasının ardından, manevi ve maddi olarak haklarını kaybettiklerini düşünen bir aileden gelmekteydi. Bir hukukçu ve modernist olan babası dünyaya sırtını dönmüş ve bir sufi çileci olmuştu; çocuklarının Batılı kültür ve değerlerden etkilenmesini istemediği için çocuklar yalnızca Urduca ve Arapça eğitimi aldılar. Mevdudi İslam'ın Deobandi yorumunu kavradı, ama çok geçmeden İngilizce öğrenmeye karar verdi ve Batılı filozofların düşünceleri üzerinde çalıştı. Cinnah gibi o da başlangıçta Kongre'yi desteklerken, Osmanlı halifeliğinin kaldırılmasından sonra, yirmi bir yaşında kafasını bu yenilgiye ve Hindistan'a yansıyan etkilerine taktı.

Moğol İmparatorluğu'nun yenilgisini kabul etmiş Hindistan Müslümanları bile genellikle İstanbul yönüne bakıyorlardı. Onun da sonu gelince yönlerini kaybettiler. Bu duygu, şair-filozof Muhammed İkbal (1876-1938) gibi insanları bile etkiledi. Lahor'daki seçkin Goverment College'da okuyan İkbal, kabiliyetli ve cömert ruhlu şarkiyatçı filozof Thomas Arnold'ın bölümünde felsefe öğrenimi gördü. Genç şairi Avrupa'ya gitmeye ve zihnini genişletmeye teşvik eden de Arnold oldu. İkbal tavsiyeye uydu ve üç yıl (1905-1908) Heidelberg'de yaşadı. Burada felsefeye ilgisi daha da artmış ve şiirini etkilemeye başlamıştı.

---

48) Bir kere daha İsrail'le bir benzerlik görüyoruz. Müslüman Birliği liderleri gibi İsrail'in kurucuları da seküler Yahudi milliyetçilerdi. Ben Gurion, bir "Yahudi devleti" fikrini asla kabul etmeyen birçok Ortodoks Yahudinin ağır eleştirilerine maruz kalmıştı.

İkbal'in şiirsel formunu belirleyen şey, daha çok entelektüel çevresiydi. Seküler milliyetçi aşamadayken İkbal, daha sonra Nehru'nun gözdesi haline gelen ve bugün bile sadakatlerini kanıtlamak için Hindistan'daki seküler Müslüman liderlerin ağzından düşmeyen, güçlü ve coşkulu *Hymn for India* (Hindistan'a Ağıt) şiirini yazdı. Ağıt, 1960'taki Çin-Hindistan çatışması zamanında Bütün Hindistan Radyosu'nda sürekli okunuyordu. Milli marşlar yerine İkbal'in yalnızca Müslümanlar için yazılmış şiirleri tercih edilmişti, ama bu şiirlerin yoğunluğu ve sahiciliği onu üstün kılmaktaydı. Başka bir şiiri ise aynı dönemde yazılmış *New Temple* (Yeni Tapınak) idi:

Hakikati söyleyeceğim, ey Brahman, ama bunu,
Bir hakaret olarak alma:
Tapınağındaki putlar çürümüş.
Halkının zayıf iradesini taşıyan imgelerinden
Alıyorsun dersini,
Ve Tanrı mollalara öğretiyor
Kavganın yollarını.
Kalbim kırık; yüz çevirdim hem tapınağa
Hem de Kâbe'ye, hem mollaların vaazlarına
Hem de, ey Brahman, senin peri masallarına.
Senin taştan imgelerindir ilahi varlıklar
Benim için, ülkemin her toz zerresi bir Tanrı.
Gel, bu toprağa yeni bir tapınak kuralım.

Avrupa'dan dönüşünün hemen ardından bu ruh hali de değişmişti. İkbal, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu gördü ve Allah'a seslendiği meşhur *Complaint* (Şikayet) şiirini yazdı. Hitap edilenin kendisi gibi şiir de tehditkâr, kendine acıyan ve umutsuz dizelerle doluydu. Eski İslam'ın zaferlerini kutluyor ve çöküş karşısında şikayet ediyordu. Yalnızca Müslümanlar tektanrıcılığı savunmuş ve kılıçların gölgesinde yalnızca onlar Allah'ın mesajını tüm bilinen kıtalara taşımıştı. Öyleyse O ne-

den onları terk etmişti? "Eserin dua nağmelerinde kullanıldı; şimdi onu bir protesto notası olarak da dinle."

Selçukluların imparatorluğu vardı ama
Turancıların da tacı tahtı,
Çinliler Çin'e hükmediyordu ama
Sasaniler de İran'a.
Yunanlılar günlerini geniş ve mümbit
Ovalarda geçirdiler ve
Yahudilerin kendi ölçüleri
Hıristiyanların kendi toprakları vardı ama,
Kimdi senin için savaş kılıcını çeken
Adım en kutsal dava bilen
Ya da kimdi mahvolmuş dünyaya
Senin kutsal yasalarını getiren?
Bizdik, evet bizdik yalnızca,
Savaşa giden askerler,
Şimdi işgal edilmiş topraklarda,
Savaş verilen denizlerde
Muzaffer olanlar Avrupa kiliselerinde
Dualar okuyor, ama
Afrika'nın çorak topraklarında
İnsanlar toplanıyor sana dua etmeye,
Büyük imparatorların parlayan ihtişamında
Biz hiçbirini görmedik;
Parlayan kılıçlarımızın gölgesinde
Şimdi biz "Allah Birdir" diye bağırıyoruz.

Söyle şunu, doğru söyle; kimdi
Hayber kalesini yerle bir eden?
Ya da kim büyük Sezar'ın gururla oturduğu
Şehrin altını üstüne getiren?
Başka ellerin yaratmaya çalıştığı

Tanrıları kimdi yok eden?
Kimdi kâfirlerin düzenli orduları
Karşısında yenilen?
İran'ın sunaklarındaki kutsal ateşleri
Kimdi söndüren?
Yazdan'ın ölümsüz adına
Kimdi leke süren?

Bu şiir Hindistan Müslümanlarının ruh halini anlatırken, ulema takımı bu şiirde ihanetin izlerini gördü ve bağırmaya başladılar: İkbal bir kâfir oldu. Yozlaşmakta olan dinin elinde bedbahtlaşan bir cemaatin sesini duyurmaya çalışan şair, şimdi yeni bir şiir yazmak zorundaydı. *Reply to the Complaint* (Şikayete Cevap) adlı bu şiirde Allah, her türlü kuşkuyu dağıtmak üzere cevap veriyordu. Eğer Müslümanlar kendilerini sahipsiz hissediyorlarsa, bu onların kendi hatasıydı. Onlar dünyevi zevklere alışmış ve Peygamber'in öğretilerine sırt çevirmişlerdi. Ama bu dönemi de uzun sürmedi. İkbal'in ruhu huzur bulmuyordu.

Toplumsal devrimci döneminde İkbal'in hayal gücü Lenin ile Allah arasında bir toplantı düzenliyordu. İkisi de birbirini şaşırtmıştı. Allah, Lenin'den dünyaya hâkim olan sınıf savaşı anlatımını dinler ve etkilenirken, günümüze kadar Güney Asya'nın sosyalist ve komünistlerinin sürekli alıntı yaptıkları *God's Commandment*'tan (Tanrı'nın Buyruğu) alman dört satırda, Cebrail'e şöyle buyuruyordu:

Kalk, yeryüzünün yoksullarını uyandır,
Temellerini salla, duvarlarını sars,
Zenginin uyuduğu malikânelerin;
Ve git, aç bir köylünün çalıştığı tarlaya,
Git oraya ve yak her darı koçanını.[49]

49) İkbal'in şiirleri İngilizce'ye sırayla M. Mucib, A.S. Arberry ve yazarın kendisi tarafından çevrilmiştir.

İkbal'in İslam'ın krizine cevabı, şiirinde ve felsefesinde içerilir. O, dikkate değer biçimde dogmalara uzaktır; fikirleri sürekli bir akış içindedir. *İslam'da Dinsel Düşüncenin Yeniden Kurgulanması* adlı kitabında, eski dinin modernleşmesi için tezler ortaya atar. Peygamberlik İslam'ın doğuşuyla zirveye erişmiş ve kendini yok etmiştir. İslam kültürü ancak, gençliğinde yaptığı gibi sonlu ve somut olana yoğunlaşarak, diyalektik ve sentetik hale gelirse ilerleyebilir. Bu bakış açısı Cinnah'la taraftar bulan bir görüştü. Pakistan'daki resmi kültür, onu devletin yarı-ilahi putu haline getirerek, İkbal'in eleştirel özünü boşalttı; bu, hem devlet hem de şair açısından bir trajedidir.

İkbal ve Cinnah'ın modernizmi rakipsiz değildi. Mevdudi de İslam'ın gerilediğini kabul ediyordu. Onun ilacı basitti. Akla gelen tek cevap Hindistan İslamı'nın yeniden canlandırılmasıydı. Cinnah'm Müslüman Birliği 1940 yılında Lahor'da Pakistan Kararı'nı kabul ettiğinde, Mevdudi bu provokasyona karşı yapılacak tek şeyin bir "karşı-Birlik" olarak Cemaat-i İslami'nin temellerinin atılması olduğu kararma vardı. Eğer Pakistan gerçekten bir İslam devleti olacaksa, o zaman onun başında Cinnah değil, kendisi olmalıydı. Mevdudi, Cinnah'ı ve Müslüman Birlik'i seküler bir milliyetçilik için İslam'ı kötüye kullanan kâfirler olarak mahkûm ediyordu.

Mevdudi'nin görüşleri dikkat çekici biçimde 18. yüzyılın Arap vaizi İbn Vehhab'ın görüşlerine benziyordu. İslam'ın çökmesi Kuran'ın saflığından uzaklaşılmasıyla olmuştur. Kuran'm kirlenmemiş mesajları ve ilk haliyle reçeteleri siyasal iktidarın tek temeliydi. Asırlar geçtikçe İslam, yabancı gelenekler ve kültürlerle karışarak ve ilk amacından saparak, ilkinin üzerine yazılan ikinci bir din haline gelmiştir. Zaten onun trajedisi de burada yatar. O halde, çare tümden her şeyi tersine çevirmektir. Dolayısıyla, bir "İslamcı devlet"in tek doğru çözümü çöküşü tersine çevirmektir. Böyle bir devlet tek başına

propaganda ve toplumsal refah projeleriyle yaratılamaz. Mutlaka bir siyasal parti gereklidir.

Haydarabad prensliğinde yaşadığı dönemde Mevdudi, gizli Komünist Parti'nin çalışmalarını büyük bir ilgiyle gözlemlemişti. Kadrolarının davaya bağlılığına, Marksizm hakkında hiçbir fikri olmayan işçiler ve köylülerle çalışma ve onları etkileme biçimlerine büyük hayranlık duymuştu. Vaiz, Lenin'in parti ve parti kuruluşu hakkmdaki yazılarından da etkilenmişti. İslam'ın partisinin kendi ideolojisi olacaktı, ama parti mevcut anayasanın kuralları içinde çalışacak bile olsa, partiiçi yapı ve yaşantı Bolşeviklerin modeline uygun olacaktı. Lenin'in partisinin aksine, Mevdudi'nin partisi hiçbir zaman devlet mekanizmasını yıkmayı ve dönüştürmeyi düşünmeyecek, aksine toplumu yönlendiren insanların "İslamcılaştırılması" ve -başta bütün güçlü kamu kuruluşları ve sonra ordu olmak üzere- devletin kurumlarına sızma amacını güdecekti.

26 Ağustos 1941'de, titizlikle seçilmiş 75 Müslüman erkek Lahor'da bir evde toplanmış, imana bağlılık ve doğmakta olan yeni parti ve cemaate sadakat yemini etmişti. Bir Emir seçilmesi ama bu Emir'in yönetici bir konseye tabi kılınarak yetkilerinin sınırlandırılması üzerinde anlaşmaya varılmıştı. Bazı tartışmaların sonunda, Mevdudi'nin birinci Emir olarak seçilmesine karar verilmiş, fakat daha ilk yılda aralarında gerginlikler başlamıştı. Yeni grup Lahor'un kozmopolit atmosferinde soluk alınamayacağına karar verirken, sekülerizm çok güçlüydü ve ayartıcı unsurlar da fazlaydı.

Muhammed'in bir zamanlar Mekke'yi terk edip Medine'ye yerleşmesi gibi, Mevdudi ve arkadaşları da Lahor'u boşaltıp doğu Pencap'taki Pathankot'a göçtüler. Göze çarpan ilk farklılıkları postmodernliğe işaret ediyordu. Para, görünüş ve üslûp gibi yaşam politikasının temel bir özelliğiyle ilgileniyorlardı. Kaynakları kıt olduğundan, bu yeni Müslüman komünü tutumlu bir hayat sürüyordu. Odaları paylaşıyor, kendi ye-

meklerini kendileri pişiriyor ve ortaklaşa yiyorlardı. Emir, karısıyla paylaştığı küçük bir evde ayrı yaşıyordu. Çiftin bir erkek hizmetçisi vardı. Mevdudi, dergisinin satışından olduğu kadar kitaplarının haklarından da kendine yetecek parayı kazanıyordu. Ana rakibi, Lucknov'dan dinine bağlı bir düşünür-gazeteci olan Mevlana Numani, kazanılan bütün paraların cemaatin ortak malı olması gerektiğinde ısrar etmekteydi. Tek bir komün içinde birbiriyle uyumsuz hayat tarzları kabul edilemezdi. Mevdudi, Kuran'dan ayetlere başvurarak, özel mülkiyet ilkesini katı bir biçimde savundu. Bu, öğretiye ilişkin bir meseleydi ve Mevdudi bu konuda en ufak bir esneme gösteremezdi. Söz konusu entelektüel mülk, partiye ya da partinin yaratabileceği bir devlet kuruluşuna değil, tamamen ona aitti. Numani ikna olmasa da çekilmek zorundaydı. Yeri gelmişken, bu konunun İslamcı fundamentalistlerin günümüze kadar başını ağrıtan bir uzlaşmazlık olduğunu belirtmek gerekir.[50]

Mülkiyet hakları gibi anahtar bir meselede Mevdudi'yi alt edemeyen Numani, saldırısını Emir'in dindarlığına yöneltti. Üç yeni suçlama getiriyordu: (a) Mevdudi'nin sakalı ölçü (7 cm. değildi) ve şekil olarak yanlıştı, (b) Mevdudi sabah namazlarına genellikle geç kalkıyordu ve (c) karısı bir erkek hizmetçi karşısında uygunsuz giyiniyordu, yani peçe takıp örtünmüyordu.

Bu konularda Emir çok daha uzlaşmacıydı ve yarım ağız bir özeleştiri yapmış ama nedamet getirmeyi ya da çekilmeyi reddetmişti. Bunun üzerine Numani özel bir konsey toplantısı dü-

---

50) Arap yarımadasında el altından dağıtılan video kasetlerde Usame bin Ladin, Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinin yağmalanmasına karşı çıkar. Ona göre, petrol Müslüman cemaatin ortak malıdır, onun talebi petrolün özelleştirilmesi ve bölgedeki küçük gruplara verilmesidir. Bu bir biçimde anlaşılır bir şeydir, çünkü Suudi Arabistan'da millileştirme ancak bir şeyin kraliyet kleptokrasisinin kontrolüne geçirilmesi anlamına geliyordu ama, kraliyet ailesi alaşağı edildikten sonra, petrol gelirlerine kolektif olarak sahip çıkmak ve İslam Cumhuriyeti tarafından yönetilmesi gibi bir talep yoktur. Usame bin Ladin'in ve kendisinden önce de Mevdudi'nin yorumunda çıkar meselesi etkili olabilirse de, onların kutsal metin üzerine yaptıkları yorum gayet doğrudur.

zenledi. Bir mezhep kavgası sürüyordu. Numani, çoğunluğu yanına çekmiş gibiydi. Mevdudi bu aşamada emirlikten çekilmeyi ya da partiyi dağıtıp herkesin kendi yoluna gitmesini önerdi. Numani, bir çekilme talebiyle yetinmiş olsaydı kazanabilecekken, şimdi tuzağa düşmüştü ve Cemaat'in dağılmasını ister hale gelmişti. Tabii bu istek reddedildi. Numani ve grubu ayrılırken, Mevdudi'yi tanımadığını ilan ediyordu. Bu olayın etkisi Emir'in parti yapısını yeniden gözden geçirmesiyle sonuçlanırken, birkaç yıl sonra Konsey'in etkisi kırıldı ve Emir arzu ettiği hâkimiyeti sağladı: Stalin ve Humeyni tek bir kişide somutlaşmış oldu.

Emir henüz Cemaat'i kurmadan, gelecekte onun İslam tarihi içinde oynayacağı rolün bilincindeydi. 1940'ta, yanına bir Arapça'cıyı almış ve bütün Müslüman âlemi onun fikirlerinden yararlansın diye yazılarını Arapça'ya çevirtmişti. Çok geçmeden Mevdudi'nin yankıları Kahire ve Cidde'den duyuldu. Müslüman Kardeşler onun metinlerinden yararlanıyordu: Seyyid Kutub açıkça bu Hindistanlı âlime olan borcundan bahsetmişti. Mevdudi'yle Suudi ulema arasındaki bağlantılar, 1947 yılında Pakistan'ın kuruluşunun ardından iyice kurumlaştı. 1950'lerde bir İslamcı üçgen kurulmuştu: Vehhabicilik, Mevdudi'nin Cemaat-i İslami'si ve Müslüman Kardeşler, İslamcı söyleme hâkim oldular. Bu üç grup Washington tarafından Müslüman dünyada komünizme ve radikal milliyetçiliğe karşı asli ideolojik kale olarak görüldü.[51] Şu satırların kaleme alındığı sıralarda, Müslü-

51) Cemaat-i İslami ve öteki dinsel gruplar Pakistan'da, mevcut olanı seküler ve dolayısıyla kabul edilemez diye mahkûm ederek, bir İslamcı Anayasa kampanyasına hız verdiklerinde, Washington'da bulunan ABD Büyükelçisi, fundamentalist "Anayasa Günü" protestosunu, "Karaçi'de Anayasa yanlısı tek çaba," olarak tarif ediyordu. Babam o zaman ülkenin en büyük günlük gazetesi olan ve solcu bir grup olan Progressive Papers Limited'e bağlı *Pakistan Times* gazetesinin editörüydü. Burada çalışanların çok büyük kısmı sosyalistler ve komünistlerdi. Mollalara direnen kıdemli bürokratlardan biri, daha sonra Başkan olan İskender Mirza babamla bir toplantıda karşılaşmış ve şu tasviyelerde bulunmuş: "Anayasa üzerine yapılan tartışmalarda çok daha sert tutum almalısınız. Bu serserilere istediklerini versek bile, şimdilik camilerinin arkasında genç oğlanlarla gönül eğlendiren bu mollalar daha sonra ülkeyi yönetmek isteyecekler..."

manlara ve Büyük Şeytan'a karşı cihat yapan bütün silahlı Sünni-İslamcı gruplar bu üçlünün çocuklarıdır.

Mevdudi'nin grubu Pakistan'da gelişmedi. Devlet personelinin siyasal partilere katılması yasaktı. Bu yüzden Cemaat-i İslami, programında bazı pragmatik düzenlemeler yaptı. Devlet kurumlarına sızmaları engellenince, örgüt kendini yeni devlette İslam'ın hamisi tayin etti. Sihler ve Hinduların çok büyük kısmı, İslamcıları kâfir bir düşmandan yoksun bırakarak şimdi Pakistan'a ait olan bölgeleri terk ettiğinden, dinsel mezhepçilik kendi içine yöneldi. Bu kampanyalardan biri, Mevdudi'nin şimdiye kadar görmezden geldiği bir konu, Ahmedi mezhebinin İslam içinde kabul edilmesine yönelikti. Ahmediler, 19. yüzyılın sonlarında, kendisine de ilahi bir vahiy indiğini iddia eden Müslüman vaiz Mirza Gulam Ahmed'in (1835-1908) müritleriydi. Kuran açıkça Muhammed'in son Peygamber olduğunu ilan ettiğinden, bu iddia, Deoband seminerine katılan ortodoks âlimler tarafından iğrenç bir küfür sayıldı. Mirza'nın müritlerinin sayısı artmaya başladığından, Deobandiciler bu yeni zındıklığa karşı savaş açtılar. Halbuki tartışmalı vahiy dışında Ahmediler, diğer Müslümanlarla tamamen aynı şeylere inanıyorlardı; yalnızca bir iki bölgesel fark vardı.

Müslüman bir devlette, ortodoks argümana göre Ahmediye, Hıristiyanlar ya da Hindularla eşit haklara sahip, İslam'ın dışında bir dinsel azınlıktı; onlar Müslüman olarak görülemez ya da kayıtlara geçemezdi. Ahmedilere karşı kampanyayı başlatanlar, Birlik içindeki dinsel gruplar ile bildiğinden şaşmayan, haris politikacılar, özellikle de Pencap'ın Oxford'ta eğitim görmüş başbakanı Mümtaz Daultana'ydı. Kampanya çok geçmeden çirkinleşti. Pakistan Dışişleri Bakanı Zafrullah Han bu mezhebin üyesiydi ve fundamentalist baskıya direnerek çekilmeyi reddetti. Karaçi'de bir Ahmedi, konferansta yaptığı bir konuşmada mezhebine bağlılığını açıkça ilan etti.

Başlangıçta soruna sıcak bakmayan Mevdudi, rakipleri tarafından kuşatılabileceğini fark edince karakteristik bir üslûpla kavgaya daldı. Mevdudi oturdu ve zehir zemberek bir metin kaleme aldı: *Ahmedi Sorunu*. Bu kitap, yasaksız satıldığı 18 gün içinde 57 bin adet satıldı. Ateşi körükleyen mesaj bağnaz tutkuları ayağa kaldırmış ve sonraki gelişmelerde Mevdudi'yi merkezi bir şahsiyet haline getirmişti.

1953 yılının başlarında, bir dizi titizlikle hazırlanmış ayaklanma Pencap'ı sarstı. Bu, benim hatırladığım ilk dinsel ayaklanma deneyimimdi. Lahor'daki aile apartmanımızın aşağısında ayakkabıcı dükkânı bir Ahmedi aile tarafından işletiliyordu. Bir gün okuldan eve dönerken, şiddetten gözü dönmüş bir güruhun dükkâna saldırdığını ve polisin olaya seyirci kaldığını gördüm. Babam kolumdan çekerek beni oradan uzaklaştırdı. Ertesi gün dükkânın tamamen tahrip edilmiş olduğunu gördüm. Yönetici birkaç sıyrıkla kaçmayı başarmıştı.

Bir gün sonra Merkezi Hükümet Lahor'da sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan etti. Askerler sakallı güruhlara ateş açtılar. İki gün içinde ortalık sakinleşti. Mevdudi ve arkadaşı Kevser Niyazi tutuklanıp vatana ihanetle suçlandılar. İkisi de suçlu bulundu ve ölüme mahkûm edildi, daha sonra cezaları hapis cezasına çevrildi. Mevdudi'nin suçu, kitabıydı. Kevser Niyazi ise bir mitingte ağza alınmaz küfürlerle şiddeti kışkırtan bir konuşma yapmış ve kalabalığı öyle bir galeyana getirmişti ki, güruh, ilk rastladığı polis memurunu yere yatırıp orada linç etmişti.[52] Müslüman Birliği içindeki fraksiyon çıkarlarına hizmet edecek biçimde ayaklanmaları kışkırtmaktaki rolü nedeniyle Pencap başbakanı Mümtaz Daultana da çekilmeye zorlandı ve böylelikle aktif siyasal hayatı sona ermiş oldu.

---

52) Kevser Niyazi sonunda Cemaat'ten kopunca 1972'de Butto'nun partisine katılıp Dini İşler Bakanı ve İslamcılar konusunda Butto'nun danışmanı oldu. Butto rejiminin Ahmedilerin Müslüman olmadığını ilan etmesinin nedeni Niyazi'nin tasviyeleriydi. Butto, mollaları kuşatacağını düşünüyordu ama bu korkunç kararla mollaların yolunu açtı.

"Ahmedi-karşıtı rahatsızlığın nedenleri"ni araştırmak üzere bir soruşturma mahkemesi kuruldu ve başkanlığına Yargıç Muhammed Münir, üyeliğine de Yargıç M.R. Kayani[53] atandı. Nisan 1954 tarihinde mahkeme, ülkenin tarihindeki tek modernist metin olan, 387 sayfalık bir rapor yayımladı. Söz konusu rapor arşivlerde gömülü tutulmak yerine, üniversite müfredatının bir parçası olarak okutulmalı ya da en azından Kuetta'daki Askeri Okul'un kütüphanesinde bulundurulmalıydı.

Münir ve Kayani cesur önerilerde bulunuyorlardı; mollaların şaşkınlıklarıyla alay edip, bir İslam devleti kurmanın felakete davetiye çıkaracağı konusunda bütün ülkeyi uyarıyorlardı. Pakistan'da buna benzer bir belge bir daha kaleme alınmadı.

Sözü edilen rahatsızlık, hükümeti Ahmedileri Müslüman-olmayan bir azınlık cemaati olarak sınıflandırmaya ve bu hareketin üyelerine karşı bazı önlemler almaya ikna etmek için bazı dini liderler tarafından kışkırtılmıştı.

Ulemanın Pakistan'ın resmi bir İslam devleti haline getirilmesi ve Ahmedilere karşı önlem alınması yönündeki çağrısına ilişkin olarak Rapor'da şunlar yazılıydı:

> Dolayısıyla, bir kişinin Müslüman olup olmadığı sorunu temel bir önem kazanıyor, biz de bu yüzden, önde gelen çoğu ulemadan bir Müslüman'ın tanımını yapmalarını istedik. Mesele şuydu: Eğer çeşitli mezheplere mensup ulema, Ahmedilerin kâfir olduklarına inanıyorsa, o zaman kafaları yalnızca bu inanışın temelleri konusunda değil, bir Müslüman'ın tanımı konusunda da gayet açık olmalıy-

53) Pakistan'daki ilk askeri diktatörlük sırasında, o zaman Lahor Mahkemesi emekli Baş Yargıcı olan M.R. Kayani, tamamen Eyüp rejimini hedef alan bir dizi konferans vermeye başladı. Konuşma yapacağı her yer öğrencilerle dolu oluyordu. Ben de üç kez onu dinleme fırsatı buldum. Peştun sesi çok yumuşaktı, söylediklerinde asla demagojinin eseri yoktu ve her sözcüğünü dikkatle seçerek konuşuyordu. Onun ardından hepimiz gözyaşı dökmüştük.

> dı, çünkü belli bir kişi ya da cemaatin İslam şemsiyesi altında olmadığını iddia etmek, iddia sahibinin kime Müslüman deneceği konusunda doğru bir kavrayışa sahip olmasını gerektirir. Ama soruşturmanın bu safhası bizde tam bir hayal kırıklığı doğurmuştur ve eğer böylesine basit bir konuda dahi ulemamızın kafası son derece karışıksa, daha karmaşık konulardaki farklılıkları hayal etmek çok kolay olacaktır. Aşağıda her âlimin Müslüman tanımını kendi ifadeleriyle bulacaksınız (s. 215).

Raporda, "Bir Müslüman'ı nasıl tanımlarsınız?" sorusuna ulemadan çeşitli kişilerin verdiği cevaplar sözcüğü sözcüğüne aktarılmıştır. Yargıçlar belli ki soruşturmanın bu aşamasında çok eğlenmişler. Yine de vardıkları sonuç, olabildiğince soğukkanlı bir ifadeyle aktarılıyor bize:

> Ulema tarafından verilen çok sayıdaki tanımı göz önünde bulundurarak, bu eğitimli ulu kişilerin hiçbirinin temel kriterler konusunda anlaşamadığı dışında bir yorum yapmamızın imkânı yok. Her ulu kişinin yaptığı gibi biz de kendi tanımımızı yapacak olursak ve bu tanım diğer herkesin tanımından farklı olursa, hiç kuşkusuz biz de dinden çıkmış olacağız. Ama ulemadan herhangi birinin tanımını benimseyecek olursak, o âlimin görüşüne göre Müslüman kalıp, diğer hepsinin tanımına göre kâfir sayılacağız (s. 218).

Raporda daha sonra, Din Değiştirme başlığı altında, ulemanın İslami bir devlette kâfir olan bir Müslüman'ın ölüm cezasına çarptırılacağı yönündeki görüşüne işaret ediliyor ve ülkenin Dışişleri Bakanı Zafrullah Han'a gönderme yapılarak şöyle devam ediliyordu:

Bu öğretiye göre, eğer Çaudri Zafrullah Han mevcut dini inançlarını doğuştan almamış da gönüllü olarak Ahmedi olmayı seçmişse, o takdirde ölüm cezasına çarptırılmalıdır. Mevlana Ebul Hasan Seyid Muhammed Ahmed Kadri ya da Mirza Rıza Ahmed Han Barelvi ya da Ex. D.E. 13 fetvasında güzel bir ağacın her yaprağı üzerinde tünemiş gösterilen sayısız ulemadan herhangi biri böyle bir İslam devletinin başında olsa, aynı kaderi Pakistan Kurucu Meclisi'ne bağlı Talimat-i-İslami yönetim kurulu üyesi Mevlana Muhammed Şafi Deobandi ve Mevlana Davud Gaznevi de dahil Deobandiler ve Vehhabiler de paylaşırdı. Eğer Mevlana Muhammed Şafi Deobandi devletin başında olsaydı, Deobandileri kâfir ilan edenleri İslam'ın şemsiyesi altından çıkarır, onlar mürted tanımına giriyorsa, yani dinsel görüşlerini değiştirmiş ve doğuştan o dinden gelmemişlerse ölüm cezasına çarptırılırlardı.

Deobandiler tarafından yayımlanan ve Esna Eşari Şiaların kâfir ve mürted olduğunu bildiren Ex. D.E. 13 fetvasının gerçekliği soruşturma süresince araştırılmış, ancak Deoband'dan Mevlana Muhammed Şafi konuyla ilgili bir soruşturma yapınca, kurumun kayıtları arasında Mevlana Muhammed Şafi'nin kendisi de dahil Darül Ulum'un tüm öğretmenlerinin imzaladığı bir fetva kopyası bulmuştur. Bu fetvada, Hazret Sıddık Ekber'in sahabiyyatına inanmayanların ve Hazreti Ayşe Sıdıka'nın hafızıyla Kuran'ı tahriften suçlu olanların kâfir olduğu yazılıdır. Bu görüş konuyu araştırmış olan ve iyi bilen Bay İbrahim Ali Çişti tarafından da desteklenmiştir. Ona göre Şiiler kâfirdir, çünkü Hazreti Ali'nin Yüce Peygamber'le peygamberliği paylaştığına inanırlar. Ali Çişti, Sünni olan bir kişinin fikirlerini değiştirip Şii görüşleri kabul etmesi halinde irtidat'tan suçlu olup ölümü hak edip etmeyeceği sorusuna cevap vermeyi reddetmiştir. Şiiliğe göre bütün Sünniler kâfirdir

> ve Ehl-i Kuran, yani hadisleri inanılır ve bu yüzden bağlayıcı bulan kişilerin hepsi istisnasız kâfirdir, haliyle bütün bağımsız düşünürler de. Tüm bunlardan varılabilecek kesin sonuç şudur: ne Şiiler, ne Sünniler, ne Deobandiler, ne Ehl-i Hadis, ne de Barelviler Müslümandır ve bir İslam Devleti'nde hükümette öteki tarafı kâfir gören bir parti varsa, bu görüşlerden birinden ötesine geçmek ölüm cezasını gerektirir. Şimdi huzurumuzda bir Müslüman'ın tanımı konusunda anlaşan iki tane ulema bile çıkmadığı hatırlandığında, bu öğretinin sonuçlarını kestirmek fazla hayal gücü gerektirmez.
>
> Eğer ulemanın verdiği her tanımın kurucu öğeleri uygulamaya konacak ve "birleştirme ve değiştirme" ilkesine tabi kılınacak, Engizisyon'un Galileo hakkında verdiği cezadaki suçlama biçimi *mutatis mutandis* [gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra] benimsenecek olursa, buna dayanarak irtidat suçu işleyen insanların sayısı sayılamayacak kadar fazla olacaktır (s. 219).

Bunlar yeni ülkenin ilk günlerinde oluyordu. Yargıçlar henüz mollalar ve ordu mensupları tarafından ya da rüşvet verilerek yönlendirilemiyordu. Münir Raporu, modernliğin ve sekülerizmin cüretli bir savunusuydu. Rapor dini mezhepçiliği "öldürücü" bularak mahkûm etmiş ve neredeyse İslam'ı evdeki yabancı ilan etmiştir: İslam'ın müdahalesi hiçbir gerekçeye dayanmamaktadır, şiddete başvurması siyasal bir kriz yaratmıştır ve yeni devletin gelişmesinin önünde olsa olsa bir engel teşkil edebilir. Bu yüzden İslam, Pakistan'ın politikası ve kurumlarından dışlanmalıdır. Din ile devlet ayrımı, ülkenin gelişip ileri gitmesi açısından hayati öneme sahiptir. Mevdudi'nin önde gelen askeri Mian Tufeyl buna şu karşılığı vermiştir: "Bizim dinimiz politikamız, politikamız da dinimizdir."

Peki, kararı kim verecekti? Elbette Pakistan yurttaşları, ama onlara bu şans verilseydi. Ülkedeki bütün siyasal partiler, Müslüman Birliği hariç, erken bir genel seçimden yanaydı, ama asker-bürokrat-ABD Büyükelçisi seçkinleri kızgındı ve bunun için de iyi bir nedenleri vardı: "Karşı-Birlik" Mevdudi'nin liderliğinde dinsel unsur olmayacaktı. Müslüman Birliği Pencap'ı elinde tutabilirdi, ama genel olarak milliyetçi ve solcu partiler koalisyonunun başka her yerde seçimi kazanması bekleniyordu.

İlk sınav 1954 eyalet seçimleri oldu. Seçkin tabakanın en büyük endişesi, Batı'dan 1000 millik bir Hindistan toprağıyla ayrılmış olan ama ülke nüfusunun yüzde 60'ını oluşturan Doğu Pakistan'ı oluşturan Bengal eyaletiydi. Bengal'de yaşayan nüfusun çok büyük kısmı Müslüman olmakla birlikte, hatırı sayılır bir Hindu azınlık da vardı. Bengal ayrıldığı zaman Hinduların hepsi Hindistan'a kaçmamıştı. Aslında Doğu Pakistan, yönetici seçkinlerin büyük kısmını çıkaran Batı yakasına göre, Cinnah'ın başlangıçtaki yeni devlet vizyonuna çok daha yakındı.

Mart 1954'te Pakistan yöneticilerinin korktukları başlarına geldi. Doğu Pakistan, bürokrasiyi ve onun zayıf siyasal aracı Müslüman Birliği'ni ağır bir yenilgiye uğratarak, oyunu Birleşik Cephe'den yana kullanmıştı. Birlik, 309 sandalyeden ancak 10'unu kazanabilirken, eyaletin başbakanı dahil hiçbir bakanı seçilememişti. Komünist Parti tartışmalı 10 sandalyeden 4'ünü kazanmıştı. İlginçtir, Müslüman kökenli komünistler seçimi kaybetmişti. Hindu kökenli komünistler ise, Cemaat-i İslami'nin çok güçlü olduğu Sylhet de dahil, dört sandalyenin dördünü de almışlardı. Komünistler aynı zamanda öteki partiler içinde çalışarak 22 sandalye daha kazanmışlardı, dolayısıyla Meclis'te toplam 26 sandalyeleri olmuştu, yani Pakistan'ı kurmuş olan partinin, Müslüman Birliği'nin sandalye sayısının iki katı. Cemaat-i İslami tam bir başarısızlığa uğramıştı.

Eyalet parlamentosundaki tartışmalı konulardan biri, Pakistan'ın ABD'yle imzalamaya hazırlandığı iki-taraflı askeri anlaşmayla ilgiliydi. Meclisin 162 üyesi, önerilen anlaşmaya karşı çıkan bir karara imza koydular. İki ay sonra Merkezi Hükümet Doğu Pakistan'ın Yasama Meclisi'ni feshetti ve eyaleti Vali'nin yöneteceğini duyurdu. Bir hafta sonra da ABD-Pakistan Askeri Anlaşması imzalandı.

Yeni Vali, emekli bir bürokrat olan İskender Mirza'ydı. Mirza İslamcıların bastırılmasında anahtar bir rol oynamıştı. İslamcılar zayıf bir azınlık oluşturuyordu. Mirza aynı tutumunu şimdi ülkenin çoğunluğu için göstermeye kararlıydı. Birleşik Cephe'nin yüzlerce üyesi tutuklandı, seçilmiş eyalet başbakanı ve birçok eyalet bakanı ev hapsine alındı, Komünist Parti yasaklandı ve işverenlere bütün bilinen komünistlerin işlerine son verilmesi emri verildi. Onlar da bu emri seve seve yerine getirdikleri gibi, fırsattan istifade ederek komünist olmayan sendika militanlarını da işten attılar.

1955'te, bir dizi ucuz pazarlığın ardından eyalet meclisi yeniden açıldı, ama gelişen olaylar çoğu Bengallinin yeni devlete olan güvenini sarsmıştı. Aynı yıl ülkenin yeni anayasasını tartışmakta olan Pakistan Kurucu Meclisi, aşırı tutucu bir Bengalli liderin uyarısına kulak vermedi:

> Efendim, bu mektuba dün başladım ve ben diyorum ki, Müslüman Birliği yandaşlarının buradaki tavırları Doğu Bengal'e, onun kültürüne, diline, edebiyatına ve Doğu Bengal'le ilgili her şeye tepeden bakmaktan öteye gitmiyor... Aslında, efendim, ben diyorum ki, Müslüman Birliği liderleri Doğu Bengal'i eşit ortak olarak görmeyi bir yana bırakın, bizim tâbi bir ırk, kendilerininse bir fatihler ırkı olduğunu düşünüyorlar.

Bu doğruydu ama Müslüman Birliği Batı Pakistan'ı da yabancılaştırıyordu. Birbirini izleyen ara seçimlerde Birlik adayları yenilgiye uğramıştı. Bunun üzerine bürokrasi telaşa düştü; en büyük korkuları da, eğer Sind, Belucistan ve Kuzey Batı Sınırı gibi küçük eyaletler Müslüman Birliği-karşıtı koalisyonlar kurarlarsa, Bengallilerle birlik olup ülke yönetimini ele geçirebilecekleriydi. Bu ihtimal, yerel düzeyde Pencaplı toprak sahipleri, bürokratlar ve gelişmekte olan yeni kapitalist girişimciler sınıfının siyasal ve ekonomik kontrolünü tehdit etmekteydi. Genelde ise, seçimle gelmiş Pakistan hükümeti pekâlâ ordu ve bürokrasi tarafından müzakere edilen Soğuk Savaş ittifaklarından çekilebilirdi. Geriye tek bir çözüm kalıyordu. Demokrasinin canı cehenneme!

Kurucu Meclis ülke tarihindeki ilk genel seçimlerin Mart 1959'da yapılması üzerinde anlaştı. Ordu, demokratik yolla seçilmiş bir hükümetin kurulmasını engellemek için bürokrasi ve ABD'nin emirleri doğrultusunda Kasım 1958'de iktidara el koydu. General Eyüp Han ülkenin *de facto* yöneticisi oldu. Eyüp Han'ın zekâ bakımdan şaibeli olduğu Pakistan'da pek sır değildi. Bu bilgiye rağmen, Eyüp Han'ın yaptığı ilk konuşma yurttaşları yine de şaşırtacaktı. Bu konuşma siyasal-coğrafyaya yapılmış eşsiz bir katkıydı: "Demokrasinin sıcak bir iklimde işlemeyeceğini anlamamız lazım. Demokrasiye sahip olmak için Britanya gibi soğuk bir iklimimizin olması gerekir."

Pencabi şair Üstad Daman yeni yöneticilerle şöyle dalga geçiyordu: "İçimize çekiyoruz her gün güzel kokuyu/Baktığımız her yerde/Görüyoruz orduyu." Şair, yazdığı bu dize yüzünden hapse atıldı. Şairin içgüdüsü üniformaların kalıcı olduğunu söylüyor, ülkeyi acı günler bekliyordu.

Ana akım ABD medyasında bu tür kuşkular su yüzüne çıkmıyordu tabii. Her zaman ABD yanlısı askeri diktatörlüklere karşı cömert davranan *New York Times* bu aptallığın barındırdığı tehlikeyi göremiyordu. Eyüp Han herkesin önünde de-

mokrasiye elveda derken, 12 Kasım 1958 tarihinde gazetenin başmakalesinde yeni rejim hakkında şöyle bir yorum çıkmıştı:

> Pakistan'da, hem Başkan Mirza hem de ordunun başı General Eyüp Han en uygun zamanda iyi, dürüst ve demokratik bir hükümet kurulması önerisinde bulunacaklarını ve bunu canı gönülden istediklerini açıkça beyan ettiler. Onların samimiyetinden kuşku duymak için hiçbir neden yok.

"Uygun zaman" ancak on yıl sonra gelecekti. Çin'in ve Batı'nın desteklediği on yıllık askeri diktatörlük, on yıllık baskı, savaş ve tek yanlı bir ekonomik kalkınma demekti. O günlerde dışardan bir müdahale talebinde bulunmak Batılı liberallerin aklının köşesinden bile geçmiş olamazdı. Herkes gibi onlar da biliyordu ki, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki Batı yanlısı askeri diktatörlüklerin kurulma nedeni gayet basitti: Batı'nın liberal demokrasileri kendilerinden başka her yerdeki demokrasiden ölesiye korkuyorlardı. Onun için de canavar dışarıdan müdahaleyle değil, kendi halkının verdiği destansı bir mücadeleyle bertaraf edildi.

7 Kasım 1968'de başlayan bir öğrenci ayaklanması hızla yayıldı ve büyük baskıya rağmen gücünü arttırarak öteki toplum kesimlerinin hepsini kendine çekti. Ocak 1969'da işçilerin harekete katılmasıyla, mücadele Doğu ve Batı Pakistan'daki bütün büyük şehirleri kucaklamış oldu. Çok geçmeden avukatlar, doktorlar, öğretmenler, hakimler ve fahişeler, demokrasi savaşına katılmak için sahneye çıktılar. Kendi hükümetini seçme hakkı ellerinden alınmış halk aşağıdan birleşmişti. Bu dönem, eski Pakistan'ın kısa tarihinde halkının tek bir yumruk halinde birleştiği tek dönemdi. Mart 1969'da görevine tepeden inme gelmiş olan orgeneral yenilgiyi kabul etti ve çekildi. Zafer. Halk bütün şehirlerde sokaklara çıkıp dans etti. Ben Kara-

çi Havaalanı'na vardığımda, yaşanan atmosfer nefes kesiciydi. Gelişmelerden askeri personel de etkilenmiş görünüyordu.

Havaalanında Lahor uçağını beklerken eski bir tanıdığa rastladım; anne tarafımdan uzak bir kuzenimdi ve orduda albaydı. Üniforması sırtındaydı ve Kuetta'daki Askeri Okul'un tatil olmasını fırsat bilerek Genelkurmay'a dönüyordu. Onu yıllardır görmemiştim. Beni samimi biçimde selamlarken, ben de ona şakadan bir asker selamı verdim. Güldü. Altı ay önce sanki ben yokmuşum gibi davranıyordu. Kahvaltıdan sonra bana Isaac Deutscher'in Troçki'nin hayatını anlatan üçlemesini yeni bitirdiğini söyledi. Buna şaşırdığımı belli ettim. Bana Kızıl Ordu'nun yapısını öğrenmek zorunda olduklarını ve kitabı Askeri Okul kütüphanesinde bulduğunu anlattı. "Beni büyük hayrete düşüren bir şey," diye açıkladı, "Troçki İç Savaş sırasında parlak bir liderdi. Tukaçevski parlak bir askeri komutandı. Anlaştık mı?" Anlaştık. "Öyleyse neden bunlar Stalin'i yenilgiye uğratmak için Kızıl Ordu'yu kullanmadılar?" Anlattım. "Aynı fikirde değilim," dedi. "Troçki ve Tukaçevski yönetimindeki Bonapartizm, kana susamış Stalin'den çok daha hayırlı olurdu. Nasıl bu kadar saf olabiliyorsun?" Biraz da histerik bir biçimde gülmeye başladım ki, bu onu hem rahatsız etti hem de biraz sinirlendirdi.

"Şakayı anlamadın mı?" dedim. "Senin komutanın benim ülkeme gelişimi yasakladı. Ben buradayım çünkü o gitti. Biz şimdi tam da senin patronunu iktidardan alaşağı eden başarılı bir ayaklanmanın ortasındayız ve sen bana Troçki'nin 1923'te neden askeri bir diktatörlük şansını kullanmadığını soruyorsun."

Kendini savunmaya geçti ama tutumunu değiştirmeye yanaşmadı. Yıllar sonra cinsel bir Bonapartizm eylemi yüzünden alelacele emekliye ayrılmak zorunda kaldı. Karısını yatağa atmak için emrindeki bir subayı sürekli olur olmaz işlere gönderiyordu. Suçlu çift sonunda yakalandılar ve onun astı, kuze-

nimin burnuna okkalı bir yumruk indirdi. Askeri kariyeri utanç içinde bitmişti. Yazık. Yedi yılda birileri onu Ziya'nın Kornilov'una karşı Tukaçevski'ye oynamaya teşvik edebilirdi.

Altı hafta boyunca bütün Doğu ve Batı Pakistan'ı gezdim, rejimi yıkan kadınlar ve erkeklerle buluştum, politikacılarla konuştum. Batı Pakistan'daki platformlarda yanımda genellikle popüler bir şair olan ve şiirleriyle çeşitli yerlerde hareketin fitilini ateşleyen Habib Celib bulunuyordu. Hareketin başlamasından yıllar önce Celib, yazdığı birçok *mushairas*'la[54] askeri yönetime karşı çıkmıştı: "Bu sistem, şafak sökmeyen bu gece/Asla kabul etmem, asla boyun eğmem." Ya da, "Tek bir slogan, tek bir istek/Başkan, en çok ABD'yi sevme." Celib kadar çok hapse girip çıkan başka bir şair bilmiyorum. O teslim olmayı reddetmişti. Hareket esnasında Mevdudi'nin yandaşları tamamen devre dışı kalmıştı. Urdu dilinde, şarkı gibi söyledikleri sloganları halkın hayal gücüne kesinlikle hitap etmiyordu: "Pakistan'ın anlamı nedir? Yalnız bir Allah vardır." Celib buna, yine şarkı gibi söylenen ama milyonlar tarafından haykırılan bir karşılık vermişti: "Pakistan'ın anlamı nedir? Yiyecek, giyecek ve ilaç." Daha sonra bu şair, mollalarla açıktan alay edecekti.

Bazı kürsülere çıktığımızda 20 bin ya da daha fazla sayıda insana hitap ediyorduk; Celib o zaman kulağıma şöyle fısıldıyordu: "Bugün daha ziyade işçiler ve köylüler toplanmış. Onlara Vietnam'dan bahset. Onlara kazanabileceğimizi göster." Ben onun söylediğini yapıyordum, o da ardından *Vietnam Yanıyor*'un dizelerini okuyordu: "Ey İnsan Hakları âşıkları, neredesiniz?/İnsanlık uçurumun kenarında/Vietnam ateşler içinde, Vietnam ateşler içinde/Sessiz oturmayın, şimdi konuşun/Savaş bulutları bu tarafa geliyor."

---

54) *Mushaira*, herkese açık yapılan şiir okumalarına verilen addır. Yetişkinler arasında okuma-yazma oranının çok düşük olduğu Pakistan'da şairleri dinlemek için böyle on binlerce toplantı düzenlenirdi.

Batı Pakistan'da Müslüman Birliği ve diğer bütün geleneksel partiler ayaklanmanın dışında kalmıştı. Tek popüler politikacı Zülfikar Ali Butto'ydu. Butto, Eyüp Han'ın kabinesinden atılmıştı, ama şimdi bir halk hareketinin başında yeniden ortaya çıkıyordu. Butto'nun söylemi son derece radikaldi. Kapitalizmi yıkmaktan söz ediyor, toprak reformu sözü veriyordu; "Yiyecek, Giyecek ve Herkese Barınak", onun kampanyasının temel sloganı haline gelmişti. Demokrasi ve toplumsal adalet güçlü bir karışımdı. Ülkenin çeşitli bölgelerini gezince açıkça görülüyordu ki, Butto'nun partisi Pakistan'ın bu parçasında çoğunluğu kolaylıkla kazanacaktı. Eyüb'ün halefi General Yahya Han vakit geçirmeden bir genel seçim tarihi ilan etti. Mart 1970. Ülke sevinç içindeydi.

Doğu Pakistan'ın başkenti Dakka'ya geldiğimde yine aynı coşkuyu gördüm, ama şu farkla: Konuştuğum öğrenciler, entelektüeller ve işçi sınıfı liderleri bölünmüştü. Milliyetçiler, Pakistanlı seçkinlerden bıkmıştı. Bengal solu içinde ayrılıklar çıkmış, Maocular Orgeneral Eyüb'ün Çin dostu olduğu için anti-emperyalist olduğu gerekçesiyle mücadeleden kopmuştu. Bir zamanlar güçlü bir hareket olan solun zaafları Avami Birliği milliyetçilerinin mücadeleye hâkim olmasını sağlamıştı. Onlar Batı'dan tam özerklik istiyor, bu taleplerini içeren Altı-Nokta şartları yerine getirilmedikçe mücadeleyi sürdüreceklerini söylüyorlardı. Nereye gidersem gideyim dinlediğim hikâye aynıydı. Bengal o kadar sık kötü muameleye maruz kalmıştı ki, artık kopma noktasına gelmişti. Dakka Üniversitesi'nden öğrenciler ısrarla konuşmamı Merkez'in onlara dayattığı, nefret edilen Urdu diliyle değil, İngilizce yapmamı istediler. Birkaçı da şöyle bağırıyordu: "Bengali öğren, lütfen." Bu kampüste, mücadelenin başlama yeri olan amtala ağacının altında ayakta sohbet ederken, öğrencilere ordunun Altı-Nokta'yı kabul etme şansının sıfır olduğunu söyledim. Bu konuda hayale kapılmamalıydılar. Ama istedikleri buysa, bütün yolu tek ba-

şına kat etmeye hazır olsalar iyi ederlerdi. Sersemlediklerini görebiliyordum.

Sonra bazı solcu öğrenciler geldiler ve konuşmamın Avami Birliği'nden öğrencilere cesaret verdiğini söyleyerek serzenişte bulundular. Birkaç gün boyunca bu gençlerle ateşli tartışmalar yaptık. Birkaç gün sonra Avami Birliği lideri Şeyh Mucibü'r-Rahman'la karşılaştığımda, onun benim üniversitede söylediklerimi kelimesi kelimesine bildiğini gördüm. "Emin misin?" diye sordu, "Ya gelecek seçimleri kazanırsak?" Ben de ona 1954 seçimlerini de kazanmış olduklarını hatırlattım. Doğruydu, koşullar farklıydı, ama ben yine de ordunun Altı-Nokta'yı kabul edeceğinden kuşku duyuyordum. Gördüğüm kan gölüydü. İkna olmadı. Eskiden iki hafta boyunca kırsal kesimde birlikte dolaştığımız köylü lider Mevlana Başani de ikna olmamıştı. Ben en kötüsünün olmasından korkuyordum. Nitekim oldu.

Seçimler Eylül 1970'te yapıldı. Batı Pakistan'da Butto seçimi büyük bir çoğunlukla kazandı. Doğu Pakistan'da Avami Birliği halkın oylarının yüzde 90'ını aldı. Artık ülkenin en büyük partisiydiler. Yeni hükümeti kurma görevi Şeyh Mucib'e teklif edilmeliydi. Ama Yahya Han ve generalleri buna yanaşmadılar. Butto da, ileride kendisine pahalıya patlayacak bir tutum alarak, onlarla bir anlaşma yaptı. Eğer Mucib'i desteklemiş olsaydı, hikâye biraz farklı gelişebilirdi. Şimdiyse tersine, ordu kendi Doğu Eyaleti'ni işgale hazırlanıyordu.

Sona gelinmişti. Ordu içinde askerlere etnik nefret zehiri aşılanıyordu. Onlara Bengallilerin henüz yakın bir zamanda İslam'ı kabul ettikleri anlatılıyordu. Hinduizm onların kanında vardı. Pakistan'dan bu yüzden kopmak istiyorlardı. Kimse söylememişti, ama sanki biz onlardan kopuyorduk.

Askerler, Hindu Bengallilerin genlerini mutasyona uğratmak için kadınların toplu halde ırzına geçmeye teşvik edilmekteydi. Bu, Pencabi subayların Pencabi askerlere söylediği ve onların da yaptığı bir şeydir. Mart 1971'de Batı Pakistan Doğu Pa-

kistan'ı istila etti. Irza geçmeler ve katliamlar oldu. Tek bir gecede, Cemaat-i İslami işbirlikçileriyle birlikte işgalci askerler üniversitedeki öğrenci yatakhanelerini bastılar. Yüzlerce öğrenci kaybedildi. Solcu entelektüeller izlenip kurşuna dizildi. Şeyh Mucib tutuklanıp bir Batı Pakistan cezaevine kondu. Partisi yeraltına çekildi ve direnişe hazırlandı. Pakistan'ın en büyük şairi Faiz Ahmed Faiz "Kanla Yıkanan Gözler" şiirini yazdı.

On yıl sonra Salman Rüşdi, Batı Pakistan'ın Doğu Pakistan'a askeri saldırısının ilk gününü *Geceyarısı Çocukları*'nda şu sözlerle ölümsüzleştiriyordu:

> 25 Mart 1971 geceyarısı; Buda, bombalanan Üniversite'nin yanından birlikleri Şeyh Mucib'in inine götürüyordu. Öğrencilerle öğretmenler yatakhanelerden koşarak çıkıyorlar, kurşunlarla karşılanıyorlardı, çimlerde Merkürokram lekeleri oluşuyordu... Şehrin sokaklarında ilerlerken Şehit pencereden bakıyor ve doğru olmayan, doğru olamayacak şeyler görüyordu; askerler kapıyı çalmadan kadınların yatakhanelerine giriyorlar; sokaklara sürükledikleri kadınlara da giriyorlardı, kimse kapıyı çalmaya zahmet etmiyordu...
>
> Düşünce fazlasıyla acı vermeye başladığında eylem en güzel devadır... tasmalarına asılan köpek-askerler serbest bırakılıp neşeyle işlerine koyuldular. Ah, istenmeyenlerin sürek avı! Ah, profesörlerle şairlerin bol bulamaç tutuklanmaları! Avami Birliği taraftarlarının ve görünüşü onlara benzeyenlerin talihsizce mukavemet-ettikleri-için-vurulmaları! Savaş köpekleri şehri yağmalıyordu; ... Faruk Şehit Eyuba yanan kenar mahallelerin kokusu burunlarına geldikçe sırayla kusuyorlardı... Bu gece tek bir istenmeyen bile güvencede değil; girilemeyecek tek bir sığınak bile yok. Tazılar kaçan milli birlik düşmanlarının izini sürüyor; kurt köpekleri onlardan geri kalmamak için vahşi dişlerini avlarına geçiriyorlar.

Bir sürü Bengalli arkadaşım kaybolmuştu. Her yerde kaos hüküm sürüyordu. Dışarıda, Britanya ve ABD'de, Batı Pakistanlı bazı arkadaşlarla birlikte yapılanlara karşı protesto gösterileri düzenledik. Ayaz Ahmed, Feroz Ahmed, İkbal Ahmed ve ben çeşitli yazılar yazdık, konuşmalar yaptık ve yardım çağrılarında bulunduk, ama Batı bu seslenişlerimize sağır kaldı. Nixon, Kissinger'a (ya da tersi), "Şu Pakistan'a bir göz at," diye buyurmuştu. Pekin de aynı yöne seğirtti. Savaş kızışmaya başlayınca, milyonlarca mülteci Hindistan'ın eyaleti Batı Bengal'de geçici barınaklara yerleştirildi. Sonunda Hindistan ordusu sınırı geçti ve Pakistan'lı rakibini yenilgiye uğrattı. General Niyazi teslim olmayı yeğledi. Dövüşmek istemiyordu ve bu anlaşılır bir karardı. Zaten yeterince kan dökülmüştü. Hindistan birlikleri Bengalliler tarafından kurtarıcılar olarak selamlandılar. Pakistan ölmüş, Bengladeş doğmuştu.

Bu tek olay beni "yeni" Pakistan'dan tümden soğuttu. Geçmişte seçkinlere karşı mücadele verilmişken, bu defa nüfusun çok büyük kesimi çirkin bir şovenizmle zehirlenmişti. Yalnızca Beluci ya da Peştunlar değil, Pencap ve belli bir oranda Sind de. Pencaplıların kendi adlarına işlenmiş suçlara karşı seslerini çıkarmamaları, onları yaşananların suç ortağı yaptı. Bazıları kuşkusuz korkmuştu, ama nasıl korkmasınlardı ki; daha dün dağları aşmış, korkuyu yenmiş ve bir diktatörü devirmişlerdi. Bu başka bir şeydi. Bu Butto'ydu. Mücadele boyunca onu izlemiş, ona oy vermiş insanlar olarak şimdi ona ihanet edemezlerdi. Butto'nun haklı olması gerektiğini varsaydılar ve sessiz kaldılar. Bu defa ben kişisel kararımı verdim; onlardan uzak duracaktım. Bizi Bengallilerin kanı ayırmıştı.

Her şeye rağmen Pakistan suçlarını kabul edip, Bengladeş halkından özgür dileyebilirdi. Onlar için değil, kendisi için. Ama Pakistan'ın resmi tarihçileri bugün bile yalan söylemeyi sürdürüyorlar. Hindistan'ın Pakistan'ı parçalamaya karar verdiğinden dem vuruyorlar. Oysa bu doğru değil. Riske giren ve

kaybeden, bürokrasi ve Zülfikar Ali Butto'nun başını çektiği çoğunluk Halkın Partisi'ni arkasına almış olan Pakistan Ordusu'ydu. Pencaplı askerlerle "saf Müslüman spermi" ekerek "saf Müslüman genler" biçmekte başarısız olmuşlardı.

Butto istediğini elde etmişti. Kırpılmış bir ülkenin lideri olmuş, kendisini destekleyenlere çok şey vaat etmiş, ama gerçek anlamda çok az şey vermiştir.[55] ABD onun işini bitirmeye karar verdiğinde, kullanacağı maşanın ordu olacağı açıktı. İnsanları değerlendirmekte her zaman zaafa düşen ve övülmekten hoşlanan Butto, General Ziya-ül Hak'ı diğer dört generalin üstü yapmış ve bir Uriah Heep figürü olan Ziya'mn "cepte" olduğunu sanmıştı. Oysa Ziya, eğitimini Fort Bragg'da almış bir subaydı. Onun sadakati ulusal sınırları aşıyordu. Eylül 1970'te Ürdün'de silahlı bir saldırıya komuta ederek ve Filistin direnişini ağır bir yenilgiye uğratarak ne mal olduğunu zaten göstermişti. Ürdün Kralı Hüseyin'i kurtarma operasyonunu ABD ve İsrail planlamıştı. O zamanlar Tuğgeneral Ziya-ül Hak İslam davasını pek umursamıyordu. Bundan yedi yıl sonra General Ziya, Pakistan'da iktidara el koydu ve Butto'yu devirdi. Butto tutuklandı, arkasından cinayetle suçlandı. Bir gecede yine popüler olmuştu. Bir Yüksek Mahkeme yargıcı Butto'yu kefaletle serbest bırakır bırakmaz, düşürülmüş politikacı onların görüşüne danışmak üzere hemen arkadaşlarının yanına uçtu. Uçağı indiğinde, serbest bırakılışını kutlayan yüz binlerce insan sokaklarda dizilmiş onu bekliyordu. Fakat bu destek onun ölüm kararı oldu.[56] Ziya, Butto sağ kalırsa onun bir gün iktidarı ele geçireceğini biliyordu. Bu, iki adam-bir kefen davasıydı.

Bu kez de ABD'nin tam desteğini almış Ziya'nın askeri diktatörlüğü ülke tarihinin en kötü dönemi olacaktı. Ziya'nm

---

55) Eski ve yeni Pakistan'ı iki kitabımda etraflıca tartıştım: *Pakistan: Military Rule or People's Power?*, 1971 ve *Can Pakistan Survive?*, 1983.

56) Butto sarsıldı ve cevaptan etkilendi. O gece yemekte babama ne kadar utandığını söyledi: "Onlara yaptıklarımdan sonra bile beni desteklediler..."

adamları katı, sağır ve kalpsizdi. Yeni rejim İslam'ı koçbaşı olarak kullanmaya karar vermişti ve rejimin sakallı destekçileri genellikle inanılmaz derecede aptal ve iliklerine kadar oportunisttiler. Dini en adisinden gündelik çıkarlarına alet ediyorlardı. Ziya döneminde, yalan ve despotizm bütün bir kuşağı sakatladı, İslamcı cezalar uygulamaya kondu, aleni kırbaçlamalar ve idamlar kurumlaştı. Pakistan'ın siyasal kültürü kabalaştırıldı. Yine de hâlâ umut vardı. Washington ve Londra, ülkenin seçilmiş lideri asılırken kenardan seyrettiler. Nükleer program üzerine çalışmalar sürdüğü halde Washington bu süreci unutmayı tercih etti, çünkü o sırada Moskova yanlısı Afgan solu Kâbil'de iktidarı almıştı. Soğuk Savaş Pamir dağlarına ulaşmıştı. Moskova'yı kışkırtma, yalıtma ve yenilgiye uğratma hevesi çok güçlü çıkmıştı. Kirli bir askeri diktatör bu kampanyanın yürütülmesinde en uygun araç olacaktı. Bu amacın yanında hiçbir şeyin önemi yoktu. Sovyetler Birliği'ni alt etmek uğruna iki ülke -Pakistan ve Afganistan- bir felaketin içine itilmişti. Fundamentalist İslam ve eroin kol kola ilerliyordu.

1988'de General Ziya, iktidarının onuncu yılını kutlarken, ülkeye emekliye ayrılmak gibi bir niyetinin olmadığını bildirdi. Ertesi yıl da bir suikasta kurban gitti. Özel güvenlik önlemlerinin alındığı uçağı havada infilak etti. Ziya'ya eşlik eden bir başka general ile ABD Büyükelçisi Arnold Raphael de ölenler arasındaydı. Ziya'yı kim öldürdü? Karısı, taziyeye gelenlere, "Onu kendi insanlarımız öldürdü," diyerek, askerleri ima ediyordu. Araştırmalar sonuçsuz kaldı. ABD ve Pakistan istihbaratları bu suikastın sırrını çözemediler.

Ziya'nın destekçileri ve beslediği İslamcı gruplar hariç, Pakistan halkı Ziya'nın ölümünü, gizlemeye hiç gerek görmediği bir sevinçle karşıladı. Ölümünü kutlamak için birçok şehirde bedava helva dağıtıldı. Halefleri ise bir genel seçim ilan etmek zorunda kaldılar. Benazir Butto ve Halkın Partisi zaten diktatörlüğe karşı bir hareket başlatmış, ama Benazir bir kez

daha tutuklanmıştı. Artık onun kampanyası büyük kalabalıkları çekiyordu. Rakibi Nevaz Şerif ise eski askeri diktatörlüğün bir yaratığıydı. Benazir seçimi kazandı ve yüksek askeri komuta kademelerindeki büyük sıkıntı yaratarak başbakan oldu, fakat bir yandan ordunun öte yandan da kendisine hasım bir bürokrasinin kıskacına girmişti. Başkan, babasının infazına yardımcı olmuş biriydi. Pencap gibi önemli bir eyalette seçimleri Nevaz Şerif kazanmıştı. Mollalar kol kola girip güçlerini birleştirirken, Benazir'in etrafına her türden kabiliyetsiz ve çıkarcılar sürüsü doluşmuştu. Birkaç yıl içinde işlevsiz hale gelen Butto hükümeti düştü. Bürokrasi Nevaz Şerif'in iktidara gelişine yardımcı oldu. Zaten Butto'nun kızı Benazir ile Muhammed'in oğlu Nevaz arasındaki rekabet de uzun bir geçmişe dayanıyordu.

Lahor, 1947'den beri yönetimdeki Şerif ailesinin yurdu olmuştur. Şimdi Hindistan sınırları içindeki Doğu Pencap'ta demircilikle uğraşan bu aile yeni Müslüman ülkeye göçerler, çok çalışırlar ve işletmeleri genişler. Onlar işadamlarıdır, politikayla bir alışverişleri yoktur. 1972 yılında bir gün, Benazir'in babası Zülfikar Ali Butto'ya Şerif ailesinin fabrikasını millileştirilmesi tavsiye edilir. Bu ekonomik açıdan yersiz bir karar olacaktır ama partililerin hoşuna gidecek ve dikkatleri Butto'nun kırsal kesimde fena halde ihtiyaç duyulan toprak reformunu hayata geçirememesi gerçeğinden uzaklaştıracaktır.

Sonuç, Muhammed Şerif ve ailesinin hayat boyu Butto'ya düşman kesilmeleri oldu. Temmuz 1977'de Ziya iktidara el koyduğunda, Şerif sülalesi bayram etti. Ziya düzmece bir mahkemenin ardından Butto'nun infazını emrettiğinde, Şerif ailesi dualarını kabul ettiği için Allah'a şükrediyordu.

General Ziya son döneminde Nevaz Şerif'i kanatları altına almış ve onu ülkenin en güçlü kurumu olan hantal, kirli işlere bulaşmış Inter Services Intelligence'ın (ISI) başına geçirmişti. Benazir'in ilk istifasının ardından, Nevaz Şerif Pakistan'ın baş-

bakanı oldu. Nevaz'ın kardeşi, ailenin en akıllı fertlerinden Şahbaz Şerif ise kenarda tutuldu. Ama bu hükümetin ömrü de uzun sürmedi. Benazir büyük bir oy farkıyla yeniden iktidarı aldı. Bu kez hiçbir bahane kalmamıştı. Benazir'in acil ihtiyaç duyulan reformları hayata geçirmesi gerekiyorken, hükümet yolsuzluklara battı.

1977'de ben Pakistan'daydım. Yüzeyde görünen sükûnet aldatıcıydı. Bir gün annemi en sevdiği İslamabad restoranına götürmüştüm; yemekte yan masadan gür bıyıklı birisi, senatör Asıf Serdari, kalkıp yanımıza gelerek bizi selamladı. Karısı Benazir Butto resmi bir ziyaret için yurtdışındaydı. Çocukların bakımı ona kalmış, o da çocukları oraya getirmişti. Karşılıklı hal hatır soruldu. Ben ülkede işlerin nasıl gittiğini sordum. "İyi," dedi nazikçe, "her şey yolunda." Mutlaka daha fazlasını biliyordu.

Başkent İslamabad'ta, kapalı kapılar ardında bir saray darbesi tezgâha konmuştu. Benazir Butto arkadan hançerlenmek üzereydi. Kendi eliyle Cumhurbaşkanı yaptığı Faruk Leghari, ordu ve muhalefet liderleriyle yaptığı gizli pazarlıklar sonucunda, kendi hükümetini azletmeye hazırlanıyordu. Aynı hafta bir akşam yemeğinde, o zaman üst düzey bir devlet memuru ve Benazir hayranı olan eski bir tanıdık umutsuzluk içindeydi. Cumhurbaşkanı'nın nasıl Başbakan'la özel bir toplantı talebinde bulunarak krizi çıkmadan engellemeye çalıştığını anlattı.

Benazir, her zaman olduğu gibi, kocası ve yatırımlardan sorumlu Devlet Bakanı olan Senatör Asıf Serdari'yle birlikte gelmişti toplantıya. Bu Leghari'yi rahatsız etti, çünkü onunla tartışmak istediği meselelerden biri de kocasının dillere destan olan doymak bilmez arsızlığıydı. Sinirlenmiş olmakla birlikte sükûnetini korudu ve ikiliyi önlem alınmasını isteyenlerin yalnızca geleneksel siyasal rakipler ya da küçük beyinler olmadığına ikna etmeye çalıştı. Yolsuzlukların vardığı boyut ve aynı şekilde idarenin yozlaşması ulusal bir skandal haline gelmişti. Ülkenin Cumhurbaşkanı olarak ordudan ve konuyla il-

gili yurttaş gruplarından hükümete karşı harekete geçmesi yönünde baskılara maruz kalıyordu. Bu baskılara direnmek için Benazir'in yardımına ihtiyacı vardı. Ona kocasını ve kontrolden çıkmış öteki bakanları disiplin altına alması için yalvarıyordu. Bu noktada, maddi çıkarlarını sonuna kadar savunmaya kararlı Serdari, Leghari dahil, Pakistan'da kimsenin sütten çıkmış ak kaşık olmadığını söyleyerek Cumhurbaşkanı'm azarladı. Tehdit açıktı. Bize dokunursan, biz de senin kirli çamaşırlarını ortaya dökeriz.

Leghari, makam haysiyetinin ayaklar altına alındığını hissediyordu. Öfkeden titremeye başladı. Yatırımlar Bakanı'nın odayı terk etmesini istedi. Benazir başını salladı ve Serdari dışarı çıktı. Görevli bir memur dışında Başbakan'la yalnız kalan Cumhurbaşkanı, ondan bir kere daha azgın kocasını zaptetmesini istedi. Benazir küçümser bir ifadeyle gülümsedi ve Cumhurbaşkanı'na sadakate ne kadar önem verdiği konusunda küçük bir nutuk çekti. Şikayetçi olanlar kocasının iş bitiriciliğini kıskanıyordu. Onlar yüksek mevkiler dağıtılırken bir yer kapamayan kızgın düzenbazlar, dırdırcılar ve işe yaramaz insanlardı. Onlara taviz veremezdi.

Pakistan standartlarında Leghari dürüst, dobra bir adamdı. Benazir'in onu Cumhurbaşkanı yapmasının tek nedeni, onun hırslı biri olmadığını ve ona her istediğini yaptırabileceğini düşünmesiydi. Sadık bir köpek olacaktı yani. Benazir, hayal kırıklığına uğramış adama, "Çok parlak olmayabilir, yetenekleri biraz sınırlı, ama kalbi çok temiz," dedi.

Ocak 1999'da yaptığımız kısa bir konuşmada Leghari, bana bu son toplantının belirleyici olduğunu söyledi. Sabrı taşmıştı. Benazir'in aşırılıklarına artık tahammül edemezdi. Benazir görevini sürdürecek olsaydı ordu müdahale edecek ve ülkenin çalkantılı tarihinde dördüncü defa demokrasi rafa kaldırılacaktı. Leghari gönülsüzce Sekizinci Madde'yi (son diktatör Ziya-ül Hak'ın ülkeye armağanı olan ve Cumhurbaş-

kanı'na seçimle gelmiş bir hükümeti azletme yetkisi veren maddeyi) uygulamaya karar verdi ve hükümeti azletti. Doksan gün içinde yeni seçimler yapılacaktı.

Benazir ve kocasına yöneltilen asıl suçlama yolsuzluktu. İddiaya göre, çift Başbakanlık Konutu'nu özel servet yapmak ve aktiflerini yurtdışına kaçırmak amacıyla kullanmışlardı. Kaderin bu beklenmedik armağanının değeri genel hatlarıyla 1 milyar dolar olarak hesaplanıyordu.

Benazir'in düşürülmesinin hemen ardından senatör Serdari tutuklandı. Bugüne kadar Karaçi'de bir hapishanede tutulan Serdari aleyhine hükümet hukukçuları, standartlar çok düşük olduğu halde, henüz Pakistan mahkemeleri için geçerli bir kanıt bulabilmiş değiller. Devlet henüz güvenilir bir tanık da bulamadı, Serdari'nin iş ortakları ve arkadaşları ona sadık kaldılar. Onlardan biri olan Pakistan Demir Çelik Başkanı ise eski patronu aleyhine tanıklık yapmaktansa intihar etmeyi tercih etti.

Benazir'in en yakın destekçilerinden -hâlâ var bu kişiler- bazıları, ısrarla onun siyasal prestijinin üçkâğıtçı, dolandırıcı, düzenbaz, soyguncu, yalancı ve daha da beteri olan kocası tarafından berbat edildiğini savunuyorlar. Birkaç hafta önce İslamabad'ta yapılan bir arkadaş toplantısında bir konuşma yapan Benazir, hâlâ eski Yatırımlar Bakanı'm savunmaya çabalıyordu. Benazir, kocasının çok yanlış anlaşıldığını söylediyse de, daha konuşmasını sürdürmesine fırsat bulamadan, izleyiciler kafalarını sallayıp itiraz etmeye ve "Hayır! Hayır! Hayır!" diye bağırmaya başladılar. Bunun üzerine Benazir konuşmasını kesti ve içini çekerek, "Niçin ne zaman ondan bahsetsem hep aynı tepkiyi alıyorum bilmem ki?" dedi. Bu soru samimi bir itiraf mıydı, yoksa dinleyenlerle dalga mı geçiyordu, bilinmez tabii.

Ben Benazir'in sevilmemesinin tek nedeninin kocası olduğunu düşünmüyorum. Ne yazık ki Halkın Partisi hükümeti, kendisinin doğal seçmen tabanını oluşturan kent ve kır yok-

sulları için çok az şey yaptı. Ulusal ve eyaletler çapında bakanlarının çoğu kendi ceplerini doldurmakla o kadar meşguldüler ki, yoksulluktan kırılan çocukların karınlarının yiyecek kıtlığından ve gıdasızlıktan ne hale geldiğini göremiyorlardı. Benazir hükümeti görevde kaldığı süre içinde çocuk ölümleri rakamları aynı seviyeyi korumuştu.

Etrafı sürekli olarak menfaatçi ve dalkavuklar sürüsüyle çevrili olan Benazir, seçmenlerinden ve çıplak gerçeklerden uzaklaşmıştı. Onun iktidardan uzaklaştırılmasının ardından yapılan genel seçimde Halkın Partisi yüz kızartıcı bir yenilgiye uğradı. Pakistanlı seçmenler büyük ölçüde okuma yazma bilmiyor olabilirlerdi, ama ince siyasal hesaplarda asla şaşırmazlardı. Uğradıkları hayal kırıklığı duygusu onlarda bir ilgisizlik ve acizlik duygusu yaratmıştı. Benazir yandaşları ona oy vermemişler, ama düşmana da oy vermeye yanaşmamış, evlerinde oturmuşlardı. Azınlığın katıldığı seçimlerde Müslüman Birliği muazzam bir çoğunluk (Ulusal Meclis'teki sandalyelerin üçte ikisini) kazanmıştı. Sandık başına gitme zahmetine oy hakkı olanların yüzde 30'un bile altında olan bir kesim girmişti.

Şerif'ler tekrar iktidara geldi. Bu defa Nevaz başbakan olurken, küçük kardeş Şahbaz Pencap'tan sorumlu bakan olmuştu. İkinci çocukluğunu yaşayan *abaji*'leri ("sevgili babaları") Muhammed Şerif, eski dalkavuklarını elçi atama ve hatta Refik Tarrar adında *abaji*'nin ayak işlerini yapan sakallı ve kıt zekâlı birini ülkenin Cumhurbaşkanı olarak seçme gibi işlere refakat ediyordu. Tarrar'ı tehlikeli yapan şey, onun silahlı bir örgütlenmeye sahip fundamentalist bir Müslüman tarikatı olan Ehl-i Hadis'e duyduğu açık sempatiydi.

İki kardeşten Şahbaz'ın kafası incelikli siyasal meselelere daha yatkındı. ABD Büyükelçisi de ona yardımcı olmuş ve Sandy Berger'la Beyaz Saray'da bir toplantı ayarlamıştı. Washington'ın Şahbaz'ı Başbakanlık Konutu'na oturtup Nevaz'ı Lahor'daki eski işinin başına göndererek kardeşlerin yerlerini

değiştirmek istediği bir sır olmaktan çıkmıştı. Ama *Abaji*'yi ikna etmenin yolu yoktu.

Şerif kardeşler son seçimleri kazandıktan sonra ülkede pek bir şey değişmese de birkaç beklenmedik gelişme yaşandı. Kolları tepeden aşağılara doğru uzanan yolsuzluk o kadar yaygındı ki, Dünya Bankası ya da IMF'ten gelen misafir ekonomistler, Conrad'ın *Karanlığın Yüreği*'ndeki Kurtz gibi, dehşet içinde kalakalmışlardı. Nijerya'nın dünya yolsuzluk listesinin başında olduğunu duyan zeki tipler, dalga geçerek dövünüyor ve "Burada bile birinciliği kaptırmışız. Bu istatistikleri yapanlara neden rüşvet vermedik ki?" diyorlardı.

Politikacıların yönlendirdiği seçkin kesim ülkenin zenginliklerini yağmalamayı sürdürdü. Benazir'in çetesi gitmiş, onun yerine Şerif Kardeşler'inki gelmişti. Nüfusun yüzde 1'inden azı gelir vergisi veriyordu. Çoğu büyük toprak sahibi olan politikacılar elle tutulur miktarda bir tarım vergisi ödemeye yanaşmıyordu. Devletin elindeki bankalar göz göre göre talan ediliyordu. Birbiri ardından gelen hükümetlerin politikacılara, toprak ağalarına ve işadamlarına borç para vermeye zorladığı bankaların paralarını geri almasıyla kimse ilgilenmiyordu. Batık banka borçları 200 milyar rupiyi (1 dolar=85 rupi), yani ülke bütçesinin toplam gelirlerinin yüzde 70'ini buluyordu. Pakistan yeni binyıla 42 milyar dolar dış borç ve 70 milyar dolar iç borçla giriyordu; bu miktar, ülkenin GSMH'sından 50 milyar daha yüksek bir tutardı.

Ülke alttan alta çürümeye devam etti. Hiçbir zaman bedava eğitim ya da sağlık hizmeti sağlayamayan devlet artık buğday, pirinç ya da şeker destekleme alımlarım garanti edemediği gibi, masum canları keyfi cinayetlerden de koruyamıyordu. Ülkenin en büyük kenti Karaçi, bütün bir on yıl boyunca fiili bir iç savaş durumu yaşıyordu. Bir yanda 1947 yılında Hindistan'dan göçerek yeni vatanlarına gelmiş mültecilerin Urduca konuşan çocukları vardı. Bunları örgütleyen Ulusal Mülteciler

Örgütü hükümetle olduğu kadar yerli Sindlilere karşı da savaş halindeydi. Silahlı çatışmalarda iki taraftan da birkaç bin kişi ölmüştü.

Bu koşullarda halk kendini savunmak zorundaydı. İntihar oranları yükseldi; genellikle yoksulluktan çocuklarının karnını doyuramayan kadın ve erkekler çıldırıyordu. Ocak 1999'da, Sind eyaletinin Haydarabad kentinde, iki yıldır maaşını alamayan bir ulaşım işçisi Basın Klubü'ne gitmiş, üzerine benzin dökerek kendini yakarken, geriye bir mektup bırakmıştı:

> Artık sabrım kalmadı. Ben ve mesai arkadaşlarım uzun zamandır maaşlarımızın verilmeyişini protesto ediyoruz. Ama kimsenin umurunda değil. Karım ve annem ağır hasta, onları tedavi ettirecek param yok. Ailem açlıktan ölüyor ve ben bu bitmek bilmeyen tartışmalardan bıktım. Yaşamaya hakkım yok. Eminim, bedenimin alevleri bir gün zengin evlerine ulaşacak.

İşte, IMF ve Dünya Bankası Ayetullah'ları tarafından yazılan fundamentalist neo-liberal ekonomik reçetelerle birlikte bir yoz ve kokuşmuş devletin geleneksel rolünü yerine getirememesi, siyasal İslam için böylesine uygun bir zemin yaratmıştı.

Birbiri ardına yapılan genel seçimlerde insanlar aşırı dinci partilere karşı oy kullanmışlardı. Örneğin, Pakistan seçmenleri İsrail'e kıyasla dini fundamentalistlere daha az oy verdi. Aşırı dincilerin gücü, şimdiye kadar, halk desteğinden çok devlet himayesinden geldi. Halihazırda ülkeyi elden ayaktan düşüren bu gruplar, Pakistan diktatörü olduğu on bir yıl boyunca ABD ve Britanya'dan siyasal, askeri ve mali yardım alan General Ziya-ül Hak'ın ürünüdür. Batı, Sovyetler Birliği'ne karşı Afgan savaşını yürütmek için Ziya'ya ihtiyaç duyuyordu; başka hiçbir şeyin önemi yoktu. Pakistan'da resmi rakamlara göre eroin bağımlılarının sayısı 1977'de 130 iken 1988'de 30 bine çıkmıştı.

Aynı dönemde (1977-1989) ülke çapında bir medreseler ağı kuruldu. Başlangıçta bunların çoğu çeşitli kaynaklardan gelen dış yardımla finanse ediliyordu. Bu okullar yeni tür bir dinsel "düşünce" için eğitim yeri haline geldiler. Eğitim ve barınma parasız olduğundan, yalnızca yoksul Afgan mültecilerin çocukları bu ayrıcalıklı ve eşsiz eğitimi almak için sıraları doldurmuyordu. Yoksul köylü aileler bir oğlunu medreseye verirse, onlardan mutlusu yoktu. Evde bir boğaz daha eksilip oğlan eğitim görecek ve şehirde ya da şansı gerçekten yaver giderse Körfez ülkelerinin birinde bir iş bulabilecekti.

Kuran'ı ezberleme ve dindar bir hayat sürme zorunluluğu yanında, bu çocuklara bütün şüpheleri kovmayı öğretiyorlardı. Tek gerçek ilahi hakikatti, tek davranış kuralı Kuran'da ve hadislerde yazılandı. Düşünmeksizin itaat etmek bir erdemdi. Kim imama isyan ederse, Allah'a isyan etmiş sayılırdı. Amaç belliydi. Bu medreseler tek bir işlev görüyordu: Bağnaz dindarlar yetiştirmek üzeri düşünülmüş ana okullarıydı bunlar. Örneğin, alfabelerinde Urduca *cim* karşılığı *cihat*, *te* karşılığı *top*, *kaf* karşılığı *kalaşnikof* ve *kef* karşılığı da *kan*'dı.

Yaşları ilerledikçe bu çocuklara karmaşık hafif silahların nasıl kullanılacağı, bomba yapma ve yerleştirme gibi beceriler öğretiliyordu. ISI ajanları gelip eğitim veriyor ve denetim sağlıyorlardı. Bu ajanlar ayrıca gelecek vaat eden öğrencilerin, yani *taliban*'ın gelişme seyrini gözlüyorlardı; söz konusu öğrenciler daha sonra titizlikle seçiliyor ve gizli askeri kamplarda özel eğitime tabi tutuluyor, daha iyi olanlar da Afganistan'da kâfirlere karşı verilen "kutsal savaş"a gönderiliyordu.

Cemaat-i İslami Ziya'lı yıllarda etkisini arttırmıştı. Liderlerine okullar açma izni verildi. Bu parti her zaman yeraltında küçük hücrelerden oluşan "Leninist model"e dayalı bir kadro örgütü olmakla övünmüştü. Kitlesel üye kabul etmekten uzak durmuştu, ama bunun nedeni belki de kitlelerin partiden uzak durmuş olmasıydı. Şimdi liderler, kendi zamanlarının

geldiğini düşünüyordu. Öğrencileri potansiyel üyeler olarak görseler bile çok geçmeden hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Yeni sorunlar baş göstermişti. Dolar serbestçe alınıp satıldığından, farklı İslamcı tarikatlar ortaya çıktı ve bu okullar üzerinde hâkimiyet kurup ganimetten pay almak amacıyla birbirleriyle rekabete başladılar. ISI, din içi çatışmalarda hakem rolüne soyunurken, bazı grupları ötekilere karşı kayırmakta bir sakınca görmüyordu.

Bir süre Afgan savaşı bu grupların enerjilerini tüketti. Birinci savaşın sona ermesinin ardından, Pakistan devleti Afganistan'daki koalisyon hükümetini tanımayı reddetti. Pakistan ordusuna bağlı komando birliklerinin desteklediği Taliban'ın Kâbil'i alma girişiminin önünü açan ise Benazir Butto hükümeti oldu. Bölgedeki İran nüfuzundan korkan ABD de bu karara destek vermişti.

2,500 medresede ekilen canavar tohumları karşılığında, dini liderleri istediğinde inançları uğruna öldürmeye ve ölmeye hazır 225 bin bağnaz dinci biçilmişti. Benazir Butto'nun ikinci döneminde İçişleri Bakanı olan General Nasrullah Babür, yakın mesai arkadaşlarına Taliban ülke içinde tehlikeli olmaya başladığı için, soruna aşırı unsurlara kendi ülkelerini vermekten başka çözüm bulamadığını söylemişti. Bu argüman o zaman için ahlâksızlıktı, ama şimdi, geçtiğimiz yıllarda yaşananlar ışığında baktığımızda Babür'ün bir savaş suçlusu olarak yargılanmayı hak ettiğini söyleyebiliriz.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Soğuk Savaş, her kıtada ardında bir sürü savaş yetimi bırakarak sona erdi. Bu gelişmenin Pakistan üzerindeki etkisi feciydi. Fundamentalist gruplar kendi amaçları doğrultusunda hareket ediyorlardı ve ABD de, gayet doğal olarak, artık onlara para ve silah sağlama ihtiyacı duymuyordu. Bu gruplar bir gecede şiddetli anti-Amerikancı kesilip intikam düşleri kurmaya başladılar. 1951'den bu yana sürekli ve sadık biçimde ABD'ye hizmet et-

miş Pakistan'ın siyasal ve askeri liderleri, Washington'ın ilgisizliği nedeniyle kendilerini aşağılanmış hissediyorlardı. Emekli bir General bunu benim için çok iyi özetlemişti:

> Pakistan, Amerika'nın Afganistan'a girmesi için gerekli prezervatifti. Biz işlevimizi tamamladık ve onlar da bizi tuvalete atıp sifonu çekebileceklerini düşündüler.

Pentagon'un Asya'daki pasaklı veletlerinden biri olan Pakistan Ordusu, Kuveyt statüsüne indirilmeyi kabul etmedi. Dikkati çekmek için nükleer bir haylazlık yaptılar. Patlama arzulanan etkiyi yarattı. Pakistan yine ABD Dışişleri'ndeki ülkeler listesinde B sırasına döndü.

29 Kasım 1998 tarihinde Dışişleri Bakanı Sertac Aziz Batı kamuoyunu şu sözlerle sakinleştirmeye çalışıyordu: "Pakistan ile Hindistan arasında kazayla çıkacak bir nükleer savaş ihtimali görmüyorum... Pakistan'ın etkili bir kontrol ve komuta sistemi var." Bu bilimsel açıdan tam bir palavraydı, ama bunun doğru olduğu kabul edilse bile karşımıza hemen siyasal bir sorun çıkıyordu: Ya korktuğumuz kâbus gerçekleşir ve aşırı İslamcılar Pakistan Ordusu'nu ele geçirirse? Pakistan'daki bütün siyasal liderler tehlikenin farkındaydı. Nevaz Şerif'in onların bazı urbalarını sırtına geçirerek siyasal İslam'ın önünü alma yönündeki çocukça çabası, beklendiği gibi başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Mevcut durumun tuhaf tarafı, Pencap'ta dinin her zaman gevşek bir mesele olmasıdır. Yaradan'la bireysel olarak birleşmeye önem verişi ve vaizlere düşmanlığıyla eskilere dayanan Sufi mistisizmi geleneği kırsal kesimde derin kökler salmıştı. Yüzlerce yıldan beri katılanların şarkılar söyleyip danslar ettiği, içtiği, *bhang* çektiği ve gönüllerince seviştiği yıllık festivallerin mekânı olan eski Sufi azizlerin türbeleri General Ziya tarafından sıkı bir denetim altına alınmıştı. Halk basit zevklerden uzak tutulacaktı.

Özellikle Pencabi olmayan bir dinsel aşırılık biçimi Pakistan'a gökten zembille inmemiştir. Bu çizgi Washington tarafından onaylanmış, Suudi petro-dolarlarıyla finanse edilmiş ve General Ziya tarafından titizlikle beslenmiştir. Sonuçta delilik doğdu. Geçtiğimiz beş yılda mantar gibi biten bu grupların çarpık ve kendini tahrip edici doğası herkesin malûmudur. Pakistanlı Müslümanların yüzde 90'ı Sünni, geriye kalanlar ise ağırlıkla Şiidir. Sünniler kendi aralarında iki büyük mezhebe ayrılırlar. Deobandi'ler ortodoks kanadı temsil ederken, Barelvi'ler yerel koşullara göre tanımlanan ve değişen, daha sentetik bir İslam'a inanırlar. Yıllardır bu yorumlar kitabi tartışmalar şeklinde sürdürülmüştü ve mollalarla din âlimleri tarafından açıkça tartışılırdı. Fakat artık değil. Her tarikat artık İslam üzerinde ahlâki ve siyasal bir tekel iddiasında bulunuyor. Anlaşmazlıklar tartışmayla değil, makineli tüfekler ve katliamlarla çözüme bağlanıyor. Bazı Deobandi tarikatları Şiilerin zındık olarak ilan edilmesini ve -tercihen- fiziksel olarak ortadan kaldırılmalarını istiyorlar. Yaklaşık üç yıldır mezhepler arası bir iç savaş sürüyor. Sünni grup Sipahi-Sahaba (İlk Dört Halifenin Askerleri) Lahor'un merkezindeki Şii camilerine saldırmakta ve namaz kılan Şii müminleri öldürmektedir. Şiiler de buna cevap verirken, onların kurduğu Sipahi Muhammed (Muhammed'in Askerleri), İran'ı arkasına alarak korkunç bir intikam kavgasının peşine düşmüştür. Müslümanlar arası bu katliamlarda, ağırlıklı olarak Şiilerden olmak üzere, yüzlerce insan ölmüştür.

Ocak 1999'da silahlı bir Taliban kolu Pakistan'ın Kuzey-Batı Sınırı eyaletinin Hangu bölgesindeki bütün köyleri ele geçirdi. Taliban liderleri bu alanın "İslam hukuku"na göre yönetileceğini ilan ettiler ve vakit geçirmeden Zargari köyündeki televizyonlarla çanak antenleri alenen tahrip etmeye başladılar. Bu olayı Lukki'nin küçük meydanında 3 bin adet "adaba aykırı" video bantları ve kasetlerin yakılması izledi.

Televizyona karşı bu düşmanlıkta biraz komik bir yan vardır; bana 1960'lardaki bir Situasyonist gösteriyi hatırlatıyor. Ancak Taliban söz konusu olduğunda esprinin yeri yoktur. Hareketin lideri Hüseyin Celali, Afgan deneyimini Pakistan'a yaymak istediklerini söyler. Bir televizyon yakma ayininin ardından Hüseyin, "Hırsızların elleri ve ayakları kesilecek, bütün suçlular İslam hukukuna göre yargılanacak..." diyordu.

Şerif Kardeşler'in bir yandaşı, çaresizlikle ellerini iki yana açarak, "Ne yapabiliriz?" diye sormuştu bana. "Bu canilerin hepsi silahlı!"

Ben de ona, bu canilerin bazılarının komşu Keşmir eyaletinde ortalığı karıştırsınlar diye hükümet tarafından silahlandırıldığını, ama bizim şişkin ordumuzun da silahlanmaktan geri kalmadığını söyledim. Neden bu grupların silahlarını teslim etmesi istenmiyordu? Konuşma burada sona erdi. Zira fundamentalistlerin ordunun her kademesine sızmış olduğu bir sır değildi. Onları eski tarz dinsel gruplardan ayıran şey, devlet iktidarını ele geçirmeyi istemeleriydi ve bunun için orduya ihtiyaçları vardı.

Aslında bu grupların en tehlikelilerinden birini ISI kendi elleriyle yaratmıştı ve bu grubun siyasal kanadı *Ehl-i Hadis* Pakistan'da monarşisiz bir Suudi modelinin yerleştirilmesini istiyordu. Britanya ve ABD dahil bütün dünyada taraftarları ve camileri olan bu grubun amacı, dünya çapında bir "cihat" için kadro ve para toplamaktı.

Bu grup Sünni tarikatlar içinde en ortodoks olanıdır ve azınlıktadır, ama ülkenin cumhurbaşkanı bu grubun taraftarıdır ve hükümet üyeleri de zaman zaman toplantılarını şereflendirirler. Bir zamanlar Lahor'da 5 Chamberlaine Road adresinde bir şubeleri vardı. Bir keresinde oraya gidip onlarla mülakat yapmaya niyet etmiştim, ama binanın önünde ağır silahlar kuşanmış otuz muhafızı görünce böyle bir maceraya gerek olmadığına karar verdim.

Bu hareketin silahlı kanadı *Leşker-i Tayyiba* (Medine Askerleri) ordunun himayesi dışında varolamazdı. 50 bin militana sahip bu grup Hindistan Keşmiri'ni "kurtarmak" için açılan "cihat"ın başını çekiyor. Militanlar Pakistan kontrolündeki Azad Keşmir'de bulunan sekiz özel kampta ordu tarafından eğitilip, Suudi Arabistan ve Pakistan hükümeti tarafından finanse ediliyor. Kutsal savaşın adayları yoksul ailelerin yeniyetmeleri arasından seçiliyor. Keşmir'de yüzlerce üyesini kaybeden bu grup, Keşmir'den gelen her ceset başına hükümetten 50 bin rupi (yaklaşık 500 dolar) alıyor. Bu paradan "şehit" ailelerine 15 bin rupi veriliyor, geri kalan miktar da örgüte kaynak olarak aktarılıyor.

Bir zamanlar ABD'nin kurduğu ve ISI'nın desteklediği Hareket-ül Ensar (Gönüllüler Hareketi), geçen yıl ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından terörist bir örgüt olarak ilan edildi. Örgüt de hemen adını Hareket-ül Mücahidin olarak değiştirdi. Grubun savaşçıları Taliban içindeki en kararlılar arasında yer alırken, grup eğitim kamplarını Pencap'tan Afganistan'a kaydırmış bulunuyor. Grubun lideri Usame bin Ladin, 11 Eylül'e kadar ISI ile yakın ilişkilerini korurken taraftarları da hükümeti, liderlerini kaçırma ya da örgütünü yasaklama yönündeki en ufak bir girişimin Pakistan'da bir iç savaşa neden olacağı konusunda uyarıyor. Onlar ordunun hiçbir zaman kendilerine karşı kullanılamayacağını söyleyerek övünüyorlar. Neden acaba? Çünkü aralarında sembiyotik bir ilişki var. Ordu içinde her düzeyde taraftarları cirit atıyor.

Bu grupların ikisi de Pakistan'da iktidarı ele geçirmek istiyorlar. Hayalleri, Lahor'dan Semerkant'a uzanan bir *Pax Talibana* kurulmasını dayatacak, ama "İran Zındık Cumhuriyeti"nden de uzak duracak bir İslam Federasyonu oluşturmak. Bütün tutarsızlıkları ve anlamsız öfkelerine rağmen, mesajları hayatlarını bir düzene sokmaya can atan halk kesimlerine cazip geliyor. Eğer fanatikler onları beslemeyi ve çocuklarını

okutmayı vaat ederse, CNN ve BBC dünyasının nimetlerine sırtlarını dönmeye hazırlar. Zaten gerçekten korkutucu olan da bundan başka bir şey değil.

Pakistan'daki yeni İslamcı militanlar kuşağının ayırt edici özelliği, işte bu çarpışmaya girme arzusu, böyle bir karşılaşmada kurban bile düşseler bu kapışmaya katılma isteğidir. Şükürler olsun ki bunlar ülkede hâlâ bir azınlık oluşturuyor, ama eğer hiçbir şey değişmezse bu tablo değişebilir. Kaldı ki bir şeyler değişmiş durumda zaten.

Gözlemlediğimiz gelişmeler hem yeni hem de eski bir şeydi. Evet, bir başka darbe daha olmuştu, ama bir farkla. Tarihinde ilk kez ordu, Washington'ı arkasına almadan iktidara el koymuştu. Ekim 1999'da Nevaz Şerif, ABD desteğiyle, Pakistan Genelkurmay Başkanı General Müşerref'i görevinden almaya kalkıştı. Bu darbeyi Müşerref Sri Lanka'da resmi bir ziyarette bulunurken yapmayı tercih etmişti. Fakat plan ters tepti. Generaller kurmay başkanlarının azledilmesini desteklemediler. Müşerref yurda döndü ve ülke yönetimini ele aldı. Şerif Kardeşler kilit altına alındı. Yeni askeri lider çok geçmeden yolsuzluğun kökünü kurutmanın, ülkeyi modernleştirmenin ya da en önemlisi silahlı fundamentalist grupları dağıtmanın kolay olmadığını keşfetti. Derken, 11 Eylül 2001'de, küçük bir grup İslamcı Pentagon'u ve New York'ta İkiz Kuleler'i havaya uçurmaya karar verdi, tabii ABD de bunun intikamını almaya. Akbabalar bölgeye indi. Kısa bir süre için Pakistan, bir kez daha anahtar bir oyuncu haline gelirken, değerinin artma nedeni yine Afganistan'dı.

Afganistan'daki savaşın istikrar bozucu etkileri her zaman büyük bir ihtimalle ilk önce burada duyulacaktı. Pakistan'ın Kuzey-Batı Sınırı Eyaleti, Afganistan'daki Taliban'ın ana üssünü oluşturan bölgeyle ortak bir dili ve etnik bağları paylaşıyordu. Aynı Deobandi okulunun etkisi İslam sınırının iki tarafında da güçlüydü. Belirtmek gerekir ki, geçen yirmi beş yıla kı-

yasla son üç ay içinde bölgede daha az fiili çatışma çıkmıştır. Sakallılar kavga etmemeyi tercih ediyordu. Taliban güçlerinin hatırı sayılır bir kesimi Pakistan'daki yurtlarına döndüler. Bazıları kuşkusuz inançlarını kaybetmişti ve sağ kaldıkları için mutluydular, ama muhtemelen İslamabad'ın ihanetine öfke duyan büyük bir azınlık da vardı ve halihazırda ülkede dolaşan silahlı fundamentalist gruplarla bağ kurmaya can atıyorlardı.

En azgın cihat yanlısı tarikatların liderleri tutuklandı, ama onların militanlarını kim silahsızlandıracak? Aralık 2000'e kadar, İslamcı liderlerin bazıları İslam yasalarının uygulamaya konacağı 20 Pakistan şehrini belirlediklerini söyleyerek övünüyorlardı. Telaffuz edilmeyen tehlike açıktı. Yetkililer müdahale etmeye kalkacak olursa, bir iç savaş başlatacaklardı. Ekim 2001'de Afgan savaşı başladığında, Washington bölgeye Pakistan'ı açıktan bir sıçrama tahtası olarak kullanacak büyük bir askeri müdahalede bulunmanın önemli sorunlar yaratabileceği, hatta işbirlikçi rejime karşı bir darbeye neden olabileceği yönündeki korkusunu gizleme gereği duymamıştı. ABD, Pakistan'ın yöneticisi General Müşerref'in dekor olarak sahnedeki yerini korumak için elinde geleni yaparken, İslamabad'ın pratik olarak boyun eğdiğinden de emindi. Bunun karşılığında yaptırımlar kaldırıldı ve bir kere daha Pakistan'a para ve en son model silahlar akmaya başladı.

Ama Taliban yenilgiye uğratıldıktan sonra, çeşitli incir yapraklarının Pakistan'ı müminlerin gazabından gerçekten koruyacağından kim emin olabilir? Her şey resmi zevatın birliğine bağlı. Ne oranda olduğunu bilmek kolay olmasa da, Sünni fundamentalistler bir oranda zaten silahlı kuvvetlere sızmış durumda. Ülke genelinde, şu ya da bu türden radikal İslamcılık, azınlık bile olsa, sesini duyuran bir güçtür. Dahası, General Müşerref'in askeri rejimi çok yeni ve henüz güçlü değil; küçük çaplı bir pozitif sivil desteği var ve şimdilik, yine Washington'ın eline bakıyor.

Kendi yarattığı çocuğunu Afganistan'da bırakmak ordu içinden, özellikle de dinin etkisinin en güçlü hissedildiği alt kademelerden birçoğu açısından acı bir ders oldu. Hatta daha seküler zihniyetli subaylar bile sonuçtan memnun olmadılar. Taliban'm Kâbil'i alışı Pakistan ordusunun tek zaferiydi. Kâbil Taliban'ın eline geçtiğinde yönetici seçkinler -subaylar, bürokratlar ve politikacılar- yeni bir eyalet kazandıkları için birbirlerini kutlamışlardı. Bu, neredeyse 1971'deki Bengladeş kaybını telafi ediyordu. Sanki yaralara tuz basıyormuşçasına, Kuzey Müttefiki ve onun Washington tercihli başbakanı Hamid Karzai, 1947-1989 arasındaki yıllarda olduğu gibi, Hindistan'la yakın ilişkiler kurma niyetinde olduğunu ilan ediyordu. Bu da Pakistan'ı yöneten General'in siyasal konumunu iyiden iyiye zayıflamaktaydı.

Daha üst düzeyden bakıldığında, Amerika'nın Taliban'a karşı başlattığı Haçlı Seferi Allah'ın bir lütfu olarak görülür. Tek hamlede Pakistanlı generaller, Washington'ın gözünde bölgedeki geleneksel ayrıcalıklı konumlarını yeniden kazanmışlar, yanıp tutuştukları kredilere kavuşmuşlar ve nükleer depolara karşı muhalefet kaldırılmıştır. Arap muarızlarının aksine, Pakistan ordusu hiçbir zaman albay, binbaşı ya da yüzbaşıların başını çektiği bir darbeye kalkışmamıştır; ordu iktidara el koyduğunda bunu her zaman bir bütün olarak yapar ve kontrol her zaman generallerin elindedir (Raca'dan gelen geleneksel disiplin).

Hiçbir olayda uzun süreden beri yerleşmiş bu kalıbın dışında bir şey olması beklenemez, yani Pakistan rejiminin omzu kalabalık kesiminin birkaç gümüş yıldızdan zarar görmeyeceğini söyleyebiliriz. Ama Pakistan'ın yenilgisi o kadar belirgin ki, para ve silah akışı bir kesilsin, General Müşerref pekâlâ içeriden alaşağı edilebilir. İktidar tutkunu generaller Pakistan'da hiçbir zaman eşine az rastlanan bir şey olmamıştır.

Bu da Hindistan'la yaşanan gerilimi özellikle tehlikeli hale getirmektedir. İşin tuhafı, Pakistan seküler bir general tarafından yönetilirken, Hindistan'da fundamentalist bir Hindu politikacı iktidardadır: barış yapmak için ideal bir bileşim. Ama bir bakıma, küçük bir savaş iki tarafın da işine gelecektir. General Müşerref hepten piyon olmadığını kanıtlarken, Hindistan başbakanı Atal Bihari Vajpayee de seçimi kazanabilecektir. Keşmirlilerin payına da acı çekmek düşecek elbette. Peki ama, savaşın sınırlı kalmasını kim garanti edecek?

Leşker-i Tayyiba ve Ceyş-i Muhammed gibi cihat yanlısı Pakistanlı grupların Hindistan işgali altındaki Keşmir'e sızmaları, Pakistan'ın para ve teçhizat olarak desteklediği ama tıpkı Taliban gibi tam kontrol edemediği, alternatif bir askeri aygıt yaratmıştır. Açıktır ki, Hindistan Parlamentosu'na düzenlenen saldırı, bu gruplardan biri tarafından daha ciddi bir çatışmayı kışkırtmak amacıyla yapılmıştır. Cihat yanlısı grupların bazıları Pakistan'ın varlığını pek dikkate almıyorlar. Onların amacı Hindistan'da Müslüman bir yönetim kurmak. Deli mi bunlar? Evet, ama silahlılar ve iki ülkede de ortalığı karıştırabilecek kadar güçleri var.

Eğer Washington "terörizme karşı savaş" açabiliyorsa, Delhi neden açmasın ki? Tek neden, geriye dönük olarak BM'den yaptırım kararı çıkaramaması mı? Ama İkinci Dünya politikacılarının bu konuda söyleyebileceği bir şey var: BM demek ABD demektir. Bir Hindistan-Pakistan savaşı tehlikesi Washington'da zihinleri çok meşgul ediyor: Pakistan'da istikrarı bozmadan Hindistanlıların ağzına bir parmak bal nasıl çalınabilir? General Müşerref kuşkusuz Pakistan'da demokrasiye dönüş adına feda edilebilir. Sorun şu ki, Pakistan'da hiçbir sivil politikacı, ülkeyi her siyasal partiden daha uzun yönetmiş olan Ordu'ya kafa tutabilecek kadar güçlü ya da bozulmamış değil.

17
AFGANİSTAN:
ÖRS İLE ÇEKİÇ ARASINDA

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Rus Çarı kadar Britanya Genel Valisi'nin de iştahını kabartan Afganistan, geçit vermez coğrafyası sayesinde bu iki sömürgeci gücün istilasından kurtulmuştu. İki Britanya istilası püskürtüldü; bu, hem Londra hem de St. Petersburg'a bir uyarıydı. Sonunda yayılmacı Çarlık İmparatorluğu ve Hindistan'daki Britanya İmparatorluğu, hâlâ bir kralın idaresinde feodalizm-öncesi bir aşiretler konfederasyonu olan Afganistan'ı bir tampon devlet olarak kabul ettiler. Daha güçlü olan Britanyalılar, Kâbil'i denetleyecekti. Bu düzenleme o zaman söz konusu üç devlet açısından uygundu. Sonuçta Afgan toplumu hiçbir zaman, kısmi dahi olsa bir emperyal modernleşme sürecine girmedi; yüz yılı aşkın bir za-

mandan beri az ya da çok istikrarını korudu. Rakip aşiretler ve milliyetler mozayiği (kendi içlerinde fena halde bölünmüş Peştunlar, Tacikler ve Özbeklerden tutun -Moğol asıllı- Hazariler, Nuristaniler ve Belucilere kadar) hiçbir merkezi otoritenin uzun süre tutunamamasını sağlıyor. Kâbil'le kırsal kesim arasındaki uçurum neredeyse hiç kapanmamıştır.

Nihayet değişim geldiğindeyse, katalizör güç yine dışarısıydı. 1917 Rus Devrimi ve 1919'de Osmanlı halifesinin yerine Mustafa Kemal'in yeni model ordusunun geçişi, genç Afgan Kralı Emanullah Chafing'in kafasında bir modernleşme hareketi başlatma fikrinin doğmasına yol açtı. Britanya himayesine dayanan, etrafı Avrupa'dan gelen Aydınlanma idealleriyle ve Petrograd'tan gelen cüretli örneğe bakan radikal entelektüellerle çevrili Kral Emanullah, 1919 yılında sürüyle aşireti az sayıdaki eğitimli seçkinle birleştirerek, Britanya orduları karşısında o bilinen askeri zaferi kazandı. Bu zafer ona on yıllık taht garantisi de sağlamıştı.

Bu alandaki başarı Emanullah'a, kısmen Türkiye'de Mustafa Kemal'in devriminden aldığı ilhamla, bir reform programı başlatma güvenini sağladı. Bütün yetişkinlere oy hakkı tanıyan yeni bir Afgan anayasası yapıldı. Eğer hayat bulabilmiş olsaydı bu anayasa Afganistan'ı dünyada bütün kadınlara oy hakkı tanıyan ilk ülke yapacaktı. Türkiye örneğini izleyen Emanullah çıkardığı yasalarla peçeyi kaldırmış, erkekleri Batılı elbiseler giymeye özendirmiş, Afganlıları yurt dışına eğitime yollamış ve Kâbil okullarında karma eğitim başlatmıştı. Aynı zamanda Moskova'ya elçiler gönderilerek bu ülkeden yardım istenmişti. Bolşevik liderler kendileri Antant güçlerinin çok sayıdaki askeri müdahaleleriyle cebelleşirken, Afganlıların açılma gayretlerini ciddiye aldılar. Sultan Galiyev Komüntern adına Kâbil'den gelen ulakları sıcak bir biçimde karşıladı, Troçki de Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne iç savaşın

cephe hattındaki zırhlı treninden gizli bir mektup gönderdi. Bu önemli mesajda Troçki şunları yazmıştı:

> Hiç şüphe yok ki, Kızıl Ordumuz dünya politikasının Asya cephesinde, Avrupa cephesiyle kıyaslanamayacak kadar güçlü bir konum işgal ediyor. Burada önümüzde yalnızca Avrupa'da olayların nasıl gelişeceğini görmek için uzun bir bekleyişe girme imkânı değil, Asya kıtasında faaliyet yürütme imkânı da açılıyor. Hindistan yolu şu an bize Sovyet Macaristanı yolundan daha kısa olabilir ve daha kolay geçit verebilir. Şu haliyle Avrupa ölçülerine göre fazla anlam ifade etmeyen bir ordu Asya'daki sömürgeci bağımlılık ilişkilerinin sallantılı dengesini alt üst edebilir, ezilen yığınların bir ayaklanmasına doğrudan destek verebilir ve Asya'da böyle bir ayaklanmanın zaferini temin edebilir... Paris ve Londra'nın yolu Afganistan kentlerinden, Pencap ve Bengal'den geçiyor.

Troçki'nin askeri uzmanlarından birinin kaleme aldığı bir hayalci belgede, Britanya Hindistanı'm özgürlüğüne kavuşturmak için 30-40 bin süvariden oluşan bir anti-emperyalist birliğin yaratılması önerilmekteydi.

Bu tasarılardan hiçbir şey çıkmadı tabii. İki yıl sonra Tukaçevski'nin Polonya seferinin başarısızlığı Moskova'da karamsar bir hava yaratmıştı. Emanullah, Bolşeviklerden bundan başka bir dostluk ya da tavsiye görmedi. Gayet doğal olarak kızgın Britanya da onu devirmeye karar verdi. Yeni Delhi danışman olarak T.E. Lawrence'ı getirtti, önde gelen kabilelerin bir kısmını satın aldı, krala karşı dinsel muhalefeti kışkırttı ve nihayet 1929 yılında askeri bir darbeyle onu devirdi.[57] Komüntern'in gazetesi *Inprecorr*'un yorumuna göre, Emanullah

57) Başka şeyler yanında Lawrence, sıkı bir feminist olan Prenses Süreyya'nın "cüretli pozlar" verdiği montaj fotoğraflarını hazırladı ve onları aşiretlere dağıttı.

on yıl boyunca ancak "Sovyet dostluğu" sayesinde iktidarda kalabilmişti; ayrıca, üst düzeyden Bolşevik Raskolnikov, Emanullah'ın "bir burjuvazi olmadan burjuva reformları" başlattığını, bunun bedelini bir tarım reformuyla yanına çekmeyi başaramadığı köylülerin ödediğini ve Britanya'ya ülkedeki toplumsal ve aşiretler arası bölünmeleri sömürme imkânı sağladığını yazıyordu.

Britanya, bölgedeki emperyal güç olarak, desteklediği aşiret şefleri arasında bile popüler değildi. İkinci Dünya Savaşı süresince Afganistan tarafsız kaldı. Alman Dışişleri'nin 3 Ekim 1940 tarihli (savaşta Enigma şifre çözücüsü tarafından okunmuş) bir belgesi ilginç bir yorum içeriyordu. Dışişleri Bakanı Weizsâcker'den Kâbil'deki Alman elçisine gönderilen bu mektup üzerinde biraz duralım, çünkü bunu hak ediyor:

> Afgan bakan 30 Eylül'de beni makamına çağırdı. Başbakan ve Savaş Bakanı da oradaydı. Karşılıklı selamlaşmanın ardından savaşının sonucuna ilişkin iyi dileklerini beyan ettiler. Bakan Asya'daki Alman amaçlarının Afgan beklentilerine uygun olup olmadığını sordu, Arap ülkelerindeki baskıdan yakındı ve Hindistan bölgesinde zor duruma sokulan 15 milyon Afgandan [ağırlıklı olarak Kuzey-Batı Sınırı Eyaleti'nde yaşayan Peştunlar –T.A.] söz etti. Ben, Almanya'nın hedefinin sözü edilen bölgede Britanya boyunduruğu altında olan insanların özgürlüklerine kavuşturulması, haklarının iadesi olduğunu söyledim ve bu yaklaşımım Afgan bakan tarafından memnuniyetle karşılandı. Bakan, Afganistan'da adaletin ancak ülkenin sınırlarının İnduslara kadar genişletilmesiyle sağlanacağını ifade etti; bu hedef, eğer Hindistan Britanya'dan ayrılabilirse uygulanabilir bir şeydi... Bakan, Afganistan'ın sadakatini Almanya'yla bağların koparılması yönünde İngiliz baskılarına inatla direnerek kanıtladığını belirtti. Bugün Afganistan'ın

isteklerini bir tedbir meselesi olarak sunmak istiyor, ama kesin bir gizlilik de talep ediyordu; bu isteklerin gerçekleşmesinin zaman meselesi olduğundan bahsetti.

Bakanını Berlin'e gönderen Kral, 26 yaşındaki Zahir Şah'tı. Başbakan da amcası Serdar Muhammed Haşim Han. Almanların mesajında ilginç olan şey, Britanya'ya duyulan nefret değildi; o zamanlar bu normal bir şeydi. İlginç olan, şimdi Pakistan'ın Kuzey-Batı Sınırı Eyaleti ve başkenti Peşaver'in ülke sınırlarına katılmasıyla yaratılacak bir Büyük Afganistan arzusuydu.[58]

Emanullah'ın iktidara gelişinden elli yıl sonra tarih tekerrür etti, ancak bu kez sonuç vahimdi. 1970'li yılların başında iktidardaki Kral Zahir Şah, yerel komünistlerin desteği ve SSCB'nin mali yardımıyla bir cumhuriyet ilan eden kuzeni Davud tarafından devrildi. Nisan 1979'da İran Şahı, Davud'u ordusundaki ve idari kademelerindeki komünistlere karşı tavır almaya ikna ettiğinde, komünistler de kendilerini korumak için bir darbe yaptılar. Kendi içlerinde feci halde bölünmüş olan -parti içi sorunlarını bazen kurşunlarla çözüme bağlayan- Afgan komünistlerinin Kâbil ve birkaç başka şehir dışında hiçbir toplumsal tabanları yoktu. İktidarları yalnızca Ordu ve Hava Kuvvetleri üzerindeki kontrollerine dayanıyordu. Buna rağmen bir reform programını uygulamaya koydular. Özellikle eğitim, yeni rejimin önem verdiği bir meseleydi. Köylerde kızlar okullara gitmeye başladı ve bazı karma eğitim kurumları kuruldu. 1978'de, erkekler arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 90'dı, ama kadınlar arasında bu oran yüzde 98'e ulaşıyordu. On yıl sonra bu oranlarda önemli düşüşler sağlandı. Genç Afgan erkek ve kızlarının yeni bir kuşağı dok-

58) Sahnenin gerisinde Zahir Şah'ın dönüşüne Pakistan'da güçlü bir direniş vardı. Onlar Kral'ın Mortimer-Durand Hattı'nı, geçici bir sınır çizgisi olarak bile, asla kabul etmediğini biliyorlar, ama Peştun milliyetçiliğini yeniden canlandırabileceğini düşünüyorlardı.

tor, öğretmen, bilim insanı ve tekniker olarak yetiştiler. Birçok olumsuz özelliğine -özellikle reformlara karşı çıkanlara karşı Pol Pot tarzı bir temizleme harekâtına girişmelerine- rağmen PDPA rejimi, Kral Emanullah'ın tahttan indirilmesiyle sekteye uğrayan, modernleşme sürecini yeniden başlatmış oluyordu.

Britanya'nın tarihsel rolüne soyunan ABD, çok geçmeden Pakistan Ordusu kanalıyla rejime karşı dinsel muhalefeti silahlandırarak, rejimin altını oymaya başladı. Aşiret üyeleri bir iç savaş başlatmak hedefiyle silah ve paraya boğuldukça, köylerde şiddet olayları da arttı. Artan baskılar sonucunda Afgan komünistleri birbirlerine düştüler. Bu aşamada Brejnev, Bolşeviklerin hiç yapmadığı bir yola saptı ve rejimi kurtarmak için Kâbil'e muazzam bir askeri güç yığdı.

Bu tam da Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin umduğu şeydi. 15-21 Ocak 1998'de Fransız haftalık dergisi *Le Nouvel Observateur*'da yayımlanan bir mülakat, bu konuda şüpheye yer bırakmıyor:

> *CIA'nın eski başkanı Robert Gates, anılarında ["From the Shadows"], Amerikan istihbarat servislerinin Sovyet işgalinden altı ay önce Afganistan'da Mücahitlere destek vermeye başladığını yazıyor. Bu dönemde siz Başkan Carter'ın ulusal güvenlik danışmanıydınız. Bu yüzden bu meselede bir rol oynadınız. Bu doğru mu?*
>
> Brzezinski: Evet. Resmi tarihe göre CIA'nın Mücahitlere yardımı 1980'lerde başladı, yani Sovyet ordusu 24 Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal ettikten sonra. Ama şimdiye kadar titizlikle gizlenen gerçek ise bunun tam tersidir: Aslında Başkan Carter, Kâbil'deki Sovyet yanlısı rejimin muhaliflerine gizli yardım yapılması için ilk emri 3 Temmuz 1979 yılında imzalamıştır. Aynı gün ben de Başkan'a bir not yazdım ve ona, kanımca, bu yardımın bir Sovyet askeri müdahalesine neden olacağını açıkladım.

Bu tehlikeye rağmen gizli operasyonu desteklediniz. Ama belki siz de Sovyetler'in savaşa girmesini istiyordunuz ve bunu kışkırttınız, doğru mu?

B: Tam değil. Rusları müdahaleye biz itmedik ama bilerek bu ihtimalin gerçekleşme şansını arttırdık.

Sovyetler, Afganistan'a ABD'nin gizli müdahalesine karşı savaşma niyetinde olduklarını iddia ederek müdahalelerini haklı gösterirken, hiç kimse onlara inanmadı. Ama görülüyor ki, bunun bir gerçeklik zemini vardı. Bugün hiç pişmanlık duyuyor musunuz?

B: Pişmanlık mı, ne için? Bu gizli operasyon mükemmel bir fikirdi. Plan, Rusların Afgan kapanına çekilmesini sağladı, sizse bana pişmanlıktan bahsediyorsunuz. Sovyetler'in sınırı resmen geçtikleri gün Başkan Carter'a şunları yazdım: Şimdi SSCB'ye kendi Vietnam savaşlarını yaşatma şansına sahibiz. Gerçekten de, yaklaşık on yıl boyunca Moskova, hükümet tarafından desteklenemez bir savaş yürütmek zorunda kaldı ve bu, Sovyet İmparatorluğu'nun önce moral olarak, ardından da fiziki olarak çökmesini getirdi.

Peki, İslamcıları destekleyerek geleceğin teröristlerine silah ve akıl verdiğiniz için hiç pişmanlık duymadınız mı?

B: Dünya tarihi açısından hangisi önemlidir? Taliban mı, Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşü mü? Kanı kaynayan bazı Müslümanlar mı, yoksa Orta Avrupa'nın kurtuluşu ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi mi?[59]

59) Soğuk Savaş boyunca, öncesinde ve sonrasında, Washington'ın dışarıya bakışını özetleyen, dünyanın başka yerlerindeki sıradan insanların haklarını ve yaşam koşullarını horgörme bundan daha çıplak biçimde ifade edilemezdi, ama ben yine de New York yurttaşlarının bu soruya 11 Eylül'den sonra nasıl cevap vermiş olabileceklerini merak ediyorum.

Rus liderler tuzağa balıklama atladılar. O döneme ait Politbüro belgelerinin kamuya açık oluşu ilginç yorumlara imkân sağlıyor. Kararın alınmasından iki gün önceye kadar, bütün Politbüro askeri müdahaleye karşıydı. Sonra bir şeyler oldu ve fikir değiştirdiler. Ne olduğu henüz ortaya çıkmadı ama bunun cevabı muhtemelen CIA arşivlerinde yatıyor. Çok büyük bir ihtimalle, Afgan lider Hafızullah Emin'in taraf değiştirmek üzere olduğunu ima eden ABD yanlış-enformasyonu Politbüro'nun fikir değiştirmesinde önemli bir rol oynadı. Moskova Emin'in bir CIA ajanı olduğunu ilan ederken, o zaman bu bütün Büyük Güç müdahaleleri öncesindeki bildik bir isim karalama kampanyasına kurban edildi.

Sovyet birliklerinin Afganistan'a girişi, Washington'ın desteklediği çirkin bir iç savaşı, Mücahitlerin yabancı bir ordunun işgaline karşı Afganistan'ın egemenliğini savunan tek güç ("kutsal savaşçılar") olarak göstermesini sağladı. Brzezinski çok geçmeden Hayber Geçidi'nde bir Peştun türbanıyla fotoğrafçılara poz verip, "Allah sizinledir," diye bağırırken, Afgan fundamentalistleri de Beyaz Saray ve Downing Street'te "özgürlük savaşçıları" olarak kutlanıyordu.

Washington'ın Afgan savaşındaki rolü hiçbir zaman bir sır değildi, ama ABD'nin Mısır, Suudi Arabistan ve Pakistan gizli servislerini kullanarak Afganistan'daki Ruslara karşı savaşması için uluslararası bir İslamcı militanlar ağını yarattığı, eğittiği, onlara para ve silah verdiğini Batı'da çok az yurttaş bilmektedir. *Christian Science Monitor* ve *ABC* televizyonunun eski bir Ortadoğu muhabiri olan ve seferber edilen devletlerde halen iş başında olan ya da emekliye ayrılmış yetkililere kolayca ulaşabilen Cooley, Soğuk Savaş'm bu son perdesine ilişkin ilginç bir makale kaleme almıştı.[60] Her zaman kaynaklarını be-

60) John Cooley, *Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism*, Londra 2001.

lirtmese ve yazdıklarından bazılarının şüpheyle karşılanması gerekiyor olsa bile Cooley'in verdiği bilgiler 1980'ler boyunca Pakistan'da kulaktan kulağa dolaşan çoğu enformasyonu doğruluyor. Cooley'in anlatımına göre, ABD diğer güçleri bir Sovyet-karşıtı cihat bayrağı altına toplamıştır. Çin yardımı silah tedarikiyle kalmamış, Xinsang'daki dinleme istasyonlarından bilgi sağlanmasına, hatta masrafları CIA tarafından karşılanmak üzere Uygur gönüllülerin savaşa gönderilmesine kadar uzanmıştır. Bazı Çin yardımlarının biçimi, Çin'in kendisi hiçbir zaman kabul etmemiş olsa bile, kişisel yollarla her zaman İslamabad'taki generallere bildirilmiştir. Hatta Cooley, ÇHC'nin de Sovyet-çekilmesi-sonrası-sendromu'na bağışık olmadığım ileri sürmektedir: İslamcı militanlar, kendilerini silahlandıran güçlere karşı savaşa giriyordu. Ama Cooley'in sözünü etmediği ülke, Afganistan'daki rolü savaşın halen en iyi saklanan sırrı olarak kalan İsrail'dir. 1985 yılında, *The Muslim* gazetesi için çalışan genç bir Pakistanlı gazeteci Mansur, tesadüf eseri olarak Peşaver'deki Intercontinental Hotel'in barında bir grup İsrailli "danışman"la karşılaşır. Bu haberin Ziya diktatörlüğü açısından bir bomba etkisi yaratacağını bildiğinden editörüne, bazı arkadaşlarına ve misafir bir WTN muhabirine durumu anlatır. Birkaç gün sonra Mansur, ISI'nin ihbarıyla harekete geçen Mücahitler tarafından kaçırılıp öldürülmüştür.

Cooley yine 1978 yılında Beyrut'ta CIA'nın eski istasyon şefi Raymond Close'la karşılaşmasını anlatır; belli ki karşısındaki adamdan çok etkilenmiştir. Eğer onu daha sıkı sorgulamış olsaydı, Close'un daha önce babasının Lahor'da Forman Hıristiyan Koleji'nde misyoner öğretmen olarak çalıştığı Pakistan'da görev yaptığını keşfedecekti. Close çok iyi Farsça, Urduca ve Arapça biliyordu. Kâğıt üzerinde emekli olduktan sonra Afganistan'daki operasyonların, Bank of Credit and Commerce International'ın (BCCI) CIA adına gizli faaliyetleri finanse ettiği

ve eroin paralarını temizlediği Pakistan'daki destek kurumlarının uyumlu hale getirilmesiyle görevlendirilmişti.

Sovyetler çekildikten on yıl sonra bile Afganistan hâlâ şiddetli mezhep kavgalarıyla boğuşuyordu. Savaş gazileri Mısır, Cezayir, Filipinler, Sudan, Pakistan, Çeçenistan, Dağıstan ve Suudi Arabistan'da kargaşa yaratmıştı. 11 Eylül'den epey önce ABD hedeflerini bombalamış ve Büyük Şeytan'a karşı kendi savaşlarını başlatmışlardı. ABD'nin resmi ve popüler fantezilerinin umacısı haline gelen Usame bin Ladin, CIA'yla bağlantıları olan bir Suudi inşaat devi olarak kariyerine başlamıştı. Pakistanlı generaller Suudi hanedanından kutsal savaşı yönetmesi için Kraliyet ailesinden bir prensin ülkelerine gönderilmesini isteyince, hiçbir gönüllü ortaya çıkmamıştı. Prensin yerine, saray efradının bir dostu olarak Usame yollandı. Beklenenden daha iyisini yapan Usame, Riyad'taki ve Foggy Bottom'daki patronlarını şaşırttı. Cooley, ABD hükümetine şöyle bir tavsiyede bulunarak yazısını noktalıyordu:

> Baş düşmanınla savaşa tutuşmaya karar verdiğinde, arkanda duran ve arkadaş, müttefik ya da paralı asker olarak seçtiğin insanlara çok iyi bak. Bu müttefiklerin bıçaklarını kınlarından çekip çekmediğini ve sırtına yönelip yönelmediğini iyi gözle.

Onun bu dilekleri, pişman olmadığını bildiğimiz Zbigniew Brzezinski gibi insanları muhtemelen hiç etkilemeyecektir.

Sovyetler'in 1989'da çekilmesinin ardından, Mücahitlerin çeşitli fraksiyonlarını destekleyen devletlerin *de facto* ittifakı çok geçmeden dağıldı. İslamabad, yeniden yapılanma sürecinde geniş kapsamlı bir hükümet kurulmasından yana değildi; ABD ve Suudi desteğiyle kendi piyonu Gulbeddin Hikmetyar'ı ülkenin başına geçirmek istiyordu. Sonuçta ortaya bir dizi kısır iç savaş çıktı, bunlar ara ara ateşkeslerle nefes alırken, İran

destekli Hazariler, Fransa destekli Ahmed Şeyh Mesud ve Rusya destekli Özbek general Dostum direniyordu. Hikmetyar'ın bu düşmanları yenilgiye uğratmasının imkânsız olduğu açığa çıkınca, Pakistan ordusu desteğini 1980'den beri Kuzey-Batı Sınırı'nda dini okullarda (*cim*'in cihat, *kaf*'ın kalaşnikof ve *te*'nin top anlamına gelecek biçimde) eğitmekte olduğu Taliban'a kaydırdı. 1992'de Kuzey-Batı Sınırı Eyaleti başbakanı bana, medreselerdeki yeniyetme fanatiklerin Afganistan'ı kurtarıp kurtaramayacağını bilmediğini, ama Pakistan'da geriye kalan neyse onu kesinlikle kargaşaya iteceğini söylemişti.

Taliban, Rus kâfirlere karşı yürütülen savaşın yetimleriydi. ISI tarafından yetiştirilip sınırın ötesine salınan bu militanlar, gerçek Müslüman olmadıklarını duydukları Müslümanlara karşı savaşa atıldılar. Ahmed Raşid bugünlerde kült bir metin haline gelen kitabında bu insanların bakış açısını tüm canlılığıyla sergiliyor:

> Bu genç erkekler, benim 1980'lerde tanıma fırsatını bulduğum Mücahitlerden; aşiret ve boy kökenlerini rahatlıkla aktarabilecek, terk ettikleri çiftlikleriyle vadileri nostaljik bir hüzünle hatırlayan, Afgan tarihinden efsaneler ve hikâyeler anlatabilen insanlardan apayrı bir dünyanın çocuklarıydı. Kendi ülkelerini barış içinde (işgalcileriyle ve kendi içlerinde savaş halinde olmayan bir Afganistan) asla görmemişlerdi. Aşiretleri, ihtiyar büyükleri, mahalleleri ya da köyleri ve yurtlarını meydana getiren karmaşık etnik yapıdaki komşularıyla ilgili hiçbir anıları yoktu... Uyum sağlayabilecekleri tek meşgale o olduğu için savaşa karşı derin bir hayranlıkları vardı. Sade köy mollalarının köylerine getirdiği kurtarıcı, saf bir İslama duydukları basit inanç, ona sarılıp hayatlarına bir anlam katabilecek tek şeydi.[61]

---

61) Ahmed Raşid, *Taliban, Islam, Oil and the New Great Game*, Londra 1999. [Türkçesi: *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, çev: Osman Akınhay, Everest Yayınları, İstanbul 2001.]

Bir tür kasvetli İslam kozmopolitanizmi olan bu köksüz bağnazlık, Taliban'ı bölgedeki rakiplerinden daha etkili bir savaş makinesi haline getiriyordu. Peştun kökenli olmalarına rağmen Taliban liderleri, genç askerlerinin etnik ve kabile bağlarının bölücü etkisine kapılmayacaklarından emindi; halbuki Afgan solu bile bu beladan yakayı sıyıramamıştı. Sınırdan başlayarak içerilere ilerledikçe, savaş yorgunu halk onları bir kurtuluş umudu olarak selamlıyordu; daha büyük yerleşim yerlerindeki yurttaşlar Sovyetler'in ayrıldığı günden beri sivil hayatın yeniden kurulması pahasına savaşmakta olan diğer güçlere inançlarını kaybetmişlerdi.

Taliban eğer sadece barış ve ekmek sunmuş olsaydı, kalan halk desteğini de kazanabilirdi. Ama çok geçmeden, dayatmaya hazır bekledikleri rejimin karakteri halkı şaşkına çevirerek açığa çıktı. Kadınların çalışması yasaklandı, okullardan ve bazı şehirlerde alışveriş yerlerinden çocuklar toplandı, kadınlar tam anlamıyla eve hapsedildi. Kız okulları kapatıldı. Taliban, kendi medreselerinde kadınlardan uzak durmayı öğrenmişti; erkek kardeşliği sıkı askeri disiplinin bir koşuluydu. Püritenizm her tür cinsel ifadenin bastırılmasına kadar vardırıldı; burası eşcinsel pratiklerin yüzlerce yıldan beri yaygın olduğu bir bölge olmakla birlikte, bu "suç"u tespit edilen kişiler Taliban komutanlar tarafından kurşuna dizildi. Kendi safları dışında ise her tür muhalefet başka rejimlerle kıyaslanması imkânsız bir terör dalgasıyla acımasızca ezildi.

Taliban, Pakistan'daki bir bağnaz mezhep olan Deobandi İslam'ın bir çeşidiydi; bazı bakımlardan Vehhabi mezhebinden daha aşırıydılar, çünkü Suudi yöneticiler bile Kuran adına nüfusunun yarısını medeni hakların hepsinden yoksun bırakmamıştı. Usame'nin şikayetlerinden biri de buydu. Suudiler yumuşamıştı. Ona göre, "Afganistan Emirliği" asıl Vehhabi felsefesine çöl krallığından daha yakındı. Afgan mollalarının sertliği, Kahire'deki el-Azhar Sünni ülema ve Kum'daki Şii

din âlimleri tarafından da Peygamber'e saygısızlık olarak mahkûm ediliyordu. Babası hayatının ilk yıllarını Afgan sarayında geçirmiş olan, Kâbil ve Kandahar hakkında her zaman bilgisine güvenebileceğimiz şair Faiz, hapishaneden Taliban yönetimindeki Afganistan hakkında şu dizeleri yazabiliyordu:

Ey vatanım, beni kaldırımlarının altına gömsünler,
Orada şimdi kimse başı dik yürümeye cesaret edemiyor,
Sana hürmetlerini sunmaya gelen gerçek âşıklar
Kol, bacak ve can korkusuyla usulca yürüyor;
Yeni bir tarz yasa-ve-düzen hüküm sürüyor
Taşlar ve sopalar bağlanmış, köpekler serbest
Hainler hem kadı hem de hırsız,
Kim bizim adımıza konuşacak?
Bizim hakkımızı kim arayacak?

Elbette Beyaz Saray'daki Genelkurmay'dan ya da Downing Street'teki yardım birliğinden kimse değil. 11 Eylül öncesi Afganistan'da kadınlar peçe yüzünden infaz edilirken çok az insan bu insan hakları feryatlarına kulak verdi. Kocasının iktidarı döneminde Hillary Clinton'ın ağzından dökülen birkaç ılımlı eleştiri, daha çok Lewinsky skandalı sırasında Amerikan feministlerini yatıştırmayı amaçlıyordu; bu, kadınların daha önce hiçbir zaman böylesine bir sefalet uçurumuna itilmediği Kâbil, Kandahar ya da Herat gibi antik kentlerin durumunu değiştirmekten çok daha kolay bir işti. Amerikan iş çevreleri ise daha fazla ikiyüzlüydü. Orta Asya'dan Afganistan üzerinden Pakistan'a geçecek olan boru hattıyla ilgili şikayetlere cevap veren, ABD petrol devi Unocal'ın sözcüsü, kapitalizmin toplumsal cinsiyet ayrımına neden ilgisiz kaldığını şöyle açıklıyordu: "Biz bu meseleye Unocal'ın nasıl tepki göstermesi gerektiği konusunda, bazı ABD'li feminist gruplardan farklı düşünüyoruz... Kendi egemenlik hakları ve kendi siyasal, top-

lumsal, dinsel inançları olan bu ülkelerde misafiriz biz. Afganistan'dan yürüyerek geçmek sorunu çözmez." Elbette, düşünülen yatırımların kârlılık oranını da yükseltmez.

Taliban, kendisi Washington'a dayanan İslamabad'ın askeri ve parasal desteği olmaksızın Afganistan'ı silip süpüremezdi. Son Afgan Savaşı'na kadar Kâbil'in tek gözlü yöneticisi, Taliban komutanı Molla Ömer, uzun süre Pakistan rejiminin doğrudan maaşlı elamanıydı. Ama iktidar sahibi olmak Afgan fanatikleri üzerinde sarhoşluk etkisi yapıyordu. Taliban'm bölgede kendi amaçları vardı; bir İslam Cumhuriyetleri Federasyonu Semerkant'tan Karaçi'ye kadar uzanan bir *pax-Talibana*'yı hayata geçirecekti. Karadaki kampanyalarını finanse etmek için eroinden yeterli parayı kazanıyorlardı. Ama onlar denizleri aşmak istiyordu ve nükleer silahlarıyla birlikte Pakistan'ın bir gün ellerine düşeceğine olan inançlarını saklamıyorlardı.

Pakistan ile Taliban arasındaki ilişkiler Ekim 2000'den beri çok sıkıydı. Pakistan, dostluğu pekiştirmek amacıyla Afganistan'la dostluk maçı yapması için bir futbol takımı yollamıştı. Kâbil stadyumunda iki takım birbiriyle karşılaşırken, güvenlik güçleri sahaya girdi ve Pakistanlı futbolcuların "adaba aykırı" giyindiklerini duyurdu. Futbolcular şort giyiyordu, bazılarının saçı Avrupalı futbol yıldızları gibi uzundu; halbuki Afgan takımı dizlerinin altına inen uzun şortlar giymişti. Belki de güvenlik polisi, Pakistanlıların baldırlarını açmasının bütünüyle erkek olan seyircilerin ayaklanmasına neden olabileceğini düşünmüştü. Pakistan takımı tutuklandı, başları tıraş edildi ve seyircilere zorla Kuran'dan parçalar okutturulurken bütün takım halkın önünde sopadan geçirildi. Molla Ömer'in Pakistan Ordusu'nun saflarına doğru bir el ateş etme biçimi böyleydi.

Sonra 11 Eylül 2001 ve yeni bir savaş geldi çattı. Başlangıçta ABD, Usame bin Ladin'in kellesini istedi. Molla Ömer gayet soğukkanlı bir tutumla ama haklı olarak Bin Ladin'le ilgili kanıt istedi. Tabii hiçbir kanıt sunulmadı, çünkü o tarihte elde

hiçbir kanıt yoktu. Bunun üzerine Washington, Taliban rejimini doğrudan tehdit etti; oysa bombardıman başlamadan bir hafta önce ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, "Taliban'm ılımlı kanadı"na göre konuşuyordu. Savaş başladığında ise tek ciddi sorun Kâbil'in düşmesinin ne kadar zaman alacağıydı.

11 Eylül'den sonra bile Pakistan askeri yöneticileri, Taliban'ı Usame bin Ladin'i teslim etmesi ve başına gelecek felaketten geri durması konusunda ikna etmeye çalıştılar, ama başaramadılar. Daha ilginç olan soru şuydu: Pakistan, Afganistan'dan askerlerini, subaylarını ve pilotlarını çektikten sonra Taliban'ı parçalamayı başarmış mıydı ve bu parçaları doğrudan kendi himayesi altına alabilmiş miydi? Bu, Kâbil'de gelecekte kurulacak bir koalisyon hükümeti üzerinde nüfuzunu sürdürebilmesi açısından, askeri rejimin temel amacıydı. Pakistan, Taliban savaşçılarının büyük kesimini savaşın dışına çekmeyi başardı. Bazıları Pakistan'a döndü. Bazılarına da sakallarını keserek Kâbil'de iktidar kavgası veren fraksiyonlara katılmaları talimatı verildi.

Ben Afganistan'ın yenilmezliği efsanesine hiçbir zaman inanmadım. Doğru, 19. yüzyılda Britanya'yı iki kez yenmeyi başardılar, ama o zamanlar helikopterler, bombardıman uçakları ve kıtalararası füzeler daha icat edilmemişti. Sovyet ordusu yenildi, çünkü ABD bu ülkeye muazzam bir askeri ve ekonomik yardım sağlamıştı; Pakistan'ın ISI'si doğrudan askeri müdahalede bulunuyordu. Taliban'ın bu saldırıya direnebileceği görüşü komikti. Aslında, bombardımanın başlamasından kısa bir süre sonra *The Guardian* gazetesinde yayımlanan bir makalemde ben şunları söylemiştim:

> Kabil ve Kandahar'ın ABD tarafından bombalanması Taliban'ın ya da Araplardan kurulu Bin Ladin'in özel birliğinin savaş gücünü etkilemeyecek. Ama Taliban etkili bir biçimde kuşatılmış ve yalıtılmış durumdadır. Yenilmesi

kaçınılmazdır. Hem Pakistan hem de İran, iki önemli sınırda mevzilenmiş, onları bekliyor. Orada birkaç haftadan fazla kalacaklarını sanmıyorum.

Bu operasyonun iddia edilen amacına, yani Usame bin Ladin'in yakalanmasına gelince, bunu başarmak göründüğünden daha zor olabilir. O, ıssız Pamir dağlarında kendini güvende bulacaktır ve yönünü belirlemek için üç haftalık bir zaman bulduğu için pekâlâ ortadan kaybolabilir. Buna rağmen zaferin kazanıldığı ilan edilecektir. Batı, yurttaşlarının her şeyi çabuk unutmasına güvenecektir. Ama diyelim Bin Ladin yakalandı ve öldürüldü. Bunun "terörizme karşı savaş"a nasıl bir yardımı dokunacak? Başkaları 11 Eylül olaylarını başka biçimlerde taklit edecek.

Afganistan'da yeni bir uydu devleti ayakta tutmak, yerel ve bölgesel düşmanlıklar düşünüldüğünde kolay bir iş olmayacak. PDPA rejiminin çöküşünün ardından çıkan uzun Mücahit iç savaşı sonrasında ilk girişim yapılmıştı. Mart 1993'te, Suudi Kralı, Pakistan ve İran savaşan İslamcı grupları bir araya getirdiler. İslamabad'ta oldukça ciddi bir havada iktidar paylaşımına ve bütün ağır silahları bünyesinde toplayacak bir ulusal ordunun yaratılmasına dayanan ayrıntılı yarı-anayasal bir plan üzerinde anlaşmaya varıldı. Burada yine yeni bir anayasayı oylayacak bir Büyük Kurucu Meclis seçimini hazırlamak üzere oluşturulacak bir Seçim Komisyonu kurulması kararlaştırıldı. Rakip savaş beyleri aynı odada bulunmaktan duydukları rahatsızlıkları pek gizleme gereği duymadıkları halde, Pakistan Başbakanı Nevaz Şerif başarısından o kadar heyecana kapıldı ki, hep birlikte Mekke'ye uçmayı ve anlaşmayı bizzat Kutsal Şehir'de imzalamayı önerdi. Dokuz Mücahit grubunun liderleri olan savaş beyleri uysalca gülümsediler ve uçağa doluştular. Mekke Anlaşması o zaman *compos mentis* olan Kral Fahd'ın huzurunda imzalandı. Nevaz Şerif Af-

ganlılara, tarih ve Allah'ın Mekke'de imzalanan bir anlaşmayı bozanı hiçbir zaman affetmeyeceğini söyledi. Ama anlaşma yürümedi. Belli başlı gruplar birbiriyle savaşmak için Afganistan'a dönmeyi zor beklediler. Pakistan Ordusu'ndan General Seyid Refakat iç savaş konusunda, yetersiz olsa da ilginç bir açıklama getiriyordu:

"Cihadın kutsal rahminden zaman içinde beş kötülük çıktı: Afgan kimliğinin zayıflaması, etnik kimlik farklarının keskinleşmesi, mezheplerin ortaya çıkışı, savaş beyleri kültü ve yabancı güçlerin Afganistan'ın içişlerine müdahale alışkanlığı. Bunlardan ilki, kendine Afgan diyen ve öyle bilinen Afganistan'daki bütün insanların gururunu kırdı."

"Kutsal rahim"den başka şeyler de çıktı: hazır para alışkanlığı, silah ve eroin. Bunlardan ilk ikisi Sovyetler Birliği yenilgiye uğratıldıktan sonra kurudu, üçüncüsü ise kaldı. Bütün Mücahit grupları şu ya da bu biçimde -yetiştirme, işleme, dağıtım sürecinde- bu işe bulaştılar. Grupların tedarik yolları çeşitliydi. Peştunlar Pakistan'ın Karaçi limanını kullanıyorlardı. Hazariler ve Tacikler bütün eski Sovyet cumhuriyetlerindeki dağıtımı kontrol eden ve Arnavutluk, sonra da Kosova'da Avrupa'ya dağıtımı düzenledikleri büyük üsleri olan güçlü Rus mafyasıyla çalışmayı daha kolay buldular. Rekabetin nedeni etnik husumetten çok basit açgözlülüktü. Taliban 2000 yılında ABD'yle bir anlaşma yaparak 43 milyon dolar karşılığında kendi kontrolündeki afyon tarlalarını yakmayı kabul ettiğinde, Kuzey İttifakı'ndaki rakipleri sevinmişti. Artık tekel durumuna gelmişlerdi çünkü. Rus mafyası Pakistan'ın eroin tüccarlarını yenilgiye uğratmıştı.

1993 yılında Mekke'de toplanan eski savaş beyleri, 2001'de Bonn'da görülmedi. Bazıları ölmüş, bazıları da evlerinde otur-

mayı tercih etmişti. Batılı istihbarat servisleri ve emektar bir BM uzmanı Lahdar Brahmi tarafından titizlikle elenmiş ve Batılı takım elbiselerini özenle sırtlarına geçirmiş temsilcileri, bu kez ev sahiplerini mutlu eden bir dil kullanıyorlardı. Mekke'de kâfire karşı zafer kazandıkları için Yüce Allah'a şükranlarını sunmuşlardı. Bu defa "Nuh'un kötü tohumu" ve "sahte Müslümanlar"a karşı zafer kazandıkları için "kâfir"e teşekkür etmekle meşguldüler. Bu defa tatlı bir dille, "tek ülke, tek millet, kendi içinde barışık, güvenle modernleşme yolunda yürümek ve komşulara tehdit oluşturmamak"tan dem vuruluyordu.

Napoléon'un annesi, Avrupa'nın tahtlarında oturan bu kadar çok çocuk yetiştirdiği için kendisini kutlayan saraylıları tersleyerek, "Bakalım, sürecek mi?" demişti. Afganistan için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Gerçekler şunlar: Afganistan yapısal bir istikrarsızlık içinde. Ancak fantezi kurmaya düşkün olanlar bunu görmüyor. Mevcut haliyle İttifak'ın birkaç yıl sürebileceği görüşüne ancak gülünebilir. "Kurtarılmış" Kâbil'de, henüz açık çatışmalar yaşanmıyor bile olsa, parsa savaşları şimdiden başladı. Ortada çok mesele var. Batı dikkatle gözlüyor. Para sözü veriliyor. Putin ve Hatemi itidal çağrıları yapıyor. Ama bent, er ya da geç yıkılacak. Eski CIA işbirlikçisi Hamid Karzai, her zaman Kuzey Amerika ve Avrupa'da kendine göre iş bulabilir, ABD temsilcisi Zalmay Halized de Beyaz Saray'a ya da Unocal'e geri dönebilir, ama hâlâ acı çeken ve can veren Afagan halkına ne olacak? Deniz piyadeleri Bin Ladin'nin kellesiyle ya da elleri boş olarak ülkeyi terk eder etmez, İttifak, savaşı yürütmenin dışında hiçbir şeyin para etmediğini fark edecek. "Dünyayı yeniden kuruyoruz" yolunda izci çocuk propagandası ülke için tüketime göre tasarlanmıştır. Afganistan ve Kosova'da gelecek bahara ya da bir sonraki bahara yerden okullar, hastaneler ve evler fışkırmayacak. 87 yaşındaki Kral Zahir Şah tekerlekli sandalyesine binip Ro-

ma'dan dönerse döner, ya sonra? Hiçbir şey, diye düşünüyor Batı, Peştunları çıkarlarının güvende olduğuna ikna etmek dışında hiçbir şey. Ama tarih, hiçbir zaman önceden kestirilemez. Korkarım hikâye henüz bitmedi.

18
KEŞMİR'İN HİKÂYESİ

Keşmir vadisinde yalnızca mezarlıklardan esen rüzgârın sesi duyuluyor. Ölüm bölgede kılıktan kılığa girerek geziyor; bazen Hindistan Ordusu üniforması giyiyor, bazen de Pakistan'ın silahlandırıp sızdırdığı, cihat dili konuşan sakallı adamlar biçiminde dolaşıyor. Allah ve Kader bir olmuşlar. Sahne gerisinde bekleyen nükleer füzeler iki taraf için de ürpertici bir rahatlık sağlıyor. "Ne o ne de bu" tuzağına düşmüş Keşmir boğuluyor. Onlarca yıl süren şiddetten bunalmış ve bezmiş birçok Keşmirli artık kılını kıpırdatmıyor. Bahar ve yaz aylarının güzelliğini boş gözler fark etmiyor. Bütün gelecek umutlarını yitirmiş Keşmirliler hep şimdiyi yaşıyorlar. "Ne o ne de bu" açmazı tarafından ezilmiş bu insanlar ortalıkta sessiz du-

ruyorlar; doğruları kulaktan kulağa fısıldayabiliyorlar ancak. Kâbil'in Srinigar üstüne yürüyebileceğinden, donmuş bir din adına bütün şiir ve müziği, kadınların kapanmadan sokağa çıkmasını yasaklayabileceğinden, üniversiteleri kapatılabileceğinden ve bir ulema diktatörlüğü dayatabileceğinden korkuyorlar. Talibanlaştırılmış bir Keşmir'i hayal etmek zor olsa da, Talibanlaştırılmış bir Afganistan'ı hayal etmek de aynı ölçüde zordu. Koşulların karmaşık ve kestirilemez bir bileşimi, bazen aydınlığın düşmanlarına zafer sağlar. Meğer ki....

Clinton'm Başkanlık günlerinin dolduğu, New York'un ılık bir Ekim akşamında bunları düşünüyordum; merak ediyordum, bu "ne o ne de bu" açmazının bir alternatifi var mıydı ve İmparatorluğun heybesinde, eğer varsa, Güney Asya eyaletleri için ne duruyordu? New York en güzel günlerinden birini yaşamaktaydı. Ülke, kendi seçim kampanyasıyla meşguldü.

Bir şeyler atıştırmak için Eighth Avenue'da dolanırken 40. ve 41. caddelerin arasında bir yerde durdum, gözüme titrek neon ışıklarıyla yazılmış bir tabela ilişmişti: K-A-S-H-M-I-R. Tabelada yanıp sönmeyen bir ok işareti, kaldırım hizasının altında bir fast-food dükkânını gösteriyordu. Onu görünce yemeğimi riske atmaya karar verdim. Masaların olduğu sade döşenmiş bir salon ve servisin yapıldığı tahta bir bardan ibaretti dükkân. Duvardaki tabelaya bakılacak olursa burası Cinnah Salonu'ydu ve 1996 yılında Pakistan Başbakanı Nevaz Şerif tarafından şereflendirilmişti. Tabelanın altındaki kasanın başında oturan genç Keşmirli kadına, "Bu Nevaz Şerif şu anda bir Pakistan hapishanesinde yolsuzluk ve cinayet suçlamasıyla tutuklu olan Nevaz Şerif mi acaba?" diye sordum. Kadın gülümsedi ama cevap vermek yerine, gözleriyle Cinnah Salonu'nu gösterdi. Salonda bir davet veriliyordu ve neredeyse doluydu. Yaklaşık yirmi civarında Güney Asyalı erkek ve tek bir beyaz kadın vardı. Baş masada geleneksel şalvar pantolonlar ve uzun gömlekler giymiş sakallı bir grup oturuyordu. İçlerinden biri

gözüme ilişti. Uyuz kapmıştı galiba, yemek boyunca taşaklarını kaşıyarak, kendi özel kurtuluşuyla ilgilenmişti. Yanındaki masada temiz traşlı beyaz bir Amerikalı şimdiden havaya girmişti. Hareketleri ve süslü konuşmasıyla bir politikacıyı andırıyordu; iki partiden de olabilirdi. Ama galiba şimdi Demokratik bir Kongre üyesi, "Keşmir halkının dostu" olmuştu. Keşmir'e yaptığı ziyaretten yeni dönmüş ve gördüğü sefaletten "etkilenmişti." Şimdi "dünyanın ahlâki liderliğinin bu meseleye eğilmesi gerektiği"ne inanmıştı. Sakallılar hevesle başlarını salladılar. Kuşkusuz Kâbil ve Kosova'daki "ahlâki liderliği" hatırlamışlardı. Kongre üyesi derin bir nefes aldı, bu insanları yanlış yönlendirmek istemiyordu; teklif edilen bir "insancıl savaş" değil, gayrı-resmi bir Camp David'di. "Bunun ABD olmasına da gerek yok," diye sürdürdü. "Herhangi bir büyük adam olabilir. Nelson Mandela... ya da Bill Clinton mesela."

Sakallılar etkilenmiş görünmüyordu. Dinleyiciler arasında sakalsız birkaç kişiden biri ayağa kalktı ve Kongre üyesine şöyle seslendi: "Lütfen, endişelerimize dürüstçe karşılık verin. Afganistan'da sizin Kızıl Ordu'yu yenmenize yardımcı olduk. O zaman bize ihtiyacınız vardı ve biz size çok sadıktık. Şimdi bizi Hindistan için terk ettiniz. Mr. Clinton Keşmir'deki insan haklarını değil, Hindistan'ı destekliyor. Eski dostlara böyle mi davranılır?"

Kongre üyesi sempatik sesler çıkardı, hatta "Keşmir'deki insan hakları konusunda çok kararlı" olmadığı için Clinton'ı azarlama sözünü bile verdi. Canını sıkmasına gerek yoktu. ABD hükümetinin onlara neden ihanet ettiğini sormak için bir sakallı daha ayağa kalktı ve Kongre üyesini tekrar sinirlendirdi. O da toplantıda niye hep erkeklerin bulunduğundan şikayet ederek taarruza geçti. Bu adamların karıları ve kızları niye gelmemişti? Sakallı yüzler donuktu. Temiz havaya ihtiyacım vardı, ayrılmaya karar verdim. Merdivenleri çıkarken Kongre

üyesi yine taktik değiştirmiş ve geçenlerde ziyaret ettiği vadilerin güzelliğinden dem vurmaya başlamıştı.

Güzelliğin cam cehenneme, diye düşündüm, cinayetleri durdurun, yeter! Kongre üyesi ve oradaki sakallılar Keşmir'in, İslam döneminde ya da daha öncesindeki tarihinden haberdarlar mıydı? Biliyorlar mıydı acaba, Moğol krallarının dini hiçbir zaman İmparatorluğun köşe taşı olarak görmediğini? Güçlü kadınların geçmişte yöneticilere direndiğini biliyorlar mıydı? Ya da Keşmir'in neden East India Company tarafından adi bir yerel despota komik bir parayla satıldığını? Her şey neden böyle kötü sonuçlanmıştı? Bu sakallı adamlar İmparatorluğun müdahale edeceğini ve Srinigar'ı Saraybosna'ya dönüştüreceğini, Hindistan ve Çin kenarda sessiz sakin dururlarken Batılı birliklerin bölgeyi işgal edeceğini ciddi olarak hayal ediyorlar mıydı? Ya da bir gün tümden sakallı bir Pakistan'ın onları kurtarmak için nükleer füzeler kullanacağına gerçekten inanıyorlar mıydı?

Moğol İmparatoru Cihangir 1622'de yazdığı anılarında, "Keşmir'in evleri hep ahşaptır," diyordu. "İki, üç ve dört katlı evlerinin tavanları toprak kaplıdır, bahar geldiğinde açan laleleriyle olağanüstü güzel bir şehirdir. Lale yetiştirme âdeti Keşmir'e özgüdür. Bu yıl, sarayın küçük bahçesinde ve büyük caminin terasında, laleler her yeri kaplamıştı. Keşmir topraklarındaki kadar bol çiçeği hiçbir yerde göremezsiniz. Gölleri ve şelaleleri, gülleri, yaseminleri, süsenleriyle cennet vadisi gibidir."

Müslümanların Keşmir'i ilk istila girişimi 8. yüzyılda oldu, ama Himalayalar'a yenildiler. Peygamber'in askerleri dağların güney yamaçlarının ötesine geçemediler. Zafer beklenmedik bir biçimde, bir saray darbesi sonucunda, beş yüz yıl sonra geldi. Komşu Ladah'tan bir Budist şef olan Rinçana, başarısız bir darbe girişiminden sonra Keşmir'e sığınmış ve burada Bülbül Şah adıyla bir Sufi rehberin etkisiyle İslam'ı kabul etmişti.

Yöneticinin seçkin muhafızları olan ve kendi din kardeşi birine hizmet etmekten son derece mutlu Türk paralı askerleri olmasaydı, Rinçana'nın din değiştirmesi hiçbir sonuç doğurmayacaktı. Ama askerler yalnızca yeni yöneticiye hizmet edecekleri, haleflerine itaat etmeyecekleri üzerine yemin ettiler ve Rinçana öldüğünde askerlerin lideri Şah Mir kontrolü ele alıp Keşmir'deki ilk Müslüman hanedanlığı kurdu. Bu yönetim yedi yüzyıl sürdü.

Gelgelelim Keşmir halkı kolaylıkla teslim olmadı. Zorla din değiştirme politikasına rağmen 15. yüzyılda Zeynel Abidin'in hükümdarlığının sonuna kadar Keşmir'in çoğunluğu İslam'ı benimsememişti. Aslında yaratıcı bir yönetici olan Zeynel Abidin, Hindulara zorla din değiştirtme uygulamasını kaldırdı ve bu şekilde dini değiştirilenlerin kendi dinlerine dönmelerine imkân veren bir karar çıkardı. Hatta Hindulara kendi babasının yıktığı tapmaklarını yeniden inşa edebilmeleri için devlet yardımı yaptı. Farklı etnik ve dinsel gruplar arasında henüz evliliğe izin verilmese de, insanlar yeteri kadar sevecenlikle yan yana yaşamayı öğrenmişti. Zeynel Abidin, halkı kitap ciltleme ve ağaç oyma, halı ve şal dokuma öğrensin diye, İran ve Orta Asya'ya ziyaretler düzenleyip Keşmir'in ünlü şal dokumacılığının temellerini atmış oldu. Hükümdarlığının son döneminde nüfusun çok büyük kısmı gönüllü olarak İslam'ı seçerken, o tarihten beri Müslümanlarla Müslüman-olmayanların oram, yani 85'e 15 oranı, hemen hemen hiç değişmeden kaldı.

Hanedanlık Zeynel Abidin'in ölümünden sonra düşüşe geçti. Kimin tahta geçeceği tartışmaları, kifayetsiz yöneticiler ve soylular arasındaki sonu gelmez dolaplar yeni istilaların önünü açtı. Nihayet 16. yüzyıl sonlarında gerçekleşen Moğol istilası halkın çoğunu memnun etmiş olmalıdır. Toprak beylerinin yerini, ticareti, şal yapımını ve tarımı yeniden örgütleyerek, ülkeyi çok daha etkin biçimde yöneten Moğol devlet

memurları aldı. Öte yandan, yerel himayeden yoksun kalan Keşmirli şairler, ressamlar ve kâtipler iş bulmak özlemiyle vadiyi terk edip Delhi ve Lahor'daki Moğol saraylarında boy gösterirken, beraberlerinde ülkenin kültür hayatını da taşıdılar.

Keşmir kültürünün silinmesinin özellikle acı olan tarafı, işgalin Keşmir sarayının birden şenlendiği bir zamana denk gelmiş olmasıydı. Sultan Yusuf Şah'm karısı Zoonie, Kandahar'm bir köyündendi ve sesine hayran bir Sufi mistiğin himayesinde Farsça öğrenmiş, kendi şarkılarını yazmaya başlamıştı. Bir gün gezintiye çıkan ve Zoonie'nin sesini duyan Yusuf Şah da onun etkisinde kalmıştı. Hatta onu saraya alıp kendisiyle evlenmesini istemişti. Böylece Zoonie saraya Kraliçe olarak girip "sevilen kadın" anlamında Habba Hatun adını almıştı. Şarkılarından birinde şöyle diyordu:

Oyun oynadığımı düşündüm, kaybettim kendimi
Ah batan gün!
Evde yalnız, kimsesizdim
Ama terk ettiğimde, ünüm yayıldı.
Âlimler bütün marifetlerini önüme serdi,
Ah batan gün!
Güzelliğin nadir malların bir hazinesiydi
Çekerdi dört bir yandan insanları
Şimdi gitti bu zenginliğim, bir şey etmem,
Ah batan gün!
Babamın halkı uluydu
Ben oldum Habba Hatun,
Ah batan gün!

Habba Hatun Keşmir diline edebi bir biçim kazandırırken, Fars ve Hindistan müzik tarzlarının bir sentezinin oluşmasını teşvik etti. Kadınlara istedikleri gibi süslenme özgürlüğü tanıdı ve eski bir Çerkez geleneği olan özel boya ve pudralarla

yüzlerine ve ellerine dövmeler yaptırmayı yeniden canlandırdı. Ulema ateş püskürüyordu. Onun yaptıklarında İblis'i, Şeytan'ı, küfürü ve zındık Sufileri görüyorlardı. Ama Yusuf Şah tahtta kaldığı müddetçe, Habba Hatun dokunulmazlığını korudu. Ulemayı alaya aldı, İslam'daki mistik damarı savundu ve kendini bereketli bir toprakta yetişmiş, kökleri kurutulamaz bir güle benzetti.

1583'te Moğol İmparatoru Ekber gözde generalini Keşmir Krallığı'nı ilhak etmek üzere görevlendirdiğinde Habba Hatun kraliçeydi. Savaş olmadı. Yusuf Şah atını Moğol kampına sürdü ve savaşmadan teslim oldu; tek talebi tacını koruma ve kendi resmi olan sikkeleri basma hakkıydı. Ama tutuklanıp sürgüne yollandı. Yusuf Şah'ın ihanetine öfkelenen Keşmirli soylular onun oğlu Yakup Şah'ı tahta geçirdiler. Şah zayıf ve huysuz bir gençti, Sünni ve Şii ulemayı birbirine kırdırdı. Çok geçmeden Ekber büyük bir öncü kuvvet yolladı ve 1588 yazında Keşmir'i aldı. Güz aylarında İmparator, vadinin dillere destan renklerini görmek için bu topraklara kendisi de geldi.

Habba Hatun'un durumu, Ekber kocasını sürgün ettikten sonra acıklı bir biçimde değişti. 10. yüzyılda tacı başlarına geçiren iki güçlü kraliçe Sughanda ve Dida'nın aksine, Habba Hatun saraydan kovuldu. Önce Sufilere sığındı, ama bir zaman sonra köy köy dolaşarak şarkılarıyla bedbaht bir halkın sesi oldu. Nerede ve nasıl öldüğüne ilişkin elde hiçbir kayıt yok; ona ait olduğu düşünülen bir mezar geçtiğimiz yüzyıl ortalarında bulunduysa da, Hindistan ordusu tarafından öldürülen ya da cihat için savaşmaya "gönüllü edilen" genç erkeklerin ardından yas tutarken, kadınlar hâlâ onun şarkılarını okuyorlar:

Kim söyledi ona nerede yaşadığımı?
Neden bıraktı beni bu büyük acılarla?
Ben, çaresiz, onun hasretiyle doluyum.

Penceremden süzdü beni,
Küpelerim kadar sevimli
Kalbimi çaldı götürdü:
Ben, çaresiz, onun hasretiyle doluyum.

Çatımdaki çatlaktan süzdü beni,
Ona bakayım diye bülbül gibi şakıdı,
Sonra usulca gözden kayboldu,
Ben, çaresiz, onun hasretiyle doluyum.

Su çekerken süzdü beni
Bir kırmızı gül gibi kızardım,
Ruhum ve bedenim aştan yandı,
Ben, çaresiz, onun hasretiyle doluyum.

Şafak vakti ay batarken süzdü beni
Takıntılı biri gibi izledi beni.
Neden bu kadar eğildi?
Ben, çaresiz, onun hasretiyle doluyum.

Habba Hatun, İslam öncesi pratiklerle karışmış ve Sufi mistisizminden çok etkilenmiş incelikli bir İslam'a örnek oluşturuyordu. Bu gelenek bugün bile kırsal kesimde güçlüdür ve militan dinsel biçimlere Keşmirlilerin neden ilgisiz kaldığını açıklar.

Moğol imparatorları da yeni yurtlarının cazibesinden kurtulamamıştı. Ekber'in oğlu Cihangir, Keşmir'i "kaderin ressamının bütün yaratıcılığını kullanarak çizdiği bir sayfa" olarak tasvir ediyordu. Burada ölüm korkusunu yitirmişti, çünkü ancak cennet Keşmir'in güzelliklerini geride bırakabilirdi. Karısı ve karısının kardeşi imparatorluğun idaresine göz kulak olurken, Cihangir Pencap ovalarında kaçırdığı şansı üzerine düşünüyor ve zamanını doğal kaynakların etrafında bahçeler planlamakla geçiriyordu; bu bahçelerde su özel olarak tasarlanmış kanallar-

dan dökülürken, batan ve doğan güneşin ışıklarını yansıtmaktaydı. Meşhur bir Farsça dizeyi aktararak, "Eğer yeryüzünde bir cennet varsa, o da budur, budur, budur," diye yazıyordu.

18. yüzyılda Moğol İmparatorluğu yavaş yavaş bir gerileme dönemine girerken, Keşmirli soylular ülkeyi kurtarması için Afganistan'ın acımasız hükümdarı Ahmet Şah Durrani'den yardım istemişlerdi. Durrani 1752'de yönetimi ele aldı, vergileri iki katına çıkardı ve soyluların şaşkın bakışları arasında yenilgiye uğrayan Şii azınlığı vahşice kılıçtan geçirdi. Elli yıllık Afgan yönetimi döneminde Şii ve Sünni Müslümanlar arasında sürekli çatışmalar yaşandı.

Ama beterin beteri vardı. 1819'da Sihlerin karizmatik lideri Rancit Sing'in askerleri Kuzey Hindistan'da zafer kazanıp Srinagar'ı almıştı. Bu seferde dikkate değer bir direnişle karşılaşmamışlardı. Keşmirli tarihçiler yirmi yedi yıllık Sih yönetimini ülkelerinin başına gelen felaketlerin en kötüsü olarak anlatırlar. Srinagar'ın en önemli camisi kapatılmış, diğerleri devlet mülküne geçirilmiş, inek kesimi yasaklanmış ve bir kere daha vergiler dayanma sınırlarını aşmıştı; Moğolların aksine Rancit Sing yoksulları da vergiye bağladı. Kitlesel yoksullaşma, sonuçta kitlesel göçü getirdi. Keşmirliler Pencap şehirlerine kaçtılar; Amritsar, Lahor ve Revalpindi, Keşmir hayatı ve kültürünün yeni merkezleri haline geldiler. (Bu hareketliliğin birçok olumlu etkisinden biri, Keşmirli aşçıların yöre yemeklerinin kalitesini büyük oranda arttırmaları olmuştu.)

Sih yönetimi de uzun sürmedi; yeni fatihler yoldaydı. Tüccar kapitalizmi tarihinde belki de en dikkate değer girişim Hindistan alt-kıtasında hayata geçirilmişti. Britanya ve Hollanda devletleri tarafından yarı egemenlik yetkisiyle, yani ordu kurma hakkıyla donatılmış East India Company (Doğu Hindistan Şirketi) hızla Kalküta üssünün dışına yayılmış ve 1757 yılındaki Plassey Muharebesi'nin ardından bütün Bengal bölgesini ele geçirmişti. Birkaç yıl içinde Delhi'deki Fort'ta ya-

şayan Moğol İmparatoru, Şirket'in maaşlı bir memuru haline gelmişti. Şirket'in güçleri batıya doğru ilerleyip, bu kez de Pencap'ı Sihlerden almaya karar vermişlerdi. 1846'daki ilk Anglo-Sih savaşı Şirket'in zaferiyle sonuçlandı. Ama imzalanan Amritsar Anlaşması'yla Keşmir'i alan Şirket, oradaki kargaşayı görerek, bölgeyi hemen komşu Cemmu'nun Dogra yöneticisine 75 lah rupiye (10 lah = 1 milyon) sattı, yönetici de vergileri arttırdı. 1857 ayaklanmasının ardından East India Company, doğrudan Londra'dan yönetilmeye başlayınca, Keşmir'in ve öteki prensliklerin gerçek yönetim merkezi, genellikle Haileybury College'da eğitim görmüş, İmparatorluğun arka bahçelerinde çıraklık yapan genç yüzlerin oturduğu bir Britanya konutu haline geldi.

Keşmir, Dogra yöneticilerden çok çekti. Moğol devletinin çöküşünden sonra angarya yeniden uygulamaya kondu ve köylüler serf haline getirildi. 1920'lerde Keşmirli entelektüellerin anlattığı bir hikâye, Mihrace'nin bir Cadillac satın alışı etrafında dönen olaylarla köylülerin sefaletini gösterir. Ekselansları, etraftaki köylülerin hayran bakışları arasında ve çayırların ortasından yeşil otları ezerek arabasını Pehalgam'a sürer. Mihrace, toplaşan köylülerin arabasına dokunmasına izin verir. Birkaç köylü ağlamaya başlar. Yönetici, "Niye ağlıyorsunuz?" diye sorunca, "Üzgünüz," diye karşılık verir biri, "çünkü yeni hayvanınız ot yemeyi reddediyor."

Sonunda vadiye ulaşan 20. yüzyıl, yeni değerleri de beraberinde getirmiştir: yabancı yönetimden özgürlük, pasif direniş, sendika kurma hakkı, hatta sosyalizm. Lahor ve Delhi'de eğitim gören genç Keşmirliler, evlerine ülkelerini Dogra Mihrace ve onun sömürgeci beylerinin boyunduruğundan kurtarmaya kararlı bir biçimde dönüyorlardı. Kendisi de Keşmir kökenli olan Müslüman şair ve filozof İkbal, 1921'de Srinagar'ı ziyaret ettiğinde, arkasında bütün ülkede dilden yayılan yıkıcı dizeler bırakmıştı:

Kışın yakıcı soğuğunda ürperir çıplak bedeni,
Kraliyet şallarıyla zenginleri örter maharetli elleri.

Keşmirli işçiler ilk kez 1924 baharında greve gittiler. Devletin sahip olduğu ipek fabrikasında çalışan 5 bin işçi, ücretlerinin arttırılmasını ve kendilerinden koruma karşılığı haraç alan bir memurun işten atılmasını talep ediyorlardı. Fabrika yönetimi küçük bir artışa razı olduysa da eylemin liderlerini tutuklattırdı. Bunun üzerine işçiler greve başladılar. Britanya konutunu arkasına alan esrarkeş Mihrace Pratap Sing işçilerin üzerine askerlerini saldı. Grev gözcüsü işçiler fena halde dövüldüler, kuşku duyulan işçi önderleri anında işten atıldılar ve eylemin belli başlı örgütleyicileri hapse atılarak, ölümüne işkenceye tabi tutuldular.

Birkaç ay sonra, Srinagar'dan aşırı-muhafazakâr Müslüman eşraftan bir grup, Britanya Genel Valisi Lord Reading'e bir memorandum yollayarak, baskıyı ve şiddeti protesto ettiler:

> Ordu gönderildi ve mızraklar, palalar ve öteki savaş aletleriyle saldırıya uğrayan yoksul, çaresiz, silahsız, barışçı işçilere en insanlık dışı muamele reva görüldü... Keşmir Müslümanları bugün sonsuz acılar içinde. Eğitimleri tamamen ihmal edilmiş. Nüfusun yüzde 96'sını oluşturmalarına rağmen, okur yazarlık oranı yalnızca binde 8... Bu zamana kadar devletin bizim acılarımıza ve taleplerimize karşı ilgi göstermesini ve haklarımızı vermesini sabırla bekledik, ama sabrın da bir sınırı vardır ve bizim sabrımız taşıyor.

Vali dilekçeyi Maharaja'ya aktardı. Öfkeden kuduran Mihrace, "bozguncular"ın kurşuna dizilmesini emrettiyse de Konut buna izin vermedi, ama ortalığı yatıştırmak için dilekçeyi örgütleyen Sadeddin Şavl'ın hemen ülke dışına sürgün edil-

mesini istedi. Birkaç yıl sonra, Mihrace'nin ölümüyle hiçbir şey değişmedi; onun yerine, yeğeni Hari Sing geçti. Keşmir'in Britanya onaylı yeni başbakanı, durumun tahammül edilemez olduğunu gördü. Ufak tefek düzenlemeler yapmaya bile yetkisi olmadığını görerek istifa etti. "Geniş Müslüman nüfus," diyordu, "tamamen cahil, yoksulluk içinde çalışıyor, köylerinde çok zor ekonomik koşullarda yaşıyor ve pratikte sığır gibi güdülüyorlar."

1931 Nisan ayında polis Cemmu camisine girip cemaatin Cuma hutbesini yarıda kesti. Polis şefine göre, vaizin alıntı yaptığı Kuran'daki Musa ve firavuna ilişkin ayetler bozguncu nitelikteydi. Bu hiç olmayacak bir şeydi ve kuşkusuz yeni bir protestolar dalgasını tetikledi. Temmuz ayında Srinagar'ın gördüğü geniş katılımlı bir siyasal gösteride yerel yöneticilerle sömürge yönetiminin baskılarına karşı mücadeleyi yönetmek üzere yetkili on bir temsilci seçildi. Bunlardan biri, babası bir şal tüccarı olan ve gelecek elli yılda Keşmir hayatına damgasını vuracak Şeyh Abdullah'tı.

Gösteride adı pek duyulmamış konuşmacılardan biri ve bir Avrupalımn malikânesinde şarap mahzeninden sorumlu olan Abdül Kadir, Dogra yöneticilerine, "bütün insanlarımızın enerjilerini ve kaynaklarını kurutan kan emiciler sülalesi" dediği için tutuklandı. Kadir'in ilk duruşmasında, binlerce gösterici hapishane dışında toplanarak oturumlara katılma hakkı talep etti. Polis bunun üzerine kalabalığa ateş açtı ve 21 kişiyi öldürdü. Ertesi gün Şeyh Abdullah ve diğer siyasal liderler de tutuklandılar. Bu, Keşmir milliyetçiliğinin kuruluş anıydı.

Aynı günlerde Fransız Rivierası'nda zevkinin peşinde koşan ve kısır olan Mihrace Hari Sing'in dördüncü karısı -ilk üçü çocuk doğurmayı başaramadığı için bir kenara atılmıştı- bir erkek çocuğu dünyaya getirdi ve çocuğa Karan Sing adı verildi. Srinagar pazarında her iki erkekten biri, tahtın vârisi olan çocuğun babasının kendisi olduğunu iddia ediyordu. Beş gün sü-

ren eğlence ve bayramın ardından vâris şehre geldi. Birkaç hafta içinde halk arasında Mihrace'nin başka şeyler yanında cinsel iktidarının da olmadığına ilişkin belden aşağı fıkralar açıktan açığa anlatılır oldu. Yetkililer meydan dayağı uygulamasını geri getirdilerse de artık çok geçti. Keşmir bağımsızlık düşkünü bir alt-kıta haline gelmişti, karantinaya alınamazdı.

Genel Vali, Mihrace'ye hapsettiği milliyetçi liderleri serbest bırakmasını emretti. Serbest bırakılan liderler Srinagar sokaklarında halkın omuzlarında taşındılar. Bebek Karan Singh boşuna doğmuştu, hiçbir zaman babasının tahtına oturamadı. Yıllar sonra da babası hakkında şöyle yazacaktı:

> O, kaybetmeye hiç dayanamayan biriydi. Küçük bir av partisi ya da balık avı, polo ya da at yarışı onu günlerce bunalıma sokmaya yeterdi. Ve bu kaçınılmaz olarak sonradan *mukaddama* diye bilinen, zavallı bir hizmetçinin ya da memurun güya beceriksizliği ya da yanlış davranışı üzerine uzun bir soruşturmaya neden olurdu... Ortada âlicenaplık nedir bilmeyen bir otorite, şefkatsiz bir iktidar vardı.

Hapisten çıktıktan sonra Şeyh Abdullah ve arkadaşları, Müslümanları ve gayrı-müslimleri birleştirebilecek bir siyasal örgüt kurmaya giriştiler. Ekim 1932 tarihinde Srinagar'da Bütün Cemmu ve Keşmir Müslüman Konferansı kuruldu ve başkanlığa Abdullah seçildi. Keşmirdeki gayrı-müslimler ağırlıklı olarak Hindulardı ve bunlar Müslümanlara, Sihlere ve aşağı tabakadan Hindulara tepeden bakan ama Moğollar gibi sömürgeci efendileri karşısında eğilen üst tabakadan Brahmanlardan Pandit'lerin hâkimiyeti altındaydı. Britanyalılar Pandit'leri genelde idari işlerde kullanırdı; bu da iki düşmanı bir arada görmelerini sağlayarak Müslümanların işini kolaylaştırıyordu. Bir Kuran âlimi olmasına rağmen Abdullah seküler politikalar izliyordu. Hindular nüfusun küçük bir azınlığı olabi-

lirdi, ama Brahmanlar ihmal edilir ya da infaz edilirse, bunun Keşmir'in çıkarlarına ölümcül bir darbe indireceğini biliyordu Abdullah. Mirvaiz Yusuf Şah'ın önderliğindeki şeriatçı Müslümanlar, Abdullah'ı Hindular kadar ortodoks kesimin zındık olarak gördüğü Müslümanlara da yumuşak davranmakla suçlayarak ayrıldılar; bu bölünme kaçınılmazdı zaten. Lahor'daki Bütün Hindistan Keşmir Komitesi'nden, "Keşmir'in aptal Müslümanları"na hitaben şair İkbal tarafından yapılmış öfke saçan bir afiş geldi.

Safları arasındaki ortodoks mezheplerin baskısından kurtulan Şeyh Abdullah, Nehru'nun savunduğu toplumsal devrimci milliyetçiliğe yaklaştı. Bunu yapan tek Müslüman lider de kendisi değildi: Kuzey-Batı Sınırı Eyaleti'nde Han Abdul Gaffar Han, Pencap'ta Mian Iftiharuddin ve Birleşik Eyaletler'de Mevlana Azad, Müslüman Birliği yerine Hindistan Ulusal Kongresi'yle birlikte çalışmaya karar vermişlerdi. Ancak eğitimli şehirli Müslümanların çoğunluğunu Müslüman Birliği'nden uzaklaştırmak için bu yeterli değildi.

Müslümanlar Hindistan'a fatihler olarak gelmişti. Onlar dinlerini puta tapan Hinduların ve Budistlerinkinden çok üstün bir din olarak görüyorlardı. Yine de Hindistan Müslümanlarının ezici bir çoğunluğu dönmeydi; bazıları zorla, bazıları da gönül rızasıyla, özellikle Keşmir ve Bengal'de, kast sisteminin katı kurallarından kurtulmak amacıyla dinlerini değiştirmişlerdi. Böylelikle Afrika kıyıları, Çin ve Endonezya takımadalarında olduğu gibi Hindistan'da da İslam, kendine rağmen, yerel dinsel pratiklerden etkilenmiş oluyordu. Hindu tanrılar gibi Müslüman azizlere de tapınılıyordu. Ulular ve çileciler Hindistan İslamı'nın bünyesine alınmıştı. Peygamber Muhammed de bir ilah mertebesine yükseltildi. Budizm Keşmir'de özellikle güçlüydü, Budistlerin ululardan kalan şeylere tapınma geleneği de Müslümanlara geçmişti; öyle ki Keşmir bugün Müslümanlığın en kutsal emanetlerinden birine, Muham-

med'in bir tel saçına ev sahipliği yapıyor. Kuran açık açık ölü seviciliğini, büyüyü ve kehaneti yasaklarsa da, bu batıl itikatlar alt-kıta İslam'ının güçlü bir unsuru olarak kalmıştır. Birçok Müslüman siyasal lider hâlâ gözde gök bilginleri ve kehanette bulunan hocalardır.

Hindistan'daki Müslüman milliyetçiliği bir yenilginin ürünüdür. Moğol İmparatorluğu Britanya'nın ellerinde çökene kadar, Müslümanlar beş yüz yıldan fazla bir zaman için yönetici hâkim sınıftı. Delhi'deki Moğol Sarayı'nın ve desteklediği kültürün kaybolmasıyla, onlar artık Hindular tarafından en aşağı tabakanın da aşağısında görülen geniş bir dinsel azınlıktılar. Yaratmış oldukları Acem-Hindu kültürel sentezinin yerinde yeller esiyordu ve Müslüman sarayları çevresinde yaşayan çok sayıdaki kâtip, şair, tüccar ve zanaatkâr yetim kalmıştı. Şair Ekber Allahabadi (1846-1921), Hindistan'daki mülksüz Müslümanların sesi haline gelmiş, düşüşe geçen bir cemaat adına şiirler yazmıştı:

İngiliz mutlu, uçağı var,
Hindu doymuş, bütün ticaret elinde,
Bir biz varız karnı aç, kalmış Tanrı'nın inayetine,
Bir bisküvi kırıntısı, suyu bol limonataya.

Müslüman cemaatin öfkeli ve ezik liderleri, müminlerden kâfire karşı cihat açmalarını ve temsil ettikleri her şeyi boykot etmelerini istediler. Elde edilen başlıca sonuç, Müslümanların eğitimleri ve entelektüel hayatlarının neredeyse sona ermesi oldu. 1870'lerde, uzlaşma çağrıları yapan Seyid Ahmed Han, Müslümanları kendi kendilerine dayattıkları bu yalıtılma politikasının feci ekonomik sonuçlar doğuracağına ilişkin uyarıyordu. Anlamadıkları bir dilden ezbere Kuran öğrendikleri dini okulları terk etmeye teşvik olacağı umuduyla 1875'te Aligarh'ta Müslüman Anglo-Oriental College'ı kurdu. Bu okul da-

ha sonra ülkedeki en büyük Müslüman üniversitesi haline geldi. Bütün kuzey Hindistan'dan erkek ve kız öğrenciler, Urdu dili yanında İngilizce de öğrendikleri bu okula geliyorlardı.

1920'lerin sonlarında Şeyh Abdullah bu okula kaydolmuştu. Kolej yetkilileri Müslümanları politikadan uzak durmaya teşvik ediyordu, ama Şeyh Abdullah'ın Aligarh'a geldiği sıralarda öğrenciler liberal ve muhafazakâr kamplara zaten bölünmüş durumdaydı; din, milliyetçilik ve komünizm tartışmalarının önünü almak güçtü. İçlerinden en kıt zekâlılar -ki bunlar genellikle feodal ailelerden geliyordu- bile tartışmalara katılmaktaydı. Aligarh Üniversitesi'ndeki milliyetçi Müslümanların çoğu Genel Vali adına Ağa Han tarafından kurulan Müslüman Birliği'nden daha çok Hindistan Ulusal Kongresi'nden yanaydı.

Şeyh Abdullah seküler politikalara bağlılığını göstermek üzere Nehru'yu Keşmir'e davet etti. Ataları Keşmirli Pandit'lerden olan Nehru, yanına "Sınırın Gandhi'si" olarak bilinen Abdül Gaffar Han'ı da alarak Keşmir'e geldi. Üç lider işçilere, entelektüellere, köylülere ve kadınlara hitaben mitinglerde konuştular. Misafirlerin en çok hoşuna giden şey yine de eski Moğol bahçeleri oldu. Herkes gibi Nehru da vadiyi anlatmaktan kendini alamadı:

> Neredeyse insan arzusunun erişemeyeceği ilahi bir güzelliği olan bir kadın gibi Keşmir de nehirleri ve ovaları, gölleri ve güzelim ağaçlarıyla bütün kadınsı güzelliği sergiliyor. Sonra bu büyülü güzellik bir başka yanını, erkeksi yanını sergileyerek, haşin dağları ve yamaçları, karla kaplı tepeleri ve buzulları, vadiye doğru saldıran sert ve hiddetli akıntıları çıkarıyor karşımıza. Sayısız yüzü ve özelliğiyle, bazen gülümseyen, bazen üzgün ve bezgin, durmaksızın değişiyor... Bu gösteriyi bazen salt yalnızlık duygusuyla, bazen de kendimi kaptırarak baygın baygın seyrettim...

İçimizi dolduran ve nadiren gerçekleşen umutlar ve arzular gibi bana hayal ve gerçeküstü geldi. Sanki bir düştü gördüğümüz, ama uyanınca kaybolan sevdiğimizin yüzü gibiydi.

Şeyh Abdullah, Dogra yönetiminden kurtulma ve toprak reformu sözü verdi; Nehru, İmparatorluğa karşı amansız bir mücadele yürütmenin erdeminden bahsedip, toplumsal reformun ancak Britanya'nın ülkeyi terk etmesinden sonra yapılabileceğini anlattı; Gaffar Han da kitlesel mücadele ihtiyacından söz edip Keşmirlilere korkularını rüzgâra savurma çağrısı yaptı: "Vadilerde yaşayan sizler, en yüksek zirveleri de bilmek zorundasınız."

Nehru, coşkuyla karşılanmalarının ana nedeninin, Abdullah'ın onlarla birlikte oluşundan kaynaklandığını biliyordu. Tamamen aynı düşünmeseler bile, ikisi arasında artık güçlü bir siyasal bağ oluşmuştu. Abdullah, bakışı yerellikle sınırlı, siyasal görüşlerinin kaynağı olduğunu sezdiği acılara ve toplumsal adaletsizliğe karşı duyduğu nefretten gelen bir Müslüman'dı ve mütevazı bir geçmişi vardı. Harrow ve Cambridge eğitimi almış Nehru ise havalı bir şahsiyetti; entelektüel üstünlüğünü biliyor, nadiren korku ya da kıskançlığa kapılıyordu ve aptallara hiçbir zaman tahammül edemiyordu. Her zaman solcu bir enternasyonalist ve sıkı bir anti-faşistti. Bununla birlikte, 1947'de ayrılıkçılık dalgası alt-kıtayı pençesine aldığında, bu ikili arasında kurulmuş bağlar Keşmir açısından hayati önem taşıyacaktı.

Hindistan'daki Müslümanlar, Moğol günlerinde takılı kalmış olmaları nedeniyle ve gerçek iktidardan yoksun oluşlarını maskelemek için kendi liderlerine hayali sıfatlar yakıştırmak gibi sinir bozucu bir alışkanlık geliştirmişlerdi. Şeyh Abdullah Şer-i-Keşmir, Keşmir Aslanı ve karısı Ekber Cihan da Madri-i-Meharban, Müşfik Anne oldu. Aslan, tanınmış konukları etki-

lemek, hapisten çıktığı nadir zamanlarda onları kabul etmek ve kendisine sağlıklı siyasal tavsiyelerde bulunması için Müşfik Anne'ye bağımlıydı. Ekber Cihan bir Avusturya-İsviçreli bir otelci Harry Nedous ile Keşmirli bir sütçü Mir Can'ın kızıydı. Nedous ailesi yüzyıl başında Hindistan'a gelip birikimleriyle Lahor'da muhteşem bir otel açmışlar, adını da Nedous Hotel koymuşlardı; daha sonra Srinagar ve Poona'da da oteller açacaklardı. Harry Nedous bir işadamıydı; kardeşleri Willy ve Wally ortalıkta gönül eğlendirirken, kız kardeşi Enid levazım işlerini yapıyordu ve onun oteldeki pastaları "Avrupa'dakiler kadar güzel" bulunurdu.

Harry Nedous ilk kez Gulmarg'taki sayfiye evine süt getirirken Mir Can'ı görmüştü. Adam ona hemen sulanmıştı, ama kadın kuşku içindeydi. "Fakir olabilirim," demişti daha sonraki hafta ona, "ama satılık değilim." Harry yalvarırcasına niyetinde ciddi olduğunu, onu sevdiğini ve onunla evlenmek istediğini söyledi. "Öyleyse," diye tersledi kız, "Müslüman olmak zorundasın. Ben bir kâfirle evlenemem." Kızı şaşırtan adam hemen Müslüman oldu ve zaman içinde on iki çocuk yaptılar (bunların sadece beşi hayatta kaldı). Koyu bir Müslüman olarak yetiştirilen kızları Ekber Cihan, Murree'deki Convent of Jesus and Mary yatılı okuluna verildi. Hıristiyan olmayan aileler de kızlarını genellikle bu okullara verirlerdi, çünkü orada eğitim iyi, kurallar sıkıydı, yine de kızların vakitlerinin çoğunu Rudolph Valentino'yu hayal ederek geçirdiklerine ilişkin kanıtlar da yok değildi.

1928'de 17 yaşındayken Ekber Cihan okulu terk edip Lahor'a döndüğü sırada, Britanya Askeri İstihbaratı'ndan üst rütbeli bir adam da Nedous Hotel'in üst katında kendine bir oda tutuyordu. Valentino tarzı başlığıyla Albay T.E. Lawrence, Afganistan'da birkaç hafta Kral Emanullah'ın radikal, moderleşmeci ve Britanya-karşıtı rejiminin istikrarını bozmak için epey çaba harcamıştı. Misafir, bir Arap âlimi olan "Kerim Şah" kılığı-

na girerek, gerici kabilelerin dini duygularını alevlendirmeyi ve böylece bir iç savaş çıkarmayı amaçlayan bozguncu propagandalar yapmıştı. Görevini yerine getirmiş ve Lahor'a dönmüştü.

Ekber Cihan onunla babasının otelinde karşılaşmış olmalı. Aralarında bir flört başlayıp işler kontrolden çıkınca babası hemen evlenmeleri gerektiğini söylemiş, onlar da evlenmişlerdi. Üç ay sonra, Ocak 1929'da, Emanullah devrildi ve yerine Britanya yanlısı bir yönetici geçti. 12 Ocak'ta, Lahor'da Kipling'in eski gazetesi, emperyalist *Civil and Military Gazette*, Lawrence ile "Kerim Şah"ın ayrı kişiliklerini anlatan yazılar yayımlayarak bu ikisinin farklı kişiler olduğu izlenimi yaratmaya çalıştı. Birkaç hafta sonra Kalküta gazetesi *Liberty*, "Kerim Şah" denilen kişinin aslında Britanya casusu Lawrence olduğunu bildiriyor ve onun Afgan sınırındaki Veziristan'da yürüttüğü faaliyetleri ayrıntılarıyla anlatıyordu. "Kerim Şah" bir daha asla ortaya çıkmazken, Nedous kızından boşanmasını istemiş ve Lawrence da bu isteğini kabul etmişti. Dört yıl sonra da Şeyh Abdullah'la Ekber Cihan Srinagar'da evlendiler. Önceki evliliği ve boşanması da sır değildi; yalnızca ilk kocasının gerçek adı bilinmiyordu. Kadın kendini yeni bir Keşmir yaratma mücadelesine vermişti. Yoksul çocuklara okul yaptırmak için para biriktirmiş ve nüfusun büyük çoğunluğunun okur yazar olmadığı bu eyalette yetişkinleri de eğitime teşvik etmişti. Ekber Cihan aynı zamanda kocasına destek oluyor ve fikir veriyordu, örneğin Nehru'nun cazibesine kapılma ve böylece Keşmir'de kendi konumundan taviz verme tehlikesine o işaret etmişti.

1930'larda çok az politikacı alt-kıtanın dinsel çizgilere göre bölünebileceğini aklına getirmekteydi. En ateşli Müslüman ayrılıkçılar bile dinsel özerklik ilkesi temelinde bir federasyonu kabul etmeye hazırdı. 1937 seçimlerinde Kongre Partisi, Gaffar Han'ın popülaritesinin zirvede olduğu Kuzey-Batı Sınırı Eyaleti'ndeki Müslüman çoğunluk da dahil, ortalığı silip süpürmüştü. Pencap ve Bengal gibi Müslümanların çoğunlukta

olduğu eyaletler Raca'ya sadık kalmışlar, toprak sahipleri sınıfının kontrol ettiği seküler partilerden yana oy kullanmışlardı. Pakistan'ın uydurduğu hikâyelerin aksine, ayrılıkçılık o aşamada Müslümanların sömürgeci-dönem sonrası artıktan adil bir pay alması için ortaya atılan bir pazarlık aracından başka bir şey değildi.

İkinci Dünya Savaşı her şeyi değiştirdi. Hindistan, Britanya'nın Almanya'ya savaş ilanına ortak edildi. Majesteleri hükümetinin danışmaya bile lüzum görmemesi Kongre Partisi'nin tepesini attırdı. Nehru muhtemelen Britanya'nın işler yoluna girdiğinde Hindistan'ı terk etmesi koşuluyla anti-faşist mücadeleye katılmayı savunacak, Londra da muhtemelen böyle bir koşulun yersiz olduğunu söyleyecekti. Bilindiği üzere, bütün eyaletlerdeki Kongre hükümetleri çekildi. Pasifist tavrına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya için faal askeri doktorluk yapan Gandhi bile bu defa ne yapılması gerektiği konusunda çok kararlı değildi. Kongre Partisi içinde, karizmatik Bengalli Subhas Çandra Bose liderliğindeki aşırı milliyetçi bir akım Britanya'nın düşmanlarıyla, özellikle de Japonya'yla ittifak yapılmasını savunuyordu. Bu, Nehru ve Gandhi için kabul edilemez bir şeydi. Ama 1942'de Singapur düştüğünde, çoğu gözlemci gibi Gandi de Japonların Bengal yoluyla Hindistan'a gireceğinden emindi ve Kongre'nin, Japonlarla bir anlaşma yapabilecek konumda olabilmesi için, ne pahasına olursa olsun Britanya İmparatorluğu'na karşı çıkmak zorunda olduğunu savunuyordu. Londra'daki savaş koalisyonu Stafford Cripps'i Kongre'yi hizaya getirmesi amacıyla Hindistan'a yolladı. O da savaş sonrası için liderlere "açık çek" verdi. Gandhi bunu, "Zaten batmış bir bankanın verdiği açık çek ne işe yarar?" diye cevapladı. 1942 Ağustos ayında Kongre liderleri "Hindistan'dan Çıkın" hareketini başlatma kararı verdiler. Bütün ülkeyi bir sivil itaatsizlik dalgası kapladı. Gandhi ve Nehru da dahil bütün

Kongre liderleriyle birlikte binlerce örgütçü ve işçi tutuklandı. Müslüman Birliği savaşa destek verdi ve büyüdü; en sonunda alacağı mükafat Ayrılık olacaktı.

Nehru ve Gaffar Han, Abdullah'ın konukları olarak Srinagar'ı yeniden ziyaret ettiklerinde, milliyetçi gruplar arasındaki bölünme had safhaya ulaşmıştı. Keşmir Aslanı, Moğol tarzı bir karşılama düzenlemişti. Konuklar şık döşenmiş *shikara*'larla (gondollarla) bir nehir gezisine çıkarıldı. Yol boyunca dört köprünün üzerinde Abdullah'ın yerel Müslüman muhalifleri topuklarına kadar uzanan *phiren*'lerini giymiş bekliyordu. Yaz aylarında genellikle bu giysilerin altına iç çamaşırı giyilmezdi. Tekneler yaklaştıkça, pankart taşımalarına izin verilmeyen erkekler konuklara yüzlerini dönüp *phiren*'lerini kaldırıp aletlerini sergilerken, kadınlar da arkalarını dönüp çıplak kıçlarını gösteriyordu. Müslümanlar o zamana kadar hiç bu tür bir protesto yapmamıştı, o tarihten sonra da yapmadılar. Gaffar Han kahkahalarla gülüyordu ama Nehru bu durumdan hoşlanmamıştı. Ertesi gün Gaffar Han gösteriyi kastederek dinleyicilere sergilenen mallardan ne kadar etkilendiğini anlatırken, yemekte kendisine şu günlerde ziyaret etmekte olduğu bölgeleri nasıl kıyasladığı sorulan Nehru ise, "Pencaplılar ham, Bengalliler histerik ve Keşmirliler tek kelimeyle kaba," karşılığını verecekti.

Ne var ki, dine dayalı hareket güç topluyordu. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah, 1930'larda kısmen Gandhi'nin Hindu dinsel motiflerini kullanma biçiminden duyduğu rahatsızlık yüzünden Kongre'yi terk etmişti. Sonra Müslüman Birliği'ne katıldı; amacı partiyi Birleşik Eyaletler'in işbirlikçi toprak ağalarının elinden kurtarmaktı ve bunda kısmen başarılı da oldu. Pakistan'ın Hindistan'ın küçük bir kopyası olabileceğini kısmen umuyor, kısmen de buna inanıyordu; burada Müslümanlar çoğunluğu oluşturacak, Hindular ve Sihler yine olacak, ama sadık bir azınlık olarak kalacaklardı. Kon-

federasyon çözümü benimsenmiş olsaydı böyle bir şey mümkün olabilirdi, fakat bir kere ülkeyi terk eden Britanya tarafından bölünme kararının kaçınılmaz olduğu kabul edildiğinde böyle bir seçenek ortadan kalkmıştı. Bengal ve Pencap karma eyaletlerdi, bu yüzden onlar da bölünmek zorundaydı. Nitekim bölündüler de.

Bütün taraflar insanlık suçu işlediler. Köylerini terk etmeye yanaşmayanlar ya zorla çıkarıldılar ya da katledildiler. Mülteci aileleri taşıyan trenler silahlı çetelerin saldırısına uğruyor, raylar üzerinde kayıp giden tabutlar haline geliyorlardı. Kayıpların sayısı konusunda fikir birliği yoktur, ancak en düşük rakamlara göre alt-kıtayı dilimlere ayırmak 1 milyon kişinin canına mal olmuştu. Ayrılık'ta ölen ya da yaralanan insanlara ilişkin de hiçbir resmi kayıt yok. Amrita Pritam 18 yaşında bir Sihti, Lahor'da doğup büyümüştü, ama şimdi mülteci olmaya zorlanıyordu; arkasında bir ağıt bıraktı ve bu ağıtta Ortaçağlarda yaşamış bir Sufi şair ve düşünür olan, "Heer-Ranca" adlı aşk destanı sınırın iki yakasında da hemen her Pencap köyünde söylenen Varis Şah'a sesleniyordu:

Bugün Varis Şah'a seslendim:
"Kalk mezarından, konuş benimle,
Aşk Kitabı'ndan açıldı
Yeni ve farklı bir sayfa.
Pencaplı bir kız çığlık attı
Ağıtların duvarlarımızı yıktı."
Milyonlarda kız bugün gözyaşı döküyor
Ve Varis Şah'a yalvarıyor:
"Kalk, derin acılarımızın kâtibi,
Bak, Pencap ne hale geldi;
Ormanlar ceset dolu
Ve kan akıyor Çenab."

Keşmir, Ayrılık'ın yarım bıraktığı işti. Alt-kıtanın bölünmesi anlaşması Britanya Hindistanı'na ait bölgelerde referandumlar ve seçimlerle sağlandı. Yüzde 90'ı Müslüman olan Kuzey-Batı Sınırı Eyaleti'nde, Müslüman Birliği korkutma, hile ve bilinçli şiddet yoluyla Gaffar Han'ın başım çektiği Ayrılık-karşıtı güçleri yenilgiye uğratmıştı. Zaten Birlik bölgede bir daha özgür bir seçim kazanamadı, Gaffar Han da vatana ihanet suçlamasıyla hayatının çoğunu bir Pakistan hapishanesinde geçirip 1980'lerde öldü. Gaffar Han'ın yenilgisi, popülerliklerine rağmen seküler Müslüman liderlerin dini dalga karşısında güçsüz olduklarının kanıtı gibi görünüyordu. Şeyh Abdullah bir birleşik Keşmir'i koruyabilecek miydi?

Anayasal anlamda Keşmir bir "prenslik"ti, yani Mihrace yasal olarak Hindistan'ı ya da Pakistan'ı seçme hakkına sahipti. Yöneticinin halk çoğunluğunun görüşlerini paylaşmaması durumunda, halkın isteğine göre hareket edeceği varsayılmıştı. Haydarabad ve Cunagad'ta -Hindu çoğunluk, Müslüman birlikçiler- yöneticiler tökezlemekle birlikte sonunda Hindistan'ı seçtiler. Cinnah Pakistan'dan yana tercihini kullanacağını umarak Keşmir Mihracesi'ne kur yapmaya başladı. Bu tutum Şeyh Abdullah'ı kızdırdı. Hari Sing bocaladı.

Keşmir'in konumu, tarih 14 Ağustos 1947 geceyarısını gösterirken hâlâ çözümsüzdü ve Union Jack son defa gönderden indiriliyordu. Bağımsızlık. Şimdi alt-kıtada iki ordu vardı ve ikisi de bir Britanyalı komutan, onun altında yine büyük oranda Britanyalı üst rütbeli subaylar tarafından yönetilmekteydi. Hindistan Genel Valisi Lord Mountbatten ve iki ordunun da komutanı Orgeneral Auchinleck, Cinnah'a açık açık Keşmir'de kuvvet kullanılmasını hoş karşılamayacaklarını bildirdiler. Böyle bir yola başvurulması halinde Britanya, Pakistan ordusundaki bütün Britanyalı subayları çekecekti. Pakistan geri adım attı. Birlik'in geleneksel Britanya dalkavukluğu bu kararda kısmi bir rol oynamıştı, ama başka unsurlar vardı: Bri-

tanya büyük bir ekonomik kaldıraçtı; Mountbatten'in otoritesi öfke doğurmakla birlikte ihmale gelmezdi; Pakistan'ın devlet kadrosu henüz kendine güvenli değildi. Üstelik halkın bilmediği bir şey daha vardı: Cinnah veremden ölüyordu. Ayrıca, Pakistan'ın ilk başbakanı, Hindistan'dan gelen bir üst-sınıf mülteci olan Liyakvat Ali Han kelimenin hiçbir anlamıyla asi değildi. Ayrılmakta olan sömürgeci güçle o kadar içli dışlı çalışmıştı ki, onu kovmayı aklından bile geçiremezdi. Artık Pakistan'ı da kapsayan bölge politikasına ilişkin bir fikri yoktu ve Pencap'ta Birlik'e egemen olan Müslüman toprak sahiplerinin suyuna gitmiyordu. Onlar ülkeyi yönetmek istiyorlardı, er ya da geç onu öldürteceklerdi, ama henüz vakti gelmemişti.

Bu arada Keşmir için bir şeyler yapılmalıydı. Orduda huzursuzluk sürüyordu ve seküler politikacılar bile bir Müslüman devleti olarak Keşmir'in Pakistan'ın parçası olması gerektiğini hissediyorlardı. Mihrace Hindistan'la gizli müzakerelere başlayınca, çaresiz kalan Cinnah, Britanya Genelkurmayı'nın direnmesine karşın askeri bir operasyona karar verdi. Pakistan, Keşmir içlerine ilerleyecek ve Srinagar'ı işgal edecekti. Cinnah bu operasyonu yürütmesi için Pencap'tan genç bir arkadaşı olan Serdar Şevket Hyat Han'ı görevlendirdi.

Şevket savaşta yüzbaşı rutbesiyle görev yapmış bir İtalyan POW kampında aylarını geçirmişti. Dönüşte görevinden istifa edip Müslüman Birliği'ne katılmıştı. Pencap'ın oldukça popüler liderlerinden biriydi, Cinnah'a sadıktı, arrivist olarak gördüğü Liyakvat'ın düşmanıydı ve mitinglerde zaman zaman onuruna söylenen "Pencap Aslanı" ünvanını hak etmeye can atıyordu. Mertliğini kaybetmiş, kibirli, kolayca gaza gelen Şevket, bir çikolata çocuğuydu. Eski Pencap'ın seçimle gelmiş başbakanı olan babasının ölümü onu beklenmedik biçimde öne çıkarmıştı. Bir kriz anında yokluktan bir şeyleri var edebilecek insanlardan değildi. Onu iyi tanırdım; benim amcam olur. Ama, iyi bir yanı, ipsiz sapsız insanları kullanmayı sev-

mezdi; bu yüzden operasyonu emekli olmuş ya da hâlâ görevi başındaki askeri personelle sınırlı tutmayı istiyordu. Himayesine aldığı, ağzı kalabalık biri olan Hurşit Enver'in de operasyonda yer almasını isteyen başbakana karşı çıkamadı. Askeri danışmanların bütün uyarılarına rağmen Enver, cihat davası güden Pathan aşiretini de listeye dahil etti. Son derece yetenekli iki albay, 6. ve 13. Sınır Kuvvetleri tugaylarından Ekber Han ile Şer Han saldırıyı yönetmek üzere seçildiler.

İstila için 9 Eylül 1947 tarihi tespit edildi, ama iki hafta geciktirilmek zorunda kaldı: Hurşit Enver o tarihte evlenmeye karar vermiş, kısa bir balayı yapmayı düşünmüştü. Bu arada, Enver'in yokluğu yüzünden, üst rütbeli bir Pakistanlı subay Tuğgeneral İftihar neler döndüğünü haber almış ve bunu Pakistan Ordusu'nun Genelkurmay Başkanı General Messervy'e iletmişti. Musservy durumu Auchinleck'e anlatmış, o da Mountbatten'e, o da Hindistan hükümetine iletmişti. Planlanmış istilayı bir bahane olarak kullanan Kongre, Nehru'nun yardımcısı Serdar Patel'i Mihrace'ye Hindistan'ı tercih etmesi konusunda baskı yapmak üzere bölgeye gönderirken, Mountbatten de Hindistan ordu birliklerine acil olarak Srinagar'a indirme yapmaya hazır olmalarını emretti.

Enver'in balayından Revalpindi'ye dönmesiyle saldırı başladı. Somut hedef Srinagar'dı; havaalanı işgal edilip Hindistan'a karşı güvenlik sağlanacaktı. Bir hafta içinde Mihrace'nin ordusu çöktü. Hari Sing, Cemmu'daki sarayına kaçtı. Hindistan ordusuna bağlı 11. Sih Birliği Srinagar'a varmıştı ama umutsuzluk içinde takviye bekliyor, kente girmiyordu. Hurşit Enver'in komutasındaki Pathan kabilesi, Srinagar'a bir saatlik mesafedeki Baramulla'ya vardıktan sonra durmuş, ilerlemeyi reddediyordu. Burada, hem Müslümanlara hem de Hindulara saldırarak, evleri yağmalayarak, kadınlara ve erkeklere tecavüz ederek ve Keşmir Hazinesi'ne ait parayı çalarak üç günlük âlem yapmışlardı. Yöredeki sinemayı bir ırza geçme sahnesine dö-

nüştürmüşlerdi; bir grup Pathan St. Joseph's Convent'ni işgal etmiş, burada rahibelerin ırzına geçtikten sonra başrahibe dahil hepsini öldürmüşler ve orada barınmakta olan Avrupalı bir çifti kurşuna dizmişlerdi. Yapılan caniliklerin haberleri yayılınca çok sayıda Keşmirli muhtemel kurtarıcılarına sırtını dönmüştü. Sonunda Srinagar'a vardıklarında, Sihler tarafından daha yeni ele geçirilmiş havaalanına tepeden bakan dükkânları ve pazaryerini de yağmalamayı düşünüyorlardı.

Mihrace bu arada Hindistan'a katılma belgelerini imzalayıp, istilayı püskürtmek için yardım talep etmişti. Hindistan birliklerini havadan indirirken, Pakistanlılar gerilemeye başlamıştı. Hindistan BM Güvenlik Konseyi'ne başvurduğunda çatışmalar yer yer sürüyordu; Güvenlik Konseyi bir ateşkes ilan etti, Hindistan ve Pakistan'ın elinde tuttuğu toprakları işaretleyen bir Kontrol Hattı belirledi. Artık Keşmir de bölünmüştü. Keşmir Müslüman Konferansı'nın liderleri Keşmir'in Pakistan işgalindeki bölgede bulunan Muzafferabad'a geçerek, vadinin kontrolünü tek başına Şeyh Abdullah'a bıraktılar.

Abdullah Pakistan'dan yana tavır koymuş olsaydı da Hindistan birliklerinin orada yapabileceği fazla şey kalmazdı. Ama Müslüman Birliği'ni gerici bir örgüt olarak değerlendiren ve haklı olarak Keşmir'in Pakistan'ın bir parçası haline geleceğinden, Birlik'e hâkim olan Pencaplı toprak ağalarının her türlü toplumsal ve siyasal reforma engel kesileceğinden korkan Abdullah, Keşmirlilerin kendi geleceklerini belirleme hakkının tanınması şartıyla Hindistan'ın askeri varlığını desteklemeye karar verdi. Srinagar'daki bir kitlesel gösteride Abdullah'la yan yana duran Nehru, herkesin önünde bu şartı kabul etti. Kasım 1947'de Abdullah, Olağanüstü Hal Yönetimi'nin başbakanı olarak atandı. Mihrace bu şarta sinirlendiğini belli edince, Nehru ona bir mektup yazarak başka seçenekleri olmadığını bildirdi: "Keşmir'e iyiliği dokunacak tek kişi Abdullah. Ben onun şerefli bir kişi olduğundan ve dengeli düşündü-

günden eminim. Küçük meselelerde birkaç hata yapabilse dahi, ben önemli kararlarında doğru hareket edeceğine inanıyorum. Onun dışında Keşmir'de bulunabilecek tatmin edici bir çıkış yolu yok."

1944'te Ulusal Konferans Keşmir'in bağımsızlığı için bir anayasa maddesini onaylamıştı. Madde şöyle başlıyordu:

> Biz, Punç ve Çenani bölgeleri dahil, Cemmu, Keşmir, Ladah ve sınır eyaletleri halkı olarak, tam eşitlik ve kendi kaderini belirleme hakkı temelinde birliğimizi mükemmelleştirmek için, kendimizi ve çocuklarımızı baskı ve yoksulluk, aşağılanma ve batıl inançlar cehenneminden, Ortaçağ karanlığı ve cehaletten uzak, bolluğun güneşli ovalarında, özgürlüğün, bilimin ve dürüst çalışmanın, Doğu halklarının ve dünyanın çalışan kitlelerinin tarihsel yeniden ayağa kalkışına layık olduğu katkıyı sağlayarak, ülkemizi Asya'nın karlı bağrında parlayan bir mücevher haline getirme kararlılığı içinde yetiştirmek üzere devletimizin bu anayasasını öneriyor ve destekliyoruz....

Ancak 1947-1948 savaşı bağımsızlığı imkânsız hale getirmişti ve Hindistan Anayasası'nın 370. maddesi yalnızca Keşmir'in "özel statüsü"nü kabul etti. Doğrudur, Mihrace'nin yerine oğlu Karan Sing geçmiş ve aynı kandan gelmeyen bir devlet başkanı olmuştu, ama Abdullah da hayal kırıklığına uğramış, Delhi'den gelen politikacılarla satranç oynuyordu. Abdullah, aslında Gandhi ve Nehru hariç, bu politikacıların çoğunun kendini çiğ çiğ yemek istediğini biliyordu. Ama şu an ona ihtiyaçları vardı. Cemmu ve Keşmir Konferansı'nda dine dayalı devlet yanlısı unsurlardan kopan Abdullah sola kaydı. Keşmir'in seçilmiş başbakanı olarak bir dizi önemli reforma girişti; bunların en önemlisi "toprak ekenindir" yasasıydı. Bu yasayla çoğu Müslüman olan toprak ağalarının gücünü kırı-

yordu. Ağaların kendileri ekip biçmek koşuluyla azami 20 dönüm toprağa sahip olmasına izin verildi; geriye kalan 188,775 dönüm toprak 153,399 köylüye dağıtılırken, hükümet de 90 bin dönüm üzerinde kolektif ekim örgütledi. Keşmirli olmayanlara toprak satışını yasaklayan bir yasayla bölgenin temel dokusu korunmuş oluyordu. Onlarca yeni okul ve hastanenin yanı sıra, Srinagar'da belki de dünyanın en güzel kampüsüne sahip bir üniversite inşa edildi.

Bu reformlar ABD'ye göre komünist işiydi ve yeni müttefik Pakistan'a destek bulmak üzere propaganda malzemesi olarak kullanıldı. ABD propagandasının klasik bir örneği, Josef Korbel'in kaleme aldığı *Danger in Kashmir* (Keşmir'de Tehlike) yazısıdır. Korbel, Washington'a biat etmeden önce Keşmir'de BM temsilciliği görevini üstlenmiş olan bir Çek'ti. Kitabı 1954'te Princeton tarafından basıldı ve 1966'da ikinci baskısını yaptı. Korbel bu kitabında, "önemli yardımları"ndan dolayı Columbia Üniversitesi bünyesindeki Rus Enstitüsü'nden Madeleine Albright -onun kızıdır- dahil birçok düşünüre teşekkür eder.

1948'de Ulusal Konferans, Keşmir'in sadece savunma, dışişleri ve iletişimi merkeze devretmiş özerk bir cumhuriyet olduğunun kabul edilmesi koşuluyla, Hindistan'a "geçici iltihak"ı kabul etti. Dogra soyluları ve Keşmirli Pandit'lerden oluşan küçük ama etkili bir azınlık, ayrıcalıklarını yitireceklerí korkusuyla Keşmir'in özel statüsüne karşı bir kampanya başlattılar. Hindistan'da bu grubu aşırı sağcı Can Sang (Bharatiya Canata Partisi olarak yeniden doğmuş haliyle bugün Yeni Delhi'deki koalisyon hükümetinde yer alıyor) destekliyordu. Can Sang, Keşmir hükümeti aleyhine ajitasyon çalışmaları yürütmek amacıyla para ve gönüllüler sağladı. Yönetimin her düzeyinde gayrı-müslimleri bütünleştirmek için kendi çizgisinden tavizler vermiş olan Abdullah öfkeye kapılıp tutumu-

nu sertleştirdi. Hatta, 10 Nisan 1952'de düşmanın kalesi durumundaki Cemmu'da yapılan bir açık hava mitinginde, Keşmir'in kısmi egemenliğini kabul etmeyeceğini açıkça söyledi:

> Birçok Keşmirli, örneğin Pandit Nehru'ya bir şey olursa, kendilerinin ve konumlarının ne olacağını biliyor. Biz bilmiyoruz. Hindistan'da cemaatçilik yeniden canlandırılıyorsa, biz Keşmir Müslümanlarını, Hindistan'ın Keşmir'i yutmak gibi bir niyetinin olmadığına nasıl inandıracağız?

Abdullah bir tek Nehru'nun onları koruyacağı konusunda hatalıydı. Hindistan başbakanı 1953'te Srinagar'ı ziyaret ettiğinde, bir hafta boyunca arkadaşını Delhi'nin koşulları doğrultusunda kalıcı bir düzenlemeyi kabul etmesi için iknaya çalıştı: Eğer Hindistan'da seküler bir demokrasi korunacaksa, Keşmir onun bir parçası olmak zorundaydı. Nehru yalvardı, ama Abdullah ikna olmamıştı. Hindistan'da, Keşmir olmaksızın dahi, Müslümanlar geniş bir azınlık oluşturuyordu. Abdullah'a göre, Nehru'nun ona değil, Can Sang'ın şovence taleplerine duyarlı Kongre içindeki politikacılara baskı yapması gerekiyordu.

Üç ay sonra Nehru şovenistlere teslim oldu ve Keşmir'de bir darbenin önünü açtı. Şeyh Abdullah, Karan Sing tarafından görevinden alınırken, genç subaylarından Bahşi Gulam Muhammed yeni başbakan olarak göreve başladı. Abdullah Pakistan istihbaratıyla ilişki içinde olmakla suçlanarak tutuklandı. Bunun üzerine Keşmir patladı. Yirmi gün sürecek bir genel grev başladı. Binlerce insan tutuklanırken Hintli askerler çok kere göstericilere ateş açtılar. Ulusal Konferans binden fazla insanın öldüğünü duyurdu; resmi rakamlara göre ise ölü sayısı 60'tı. Ekber Cihan'ın örgütlediği bir yeraltı Savaş Konseyi Srinagar, Baramulla ve Sopore'de kadınların katıldığı gösterileri yönetti.

Huzursuzluk bir ay sonra yatışmakla birlikte, Keşmirliler Hindistan'a karşı artık eskisinden çok daha fazla kuşkuluydular. Pakistan kontrolündeki Keşmir'de de işler iyi gitmiyordu. Bu bölgenin ek bir dezavantajı daha vardı: Eski devletin en çorak parçasını oluşturuyordu. Korkutucu yaşam koşulları ekonomik nedenli büyük göçlere neden olmaktaydı. Bugün Birmingham ve Bradford'ta Mirpur ya da Muzafferabad'da olduğundan daha fazla Keşmirli yaşıyor. Bir İslamcı Keşmirli, bir İşçi Partisi vekili olarak Lordlar Kamarasında oturuyor; bir başka Keşmirli ise Britanya'daki son genel seçimlerde Muhafazakâr Parti (Tory) adayı.

Şeyh Abdullah mahkemeye çıkarılmaksızın dört yıl tutuklu kaldı ve Ocak 1958'de soğuk bir kış sabahı aniden serbest bırakıldı. Hükümetin kendisini evine bırakma teklifini geri çevirerek, bir taksi tutarak Srinagar'a gitti. Sonraki günlerde ülkenin her yerinde muazzam kalabalıkların katıldığı mitingler düzenleyip buralarda Nehru'ya 1947'de verdiği sözü hatırlattı. "Sözünün arkasında neden durmuyorsun, Panditji?" Abdullah soruyor, kalabalık da soruyu tekrarlıyordu. Baharda yeniden tutuklandı. Bu defa Hindistan hükümeti, Britanya sömürge hukukundan yararlanarak, onun, karısının ve birçok başka milliyetçi liderin aleyhine bir komplo davası açmaya hazırlanıyordu. Nehru, Ekber Cihan'm davaya bulaştırılmasını veto etti: Halkın gözündeki değeri düşünülürse bu akılsızlık olurdu. 1962'de özel yargıç davayı daha yüksek bir mahkemeye aktardı ve zanlının Hindistan ceza yasasına göre yargılanmasını tavsiye etti; buna göre ceza ölüm ya da müebbet olacaktı.

Aralık 1963'te yüksek mahkeme hâlâ komplo iddialarını görüşürken, Peygamber'in tek tel saçı Srinagar'daki Hazret Bal türbesinden çalındı. Bu hırsızlık ortalığı ayağa kaldırdı. Bir Eylem Komitesi kurulurken, ülke genel grev ve kitle gösterileriyle felce uğradı. Zor durumda kalan Nehru saç telinin bulunmasını emretti ve bir hafta içinde bulundu da. Ama bu ger-

çek parça mıydı? Eylem Komitesi dini liderlerin saç telini incelemesini istedi. "Yücelerden yüce" biri olarak bilinen Fakir Mirak Şah, saç telinin sahici olduğunu duyurunca bunalım çözüldü. Nehru, Keşmir sorununa kalıcı bir çözümün bulunması gerektiği sonucuna vardı. Abdullah aleyhine açılan komplo davası düşürüldü ve Keşmir Aslanı altı yıllık hapisten sonra serbest bırakıldı. Abdullah'ın Keşmir'e dönüşünü kutlamak için yaklaşık 1 milyon insan yollara dizildi: Nehru Hindistan'la Pakistan arasındaki düşmanlıkların sona erdirilmesinin zorunlu olduğundan bahsetti.

Keşmir Nehru'nun vicdanını rahatsız ediyordu. Bunun üzerine Delhi'de Abdullah'la buluşup Keşmir sorununun ölümünden önce çözülmesini istediğini söyledi. Abdullah'ın Pakistan'a gitmesini ve General Eyüp Han'la görüşmesini teklif etti. Eğer Pakistan Abdullah'ın önerdiği bir çözüm yolunu kabul ederse, Nehru da kabul edecekti. Başlangıç olarak Hindistan, ateşkes hattı boyunca insanların ve malların serbest dolaşımını kabul etmeye hazırdı. Abdullah olumlu bir ruh haliyle Pakistan'a uçtu. Eyüp Han'la yaptığı bir dizi görüşmenin ardından ilerleme kaydedildiğini düşündü. 27 Mayıs 1964'te Pakistan kontrolündeki Keşmir'in başkenti olan Muzafferabad'a geldi ve büyük bir kalabalık tarafından sevgiyle karşılandı. Bir basın toplantısında konuştuğu sırada bir arkadaşı ona gelerek Bütün Hindistan Radyosu'nun Nehru'nun öldüğünü duyurduğunu söyledi. Şeyh Abdullah sendeleyerek ağlamaya başladı. Bütün görüşmelerini iptal etti ve yanına Pakistan Dışişleri Bakanı Zülfikar Ali Butto'yu da alarak, arkadaşının cenazesine katılmak üzere Delhi'ye uçtu.

Nehru'suz barışçıl bir çözüm olmayacağından korkan Abdullah, dünyayı dolaşarak uluslararası destek arayışına başladı ve birçok başkentte misafir bir devlet başkanı gibi karşılandı. Çin Başbakanı Çu En Lay'la (Hindistan basınının aşırı milliyetçi kesiminin deyişiyle "Chew and Lie", yani "Yutkun ve

Yalan Söyle") yaptığı görüşme Hindistan'da infial yarattı. Geri dönüşünde Abdullah bir kere daha hapse atıldı. Bu kez Abdullah ve karısı Keşmir'den çok uzak hapishanelere yollandılar. Tepki yine beklendiği gibi oldu: grevler, gösteriler, tutuklamalar ve birkaç ölüm vakası.

Bundan cesaret alan Pakistan'daki askeri rejim Eylül 1965'te, bir ayaklanmanın kıvılcımı olur umuduyla, sivillerden oluşturduğu birkaç müfrezeyi gizlice bölgeye gönderdi. Her zaman olduğu gibi durumu yanlış değerlendirmişlerdi. Huzursuzluk Pakistan yanlısı duyguların bir dışavurumu değildi. Pakistan ordusu, Keşmir'in Hindistan'ın geri kalanıyla bağını koparmak için Kontrol Hattı'nı geçti. Genelkurmay kendinden emindi. Saldırı arifesinde, kendini orgeneral atamış Eyüp Han bir pazarlık kozu olarak Lahor'a en yakın Hindistan kenti olan Amritsar'ı bile alabileceklerini söyleyerek övünüyordu. Huzurda bulunan bir başka yüksek rutbeli subay (amcalarımdan bir diğeri) yüksek sesle mırıldanmıştı: "Ona biraz daha viski verin, Delhi'yi de alır." Beklenmedik saldırı karşısında Hindistan ordusu ciddi darbeler aldı. Lahor yakınından Pakistan sınırını geçerek etkili karşılıklar vermeye başladı. Savaş devam etmiş olsaydı şehir düşebilirdi, ama Eyüp Han Washington'dan yardım istedi. Washington da Moskova'dan Hindistan'a baskı yapmasını isteyince Taşkent'te Aleksi Kosigin'in gözleri önünde bir barış anlaşması imzalandı.

Savaş Butto'nun fikriydi. İçeride ve dışarıda küçük düşen Eyüp Han Dışişleri Bakanı'nı görevden aldı. Butto her zaman hükümetin en münasebetsiz üyesi olmuştu ve bir generalin hizmetinde olmaktan utanmış bir halde milliyetçi söylemine hız verdi. Sorun çıkmasından korkan hükümet üyeleri üniversiteleri meselenin dışında tutmaya çalışırlarken, bundan birkaç yıl önce, 1962'de Butto, Lahor'daki Pencap Üniversitesi'nde Keşmir için düzenlenen öğrenci mitinginde bir konuşma yapmaya karar vermişti. Oldukça iyi bir hatipti, ama biz daha çok

iç sorunlarla ilgiliydik. Kendi aramızda konuşmaya başladık. Butto kızdı. Konuşmasını yarıda kesti ve saldırgan bir şekilde bize parladı: "Ne istiyorsunuz be? Sorularınızı cevaplayacağım işte." Ben elimi kaldırdım ve "Biz hepimiz Keşmir'de bir demokratik referandumdan yanayız," dedim, "ama Pakistan'da da bir referandum istiyoruz. Burada demokrasi yokken sizin Keşmir'de demokrasi istemenizi kim ciddiye alır?"

Öfkeyle bana baktı, ama korkutamadı; buraya yalnızca Keşmir üzerine konuşmaya geldiğini söyledi. Bu noktada ortalık karıştı, herkes cevap vermek istiyor ve sloganlar atıyordu. Bir an Butto ceketini çıkarıp bir bozguncuyu dışarıda boks maçına davet etti. Bu tavrı alaylı kahkahalarla karşılanırken miting de birden sona erdi. O gece ardı arkasına viski bardaklarını duvara savurup kırarken, bize de galiz küfürler savuruyordu; bu, Moskova'ya yaptığı resmi bir ziyaret sırasında kaptığı bir alışkanlıktı. Aylar sonra bana o toplantıda öğrencilerin ne kadar güçlü olduklarını anladığını söyledi.

1966 yılı ilkbaharında, Butto'nun görevden alınmasından bir hafta sonra -o tarihte ben Britanya'da öğrenciydim- Pakistan'ın Fransa Büyükelçisi olan J.A. Rahim'den bir telefon aldım. Ertesi gün beni Paris'te görmek istiyordu. Gidiş dönüş biletimi o karşılayacaktı ve rüşvet olarak da "muhteşem bir öğle yemeği" veriyordu.

Konsolosluk şoförü beni Orly havaalanından alıp restorana götürdü. Ellili yaşlarının sonuna gelmiş kültürlü bir Bengalli olan Ekselansları beni gizli bir müttefik edasıyla çok sıcak karşıladı; bu tutumu çok şaşırtıcıydı çünkü onunla daha önce hiç karşılaşmamıştık. Ana yemeklerin ortasına geldiğimiz bir esnada kulağıma eğilerek, usulca, "Orgeneral'den kurtulma vaktinin geldiğini düşünmüyor musun?" diye sordu. Korku bir yana, şaşkınlığımı gizleyerek, konuyu açmasını istedim. Elini masanın üzerine çıkardı, iki parmağını bana doğrulttu ve hayali bir tetiği çekti. Benden Eyüp Han'a bir süikast düzenle-

me konusunda yardım istiyordu. İçimden yemekleri unutup masayı terk etmek geçti. Bu bir mizansenden başka ne olabilirdi? Rahim, Pakistan hükümeti şerefine bir şişe daha Chateau Latour şarabı ısmarladı. Kuruma dokunmadan tek bir askeri lideri ortadan kaldırmanın tehlikesine işaret ettim. "Her halükârda," dedim, "Oxford'dan bir süikast örgütlemek benim için zor olur." Bana baktı ve "Sarsıcı eylem şart," dedi, "sen meseleden kaçmaya çalışıyorsun sadece. Ordu bu lanet savaştan sonra zayıfladı. Herkes bıktı. Onu ortadan kaldıralım, her şey mümkün. Sana şaşıyorum. Bunu kendi başına yapmanı beklemiyorum. Amcalarından biri, köylerinizde aileniz için eylem yapan babadan oğula suikastçıları anlatarak övünürdü."

Keşmir hakkında konuşmaya çalıştım ama o ilgilenmiyordu. "Keşmir," dedi "konu dışı. Bizim peşinde olduğumuz, diktatörlük." Bir hafta sonra Rahim büyükelçilikten istifa etti. Birkaç ay sonra Butto'yla birlikte Londra'ya geldi ve Dorchester'da benimle buluştular. Butto'nun bunalımda olduğunu duymuştum ama o günkü halinde bunalımdan en ufak bir iz yoktu. Hayatın kısalığının bilincinde olan Butto ömrünü parıltı, romans ve hareketle doldurmaya kararlı biriydi. Aynı zamanda aptal, kibirli, çocuksu ve kindar biri olmalıydı ve bu kusurları hayatına mal olacaktı.

Rahim'in odadan çıkmasını fırsat bilerek Butto'ya Paris'teki yemekten bahsettim, ama kendisi olayı zaten biliyordu. Güldü ve ısrarla Rahim'in beni sınadığını ileri sürdü. Sonra kulağıma, "Paris'te Rahim'le buluştuğunuzda, sana yeni metresini de tanıttı mı?" diye fısıldadı. Üzülerek başımı salladım. "Kadının çok güzel ve genç olduğunu duydum. Onu benden saklıyor. Belki sen görmüşsündür diye düşündüm," dedi. Rahim elinde bir tomar kâğıtla odaya girdi. Bunlar Butto'nun direktifleri doğrultusunda, taslak olarak hazırlanmış Pakistan Halkın Partisi'nin manifestosuydu.

Butto bana, "Yan odaya geç, bunu dikkatlice oku ve bana ne düşündüğünü söyle," diye buyurdu. Odaya yöneldiğim sırada metnin yazarı özür diler gibi gülümseyerek içeri girdi. "Butto yalnız kalmak istiyor. Cenevre'yle bir telefon görüşmesi yapacak. Biliyor musun, orada bir Japon metresi var. Tanıyor musun?" Başımı salladım. "Onu benden saklıyor," dedi Rahim. "Neden acaba?"

Manifestoyu okuyup bitirdim. Güçlü bir anti-emperyalist retorik, Keşmir'in kendi kaderini tayin hakkı, toprak reformu, endüstrinin millileştirilmesi vardı, ama sıra dine gelince aşırı yumuşak bir dil kullanılmıştı. Yüzde yüz seküler olmayan bir partiye kendimi yakın hissedemezdim ve Rahim de bana katıldığını belirtircesine gülümsedi, fakat Butto kızmıştı, ikimize de karşı çıktı. Ertesi akşam, yemek sırasında, ülkeyi neden kazanılması imkânsız bir savaşın içine soktuğunu sordum. Cevabı karşısında nutkum tutuldu. "Kanlı diktatörlüğü zayıflatmanın başka yolu yoktu. Rejim çok yakında çatırdayacak."

Sonraki gelişmeler Butto'nun yargısını doğrular bir seyir izledi. 1968'de, öğrencilerin ve işçilerin sonu gelmez ayaklanmaları nihayet rejimi alaşağı etti. Geleneksel sol partiler olup bitenin önemini kavramaktan acizken, Butto kendini isyanın lideri yerine koymuş, halkın zaferinden sonra, "Generallere mintan giydirip onları sokaklarda maymun gibi gezdireceği," sözü veriyor ve siyasal olarak kazançlı çıkıyordu.

Ağustos 1969'da onunla Karaçi'de karşılaştığımızda yerinde duramıyordu. Vadesi gelmiş, gün sayan diktatör genel bir seçim sözü vermişti ve Butto kendi partisinin kazanacağından emindi. Kendisine katılmadığım için benimle yine dalga geçiyordu. "Yalnızca iki yol var: Benimki ve Che Guevara'nınki. Belucistan dağlarında bir gerilla savaşı başlatmayı mı düşünüyorsun?"

Butto 1970 seçimlerinde şaşırtıcı bir zafer kazandı, ama sadece Batı Pakistan'da. O zaman Doğu Pakistan olan, şimdiki

adıyla Bengladeş'te Şeyh Mucibü'r-Rahman ve Avami Cephesi neredeyse bütün sandalyeleri almıştı. Nüfusun yüzde 60'ı Doğu Pakistan'da yaşadığından, Mucib Ulusal Meclis'te çoğunluğu kazanmış, başbakan olmayı bekliyordu. Pencaplı seçkinler iktidarı devretmek yerine onu tutukladılar. General Yahya (Lahor Pencapçasmda "düz-düz" demektir) Han, Bengallileri ezmeye girişirken, iktidara susamış Butto da onu destekliyordu. Bu onun en utanç verici anıydı. Kalküta'da sürgünde bir Bengladeş hükümeti kuruldu. Milyonlarca mülteci Hindistan'ın Batı Bengal eyaletine sığındı ve sonunda, sürgündeki Bengalli liderlerin çağırması üzerine, Hindistan ordusu halk tarafından kurtarıcı olarak sevinçle karşılandığı Doğu Pakistan'a girdi. Pakistan teslim oldu ve Bengladeş doğdu.

Butto kolu kanadı kırılmış bir Pakistan'da iktidara geldi, ancak eski oyun bitmişti artık. 1972'de, Hindistan'ın bir sayfiye yeri olan Simla'da, Doğu Pakistan'da Dakka'nın düşmesinden sonra esir alınan 90 bin asker karşılığında Keşmir'in statüsünü tanıyan bir anlaşma imzaladı. Keşmir'de bütün siyasal gruplar, şeriatçı Cemaat-i İslami hariç, Bengal'de Müslüman din kardeşlerine reva görülen muamele karşısında ürkmüşlerdi. O zaman bir referandum yapılmış olsa, çoğunluk Hindistan Federasyonu içinde kalmayı seçerdi, ama Delhi tehlikeyi göze alamadı. Pakistan'ın kötü ünü, ülkenin üçüncü diktatörü, Washington destekli Ziya-ül Hak'ın düzmece bir mahkeme sonunda Butto'yu idam etmesiyle aldı yürüdü. Srinagar'da düzenlenen kalabalık bir gösteri, merhum lider için kılınan bir cenaze namazına dönüştü.

1970'lerin ortalarında sağlığının bozulduğu gerekçesiyle hapisten çıkarılan Şeyh Abdullah, Delhi'yle kendi barışını yapmış; Keşmir Meclisi'ndeki, kendileri de şaibeli yollarla seçilmiş olan kukla Kongre üyelerini Abdullah'ı desteklemeye zorlayan Bayan Gandhi sayesinde yeniden başbakanlığa atanmıştı. Değişiklik sükûnetle karşılandı: Keşmirliler Abdullah'ın

dönüşünden mutlu olmakla birlikte, tokmağın Bayan Gandhi'nin elinde bulunduğunu da biliyorlardı.

Abdullah durgunlaşmış, yorgun görünüyordu. Hapiste geçirdiği süre içinde hem sağlığı hem de politikası kötü etkilenmişti. Şimdi siyasal bir hanedanlık yaratmaya girişerek, öteki alt-kıta uydu prensliklerine özeniyordu. Ekber Cihan'ın onun böyle hareket etmesini istediği, dayanamayacak kadar yaşlı ve zayıf olduğu söyleniyordu. Srinagar'da düzenlenen büyük bir mitingte büyük oğlu -nazik bir doktor, şarap ve kadın düşkünü ama pek parlak zekâlı olmayan- Faruk Abdullah'tan halefi olarak bahsetti.

1982'de, ölüm döşeğinde yatarken Şeyh Abdullah, eski bir arkadaşına otuz yıldır sürekli gördüğü bir düşü anlattı. "Henüz gençtim. Damat elbiseleri giymiş, bir atın sırtındaydım. Düğünüm evimizi bir şenlik yerine çevirmişti. At sırtında düğün evine doğru gidiyordum. Ama eve geldiğimde gelin yoktu. Hiçbir zaman olmamıştı. Uyandım." Kayıp gelin bana hep Nehru'ymuş gibi gelir. Abdullah onun ihanetini hiçbir zaman tamamen unutamamıştı.

1984 yılında Indira Gandhi'ye Hindistan'ın Keşmir konusunda ipin ucunu nasıl kaçırdığını sordum. Gandhi bir referanduma gidemeyişine hiçbir açıklama getirmedi; 1979'un riske girmek için uygun zaman olabileceği fikrine katılıyordu ama gülerek bana, "O zaman ben iktidarda değildim," dedi ve ekledi: "Eğer başbakan olsaydım, komşu kapıda Butto'nun asılmasına göz yummazdım."

Kalküta'da muhalefet partilerinin bir toplantısında Şeyh Abdullah'ın oğluyla karşılaştığımda Delhi'nin başarısızlıklarından yakınıyor ama hâlâ bir referandumun Pakistan'ın istediği sonucu vermeyeceğini savunuyordu. Bayan Gandhi'yle ilgili olarak, "Çok yaşlandı," dedi. "Bak bana. Kimim ben? Hindistan'ın gözünde hiç kimse. Bir eyalet politikacısı. Eğer beni kendi halime bırakacak olsaydı, sorun olmazdı. Onun Keş-

mir'deki Kongre üyeleri yenilgiye uğramaktan ödleri kopuyor, bu yüzden yaygara koparıyorlar, ama ne için? Seçmenlerin onlara vermediği iktidar için. Ben Bayan Gandhi'yle birkaç kez buluştum ve onu kendisine sadık olduğumuza, hep böyle kalacağımıza ve merkezle dostça ilişkiler istediğimize inandırmaya çalıştım. Paranoyası o derece derin ki, tam bir kölelik istiyor. Oysa bu imkânsız. Bu yüzden Keşmirli Kongre üyelerinin hükümet faaliyetlerini baltalamasına yeşil ışık yaktı. Güya beni bir *ulusal* lider yapan o. Sevgili Keşmir'imizle yalnız bıraksalar bizi, daha mutlu olurum."

Bunları Bayan Gandhi'ye aktardığımda, alaycı bir şekilde suratını buruşturdu. "Evet, evet, ne söylediğini biliyorum. Bana da benzer şeyler söyledi, ama farklı davranıyor. Çok yalan söylüyor. Bu çocuğa hiç güvenilmez." Bu arada "kaynakları" ona Pakistan'ın Keşmir'i işgal etmeye hazırlandığını bildirmişti. Bu doğru olabilir miydi? Şüpheli bulduğumu söyledim. Ziya-ül Hak cani ve hain, ancak aptal değil. Hindistan'ı kışkırtmanın ölümcül bir macera olacağını bilirdi. Ayrıca, Pakistan ordusu Afganistan'da Sovyetler Birliği'yle savaşmakla meşguldü. Keşmir'de ikinci bir cephe açmak akılsızlığın daniskası olurdu.

"Beni şaşırttınız," dedi Gandhi, "Siz hepiniz generallerin rasyonel insanlar olduğunu düşünürsünüz."

"Rasyonellikle intihar aynı şey değildir," dedim [o zamandan beri gözden geçirmek için çeşitli nedenlerimin olduğu bir yargıydı bu].

Güldü ama karşılık vermedi. Sonra, askeri zihniyetin yetersizliklerini kanıtlamak için, Bengladeş'te Pakistan'ın teslim olmasının ardından generallerinin nasıl "düşmanın işini bitirmek için" Batı Pakistan'a karşı savaşı sürdürmek istediklerini anlattı. Ama o buna engel olmuş ve ateşkes emri vermişti. Anlatmak istediği şey şuydu: Hindistan'da ordu sivillerin kontrolündeyken, Pakistan'da ordu kendi yasalarını kendi yapar.

Ertesi akşam, Delhi'de kalırken, bir sivil görevliden telefon aldım. "Başbakanımızla ilginç bir görüşme yapmış olduğunuza inanıyorum. Bizim resmi olmayan bir tartışma grubumuz var, yarın toplanacağız ve gelip bizimle konuşursanız çok mutlu olacağız." Kulüp üyeleri sivil görevliler, istihbarat elemanları, ABD ve Sovyet lobilerinden gazetecilerdi. Hepsi beni Pakistanlı generallerin bir saldırı planladığı konusunda ikna etmeye çalışıyordu. İki saatlik tez ve karşı tez alışverişinden sonra sıkılmaya başladım. "Bakın," dedim, "eğer Ziya'dan önce davranıp ona ya da Kahuta'daki nükleer reaktöre bir darbe indirmekten yanaysanız, bu sizin bileceğiniz bir şey. Bunun için Sind ve Belucistan eyaletlerinin desteğini bile alabilirsiniz, ama dünyayı Pakistan saldırısına karşılık vermek için saldırdığınıza inandıramazsınız. Şu an bunun hiçbir inandırıcılığı yok." Toplantı bitti. Londra'ya döndüm ve bunları Butto'nun kızı Benazir'e anlattım. Ben konuşurken sözümü kesip, "Ziya'nm Keşmir'i işgale hazırlandığını neden inkâr ediyorsun?" dedi.

Dört ay sonra Bayan Gandhi Sih muhafızı tarafından öldürüldü. Delhi'de karşılaştığım sivil görevlilerden biri bana suikastların Pakistan'daki, Hindistan hükümetinin istikrarını bozmayı amaçlayan ABD yardımıyla kurulan, Sih eğitim kamplarıyla bağlantılı bulunduğuna ilişkin kanıtlar olduğunu anlattı. ABD'nin Pakistan'a darbe indirmesini engellemek için Bayan Gandhi'yi harcamaya karar verdiğinden emindi; böyle bir darbe Afganistan'daki Batı operasyonlarını zaafa uğratacaktı. Butto, kendisini deviren darbeyi Washington'ın tezgâhladığından emindi. Ölüm hücresinden gizlice dışarıya sızdırdığı vasiyetnamesinde, Kissinger'ın nükleer sorundaki ısrarından vazgeçmediği takdirde kendisini "kötü bir örnek yapacağı" tehdidine yer vermişti. Bengladeş'te birçok insan hâlâ CIA'nın, Suudileri bir maşa olarak kullanarak, Mucib'in düşürülmesinden sorumlu olduğunda ısrar ediyor. Şimdilerde Bengladeş başbakanı olan Mucib'in kızı Hasena, ülke dışında

olduğu için canını kurtarmıştı ve ailenin hayatta kalan tek ferdiydi. ABD bu işlere bulaşmış olabilir ya da olmayabilir, ama bu takdir edilmeye değer bir üçlük atıştı; on yıllık bir zaman diliminde, hepsi de bölgedeki ABD çıkarlarına karşı olan üç popülist politikacı devre dışı bırakılmış oluyordu.

1971 yılındaki çatışmanın ardından, Pakistan'ın Keşmir'e ve bir bütün olarak Güney Asya'ya ilgisi kaybolmuş görünüyordu. Genç ve hırslı bir İçişleri yetkilisi, Butto'nun infazından bir yıl sonra, 1980'de ülkeyi ziyaret etmiş ve Ziya'ya Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin elinde birikmiş petro-dolarlara bakmasını tavsiye etmişti. Pakistan'ın büyük ordusu Körfez'deki statükoyu garantiye almak açısından gayet uygundu. Faturayı Araplar ödeyecekti. Francis Fukuyama'nın durum değerlendirme yazısı "Pakistan'ın Güvenliği: Bir Gezi Raporu", askeri diktatörlük tarafından çok ciddiye alınmıştı. Asker ve sivil yetkililer, iç güvenliği güçlendirmek üzere, Riyad ve Abu Dabi'ye gönderildiler. Ücretler orada çok daha yüksekti ve herkes Körfez'de bir görev kapma peşindeydi. Pakistan ayrıca titizlikle seçilmiş, seçkin kız kolejlerinde eğitim görmüş, orospular da ihraç ediyordu. Müslüman dayanışması sınır tanımıyordu.

İslamabad gözlerini başka yerlere çevirdiği dönemde, Hindistan hükümeti Keşmir'de herkesi hoşnut eden bir çözüm yolu bulabilirdi. Ama 1980'ler boyunca Hindistan, seçilmiş hükümetleri azlederek, olağanüstü haller ilan ederek, bir yumuşak bir sert valiler atayarak bölgeye artan bir hiddetle müdahale etmişti. Delhi'nin gözde despotu Cagmuhan, aşırı-seküler Cemmu ve Keşmir Kurtuluş Cephesi'nin bastırılması ve liderleri Makbul Bhat'ın hapse atılıp işkence görmesinden sorumluydu. Genç Keşmirli erkekler Hindistan askerleri tarafından tutuklanıyor, işkenceye tabi tutuluyor ve öldürülüyordu; her yaştan kadınlar taciz ve iğfal edilmekteydi. Amaç halkın iradesini yok etmek iken, bunun aksine artık birçok genç er-

kek nereden geldiğine bakmaksızın silahlanıyordu.

Bhat'la 1970'lerin başlarında, Pakistan'ın kontrolündeki Keşmir'de karşılaşmıştım. İslamabad ve Yeni Delhi'ye eşit oranda düşman görünüyordu ve bu iki devlete de muhtaç olmayan bir Keşmir yaratmaya kararlıydı. Bhat tam bir Che Guevara hayranıydı; ona, Pakistan'da Eyüp Han'ın düşmesine yol açan 1969 ayaklanmasının sarhoşluğuyla, Keşmir'de kolay bir zafer hayali gördüğünü söyledim. Küçük bir azınlığın ayakları yere basmayan coşkusunun yetersiz olduğunu söylediğimde, bana her devrimci grubun (Küba, Vietnam, Cezayir) yola bir azınlık olarak başladığını hatırlattı.

Hindistan otoriteleri 1976'da, bir polis memurunu öldürdüğü iddiasıyla, Bhat'ı tutuklayıp idama mahkûm ettiler. 1984 yılına kadar bir pazarlık kozu olarak hapiste tutulan Bhat, Birmingham'da Keşmirli militanların Hindistan'lı bir diplomatı kaçırıp öldürmesine misilleme olarak idam edildi. Onun bıraktığı boşluğu çok geçmeden Pakistan'ın sızdırdığı, silahlandırdığı ve finanse ettiği sakallılar dolduracaktı.

1990 sonlarında, Müslümanlar arasında yaşanan sert aşiret çatışmalarının ardından Afganistan Taliban'ın kontrolüne girmişti; onlar da Pakistan ordusu tarafından finanse edilmiş, silahlandırılmış ve beslenmişti. Pakistan'ın kendisi ise kokuşmuş politikacıların pençesine düşmüştü; hizipler arası çatışmalar her ay düzinelerce cana mal oluyordu. Hindistan'da Kongre Partisi ulusal politika üzerindeki hâkimiyetini yitirmiş, yolu Hindu fundamentalist Bharatiya Canata Partisi'ne (BCP) açmıştı. Keşmir'de Afgan savaşından devşirdiği militanlarla sayısı katlanan silahlı İslamcı gruplar bölgede hâkimiyet kurmak için savaşı sürdürmek üzere sınırı geçiyorlardı. Başlıca rakipler bölgenin yerlisi Hizbul Mücahidin ve Pakistan'ın finanse edip silahlandırdığı Leşker-i Tayyiba ve Hareket-ül Mücahidin'di. Bu gruplar birbirlerinin militanlarını öldürüyor, Batılı turistleri kaçırıyor, Keşmirli Hinduları yüzyıllardır

yaşadıkları yurtlarından söküp çıkarıyor ve zaman zaman birkaç Hindistan askerini ya da memurunu avlıyorlardı. Her grup, güçlerini birleştirip Hindistan hükümetini cezalandırmaktan çok, koşullar uygun olduğunda Delhi'yle bir uzlaşmaya varmaktan yanaydı. Vali Cagmuhan misilleme yaparak, Müslüman grupların yeni adaylar bulmalarını elinden geldiğince zorlaştırdı. Gece boyu süren ev ev aramalar günlük hayatın bir parçası haline geldi. Genç erkekler Hindistan askerleri tarafından kaçırıldı ve bir daha kendilerinden haber alınamadı. Kendi yazıp kendi dinlediği anılarını topladığı *Frozen Turbulence*'ta Jagmohan şöyle yazıyordu: "Kuşkusuz, akreple dolu bir ovada çıplak ayakla dolaşamaz, hiçbir şeyi şansa bırakamazdım." Onun uyguladığı politikanın sonucu, silahşörlerin desteğini kazanmak oldu.

Keşmir 1996'ya, Faruk Abdullah iktidara gelene kadar, az ya da çok mutsuz bir biçimde Delhi'nin yönetiminde kaldı; öteki partilerin çoğu seçimi boykot etmişti. O tarihten itibaren, BCP'yle yaptığı işbirliği Faruk Abdullah'ın geriye kalan itibarını da yerle bir etti. Serbest bir seçime izin verilse, politika kariyerini o gün noktalardı.

Pakistan ve Hindistan orduları dünyanın en büyük orduları arasında sayılır. Eylül 1998'de Pakistan Genelkurmayı Keşmir'in Pakistan ve Çin sınırında, denizden 14 bin feet yükseklikte, Himalaya silsilesinin ıssız ve neredeyse savunmasız Kargil-Drass bölgesinde Hindistan sınır güvenliğini sınamaya karar verdi. Ortalama –20°C hava sıcaklığında dağlarla ve derin vadilerle kaplı bir yerdi; ayrıca bölge her yaz bir ay açan vahşi sarı güllerin hâkimiyeti altındaydı. Köylüler bedeni ve ruhu sağalttığını düşündükleri bu gülün taç yapraklarını yemeye bayılıyorlardı. Köylülerin çoğu barış ve huzur içinde yaşayan, dertlerini birbiriyle paylaşan, kapı komşularının Sünni fundamentalist ihracına kanmayan Şii Müslümanlar ya da Budistlerdi. Nevaz Şe-

rif hükümetinin canı gönülden desteklediği Pakistan ordusu, tıpkı 1947 ve 1965'te olduğu gibi, asker kılığına girmiş siviller ve Laşkeri Tayyaba gönüllülerini de yanma alıp Kontrol Hattı'nı geçerek birçok tepeyle köyü işgal etti. Hindistan ordusu Srinagar bölgesinden birliklerini bölgeye kaydırdı ve aralarındaki top düellosu yöre halkı için gündelik bir kâbusa dönüştü.

Pakistan stratejik bakımından hiçbir anlamı olmayan böyle bir maceraya neden atılmıştı? Muzaffer generallerin ya da politikacıların zaferler kazanma ihtimali yoktu. İslamcılar dışında çoğu Pakistan vatandaşı dağlarda neler olup bittiğini bilmiyordu. Keşmir'in kaderiyle özellikle ilgili de değildiler. Savaşın gerçek nedeni ideolojikti. Laşker'in molla başı Hafız Muhammed Said, *Washington Post*'tan Pamela Constable'a şöyle diyordu: "İntikam bizim dini görevimiz. Biz Afganistan'da Rus süper-gücünü yendik; dolayısıyla Hindistan kuvvetlerini de yenebiliriz. Biz Allah'ın yardımıyla savaşıyoruz, bir kere cihada başlarsak hiçbir güç karşımızda dayanamaz." Bu argümanı Pakistan yetkilileri de tekrarlıyordu. Hindistanlılar Ruslar kadar güçlü değil ve artık bölge nükleer tekelleri de olmadığından sınırlı bir savaş tırmandırmanın hiçbir tehlikesi olamaz. İkincisi ve daha önemlisi, Pakistan eylemleri çatışmayı uluslararası arenaya sıçratacak, Afganistan ve Balkanlar'da olduğu gibi ABD'yi yanına çekecekti.

Savaş alanına gelince, Hindistan başlangıçta bocalamakla birlikte, bölgeye daha fazla asker, helikopter ve savaş uçağı yığarak sınır boyunca Pakistan mevzilerini bombalamaya başladı. NATO hiçbir yasal yaptırıma uğramadan sınırları aşabiliyorsa, onlar niye aşmasındı? Mayıs 1999'da, sarı güller açmak üzereyken, Hindistan ordusu kaybettiği tepelerin çoğunu geri aldı. Bir ay sonra birlikleri Kontrol Hattı'nı geçecek konuma geldi. Pakistan'daki siyasal liderler paniğe kapıldılar ve eski alışkanlıklarına geri dönerek, umutsuzluk içinde Beyaz Saray'ın kapısını çaldılar.

Askerlerle birkaç çift lâf etmek üzere Pakistan'a bir ABD generali gönderildi ve Nevaz Şerif Beyaz Saray'a davet edildi. Clinton ona bütün birliklerini, fundamentalistler de dahil, işgal ettiği topraklardan çekmesini söyledi. Üstelik bunun karşılığında hiçbir söz vermeden; Hindistan'a baskı yapılmadı, Pakistan'a para verilmedi ve Şerif teslim oldu. Enformasyon Bakanı Muşahid Hüseyin tam Washington ziyareti öncesinde basına, "Keşmir'de yerli halkın katıldığı [bak sen!] kendiliğinden ayaklanmayı biz başlatmadık ve biz durduramayız," diyordu. Ama durdurdular. Mesele uluslararası arenaya taşındı, yine de tam olarak Pakistan'ın istediği biçimde değil. Asıl düşman Çin'le birlikte Washington da Pakistan'ı harcamış, ağırlığını Hindistan'dan yana koymaya başlamıştı.

Baş başa konuşmalarda Şerif, Amerikalılara kendisinin de Hindistan'la yeniden yakınlaşmayı desteklediğini ve Kargil savaşma karşı çıktığını ama ordunun kendisini atlattığını anlattı. Bu yalan Washington ve Delhi'de gayet iyi yutulurken, Pakistan Genelkurmayı'm kızdırdı. Ülkeye döndüğünde Nevaz Şerif, Genelkurmay Başkanı Pervez Müşerref'in yerine kendi adamı olan ve birçokları tarafından "gizli hükümet" olarak görülen iç istihbarat örgütü ISI'nin Başkanı General Huaca Ziyauddin'i geçirecek bir plan yaptı. Şerif'in kardeşi Şahbaz, Ziyauddin'i de yanma alarak Washington'a gizli bir ziyaret yaptı. Orada Ziyauddin'in atanmasına destek arıyordu. İki adam Beyaz Saray tarafından kabul edilirlerken, Pentagon ve CIA da kendilerine birçok vaatte bulundu.

11 Kasım 2000'de Müşerref, Sri Lanka'ya yaptığı üç günlük resmi ziyaretten ülkesine dönerken, Nevaz Şerif onu görevinden azlettiğini ve yerine Ziyauddin'i atadığını ilan etti. Karaçi havaalanı yetkililerine General'in uçağının rotasını değiştirmeleri ve Sind içlerindeki küçük bir havaalanına kaydırmaları emredildi. Müşerref burada gözaltına alınacaktı. Ama ordu, Ziyauddin'in otoritesini kabul etmeye yanaşmadı ve Karaçi

komutam havaalanını işgal ederek uçağın indirilmesi emrini verdi. Müşerref tam askeri protokolle karşılandı. Başkentteki ordu komutanı, Şerif kardeşleri ve Ziyauddin'i tutukladı. Bu, Amerika'nın açıktan tam tersi yöndeki direktiflerine rağmen yapılan ilk askeri darbeydi; darbeden üç gün önce yayımlanan bir bildiride Başkan Clinton, askeri bir darbeye karşı uyarıda bulunuyordu. Pakistan'da Şerif kardeşlerin alaşağı edilmesi bütün şehirlerin sokaklarında sevinçle kutlandı.

Müşerref yolsuzluğun kökünü kurutma ve hayat standartlarını iyileştirme sözü verirken, gayrı resmi bir mülakatta laik Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e yakınlığını vurguluyordu. Basın ya da siyasal partiler üzerine herhangi bir yasaklama getirilmedi. Fakat yaklaşık iki yıl geçtikten sonra Müşerref'in ilk dönemdeki yolsuzluk karşıtı şevki köreldi. Yolsuzluklarla amansız bir mücadele yürüten General Emced, Sayıştay'dan alınıp Karaçi'de bir askeri göreve verildi; Emced, ülkenin her kurumundaki yaygın yolsuzlukları ortaya seren yığınla belge toplamıştı. Yüce Mahkeme yargıçları en yüksek parayı verene satılıyordu (savunma avukatları müşterilerinden mahkeme başlamadan önce ödenmek üzere "yargıç ücreti" olarak sabit bir para talep ediyorlardı); büyük iş çevreleri ve uyuşturucu baronları birçok kıdemli devlet memurunu maaşa bağlamıştı; işadamları milyarlarca rupilik banka borçlarını ceplerine indiriyordu; yüksek rütbeli subaylar rüşvete batmıştı. Emced yeni rejimin Silahlı Kuvvetler'de temizlik yapmasının bir yolu olmadığını savunuyordu. Emekli ve görevi başındaki subaylar yargılanıp cezalandırılmadıkça, Pakistan dışarının eline ve uyuşturucu parasının ateşlediği karaborsaya bağlı, başarısız bir devlet olarak kalacaktı.

Pakistan'da birçok insan Müşerref'in İslamcı grupları silahtan arındırıp büyük şehirlerde yasa ve düzeni sağlayacağına inanıyordu. Oysa rejim bu alanda da çok ilerleme kaydedemedi, çünkü İslamcıların orduya sızmasını hafife almıştı. Geçti-

ğimiz Eylül ayında Lahor'da rahatsız edici bir durumdan haberim oldu. Hindistanlılar Pakistanlı muarızlarına, ateşkes anlaşmasına rağmen Kargil-Drass tepelerinden birinde Pakistan askerlerinin işgalinin hâlâ devam ettiğini bildirmişlerdi. Üst düzey bir subay durumu incelemeye gitmiş ve tepeden sorumlu albaya Kontrol Hattı'nın Pakistan tarafına dönmesi emri vermişti. Albay, üstü olan subayı ve Genelkurmay'ı İslam davasına ihanetle suçlamış ve üstüne ateş açarak onu öldürmüştü. İslamcı subay sonunda yakalanmış, gizli bir askeri mahkemede yargılanarak idam edilmişti.

Genel hatlarıyla kabul edildiği üzere, eğer yüzde 25-30'u İslamcıysa ordunun cihat yanlılarına karşi eyleme geçmekteki isteksizliği anlaşılabilirdi; bir iç savaş kışkırtmak anlamına gelirdi bu çünkü. Müşerref ciddi bir sorunla karşı karşıya ve bu yalnızca onun sorunu da değil. İslamcılar on yılda orduyu kontrol altına alacaklarını söyleyerek övünüyorlar ve Pakistan dehşet verici bir imge haline dönüşüyor: Nükleer düğmenin üzerinde bir İslamcı parmak. Bu Washington, Delhi ve Pekin'in üzerine en çok kafa yorduğu konu, ama şimdiye kadar çözüm için çok az şey yapıldı.

Ne Pakistan ne de Hindistan, Keşmir'in bağımsızlığından yana; Tibet'teki muhtemel yansımalarından endişe duyan Pekin de. Ama bağımsızlık, göründüğü kadarıyla Pakistan halkının istediği bir şey. Vadiye gelince, Karan Sing'in desteklediği Faruk Abdullah ve onun BCP'deki hempaları, dinsel etnik çizgilere göre sekiz parçaya ayırarak Keşmir'in Balkanlaştırılmasını tezgâhlıyorlar. C&K Özgürlük Cephesi bu arada bağımsız bir Keşmir'in desteklediği sınırlarını gösteren, halihazırda Hindistan, Pakistan ve Çin tarafından işgal edilmiş topraklardan oluşan bir harita yayımladı. Örgütün liderlerinden biri olan Haşim Kureyşi, bana modern bir devletin bütün gereklerini yerine getirmek istemediklerini söyledi. Bir ordu kurmakla ilgilenmiyorlardı. Sınırlarının Hindistan, Çin ve Pakistan tarafın-

dan garantiye alınması onları mutlu edecekti; böylelikle üç savaşa yol açmış Keşmir seküler, çokkültürlü ve hem Pakistan hem de Hindistan yurttaşlarına açık bir cennet olacaktı.

Şimdilik bu asil ama bir o kadar da ütopik bir umut. Siyasal manzara özellikle kasvetli görünüyor. (Birkaç hafta önce Pakistan'daki bir Cihadi grubunun yayımladığı bir bildiri, mücadeleyi finanse etmek için bir vakıf kurma çağrısı yapıyordu; bir cihat için gerekecek malzemelerden, tam takım bir botun fiyatı 140 bin rupi, bir Kaleşnikof'un fiyatı 20 bin rupi, tek bir mermi 35 rupi ve Kenwood bir telsiz 28 bin rupi olarak gösterilmişti.)

11 Eylül, orada yaşayan insanlar için hiçbir şeyi değiştirmedi. Ceyş-i Muhammed grubu 11 Eylül'den birkaç gün sonra Srinagar'da haince bir terörist eylem gerçekleştirdi. Bu saldırıda 40'tan fazla insan öldü. Aynı grup birkaç hafta sonra Bahavalpur'un bir Pakistan şehrinde bir grup Hıristiyanı öldürdü. Bu grubun silahtan arındırılamamasının nedeni, onu Pakistan askeri istihbaratının kendisinin yaratmış olmasıdır. Asker ve sivil unsurlar arasındaki bağlar iç içe geçmiş durumdadır. Misilleme olarak Hindistan, Pakistan topraklarında birkaç hedefi bombaladı. Mesaj açıktı. Eğer Batı, Afganistan'da cezalandırma amaçlı bombalama eylemi gerçekleştiriyorsa, Hindistan da aynısını Pakistan'da yapabilirdi. Bu gruplardan birinin Aralık 2001'de Hint Parlamentosu'na yaptığı terörist saldırı, iki ülke arasında neredeyse bir savaşa yol açıyordu. Pakistan fundamentalist orduların liderlerine ters bir politika izlese bile, bu grupların adamları çok yere sızmış durumdadırlar.

Güney Asya tarihinin 1947 Ayrılığı'yla açılan sayfasının kapatılması gerekiyor. Çoğu insanın arzusu kalıcı bir barış. Şimdi bölgede üç büyük devlet var: Toplam nüfusları 1 milyarı çok aşan Hindistan, Pakistan ve Bengladeş. Onların çevresinde Nepal, Bhutan ve Sri Lanka. Farklı dillerine rağmen bölge ortak bir tarihi ve kültürü paylaşıyor. Ekonomik ve siyasal

mantık, cumhuriyetlerin gönüllü bir konfederasyonu olacak bir Güney Asya Birliği'nin kurulmasını emrediyor. Keşmir ancak böyle bir çerçevede, tam özerkliğini garantiye alabilecektir. Ortak egemenlik hiçbir egemenliğin olmamasından daha iyidir. Askeri harcamalarda yapılacak büyük indirim ve Çin ve Uzak Doğu bloğuyla yapılacak ticaret anlaşmaları bir bütün olarak bölgenin yararına işleyecektir. İmparatorluk, büyük arabulucu rolü oynamayı sever ama onun çözümleri her zaman kendi çıkarına işler. Güney Asya devletleri ve Çin gibi bölgenin öteki güçlerinin Amerikan arabuluculuğunu boş verip birbirleriyle doğrudan konuşmaları daha anlamlı olacaktır. Eğer bunu yapmayı başaramazlarsa, bu yüzyılda, bir gün gelir, azgın kapitalizmin güçlerinin hem Çin'i hem de Hindistan'ı parçaladığım görürüz. Şimdi bir düşünün.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FUNDAMENTALİZMLER ÇATIŞMASI

Orta sınıf sözcüleri ve gazetelerinin Delhi'nin yerle bir edilmesi ve mahpusların ayrımsız kılıçtan geçirilmesi çağrısı yaptıklarını görmek içler acısı... Karışıklığın [Hindistan'daki Britanya yönetimine karşı 1857 ayaklanması –T.A.] patlak verdiği günden beri subaylarımızın mektuplarını okurken, insana öyle geliyor ki her rütbeden asker, gönlünün dilediğince yerlileri asma ya da kurşuna dizme gücüne sahip ve o kadar rahat kan akıtmaktan söz ediyorlar ki, sanki vahşi hayvan avına çıkmışlar... İngiltere'nin Kıta Asyası'nda bir karış toprağı kalmadığı zaman, benim için mutlu bir gün olacak... İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nu kaybettiği an batacağı fikrini kafasında taşımayan bir tek kişi bile bulabilir miyiz? O halde beni domuzlarım ve koyunlarımla yalnız bırakın, hiç olmazsa onlar böylesi hayaller görmüyor...

(Richard Cobden'den John Bright'a mektup, 22 Eylül 1857)

Onların [İngiliz burjuva] karakteri asırlar içinde yoğrulmuş. Sınıfın kendine olan güveni kanlarına, iliklerine, sinirlerine ve kemiklerine işlemiş. Dünyanın hâkimlerinin bu özgüvenlerini onlardan almak çok zor olacak. Ama işe ciddi biçimde sarılırsa Amerika da aynı güveni kazanacak.

Britanya burjuvazisi boş yere deneyimsiz Amerika'ya rehberlik yapacağı fikriyle kendini avutuyor. Evet, geleneksel bir döneme tanık olacağız. Ancak meselenin özü diplomatik liderlik alışkanlıklarında değil, fiili güçte, mevcut sermaye ve endüstride yatıyor. Ama ABD, ekonomisini ele alırsak, yulafından en son model büyük savaş gemisine kadar birincilik koltuğunda oturuyor. Zorunlu insan ihtiyaçlarında ABD bütün yeryüzünde üretilenin yarısıyla üçte ikisi arasında bir bölümünü üretiyor...

(Leon Trotsky,
Izvestia, 5 Ağustos 1924)

Lesley Stahl: "Irak'ta yarım milyon çocuğun öldüğünü duyduk. Yani, Hiroşima'da ölen çocukların sayısından daha çok. Bunları biliyorsunuz. Değdi mi bari?"

Madeleine Albright: "Biliyorum, bu çok zor bir seçim. Ama biz değdiğini düşünüyoruz."

(CBS Haberler, 1996)

Amerikalıları ve onların müttefiklerini -sivilleri ve askerleri- öldürmeye hükmetmek, bunu yapmanın mümkün olduğu dünyanın her ülkesinde her Müslüman'ın bireysel bir görevidir.

(Usame bin Ladin, 1998)

19
ABD EMPERYALİZMİNİN KISA TARİHİ

Çatışan ideolojiler ve toplumsal sistemlerin hâkim olduğu bir dünyada, birinin ya da ikisinin de göreli kusurları üzerine tartışmalar yapmak normal bir durumdur. Kapitalizm, sosyalizm, komünizm, anti-emperyalizm ve anti-komünizm, ondan yana olunan ya da ona karşı çıkılan gerçekliğe ilişkin bazı bilinen kavramlar. Bu karşılaşma entelektüel söylem kadar dünya politikasına da hükmediyor ve günümüzde mevcut olan yanlış enformasyon vermeyi ya da hiç enformasyon vermemeyi kurumsallaştırma imkânını ortadan kaldırıyor: Ne kadar az şey bilirseniz, sizi manipüle etmek o kadar kolaydır. Bir ideolojinin zafer kazanması ve öteki ideolojinin tümden çöküşüyle, tartışma ve muhalefet alanı çarpıcı bir biçimde daralmıştır.

ABD'nin askeri gücü de arkasına alan ideolojik hâkimiyeti bugün artık o kadar çok telaffuz ediliyor ki, bu gücün kullanılma biçimlerine bir zamanlar eleştirel yaklaşan insanların birçoğu, işi kuyruk sallayıp ucuz övgüler düzmeye kadar vardırdılar. Tesadüfi ya da sıradan gelişmelerden kapsamlı genellemeler çıkarılıyor; önde gelen birçok Amerikalı ve Avrupalı gazeteci, emperyal süper-yurtseverlik yararına yansız gözlem ve bağımsız düşünme erdemlerini bir kenara bırakıyorlar. ABD-perverler her zaman olduğu gibi işlerin dışarıda evdekinden daha kötü olduğunu gösteren kanıtlar arıyor ve imparatorluğun çeşitli gözetleme kulelerinden (Londra, Saraybosna, Riyad, Kahire, Lahor, Seul ya da Tokyo) herkesin onların arkalarında bıraktıkları benzer bir Amerikan gerçekliği için yanıp tutuştuğuna ilişkin haberler geçiyorlar. Şovenizme prim vermeyen, imparatorluğun sakat ve karanlık gerçeklerinden bazılarına dikkatleri çekerek teslim oymayı reddeden Amerikalılar ise (Gore Vidal, Susan Sontag, Noam Chomsky ve daha birçok düşünür) süper-yurtseverlerin şimşeklerini üzerlerine çekmekteler.

Böyle bir ideolojik atmosferde, ABD'nin dış politikasına yönelik eleştiriler "anti-Amerikancılığın" ya da son dönemdeki ifadesiyle "Garbiyatçılığın" tezahürleri olarak görülüyor. İki terim de Amerikalılara ve ABD hayatı, politikası ve kültürünün *bütün* yönlerine yönelik kör bir nefreti anlatmak için kullanılıyor. Bu kuşkusuz, hangi din olduğuna bakılmaksızın, pek çok dinsel fundamentalistin görüşü. 11 Eylül saldırılarını kürtaja göz yumma günahı karşılığında "Tanrı'nm verdiği ceza" olarak açıklayan ABD'deki fundamentalist TV misyonerlerinin ilk tepkileri başka nasıl yorumlanabilir? Görece ılımlı rahip Billy Graham'ın şaşkınlığı başka nasıl açıklanabilir? Ölenlerin onuruna New York'ta yapılan anma töreninde Başkan Bush'a kanat geren Graham, toplanan starlara ve mega-starlara, olayların olduğu günden beri mektup ve soru yağmuruna tutulduğunu

anlatıyordu. İnsanlar ondan, "Tanrı'nın onların Amerika'yı vurmasına neden müsaade ettiği"ni açıklamasını istiyorlarmış. Rahibin buna cevabı çok açıktı: Şaşırdığını itiraf ediyor ve cemaatine hiçbir cevabının olmadığını söylüyordu.[62]

Dinsel fundamentalistler ABD'ye salt hegemonik gücü nedeniyle özel muamele yapmıyorlar. Aynı katı kriterler öteki toplumlar için de geçerli. İslamcıların gözünde, günümüzde mevcut İslam devletlerinin hiçbir yöneticisi "gerçek" Müslüman değil. Tek bir tanesi bile. O halde, gelsin mevcut rejimleri değiştirme ve onların yerine kutsal emirlikler kurma mücadelesi! Bazı ortodoks Yahudiler İsrail'in varlığını bir aşağılanma olarak görüyorlar. İsrailli yerleşimciler hareketine mensup bazı kişiler de yaptıklarının kitapta yazıldığını iddia edip, topraklarını yeniden ele geçirmelerinin Mesih'in gelmesini hızlandıracağı yolunda bir mahşeri inançla hareket ediyorlar. Hindu yeniden-canlanma yandaşları Hindistan'daki 130 milyon Müslümana karşı çok yumuşak davrandığı ve Hindistan'daki bütün eski camileri yerle bir edip üstlerine tapınaklar inşa ederek "yabancılar" karşısında Hindu kültürünün topyekûn zaferini tarihe yazsın diye Hindutva'ya izin vermediği için, kendi başbakanlarından son derece yaka silkmiş durumdalar. ABD'de yeniden doğan Hıristiyan mezhepler, kendilerinden birinin Beyaz Saray'da oturuyor olmasından mutlu değiller. ABD'de yürürlükte olan yoz ve anti-Hıristiyan yasalara ateş püskürüyorlar. Bazıları ise kürtaj kliniklerini bombalamayı ve oralarda çalışan doktorları öldürmeyi mübah görüyorlar.

---

62) Tanrı, Allah'ın bu darbeleri vurmasına neden izin vermişti? Allah, Tanrı'nın Afganistan'ı bombalamasına ve "Müminlerin Emirliği"ni yıkmasına neden izin vermişti? ABD'li dini fundamentalistlerin buna bir cevabı var. Çünkü ülkeleri, Tanrı'nın ve peygamberinin yasalarına göre yönetilmiyor. Ama Afganistan'daki İslamcı fundamentalistlerin böyle bir bahanesi de yok. Onlar kendi Kuran yorumlarını hayata geçirmek için ellerinden geleni yaptılar. Buna rağmen ben İslamcı liderlerin bunun sonucunda krize gireceklerini sanmıyorum. Onlar dini etkili bir biçimde kullanan sıkı politikacılar. Onların çoğunun kelimenin gerçek anlamında dine inanıp inanmadığı tartışmalı oysa.

Ancak İmparatorluğun seküler papazları, "anti-Amerikancılık" ve "Garbiyatçılık" şeytanını kovarken yalnızca dinsel bağnazları hedef almıyorlar.[63] Onlar, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının Beyaz Saray'daki Sezar'ın önünde diz çökmek anlamına gelmediğini inatla savunan liberal eleştirmenler ve solculardan bahsediyorlar. Amerikancıların gözünde, İmparatorluğa yönelik tüm eleştirilerin eğer etkili olması isteniyorsa, sadakat çerçevesi içinde yapılması gerekiyor. Sonra da bu tavrın içselleştirilip kamusal alandaki bütün faaliyetlerini etkilemesi arzulanıyor. Aynaya baktıklarında ise, iktidardaki politikacıların sadık ama çıkar gözetmeyen akıl hocalarını görüyorlar. Politikacılar ancak bu çıkar gözetmeyen tavsiyelere kulak verirlerse dünyada her şey yoluna girer. Bu tür bir Amerikancılığın gereği olan birlik bütünlük adına tarihsel taviz vermek, dostça eleştiriyi, her zaman memnun olmayı isteyen bir iktidarın kölesi haline getirir oysa. O artık İmparatorluğun kendi sesine gerçekten kulak vermesini bekleyen bir özür arayıcıdır. Heyhat! Temel motivasyonu kendi ekonomik çıkarı olan İmparatorluk, bu taze döneklери sık sık hayal kırıklığına uğratır. Bunlar, asıl ihanete uğrayanın kendi yanılsamaları olduğunu kabul etmeye yanaşmayarak, arkadan hançerlendikleri hissine kapılırlar. En hoşlanmadıkları şey ise kendilerine tarihin keskin kokusunun hatırlatılmasıdır.

Genellikle savunulan bir tez şudur: ABD desteklenmelidir, çünkü "o, kalan tek oyundur" ve yıkmak istedikleri şeyden daha aydınlıktır. Tarihsel hafıza kaybının bu hali, 1917'de Rus Devrimi'nin uluslararası ilişkileri dönüştürmesinden çok daha önce, ABD emperyalizmin doğduğu, beslendiği ve ilk talanlarına başladığı zamanları hatırlamak bile istemez.

---

63) "Garbiyatçılık", *New York Review of Books*'un iki emektar yazarı Ian Buruma ve Avashai Margalit'in ortaya attığı bir kavramdır. Bu bana bir zamanlar, *Novy Mir*'de değil de, *Pravda*'da kullanılan ve Sovyetler Birliği'nin bütün "düşmanlar"ına saldırmak için uydurulmuş sözcükleri hatırlattı. Buruma ve Margalith elbette bu kadar kaba değiller, daha akıllı bir pazara hitap ediyorlar.

Göçlerin ve fetihlerin tarihi binlerce yıl gerilere uzanır ve birbirine çok bağlıdır. Modern dünya çok büyük oranda göç ve emperyalizmin bir ürünüdür. Şimdi ABD olan topraklar, iki yüz elli yıl boyunca kendi kendine yeten, Avrupa medeniyetinin artıklarıyla beslenen ve güçlü motivasyonları olan bir grup sayesinde ayakta duran bir dünyaydı. Bu dünyayı öncelikle dinsel fundamentalistler, sonra Avrupa'daki baskılardan kaçan siyasal mülteciler ve nihayet gözleri sarı altından başka bir şey görmeyenler oluşturuyordu. Bu karışım güçlü bir potansiyel taşımakla birlikte, "sınırsız imkânlar" ancak içeride emperyalizm (yerli halkın soykırımı) ve Afrika kıyılarında silahlı ticaretin (kölecilik) birleşmesiyle kârlı bir hale getirilebilirdi. Soykırımın, teknolojik bakımdan daha ileri medeniyetlerin yerli halklara üstünlüklerini kabul ettirmek için tercih ettiği bir yöntem olduğunu herkes bilir, ama liberal tarihçiler ve eğitimciler, 20. yüzyıl gibi geç bir tarihte bile, bu gerçeği kabul etmezler ve atalarının "bâkir topraklara" geldiğine inanmayı yeğlerler. Ekim 1948'de Harvard Üniversitesi Başkanı Conant, *New York Herald Tribune Forum*'a şunları söyleyebiliyordu örneğin:

> Bir kere, bu ulus, diğerlerinden farklı olarak, askeri fetihler üzerine kurulmuş bir devletten evrilerek gelmedi. Sonuçta, bizim geleneğimizde fatihlerin soyundan gelen ve bu yüzden yönetme ayrıcalığı isteyen bir aristokrasi fikri yoktur. Tam tersine biz, büyüklüğümüzü, akışkan bir toplumun zengin ve boş bir kıtayı boydan boya kat ettiği bir dönemde geliştirdik...

Seyrek bir nüfusa sahip bir kıta, buna tamam, ama boş? Kızılderili savaşları hayal miydi yoksa? Hayaletlerle mi mücadele ettiler? Yoksa bu Protestan fundamentalistlerin, "dinsizler"in toplu katliamı yanında, farklı yerli kabilelerin ortaklaşa kullan-

dığı toprakların çok büyük oranda talan edilmesini ahlâki bakımdan haklı çıkarmak için buldukları bir bahane miydi? Harvard Üniversitesi'nin üzerine kurulduğu topraklar "askeri fetih" yoluyla Kızılderililerden alınmıştı. Kuzey Amerika'nın yeniden parsellenmesi uzun bir süreçte olmuştu; tarihçi Oliver LaFarge, *As long as the Grass Shall Grow* (Otlar Büyüdükçe) adlı eserinde büyük bir titizlikle bu süreci incelemiştir:

> Kızılderili erkek, kadın ve çocukların katliam dizisi 1696'da Rhode Island'taki Great Swamp Massacre'dan [Büyük Bataklık Katliamı] başlayarak, cumhuriyet henüz gençken, Pennsylvania, Wyoming'te dost Hıristiyan Kızılderililerin, Arizona'da barışçıl Arivaipa'ların, Colorado'daki kışlık kamplarında Cheyenne'lerin öldürülmesiyle sürmüş ve dehşetli final sahnesi 1870'te Wounded Knee'de [Yaralı Diz] yaşanmıştır.

Katolik fundamentalizm, politikaları biraz farklı olmakla birlikte, İspanya'nın Güney Amerika'yı fethi sırasında benzer bir rol oynamıştı. Onlar da büyük sayılarda yerliyi köleleştirmiş, öldürmüş ve ölüme terk etmişti, ama aynı zamanda bir kampanya başlatarak yerlilerin kitleler halinde Katolikliğe geçmesini sağlamıştı. Yerli nüfusun hayatta kalmasını sağlayan da bu olmuştu. Meksika, Bolivya ve Ekvator'da yerli nüfus çoğunluğu hayatta kaldı. Başka yerlerde İspanyol kökenli insanların hâkimiyetindeki *mestizo* seçkinlerinin ortaya çıkışıyla çoğunluk sulandırıldı. Yalnızca Arjantin'de yerli halk tümden yok edildi. Katolik Kilisesi kuzeydeki Protestan muarızlarına göre kendi Yeni Dünya fatihleriyle anlaşmaya daha yatkındır. Bu kilise içeride kanlı bir elbise provasını yönettikten sonra gözlerini dışarıya dikmişti. Hispanik Müslümanların ve Yahudilerin kitlesel olarak sürülüp zorla dinlerini değiştirmesi gibi bir sonuç doğuran İber yarımadasının yeniden fethi

için yürütülen savaşlar, Kuzey Amerika'yı fethe çıkan fundamentalist savaşçıları eğitmiş ve hazır hale getirmişti.

Amerika'nın emperyal geleceğinin ilk belirtileri, önce Latin Amerika ilişkilerinde, sonra da Filipinler'in işgali ve Japonya'ya duyulan ilginin ilanıyla Pasifik'te kendini gösterdi. ABD imparatorluğunun ilk kuruluş aşamasında en etkili eleştiriler içeriden, güvenilirliği en ateşli Amerikancılar tarafından bile inkâr edilemeyen biri tarafından yapıldı. Bu kişi, General Douglas MacArthur tarafından "Amerikan tarihinin gerçekten büyük kahramanlarından biri" olarak tanımlanan ve iki kez Şeref Madalyası'yla onurlandırılan Orgeneral Smedley Butler'dı (1888-1940). MacArthur hayranlığı, Okinawa'daki ABD üssüne onun adını verecek kadar ileri gitmişti. Butler da Japonya Genel Valisi ve Kore Yarımadası'nın koruyucusundan aynı ölçüde etkilenmiş miydi acaba? Onun yazdıkları bunun tersini gösteriyor. ABD ordusundan emekliye ayrıldıktan sonra General Butler belli bir dönem mesleki kariyeri üzerine düşünmüştür: "Askerlik mesleğini seçmiş bütün herkes gibi, meslekten ayrılana kadar hiçbir zaman benim kendime ait bir düşüncem olmadı. Üstlerimin verdiği emirleri yerine getirirken, bütün zihinsel becerilerimi askıya alıyordum. Bu, askerlik hizmeti yapan herkes için geçerli bir şeydir."

Butler'ın birinci kitabı *War as a Racket* (Bir Kumpas Olarak Savaş) adını taşıyor; iddiası ise basit: Butler artık saldırı savaşlarından yana değil. Ülkesini yine savunurdu, ama bir daha asla "kapitalizm için bir kumpasçı" olmayacaktı: "Savaş tam bir kumpas. Bence kumpas en iyi, halkın çoğunluğuna öyle gelmeyen bir şey olarak anlatılabilir. Ancak içeriden küçük bir grup neler döndüğünü bilir. Kumpas bir avuç kişi için kitleler feda edilerek işler."

1933'te yaptığı bir konuşmada General Butler, takdir edilecek bir açıklıkla "anti-Amerikan" ya da "Garbiyatçı yanlısı"

görüşlerini açıklar ve Latin Amerika'daki ABD emperyalizminin doğasını sergiler:

> Kumpasçının çantasında askeri çetenin göz yumduğu bir hile yok. Onun düşmanı işaret eden kendi "parmak-adamları", düşmanları yok eden "kas-adamları", savaş hazırlıklarını planlayan "beyin-adamları" ve bir "Büyük Patron"u var, yani Süper-Milliyetçi-Kapitalizm.
>
> Benim gibi bir askerin böyle bir kıyaslamayı kabul etmesi garip görünebilir. Ama doğrucu olma inancım beni zorluyor. Otuz üç yıl, dört ay bu ülkenin en cevval askeri kuvveti Deniz Piyadeleri'nde aktif askerlik yaptım. Asteğmenlikten orgeneralliğe kadar bilinen bütün rütbeleri taktım. Bu süre boyunca vaktimin çoğunu Büyük İşadamları, Wall Street ve Bankerler için üst düzey bir kas-adam olarak harcadım. Kısacası ben, kapitalizm için çalışan bir kumpasçı, bir gangsterdim.
>
> Bir zamanlar kumpasın bir parçası olduğum şüphesi taşırdım. Şimdiyse bundan artık eminim.
>
> 1903'te Amerikan meyve şirketleri için Honduras'ın "doğru yol"a getirilmesine yardım ettim. 1914'te Meksika'nın, özellikle Tampico'nun Amerikan petrol çıkarları için güvenli hale getirilmesine yardım ettim. Haiti ve Küba'nın National City Bank çocuklarının gelirlerini toplaması için boyun eğdirilmesine yardım ettim. Wall Street'in kârları için yarım düzine Orta Amerika cumhuriyetinin ırzına geçilmesine yardımcı oldum. 1909-1912 yıllarında Brown Kardeşlerin uluslararası bankası için Nikaragua'nın temizlenmesine yardım ettim. 1916'da Amerika'nın şeker çıkarları için Dominik Cumhuriyeti'ne ışık götürdüm. Çin'de, Standart Oil'in yoluna kazasız belasız devam etmesine gözcülük yaptım.
>
> Tüm bu yıllar boyunca, çocuklar bile anlar ki, ben bir kumpasçıydım. Geriye dönüp baktığımda, Al Capone'a

> birkaç tavsiyede bulunabilirdim. Onun yapması gereken en iyi şey, tezgâhını üç bölgede yürütmesi olurdu. Ben üç kıtada yürüttüm.

Kuşkusuz bunlar uzun bir zaman önce oldu. Şimdi her şey değişti. Acaba değişti mi? General Butler'ınkinden ton ve politika bakımından fersah fersah uzak ve düzenli olarak *New York Times* kürsüsünden duyulan bir ses, gazetenin yıldız köşe yazarı Thomas Friedman'a aittir. O da Amerikancıdır, ama insanın içine su serpecek kadar kalın kafalıdır; bir *burqa*'nın asla yapmayacağı şey gerçeklik vizyonunu yumuşatmaktır. General Butler, Friedman'ın 28 Mart 1999 tarihli şu köşe yazısını okusaydı, takdir etmekten kendini alamazdı herhalde:

> Küreselleşmenin işlemesi için Amerika kendi olduğu gibi, yani muhteşem bir süper-güç gibi davranmaktan korkmamalıdır. Piyasanın gizli eli gizli bir yumruk olmadan asla iş görmez. McDonald's eğer F-15'lerin tasarımcısı McDonald-Douglas olmasaydı dünyayı saramazdı, Silikon Vadisi'nin teknolojisi için dünyayı güvenli bir yer haline getiren gizli yumruk da ABD Ordusu, Hava Kuvvetleri, Donanma Komutanlığı ve Deniz Piyadeleri'dir.

Bu "muhteşem süper-güç" nasıl ortaya çıktı? ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na müdahil olması içeride büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Birçok kişi bu müdahalenin gereksiz olduğunu düşünüyordu. Bazıları, Alman asıllılar, ABD'nin Kayzer'e değil de İngiliz Kralı'na yardım etmesi için bir neden göremiyorlardı. Seçkinlerin önemli bir bölümü bekleyip iki Avrupa imparatorluğunun birbirinin canına okumasını seyretmeyi tercih ederdi ki, öyle bir şey ABD ekonomisi açısından daha faydalı olurdu, çünkü ABD sermayesi iki ülkede de yatırımlar yapmıştı. 128 Amerikalının hayatına mal olmasına ve

Almanya'yla diplomatik notaların alınıp verilmesine rağmen, ABD'yi Avrupa yönünde iten şey, 1915'te Alman denizaltılarının *Lusitania*'yı batırması değildi. Doğru, ABD tam bir Alman zaferine ticari nedenlerle de sinirlenirdi, çünkü öyle bir sonuç Almanya'yı yenilmez bir rakip haline getirirdi. Belirleyici olan şey, Rusya'dan gelen haberlerdi. Şubat 1917'de bir devrim patlak vermiş ve Çarlık devrilmişti. Ülke alt üst olmuştu. Ordunun morali çökmüştü ve Rus askerler sürüler halinde cepheyi terk ediyordu. Bolşevik ajitatörler daha fazla askerin silahlarını bırakması için var gücüyle çalışıyor ve askerlere düşmanın içeride olduğunu anlatıyorlardı.

ABD'nin savaş ilanının zamanlaması bundan daha sembolik olamazdı. 6 Nisan 1917'de, tam Wilson Washington'dan ülkenin Almanya'yla savaşa girdiğini bildirirken, Petrograd'ta önemli bir gelişme yaşanmaktaydı. Bolşevik Partisi Merkez Komitesi, bir sosyalist devrim yapmak ve iktidarı almak için ayaklanma hazırlığını titizlikle tartışan Lenin'in "Nisan Tezleri"ni görüşmek üzere toplantı halindeydi. Wilson'ın çalışma arkadaşlarından bir kısmı, Avrupa'ya gidip orada savaşa girme kararına ikna olmamıştı. Lenin'in en yakın yoldaşlarından bazıları, bütün bu ayaklanma konuşmalarını çılgınca ve sorumsuz bir fantezi olarak görüp ona karşı çıkıyorlardı. İki örnekte de şüphecilerin yanıldığı ortaya çıkacaktı. Rus Devrimi için düğmeye basılmamış olsaydı, İngiltere ve Almanya arasında bir barış yapılması için varını yoğunu ortaya koyan Başkan Wilson, muhtemelen aynı kararlılıkla savaşa dalmayacaktı.

ABD'nin 1914-1918 savaşma girişi bir dünya gücü haline gelme yolunda atılmış ilk büyük adımdı. Ama dünya devleti olmanın gereklerini kolay öğrenecekti. Avrupa savaş alanlarında çürüyen cesetler ABD'nin aklının başına gelmesine yardım edecekti. Olgunlaştıkça operasyon yöntemleri de değişecek ve zaman içinde dünyadaki "varlık" hali Amerikan "bilinci"ni ku-

şatacaktı. Dolayısıyla, dünya kapitalist düzenine yönelik her türlü tehdidi boğmaya hazır bir askeri makine yaratmak için hiç düşünmeden ekonomik kaynaklarını seferber edecekti.

İşin ilginç yanı, meydana gelen değişikliğin önemini Britanya ve Fransa yöneticilerinden önce Bolşevik liderlerin kavramasıydı. Eski Avrupalı güçler ABD'yi, tıpkı malikânesi ipotek edilmiş yaşlı bir aristokratın yeni zengin bir girişimciye baktığı gibi, küçümsemeyle alaya alma karışımı bir duyguyla izliyordu. Lenin ve Troçki, Avrupa burjuvazisini küçümsüyorlar, ama Amerikan kapitalizminin enerjisi ve kapasitesine hayranlık duyuyorlardı. İkisi de iktisadi tarihin keskin zekâlı öğrencileriydi. Yükseliş ve düşüş rakamlarını inceliyor, bu bilgiyi kendilerini dinlemeye hazır herkesle paylaşmaktan da mutlu oluyorlardı. Troçki 1924'te bir konferansta delegelere yaptığı bir konuşmada petrolün geleceğine ilişkin şunları söylüyordu:

> Artık askeri ve endüstriyel bakımdan istisnai bir rol oynayan petrolün üçte ikisini ABD üretiyor, hatta 1923'te bu rakam yaklaşık olarak yüzde 72'ye ulaştı. Kuşkusuz, petrol kaynaklarının tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna ilişkin şikayetleri duyuyoruz. Savaş sonrası yılların başında, itiraf etmeliyim ki, bu yakınmaların yabancı petrol kaynaklarına el koymak için uydurulmuş bir bahane olduğunu düşünürdüm. Fakat jeologlar gerçekten de mevcut tüketim düzeyinde Amerikan petrolünün bazılarına göre yirmi beş, bazılarına göre kırk yıl sonra tükeneceğini onaylıyorlar. Ama yirmi beş ya da kırk yıl içinde, endüstri ve donanmasıyla ABD, başka ülkelerden petrolü almak için on misli daha muktedir olacaktır.[64]

64) *Izvestia*, 5 Ağustos 1924.

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) Almanya'nın yirmi yıl önce yaşadığı yenilgi sonrasında kendisine dayatılan koşulları tersine çevirme çabası yüzünden patlamıştı. Eğer savaş amaçları bununla sınırlı kalsaydı ve dümeninde daha akılcı bir kaptan olmuş olsaydı, savaş bile yapmasına gerek kalmadan bu amaçlara erişilebilirdi. Britanya emperyal elitinin nüfuzlu bir kesimi bir Anglo-Alman ittifakına can atarken, içerideki komünist düşmana karşı aşırı bir öfke duyan Almanya'nın kapitalist baronları, devletlerini Alman faşizminin gözü dönmüş lideri haline getirdiler. Londra-Berlin eksenini imkânsız yapan işte buydu. Londra'nın böyle bir ittifaktan yana olmasının iki nedeni vardı. Birincisi, kıtayı Bolşevizmden korumak, ikincisi de ABD'yi kenarda tutmaktı. O zamanlar Britanya yönetici sınıflarındaki "anti-Amerikancılık" da hafife alınmaması gereken bir noktadır.

ABD, dönen bu dolapların tamamen farkındaydı. Hemen savaşa dalmamakla kalmamışlardı, çabuk bir Alman zaferinin gerçekleşmesini de bekliyorlardı. ABD savaşa girene kadar, bölgedeki liberal kamuoyu Britanya emperyalizmine son derece düşmandı, bu da Britanyalı liberalleri çileden çıkarıyordu. *New Republic,* Çin'de Japon ve İngiliz yağmasının ahlâki bakımdan eşit olduğunu savunan bir dizi anti-emperyalist makale yayımladı; editörün yorumu açıkça Alman faşizminden ne kadar hoşlanmıyorsa Britanya emperyalizminden de o kadar hoşlanmadığını belirtiyordu: İki taraf da zalimdi. Buna öfkelenen seçkin liberal ekonomist John Maynard Keynes dergiye yazı yazmaya son verdi. Altmış yıl sonra, birkaç sıradan Amerikan liberali 11 Eylül sonrası *London Review of Books*'ta yayımlanan ABD dış politikasını eleştiren bir dizi yazıya karşı benzer bir hoşnutsuzluk sergilediler. Bu yazarların ikisi dergiye yazı vermeyi kesti. Liberal evrenselcilik, öyle görünüyor ki, emperyalist güçlerin eylemleri için geçerli değil.

Savaşın ilk aşamalarında Başkan Franklin Roosevelt, şefkatli bir edayla Churchill'e, muhtemel bir Alman zaferi durumunda Britanya filosunun hızla Atlantik'in öte yakasındaki güvenli kıyılara sığınabileceğini söylüyordu. Ama çok geçmeden Başkan gördü ki, Britanya ve daha da önemlisi Sovyetler Birliği, Nazi saldırılarına iyi dayanıyorlardı. İşte o zaman Roosevelt, Japonya'yla arasında bir dizi gerilim yarattı ve ABD'yi İkinci Dünya Savaşı'na sokacak bir çatışmayı kızıştırdı.[65]

ABD iki dünya savaşından da ekonomik açıdan muzaffer çıktı. Önemli rakipleri mecalsiz kalmıştı; Almanya bölünmüş, Japonya işgal edilmişti ve Britanya İmparatorluğu nihai çöküşe doğru yol alıyordu. Ekonomisine gelince, ABD hammadde bakımından son derece zengindi, sanayi ve tarım arasında çok dengeli bir dağılım vardı, ölçeğini kitlesel üretim düzeyinde tutmasını sağlayacak bir coğrafya ve nüfusa sahipti ve en önemlisi, anakarası dış tehdide maruz değildi.

Ancak ABD'nin siyasal ve ideolojik liderleri 1945'te ekonomik ya da askeri üstünlüklerini rekabeti ezmek yönünde kullanmadılar. Sovyetler Birliği'nin artan prestiji, Doğu Avrupa'ya yayılması ve Doğu Almanya'yı işgal etmesi, Çin, Vietnam, Endonezya, Malezya, Kore yarımadası ve Hindistan'daki sonu gelmez devrimler ve mücadeleler yeniden doğuş çığlıkları atan bir dünyaya işaret etmekteydi.[66] Bu alt üst oluş içinde, politika ve ideoloji kapitalizmle düşmanları arasındaki kavgada baş köşeye oturtuldu.

---

65) Bu kuşkusuz tartışmalıdır, ama ben burada Gore Vidal'ın *New York Review of Books*'taki ve başka yerlerdeki söylediklerini izliyorum.

66) Ama yeniden doğuş yerine yıkım gelecekti. Kore Savaşı (1950-1953) sürerken, daha 1951 tarihinde, bombardıman komutanı General O'Donnell, "Kore yarımadasının tamamı ya da neredeyse tamamı korkunç bir karmaşa içinde. Her şey yıkılmış, ayakta kalan hiçbir şey yok," diyordu. Bu tam doğru değildi. Kuzey'in sivil halkı için pirinç ekimi açısından hayati öneme sahip yirmi sulama barajına dokunulmamıştı. 1953'te, beş baraj bombalanıp yıkıldığı ve vadinin büyük kısmı sular altında kaldığı zaman, ayakta kalanlar derde deva olmuştu.

Bunun somut anlamı, savaşta mahvolmuş kapitalist Avrupa'nın yeniden canlandırılmasıydı. Eğer ABD yöneticileri ekonomiye öncelik verme zorunluluğunu göz ardı etselerdi, Marshall Planı diye bir şey olmazdı. Bu, Batı Avrupa'nın pastoralleştirilmesini sağlamak için tasarlanmış bir girişim değildi. Planın iki işlevi vardı: ABD'nin siyasal hegemonyasını temin etmek ve kapitalist Avrupa'yı özerk bir ekonomik varlık olarak yeniden kurmak. Küresel çıkarlarını savunmak için Washington'ın ekonomik rekabeti yeniden yaratması zorunluydu. Tabii bu yol ehven-i şer olandı. Fransa, İtalya, Batı Almanya, Yunanistan ve Japonya'nın çökmesine izin vermek bu devletleri bir tabak içinde Sovyetler Birliği'ne ikram etmek olacaktı. Marshall Planı ve NATO, eski düşmana karşı amansız bir kavga vermek üzere düşünülmüş Siyam ikizleriydi.

ABD'nin karakteristik özelliği olan temel hammaddelerinin kendine yeterli oluşu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında artık sona erme noktasına gelmişti. Savaş süresince Müttefik ordularını besleyen endüstriyel tüketimin olağanüstü derecede artışı ülke içi kaynaklarla sürdürülemezdi. ABD petrol, demir cevheri, boksit, bakır, manganez ve nikel ithal etmek zorundaydı. Petrol ihtiyacı Latin Amerika'nın bazı bölgeleri, Ortadoğu ve Nijerya üzerinde hâkimiyet kurulmasını gerektiriyordu; demir cevheri Latin Amerika'nın diğer parçalarından ve Batı Afrika'dan temin edilirken, öteki mineraller de Kanada, Avustralya ve Güney Afrika'dan geliyordu.

Politika ve ekonomi giderek daha fazla iç içe geçiyordu. Hammadde ihtiyacı demek daha fazla siyasal müdahale demekti. Darbeler, bölgesel savaşlar, ABD askeri üslerinin kurulması, Venezuela'da oligarşiyle, Brezilya ve Şili'de generallerle, Suudi Arabistan'da el-Suud ailesiyle sıkı bağların kurulması, komünist düşmanla savaşmanın ve ABD ekonomisini korumanın en iyi yoluydu. Bu strateji her zaman düşünüldüğü gi-

bi işlemedi gerçi. Çinli komünistler Ekim 1949'de ülkeyi ele geçirdiler; Kore'deki ayaklanma ABD müdahalesini getirdi ve yarımadanın bölünmesiyle ABD-destekli çetin savaş (1950-1953) bugün bile çözüme ulaşamayan bir açmaz doğurdu; Küba'da mafya yönetimindeki diktatörlük 1959'da Fidel Castro ve Che Guevara önderiğindeki gerillalar tarafından alaşağı edildi; Vietnamlılar teslim olmadı ve on beş yıllık bir savaşın ardından 1975 yılında ABD'yi yenilgiye uğrattılar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin üstlendiği küresel jandarma rolü ülke içinde de önemli etkiler yaratacaktı. Ağır sanayii canlandıran ve elektronik, havacılık, kimya ve uzay alanlarında araştırmayı yüreklendiren sürekli bir silah üretim ekonomisi ortaya çıktı. Bu endüstri, tek alıcısı Amerikan Devleti olan mallar üretiyordu. Bu devletin izni olmaksızın dünyanın diğer parçaları bu malları edinemezdi. Böyle bir tablonun ekonomik faydaları ortadadır. Silah sanayii ekonomik dalgalardan etkilenmeyen istikrarlı bir sektör yaratır, kapitalizmin yapısal bir özelliği olan durgunluk etkisini yumuşatır ve iddiaya göre 1929 benzeri feci bir ekonomik krize karşı ekonomiyi korur. Dolayısıyla, savunma sanayiinin bütün tekelleri otomatik kâr garantisi sunmaktadır. Bu da savunma taşeronlarının yatırımlarını güvence altına almak amacıyla hemen her şeyi yapacakları anlamına gelir. Savunma sanayii, Silahlı Kuvvetler içindeki üst rütbeli subay takımı ve politikacılar arasında, güçlü bir askeri-endüstriyel-siyasal bağ kurulmasına yol açan bir sembiyotik beslenme ilişkisi geliştirir.

Bu sürecin demokrasinin işleyişi açısından yarattığı tehlikelere ilişkin ilk uyarı başka bir generalden gelmiştir. Ama Butler'ın aksine bu general, kelimenin hiçbir anlamıyla radikal değildi. Aslında o, ABD Başkanı seçilmiş biriydi. 17 Ocak 1961 tarihinde "Ulusa Veda" konuşmasında Eisenhower ülkeye şu uyarıları yapıyordu:

Bugün büyük uluslar arasında dört önemli savaşa tanıklık etmiş bir yüzyılın yarısını on yıl geride bırakmış bulunuyoruz. Bunların üçüne bizim ülkemiz de katıldı. Bu felaketlere rağmen Amerika bugün dünyanın en güçlü, en etkili ve en üretken ülkesidir. Bu üstünlüğün anlaşılabilir gururuyla, henüz Amerika'nın liderliği ve prestijinin yalnızca kendi eşsiz maddi ilerlememize, zenginliklerimize ve askeri gücümüze değil, gücümüzü dünya barışı ve insanların iyiliği için nasıl kullanacağımıza da bağlı olduğunu fark edemedik...

Dünya çapındaki çarpışmaların son örneğine kadar, ABD'nin bir silah sanayii yoktu. Amerikalı saban üreticileri, zamanı geldiğinde kılıç da yapardı. Ama şimdi ihtiyaç ortaya çıktığında kendiliğinden üretimle ulusal savunmamızı riske sokamayız; muazzam boyutta kalıcı bir silah sanayii yaratmak mecburiyetinde kaldık. Buna ek olarak, 3,5 milyon kadın ve erkek doğrudan savunma sanayiiyle ilgili kurumlarda çalışıyor. Askeri güvenliğe her yıl bütün ABD şirketlerinin net gelirinden daha fazlasını harcıyoruz.

Muazzam bir askerilik kurumu ve dev bir savaş sanayiinin bu birlikteliği Amerika için yeni bir şey. Bunun -ekonomik, siyasal, hatta manevi- toplam etkisi her şehirde, her devlet kurumunda, eyalet hükümetlerinin her dairesinde hissediliyor. Bu gelişmenin zorunlu bir ihtiyaç olduğunu kabul ediyoruz, ama ölümcül etkilerini de görmezden gelemeyiz. Burada uğraşlarımız, kaynaklarımız ve hayatımız söz konusu, dolayısıyla toplum yapımız da.

Kabine toplantılarında askeri-sanayi kompleksin, niyet edilmiş olsun olmasın, gereksiz yere fazladan nüfuz kazanmasına karşı durmalıyız. Feci sonuçlar yaratacak olan başka bir güç odağının doğma potansiyeli vardır ve hep var olacaktır.

> Bu bileşimin ağırlığının özgürlüklerimizi ya da demokratik süreçlerimizi tehlikeye sokmasına hiçbir zaman meydan vermemeliyiz. Hiçbir şey kendiliğinden olmaz. Ancak uyanık ve bilinçli bir yurttaş topluluğu, muazzam endüstriyel ve askeri savunma aygıtını barışçıl yöntemlerimiz ve amaçlarımıza uyum sağlamaya zorlayabilir; işte o zaman güvenlik ve özgürlük birlikte gelişip güçlenir.

"Uyanık ve bilinçli bir yurttaş topluluğu" birkaç yıl sonra Vietnam savaşı döneminde ortaya çıktı ve örgütlü savaş-karşıtı hareketin çok ötesine yayıldı. Senatör William Fulbright savaşın görüşüldüğü Senato oturumunu yönetirken, onlar düzenli olarak ABD haberleşme ağlarından gelişmeleri duyuruyorlardı. Bu hareketlilik, uyanık yurttaş topluluğunu aynı zamanda bilinçli de kılıyordu. Böylece generallerin fantezilerine meydan okuyor, liderlerinin yalan yanlış uydurduğu hikâyelerini çürütüyor ve savaşın sona ermesine yardımcı oluyorlardı. Bu, Amerikan demokrasisinin kabaran dalgasıydı. Savaştan evine dönen birçok asker sakat kalmıştı, ama, tıpkı Smedley Butler'ın otuz yıl önce yaptığı gibi, zaman geçtikçe kendi kendilerine düşünmeye başladılar.[67] Ne var ki, emperyalist fundamentalizmin bu şekilde reddedilmesi bir gecede doğmadı; olgunlaşması tam beş yıl almıştı. Bu oldu, çünkü Vietnamlılar mücadeleye devam ettiler, maruz kaldıkları bütün insanlık dışı saldırılara rağmen yenilgiyi kabul etmediler. 1966 yılından itibaren emperyalist fundamentalizm Vietnamlılara karşı kimyasal silahlar kullandı. Sivil nüfusun katledilmesi her zaman ABD savaş stratejisinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ormanları ve tüm bitkileri öldüren kimyasal maddelerin ve zehirli

67) Amerikan GI'ları [Askeri Personel] "savaşa karşı GI'lar" ya da "savaş karşıtı gaziler" gibi gruplar halinde örgütlenerek, Pentagon dışında yenilgiyi kabul etmeyen "düşman"ı destekleyen marşlar söylediğinde, bina içindeki şok 11 Eylül saldırısı ardından hissedilen şoktan daha ağır olsa gerekti.

gazların kullanılması ülkenin bazı bölümlerini ayın yüzeyine dönüştürdü. Bu arazilerin tamamı ekilemez hale geldi, hatta bugün bile ekilemiyor. Tüm bunlara rağmen, Vietnamlılar teslim olmayı reddettiler.[68] İşte bu bilgiler, askere yazılmış, savaşmış ve savaşta eşini dostunu kaybetmiş insanların savaşın nedenleri ve sonuçlarını tartışmasına, bu işe bir son verilmesi talebini ısrarla savunmalarına neden oldu. ABD liderleri vazgeçmiyordu. Nixon ve Kissinger, Vietnam'ı tecrit etme umuduyla, savaşı önce Laos, sonra da Kamboçya'ya yaydılar ama başaramadılar. Yine de Kamboçya'nın bombalanması, Pol Pot'un fanatik ultra-milliyetçiliğinin zafer kazanmasının koşullarını yarattı. Pol Pot aynı zamanda Vietnamlılara da düşman olduğundan, Batılı güçler bu rejimi yıllarca gizli kapaklı yollarla desteklediler ve işlediği suçlara göz yumdular.

Nisan 1975'teki Vietnam zaferi dört kıtada zafer sarhoşluğu yarattı. Güney Afrika, Orta Amerika ve İber yarımadasında devrimci bir ruh canlandı. 1979'da Nikaragua'daki Sandinist zafer, Somoza diktatörlüğüne silah ve para yardımı yapan Washington açısından büyük bir darbe oldu. Sömürge yönetimine karşı özgürlük mücadeleleri Angola ve Mozambik'te yeni ihtimallerin önünü açtı. Ama Washington'daki fundamentalistler bu süreci durdurmakta kararlıydı. Afrika'da Angola'ya asker gönderen Güney Afrikalılarla işbirliği yaptılar. Angola liderliği rejimi korumak için Küba'dan yardım istedi. Kübalı askerler Sovyet uçaklarıyla taşındı ve çarpışmalarda Sovyet silahları kullandı. Zaman içinde Güney Afrikalılar püskürtüldü. Afrika Ulusal Kongresi Güney Afrika içinde önemli gördüğü askeri ve ekonomik hedeflere yönelik bilinçli bir terör kampanyası yürütmeye başladı. ABD, Nikaragua'da ülkede istikra-

68) Defalarca dile getirilen taleplere rağmen, asker ya da sivil, hiçbir ABD'li yetkili savaş suçlarından yargılanmadı. Mahkemeler genellikle yenilenler için kuruldu, ama bu defa durum farklı, çünkü kazanan ülke böyle bir mahkemenin kurulmasından yana değil.

rı bozmak ve ülkeyi yönetilemez hale getirmek için saldırılar düzenleyen ve bunda büyük oranda başarılı olan Kontraları silahlandırdı.

ABD'nin bütün tarihi boyunca ilk kez gerçek bir yenilgi tatmasından on dört yıl sonra Berlin Duvarı çöktü ve Sovyetler Birliği dağıldı. Soğuk Savaş, bir patlama değil inleme sesiyle, aniden sona erdi. Varşova Paktı dağıldı. Son ani ve beklenmedikti. Neden ise askeri bir müdahale değil, sistemin kendi iç sorunlarıydı: Sovyetler Birliği'ni yöneten bürokratik elit kesim siyasal ve ekonomik açıdan iflas etmişti. Son Sovyet lideri Mihail Gorbaçov bu sonuca ulaşmak niyetinde değildi kuşkusuz. O her düzeyde reform yapmak istiyordu. Atlantik'ten Urallar'a kadar nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge hayal ediyor, devletçi bir ekonomiden Avrupa sosyal-demokrat partilerinin elli yıldır uyguladığı karma ekonomiye geçme umutlarıyla hareket ediyor, Batı'nın bu sürece yardımcı olacağını varsayıyordu. Ronald Reagan ve Margaret Thatcher konusunda gerçek bir yanılgı içindeydi. Nitekim düşüşü de bu ikisinin elinden oldu. Pusuda bekleyenler iktidara geçti. Ne oldu? Eski bir Sovyet yurttaşı olan ve şimdi Chicago'da yaşayan tarihçi Georgi Derlugian, bu sürece tanık olmuş ve bu konuda kafa yormuş biri; bakın, yakın tarihli bir makalesinde şunları yazıyor:

> Sovyetler Birliği dışarıdan yıkılmadı; Batı şaşkınlık içinde seyrediyordu. Yukarıdan ya da aşağıdan da olmadı yıkılışı. Tam ortadan patladı ve farklı bürokratik tabakaların kurumsal hatları boyunca parçalandı. Çöküş orta kademede yer alan katman ve yöneticilerin, sistemin başı olarak Gorbaçov'un savruluşunun kendilerini tehdit ettiğini hissettiklerinde ve onların altında yeni yeni palazlanmakta olan alt kademenin baskısı sonucunda meydana geldi. 1989'da Doğu Avrupa'daki patlamalar bu konu haber ve-

> ren işaret fişeğiydi. Dağılma sürecinde başı çekenler, neredeyse dağılmış Genç Komünistler Birliği'nin özellikle vurdumduymaz aparatçikleriydi. Onların arkasından ulusal cumhuriyetlerin ve Rus eyaletlerinin yöneticileri, ekonomi bakanlıklarının üst düzey bürokratları ve süpermarket müdürlüğüne göz dikmiş bölüm şefleri geliyordu. Geçmişte çöken birçok imparatorluk gibi, imparatorlar tarafından aciz duruma düşürülmüş ve kapıyı çalmakta olan kaostan korkmuş haldeki sıradan hizmetçiler ellerine geçirebildikleri ne varsa talan ettiler. Onlarla birlikte, geleceğin muhtemel yupilerinden eski karaborsacılara ya da düpedüz haydutlara kadar, bir fırsatçılar tayfası da harekete geçmişti. Bu curcunadan en şanslı olan birkaç kişi muhterem post-komünist babalar haline gelecekti.[69]

Derlugian'ın sert yorumları karşısında belki de birçoklarının yüzüne Çinli bir aparatçik gibi hoş bir gülümseme yayılacaktır. Onların ülkesi aynı kaderi paylaşmadı çünkü Pekin'deki Politbüro, Ruslardan daha akıllı çıktı. İki ülke benzer özellikler taşıyordu: zayıf bir demokratik gelenek, Parti ve Devlet kaynaşmasından oluşmuş bir aygıt, Komünist Parti'nin uzun süren iktidar tekeli ve alttan gelen her türlü muhalefeti ezme ihtiyacı. İki ülkenin liderleri de -son Başkan Mao'nun bir zamanlar tahmin ettiği gibi- kapitalist yol tutturmuş ama farklı sonuçlar elde etmişti.

Yeni patronlarının gönlünü yapmaya can atan ve Amerikanlaşma telaşına düşmüş Sovyet liderliği, Harvard'tan cadı-doktorlarının tavsiye ettiği "şok tedavisi"ni benimsedi. On yıl sonra ise, 2000 yılında, istatistikler bütün hikâyeyi özetliyordu: Gelir eşitsizliği üçe katlanmıştı, nüfusun üçte biri yoksulluk sınırının altında yaşıyordu, suç ve yolsuzluk kontrolden çıkmış-

---

69) Georgi Derlugian, "Recasting Russia", *New Left Review*, 12 Kasım/Aralık 2001.

tı ve ülkenin bazı bölgelerinde mübadele aracı olarak para yerine malların takası geçmişti. Savaş sonrası nesil için, bu yaşadıkları en sefil deneyimdi. Fiziksel sefalete ek olarak, liderlerinin sahte bir mücevher olduğu ortaya çıkmıştı: aciz ve muhteris, ahlâksız ve utanmaz bir kukla. Alternatiflerden korkan Batı onu destekledi. Uysal Batılı medya da peşinden geldi tabii.

Çin'de de suç ve yolsuzluk almış başını gidiyordu; birçok parti bürokratı güçlerini devlet mülklerini satın alarak kapitalist olmakta kullanıyordu, ama önemli bir fark vardı. Rus modelinin çöküşü sayesinde kaosun önüne geçilmişti. Ekonomi önemli başarılara imza atmıştı. Çin kapitalizmi göreli olarak iyi işliyordu. Büyüme oranı birçok Batılı ülkeyi geride bırakıyordu ve ürettiği mallar için ABD gibi muazzam bir pazarı vardı. Çin geleceğe çok daha büyük bir güvenle bakmaya başlamıştı. Aynı zamanda Komünist Parti iktidar tekelini de koruyordu. Tam kapitalist terimlerle, piyasa-Stalinizmi işliyor görünüyordu.

Eski Sovyet ve Doğu Avrupalı muarızlarının aksine, kültürü ve medeniyeti sayesinde Çin kısmen kendi yolunu çizebiliyordu. Onlar Batı'yı taklit edecek kadar çaresiz olmadıkları gibi, aynı zamanda tek başına ülke içi dengelere dayanarak ayakta kalamayacaklarını da fark etmişlerdi. Ekonomileri dünya dengesine dayanıyordu. Bu durum Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'yla bağları sıkılaştırmayı zorunlu hale getirdi. Diğer sonuçlar benzerdi: büyüyen toplumsal eşitsizlik ve bir işsizler ordusu. Beklendiği gibi, işsiz Çinliler -entelektüeller ve işçiler- dünyanın başka yerlerine göç etmeye başladılar. Engellere rağmen Çin dünya piyasasıyla bütünleştiği müddetçe, bu akış sürecek. Eylül 2000'de New York'ta, bu şehirde ölen Çinli muhalif Wang Ruowang onuruna düzenlenen duygulu bir anma toplantısı bu sürece bir örnek teşkil etmektedir. Ruowang 83 yaşındaydı ve hayatının çok büyük kısmını Çin'deki toplumsal ve siya-

sal koşulları iyileştirmeye adamış, ancak ABD'de ölmüştü. Cenazede bir başka seçkin sürgün, gazeteci ve yazar Liu Binyan bir veda konuşması yapmış ve rejimin iğrenç içyüzünü gözler önüne sermişti:

> Wang hayata yüksek idealler ve gençlik ateşiyle atılmıştı; her şeyiyle Komünist Parti için çalıştı, ama çok geçmeden partiden atıldı, yasaklandı, hapsedildi, aç bırakıldı ve işkenceye uğradı, sonra ailesi mahvedildi, sonra onu "affettiler", tekrar partiye aldılar, tekrar çıkardılar, tekrar hapse attılar ve nihayet sürgüne zorladılar...
>
> Bugün Çin'e baktığımızda, Wang'ın ve benim altmış yıl önce umduğumuz Çin'i mi görüyoruz? Biz yolsuzluğun, hilenin, umursamazlığın pençesine düşmüş bir Çin mi umuyorduk? Sömürü, hastalık, fahişelik ve haydutluk hangi ülkede almış başını gidiyor? Hangi ülke dünyanın en yüksek intihar oranına sahip? Hangi ülkede "zeki" insanların ahlâki değerleri kalmamış, kimse bu değerlerle ilgilenmiyor? Hangi ülkede doğal çevrenin iyileşmesi, eğer olacaksa, on yıllar alacak?
>
> Ülke öyle bir rejimle yönetiliyor ki, Büyük Atılım'ın yarattığı açlıkta onlarca milyon insanın vadesi dolmadan ölmelerinin hâlâ kimse lafını etmezken, kendisine karşı konuşan ya da konuşabilecek her ses ya da her örgütü hâlâ acımasızca bastırıyor. Hayat yolculuğuna başlarken, Wang Ruowang yolunun nerede son bulacağını düşünmüştü acaba?

Çin kapitalizminin başarısının önemli bir nedeni, liderlerinin 1970'lerden itibaren -Büyük Kaptan hâlâ hayattayken- ABD'yle yaptığı ve günümüze kadar süren siyasal ve ekonomik anlaşmalarda yatar. Çinli liderlerin ABD'yi yenilgiye uğratmasının bir cezası olarak Vietnam'a savaş açma kararı, kısmen

müttefiki Washington'la dayanışmasını kanıtlamak üzere düşünülmüştü. Yurttaşlarının en temel insan haklarım insafsızca ihlal etmesine rağmen, Çin rejimi Batılı kapitalizmden "en gözde ülke" muamelesi görmeyi sürdürdü. Aşağıdaki satırlarda göreceğimiz gibi, böylesi bir ittifakın da sınırları vardır, ama şimdiye kadar bu ittifak iki tarafın da çıkarma olmuştur.

Savaş yılları (1942-1945) hariç, Sovyetler Birliği her zaman ayrı bir mesele olmuştur. Onlar tarihsel düşmandı. Onların yaptığı devrim kapitalist düzenin iliklerine kadar işlemişti ve şimdi, yetmiş yıl sonra, dünya haritasından siliniyordu. ABD, Sovyetler Birliği'nin ortadan silinmesine nasıl tepki gösterecekti? Kuşkusuz, onun yerine Rusya geçmişti ama Batı tarafından derlenmeyi bekleyen bir düzine yeni bâkir cumhuriyet de vardı. Bunlar emperyal güçler için zengin gül desteleriydi, neredeyse sıfır maliyetle elde edilmişlerdi. Mihail Gorbaçov, Doğu Almanya'yı karşılığında hiçbir şey almadan teslim etmişti. *Mitteleuropa* nefesini tutmuş, kısmetini bekliyordu.

Kapitalizm tam bir zafer kazanmış görünüyordu. Onlarca yıldan beri Sovyetler Birliği ciddi bir devrimci tehdit oluşturmamakla birlikte, sadece var olması bile üç kıtadan anti-sömürgeci direniş hareketlerine cesaret veriyor, Kübalıların ve Vietnamlıların direnmesine ve hayatta kalmasına imkân tanıyor, Güney Afrika'da ANC'yi silahlandırıyor ve Avrupa sosyaldemokrasisinin kendi kapitalist seçkinlerinden bazı reformlar koparmasına zemin hazırlıyordu. Çöküş bir çağın sona erdiğinin habercisiydi. Bu, muzaffer Amerikan İmparatorluğu'nun Pandora kutusunu açıp bazı canavarları ve korkuları saldığı ama hâlâ bütün dizginlerini ele alamadığı bir dünyaydı. Yerküreyi kim yeniden düzene sokacaktı ve bu nasıl olacaktı? Aceleyle yeni düşmanlar icat etmek mi gerekiyordu? Kıta Avrupası'm kontrol altına almanın en etkili yolu hangisiydi? Almanya ve Japonya nasıl zapt edilebilirdi?

Komünizmin çöküşüyle birlikte, Amerikan İmparatorluğu'nun devlet-entelektüelleri önlerindeki şahane gelecek üzerine tartışmaya başladılar. İdeolojik ve ekonomik zafer tam olmakla birlikte, dünya gerçekten çatışmalardan kurtulmuş muydu? Zaferi teorize etme girişimlerinin en ciddisi Temmuz 1989'da *National Interest*'te "Tarihin Sonu" adlı makalesini yayımlayan Francis Fukuyama'dan geldi. Eski bir Dışişleri Bakanlığı çalışanı olan Fukuyama'nm, 1970 sonlarında Pakistan askeri diktatörüne verdiği, ülkesini Hindistan'dan olabildiğince uzak tutması gerektiği yolundaki felaketlerle sonuçlanan tavsiyeler, bu ülkedeki liberallerin ve demokratların hiç de yararına olmamıştı.[70]

Fukuyama'nın Hegel ve Kojeve'nin düşüncelerinden türettiği temel tezi şuydu: İkinci Dünya Savaşı'nda faşizmin yenilgiye uğratılması ve ondan kırk beş yıl sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, liberal demokrasinin zaferi insanlığın ideolojik evriminin sonu anlamına gelmektedir.[71] Bu bir sondur, çünkü artık gidecek başka bir yer yoktur. Milliyet-

---

70) Bkz. "Keşmir'in Hikâyesi", s. 291-338.

71) Fukuyama, kendi eserine ilişkin sürekli olarak yapılan, gelecekteki bütün olası çatışmaları yok saydığı yolundaki kaba yorumlara karşı son derece tepkiliydi. O bunu şiddetle reddediyordu ve katıldığımız bir televizyon programında verilen reklam arasında Belgrad bombardımanını tartışırken üzgün bir ifadeyle liberallerin onu gerçekte anlamadığını söylemişti bana.

"Marksistler, Hegel'i daha iyi anladıkları için, bu konuda daha açıklar ve genelde ona katılmamakla birlikte Profesör Anderson'ın makalesi, kabul etmeliyim ki, argümanımı herkesten daha iyi kavramış." Perry Anderson'ın eleştirel makalesi için bkz. "The Ends of History", *A Zone of Angagement*, Londra ve New York, 1992. Çok daha yakın bir tarihte, 20 Eylül 2001'de Fukuyama, William Kristol, Jean Kirkpatrick, Richard Perle, Martin Peretz, Norman Podhoretz ve Charles Krauthammer gibi liberal demokratik medeniyetin diğer savunucularıyla birlikte "Başkan'a Açık Mektup"a imza atmıştır. Mektup Başkan'a tam bir destek vermekte, onu "Usame'yi yakalayıp öldürme"ye teşvik etmekte ve bir uyarıda bulunmaktadır: Irak'ı işgal etme ve Saddam Hüseyin'i devirme konusundaki bir zaaf "uluslararası terörizme karşı savaşta erken ve belki de belirleyici bir yenilgi anlamına gelecektir." Bu saldırı, "kanıtlar Irak'm saldırıyla doğrudan ilişkisi olmadığını gösterse bile" yapılmalıdır. İşte size en saf, ABD'de bilinen haliyle, emperyalist fundamentalizm ya da vatanseverliğin bir ifadesi.

çilik ve dinsel fundamentalizm ölü geçmişin artıklarıdır. Doğu'da da Japonya, Güney Kore ve Tayvan'ın başarıları benzer bir çizgide başka değişimlerin habercisidir. Liberal demokrasi kapitalizmin çağ değiştiren zaferinin doruk noktasıyken, yapıları muhtemelen her zaman varlığını sürdürecek olan devletler arasındaki ekonomik rekabeti denetim altında tutacaktır. Bazı çatışmalar sürecek, ama bunlar liberal hegemonyaya kafa tutmaktan aciz, küçük rahatsızlıklar ve tali gösteriler olmanın ötesine geçemeyecektir.

Fukuyama'nm bu makalesi öyle bir yankı yaptı ki, dünyanın belli başlı dillerine çevrildi ve önemli yazarlar ve yorumcular, okumamış bile olsalar, her yerde bu makaleye gönderme yaptılar. Kısa bir süre için kitap yeni küreselleşmenin kılavuzu haline geldi. Bu kitap *cognoscenti*, yol gösterici bir kitap olarak neredeyse kaybolmuşken de halefi boy gösterdi.

1993 yazında, bir zamanlar Vietnam'da Johnson yönetiminin karşı-ayaklanma uzmanı, daha sonra da Harvard Üniversitesi'nde Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Direktörü olarak çalışmış Samuel Huntington, *Foreign Affairs* dergisinde "Medeniyetler Çatışması?" adlı bir makale kaleme aldı ve bu makale yayımlanır yayımlanmaz küresel bir tartışmanın fitilini ateşledi. Huntington'ın daha sonra açıklayacağı gibi, "Makale her medeniyetten insanların bam teline dokunmuştu." Makale kitap haline geldi ve sonra, Usame bin Ladin'e şükretsin, best-seller oldu. Yazar artık bir peygamberdi. Öz olarak bir polemik -Francis Fukuyama ve "Tarihin Sonu?"na- olarak algılanan yazısında Huntington, komünizmin yerle bir olması bütün ideolojik tartışmalar açısından bir son anlamına gelse de, tarihin sonunun gelmediğini savunuyordu. Bundan böyle politika ya da ekonomi değil, dünyaya kültür hâkim olacak ve dünyayı o bölecekti.

Huntington sekiz kültür sayıyordu: Batı, Konfiçyüs, Japon, İslam, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve -belki- Afrika. Neden belki? Çünkü o, Afrika'nın gerçekten medenileşip me-

denileşmediğinden emin değildi. Bu medeniyetlerin her biri, Huntington'a göre, "belki de insanları güdüleyen ve harekete geçiren merkezi güç" olan dinin simgelediği farklı değer sistemlerinde somutlaşıyordu. Büyük bölünme "Batı ve Gerisi" arasındaydı, çünkü yalnızca Batı, "bireysellik, liberalizm, anayasalcılık, insan hakları, eşitlik, özgürlük, hukuk düzeni, demokrasi ve serbest piyasa"ya değer veriyordu. Bu yüzden Batı (gerçekte, Amerika Birleşik Devletleri), bu rakip medeniyetlerden gelecek tehditlerle askeri mücadeleye hep hazır olmalıydı. En tehlikeli iki rakip, tahmin edilebileceği gibi, İslam ve Konfiçyüsçülüktü (petrol ve Çin ihracatı) ve bu ikisi bütünleşirse, çekirdek medeniyetin varoluşuna bir tehlike oluşturabilirlerdi. Huntington makalesini uğursuz bir notla bitiriyordu: "Dünya bir değildir. Medeniyetler insanları birleştirmiş ve bölmüştür... kan ve inanç, insanların kendilerini özdeşleştirdikleri ve uğruna savaşıp öldükleri değerlerdir." Diğer fundamentalistler bu duyguları paylaşmakta hiç tereddüt etmeyecektir.

Bu basit ama siyasal bakımdan son derece isabetli analiz, Washington ve başka yerlerdeki politikacılarla ideologların gözünde inanılmaz ölçüde faydalı bir kılıf işlevi gördü. İslam en büyük tehlike sayılıyordu, çünkü dünya petrolünün büyük çoğunluğu İran, Irak ve Suudi Arabistan tarafından üretilmekteydi. Huntington'ın bunları yazdığı tarihte, İran'daki İslam Cumhuriyeti on dört yaşındaydı ve "Büyük Şeytan"ın hâlâ düşmanı addediliyordu; Irak'ın sosyal, ekonomik ve askeri gücü Körfez Savaşı sonrası sendromuyla her gün daha fazla aşındırılıyordu, ama Suudi Arabistan emin ellerdeydi, onun monarşisi Amerikan askerleri tarafından korunmaktaydı. "Batı medeniyeti" (bu örnekte Konfiçyüsçü ve Slav-Ortodoks arkadaşları tarafından desteklenen), daha önce ayrıntılarıyla anlattığım gibi, Irak'ta 300 bin çocuğun yavaş yavaş ölümünü örgütlerken, bir liberal-demokratik-Vehhabi ittifakı Suudi Arabistan'ın Doğu bölgelerinde petrol kuyularını korumaya almıştı.

Huntington ve kafayı medeniyetle bozanlara karşılık olarak iki temel noktaya değinmek gerekiyor. Birincisi, benim bu kitapta açıklamaya çalıştığım gibi, İslam dünyası bin yılı aşkın bir zamandan beri monolitik değil. Senegalliler, Çinliler, Endonezyalılar, Araplar ve Güney Asya Müslümanları arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıklar, aynı ulusların Müslüman-olmayanlarla ortak özelliklerinden çok daha büyük. Yüz yılı aşkın bir süredir İslam dünyası, başka toplumlar gibi savaşların ve devrimlerin ateşini hissetti. ABD emperyalizmiyle Sovyetler Birliği arasındaki yetmiş yıllık savaş tek tek her "medeniyet"i etkiledi. Komünist partiler yalnızca Lutherci Almanya'da değil, Konfiçyüsçü Çin ve Müslüman Endonezya'da da doğdu, büyüdü ve kitlesel destek kazandılar. Bu virüsün bulaşmasına bir tek Britanya ve Kuzey Amerika'dan oluşan Anglo-Sakson bölge direnebildi.

1920'ler ve 1930'lar boyunca, tıpkı Avrupa'daki gibi Arap dünyasındaki entelektüeller de Aydınlanmacı Marksizmin kozmopolit çağrısıyla Mussolini ve Hitler'in anti-Aydınlanmacı popülizmi arasında bölündüler. Britanya İmparatorluğu'nun ideolojisi olarak anlaşılan liberalizmi daha az popülerdi. Bugün de aynı durum söz konusudur. Filistin ve Çeçenistan'daki bazı Müslüman gerillalar Che Guevara ve Vo Nguyen Giap'ın kitaplarını okuyorlar. 1960'ların başında bazı Müslüman düşünürler -Ali Şeriati ve Seyyid Kutub- bir Petainci olan ve kitapları bugün Fransız Ulusal Cephesi'nin eğitim kamplarında hevesle okutulan, aşırı milliyetçi Alexis Carrel'ın yazılarına büyük değer veriyorlardı.[72]

72) Alexis Carrel (1873-1944) inanılmaz derecede yetenekli ama kavgacı bir cerrahtı; mesleğini Fransız Kanadası'nda, sonra da ABD'de sürdürmek üzere Fransa'dan ayrılmıştı. Nobel Tıp Ödülü'nü kazandı ve bu onun güvenilirliğiyle cazibesini artırdı. Daha sonra çeşitli konularda, genetik ve ırksal arılık dahil, makaleler yazdı. "Irkın iyileştirilmesi" ve "beyazlık", düzenli işlediği konulardı. Beyazlıklarının arılığı yüzünden İskandinavları en yüksek medeniyet seviyesindeki ırklar olarak görüyordu (çok büyük ihtimalle onlar da kendisine Nobel Ödü-

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, komünizm ya da ilerici/seküler milliyetçilik karşısında bir kale olarak en gerici unsurlara arka çıktı. Bunlar genelde bağnaz dinsel fundamentalistlerdi: Mısır'da Nasır'a karşı Müslüman Kardeşler; Endonezya'da Sukarno'ya karşı Sarekat-i İslam; Pakistan'da Butto'ya karşı Cemaat-i İslami; Afganistan'da seküler-komünist Necibullah'a karşı Usame bin Ladin ve arkadaşları. Taliban 1996'da Kâbil'i ele geçirdiğinde, yaptığı ilk işlerden biri Necibullah'ı sığındığı BM kampından sürükleyerek çıkarmak ve öldürmek oldu. Bununla da kalmadı, Kâbilli vatandaşlar bir kâfirin ödemek zorunda olduğu yüksek bedeli anlasınlar diye, erkeklik organı ve hayaları ağzına tıkıştırılarak çıplak bedeni bir meydanda asıldı. Bildiğim kadarıyla, Batı'da hiçbir lider ya da lider-yazar bu konuda tek kelime etmedi. Medeniyetler çatışmasıymış!

Tek istisnayı Irak ve İran oluşturuyordu. 1960'larda Irak'ta dine dayalı bir grup oluşturma potansiyeli yoktu. Komünist Parti ülkedeki en önemli toplumsal güçtü ve zafer kazanmalarına imkân verilmemeliydi. ABD, Baas Partisi'nin içindeki haydut kanadı destekleyerek, önce komünistleri, sonra da petrol işçileri sendikalarını ortadan kaldırmaya cesaretlendirdi. Bu işi Saddam Hüseyin başardı ve Batı tarafından, 1991'de Kuveyt'te ölümcül hatayı yapana kadar, silah ve ticaret anlaşmalarıyla ödüllendirildi. İran'da da Batı, önceki bölümde anlatıldığı gibi, modernliğini Britanya firmalarından özel olarak sipariş ettigi

---

lü'nü bu yüzden verdiler). Sonra, Akdeniz ırklarının renkliliği pek hoşuna gitmemesine rağmen, Benito Mussolini'ye büyük hayranlık duymaya başladı. Sürekli olarak dini terk ettikleri için liberal demokrasilere saldırdı ve bunun "onların zayıflığı ve etkisizliğinin nedeni" olduğunu savundu. 1935'te, insan ırkını ıslah etmekten yana *(eugenicist)* oldu ve ısrarla, "Irkın ıslahı, güçlünün ayakta kalması için, kaçınılmazdır. Büyük bir ırk kendi en iyi öğelerini savunmalıdır," fikrinden yana çıktı. İkinci Dünya Savaşı sürerken Fransa'ya dönüp Vichy rejimini destekledi. Alman elçiliğinin düzenli bir ziyaretçisiydi. Tam Kurtuluş öncesi öldü ve işbirlikçi olarak yargılanmaktan kurtuldu.

işkence aletleriyle eksiksiz kılan, ikinci kuşaktan despot bir Şah'ı destekledi. Şah'ın elinden kurtulan seküler muhalefet Britanya istihbaratı ve CIA tarafından avlandı. Bu boşluğu daha sonra, bugün ülkeyi yöneten mollalar sınıfı doldurdular.

Tüm bunlar, uzun bir süreden beri gözü kendi ekonomik, siyasal ve askeri çıkarlarından başkasını görmeyen bir emperyalizme işaret ediyor. Batı, bilim ve teknolojideki ilerlemeler sayesinde hâkimiyet kurmuştu.[73] Batı bunu 1917 öncesinde bölgesel olarak, sonra küresel çapta yaptı ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden beri, bazı önemli yeni düzenlemeler yapmakla meşgul. İşte bu düzenlemelerden biri, bölgede Rusya'yı yeni cumhuriyetlerden yalıtmak ve ABD çıkarlarını güvenceye almak üzere NATO'nun genişletilmesiydi. NATO'nun Avrupalıları kontrol altında tutmaktan başka bir varlık nedeni mi var?

ABD'nin muazzam silah harcamaları için kendi emperyal mirasını korumak dışında bir neden kaldı mı? ABD günümüzde en güçlü emperyalist ülke. 2000 yılı için savunma bütçesine ayırdığı miktar 267,2 milyar dolar ve bu rakam Çin, Rusya, Hindistan, Almanya ve Fransa'nın toplam askeri bütçelerinden daha büyük. Eğer buna ABD'nin NATO, Japonya, Güney Kore ve İsrail bütçelerine yaptığı askeri katkıyı da ekleyecek olursak, bu rakam dünya toplamının yüzde 80'ini bulur. Bunun muhtemel tek nedeni, ABD'nin kendi müttefikleri üzerindeki tahakkümünü korumaktır. General Butler'ın eski tanımı bugün her zamankinden daha doğrudur. Bu, bir küresel koruma kumpasıdır. ABD, müttefiklerinden bazılarının çıkarlarını sa-

73) Bir donanmanın yokluğu, Hindistan ticaretinin gelişmesini ciddi olarak engellemiş ve 17. ve 18. yüzyıllarda Moğol Hindistanı'nda ani bir çöküşe yol açmıştı. Portekiz, Hollanda ve İngiliz tüccarları en son silahlarla donanmıştı. Bu ilk işaretler, Portekizliler Mekke yolundaki hacı teknelerini batırarak Hint Okyanusu'nda donanma gücü tekeli kurmasıyla ortaya çıkmıştı; daha sonra Britanyalılar Çin'le olan narkotik ticaretini savunmak için Wusung kalelerini toplarıyla susturdular. Silahların ardında, imansızları üstün dine döndürmek için hazır bekleyen, Hıristiyan misyonerler vardı.

vunma karşılığında ağır bir fatura çıkarır. Örneğin, doların küresel bir nakit olarak statüsünü sürdürmesi, Japonya'nın ticaret fazlaları ve dolar rezervleri sayesinde mümkündür.

Amerikalı seçkin bir tarihçi olan Chalmers Johnson bize bu sistemin nasıl işlediğine dair ilginç bir hikâye anlatıyor. Johnson, devlet entelektüelleri tarafından karalanmaya çalışıldığı gibi, bilinen "anti-Amerikan" ya da "Garbiyatçı"lardan biri değil.[74] Güvenilirliği tartışma götürmez. Batı kıyısından denizci bir aileden gelen Johnson'm babası iki dünya savaşma da katılmış. Johnson'ın kendisi Japonya'nın yenildiği savaşta Deniz Hava Birliği'nde görev yapmış ve bir filo elemanı olarak görevlendirilmişti. Bir "masa başı göreve" verilince eve dönmüş, Berkeley'de öğrenciliğe başlamış ve Çin ve Japonya üzerine çalışan bir akademisyen olmuştu. Johnson 1960'ların kampüs eylemlerinden uzak durmuş, hiçbir zaman solcu ol-

---

74) Devlet-entelektüelleri ABD devlet aygıtının mekanizmaları için çalışan ya da oralardan çıkıp gelmiş insanlardır; Kissinger, Brzezinski, Fukuyama ve Huntington bu türün en tipik örnekleridir, ama daha birçoğu *New York Times* ve *Washington Post* için çalışan gazeteciler gibi daha alt kademeleri dolduruyor. İktidar-entelektüelleri çeşitli kategorilere ayrılır. Bu kategoriye girenlerden biri kendilerini "şimdiki zaman tarihçisi" olarak betimliyor. Bu kesim akbabalar gibi bir dünya krizi üzerinde uçan becerikli gazetecilerden oluşuyor. Cesetleri ilk kim görecek? Yazıları kaliteli ve genellikle ilginç ve faydalı bilgiler de içeriyor, ama bütün bu yazdıklarının altında kendilerini inkâr eden bir askeri malzeme yatıyor. Hakikat ile güç arasındaki nazik denge her zaman gözetilmeli ve yazdıklarında hiçbir zaman emperyal gücü rahatsız eden bir şey olmamalıdır. Objektif araştırmalar olarak sunulan yazıları bütün dünya yayınlarında çıkar, ama düzenli uğrak yerleri, Reagan döneminden beri politikasıyla genellikle Dışişleri Bakanlığı'nın liberal kanadının görüşlerini yansıtan *New York Review of Books*'tur. Yeni tür bir iktidar-entelektüeli bir zamanlar "Üçüncü Dünya" olarak bilinen yerden gelen gazeteci/entelektüel takımıdır. Onlar geçmişte anti-emperyalisttiler, ama hızla kendilerini yeni düzene uydurdular. Saddam Hüseyin'in günahları konusunda uzman olan bu tipler, Körfez ve Afgan Savaşı sırasında çok revaçtaydı ve emperyal devletle kurumlarının bolca gösterdiği övgü ve şefkat akıllarını başlarından aldı. Söylediklerinin önemli olduğu ve ABD politikasını daha "ilerici" bir yönde etkileyebileceği hayaline kapıldılar. Bizi kendi halimize bırakmayın, diye yalvarıyorlar. Bu, umutsuzluğun diğer yüzü. Eski radikaller takımı artık halkın kendini kurtarma kapasitesine inanmıyorlar ve yeni sömürgeciliğin özür arayıcıları haline geldiler.

mamış ve Vietnam'da da ABD'yi desteklemişti. Onu ABD'deki en eleştirel seslerden biri yapan şey, Amerikan İmparatorluğu'nun Soğuk Savaş sonrası başlattığı seferberlikti; nitekim son kitabı *Blowback*, Amerikan-perverler ve onların vatansever emirerlerinin insafsız eleştirilerine maruz kaldı.

Chalmers Johnson *Blowback*'te, Amerikan İmparatorluğu'nun aşırı derecede yayıldığını ve bu statüyü korumak amacıyla ne kadar uzun mücadele ederse o kadar acılı bir bedel ödeyeceğini savunmaktadır. Johnson İran Körfezi'ni savunmak için harcanan parayla -ABD'nin yıllık savunma bütçesinden 50 milyar dolar- ithal edilen petrolün maliyetini -sadece 11 milyar dolar ve bu miktar ABD tüketiminin yüzde 10'una eşittir- karşılaştırır. Bu miktar Avrupa petrol ihtiyacının dörtte biri, Japonya ihtiyacının ise yarısıdır. Bu "post-emperyalizm"den çok, bir "ultra-emperyalizm"dir. Ortalama Batılı yurttaş bunu görmeyebilir, ama dünyanın geri kalan kısmı onun varlığını çok iyi biliyor. Faal bir emperyalizm bu çünkü. Şu an BM'de üye devletlerin sayısı 187'dir. ABD'nin 100 ülkede askeri üssü vardır.

Bunlardan biri de küçük bir ada olan ve aynı zamanda El Cezire TV'nin merkezinin bulunduğu Katar'dadır. William Arkin *LA Times* okurlarına bu üssü şöyle anlatıyor:

> El Adid 1 milyar dolarlık bir üs. 15 bin feet pisti, Körfez'deki benzerlerinin en uzunu. İnşaatı Nisan 2000'de Savunma Bakanı William S. Cohen'in ziyaretinin ardından başladı. Katar'da halihazırda bir tugaya yetecek kadar mühimmat bulunuyor ve 1996'da bir "keşif" görevi sırasında 30 savaş uçağına ev sahipliği yaptı. El Adid gibi Körfez üsleri için ilk akla gelen gerekçe, yeni bir saldırıya hazır olmak diye ifade edilse de, geçen yıl üst rütbeli bir subay bana Katar tesislerinin "özellikle şu ya da bu ülke odaklı değil, yerleştirmek istediğimiz bir sistemin parçası" olduğu-

nu söyledi... 11 Eylül'de olduğu gibi, Pentagon belgelerine göre, ABD, Katar ve başka 92 ülkeyle bu tür resmi anlaşmalar yapmıştır.[75]

Charles Johnson, "askeri-endüstriyel kompleks" konusunda Eisenhower'ın yerinde uyarısını dikkate alarak, bu kompleksin artık küresel bir olgu haline geldiğini savunur:

> Bu devasa askeri oluşumun ayrıca yaptığı şeylerden biri öteki ülkelere silah satmaktır; bu da Pentagon'u ABD hükümetinin kritik bir *ekonomik* birimi yapıyor. Askeri amaçlı ürünler ABD'nin toplam ulusal üretiminin dörtte birini oluşturuyor. Hükümet, sadece silah satış programını, tüm dünyaya yayılmış Amerikan elçiliklerinde çalışan ve "diplomatik" kariyerlerinin çoğu kısmını silah tüccarları olarak geçiren kıdemli görevlilerle uyum içinde koordine edilmesi ve yürütülmesi için 6,500 personel istihdam ediyor. Silah İhracı Denetimi Yasası'na göre, yürütme organı Kongre'ye, doğrudan Pentagon tarafından müzakere edilen yabancı silah ve malzeme satışını bildirmekle yükümlüdür. Silah endüstrisi tarafından anlaşması yapılmış 14 milyon dolar ve bunun üzerindeki ticari satışlar da Kongre'ye bildirilmek zorundadır. Pentagon'un resmi istatistiklerine göre, 1990 ile 1996 yılları arasında üç kategorinin toplamı 97,836,821,000 doları bulmuştur. Bu yaklaşık 100 milyar dolarlık toplamdan, hükümetin her yıl yabancı müşterilerine ABD'den yaptıkları silah alımlarını desteklemek için harcadığı 3 milyar doları çıkarmak gerekir.[76]

---

75) "U.S. Air-Bases Forge double-edgeg Sword", William M. Arkin, *Los Angeles Times*, 6 Ocak 2002.

76) Chalmers Johnson, *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire*, New York ve Londra, 2000, s. 87.

1996'da, kıdemli bir emperyalist ideolog olan Zbigniew Brezinski, Rusya'yı, "Bu gerçekleri unutmayın," diye uyarıyordu: "Rusya bir ulus-devlet olarak yaşayabilir ama, sanmıyorum ki, bir imparatorluk olarak uzun bir ömrü kalmış olsun. Eğer sürdürmeye çalışacak kadar aptalsalar, Çeçenistan ve Afganistan'ı bir piknik yerine çevirecek çatışmaların içinde bulacaklar kendilerini."[77] Ama aynı kurallar ABD için geçerli değildi. ABD bir dizi çatışmaya bulaştı: Somali, Bosna, Kosova. Bunlardan birincisi tam bir felaketti. Bu olayda ülkeye müdahale yeni "insani müdahale" doktrini için uydurulmuş BM yaptırımı kılıfı altında gerçekleşti.

Sonraki diğerleri gibi bu savaş da iyi yönetilmiş bir propaganda kampanyası eşliğinde yapıldı. Politika, istihbarat birimlerinin elit üslûbuyla yürütülüp sunuldu: yanlış enformasyon, enformasyonu bozma, düşmanın gücünü ve kapasitesini abartma, bir TV görüntüsünü galiz bir yalan ve sansürle açıklama. Amaç, yurttaş kitlesini şaşırtmak ve hareketsiz bırakmaktır. Her şey ya aşırı basite indirgenir ya da tamamen anlaşılmaz bir hale sokulur. Verilen mesaj basittir: Başka alternatif yok.

Somali örneğinde, ilan edilen adıyla Umudu Tazeleme Operasyonu'nun amacı, açlık tehlikesiyle karşı karşıya olan Somali halkının canını kurtarmaktı. Televizyonlar gerekli görüntüleri hemen vermeye başladılar. Dünyaya eğer iç savaşı durdurmak için askeri müdahale yapılmazsa ve açlıktan ölen insanlara yiyecek ulaştırılamazsa 2 milyon kişinin öleceği an-

77) *Transition*, 15 Kasım 1996. Rusya demokrasisi hakkında son derece eleştirel olan Brzezinski, aynı eleştirelliği Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldavya ya da Özbekistan için göstermiyor. Bu çifte standardın nedeni nedir? Yoksa bunun nedeni Brzezinski'nin, proje halindeki petrol boru hattı ve anlaşmaları bölgedeki ABD çıkarları için hayati önem taşıyan Amoco ve Azerbaycan Uluslararası Faaliyet Şirketi'nin danışmanı olması mı? Ve Brzezinki'nin yıldız öğrencisi, Irak'ın baş belalısı Madeleine Albright, demokrasileri Rusya'ya göre çok geri olan Azerbaycan ve Özbekistan rejimlerini neden hiç eleştirmiyor acaba?

latıldı. Ölümlerden çoğunun nedeni sıtma olduğu halde, ABD askerleri ve kurtarma birimleri bölgeye sıtmaya karşı hiçbir program yapmaksızın ve açlık tehlikesinin neredeyse ortadan kalktığı bir sırada geldiler. Yardım örgütleri askerlerin başkent Mogadişu'da olmasını istemiyordu. "Açlık üçgeni"nde çok sınırlı, titizlikle belirlenmiş hedeflere bombardıman yapılmasını istediler; bu seçenek reddedildi, çünkü, Afrika İşleri'nden sorumlu Savunma sekreteri James L. Woods'a göre, "ABD askeri çevrelerinin büyük, yıldırıcı güç kullanılması yönündeki yeni taleplerine uygun değildi."

1992 askeri müdahalesinin başında, o zamanlar Pentagon'da Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Colin Powell, işgale Pentagon için bir "paralı siyasal reklam" diyordu. Soğuk Savaş biteli bir yıl olmamıştı ki, Powell 300 milyarlık ek bütçe peşindeydi. Somalililer harcamaları haklı çıkaracak talihsiz deney hayvanlarıydı. Operasyon tam bir felaketle sonuçlandı. Somalililer zaten İtalyan ve Britanyalı sömürgecilere karşı etkileyici bir direniş geleneğine sahipti. ABD askerleri ölmeye başladı, bir ABD pilotu yakalandı ve Mogadişu sokaklarında yerlerde sürüklendi. Bunun üzerine TV görüntüleri karşı saldırıya geçti. ABD Özel Elçisi Robert Oakley, önce bir generali, ardından ötekini sakinleştirdi.[78] ABD/BM güçleri "Hergeisa kasabı" olarak bilinen General Muhammed Hersi Morgan'ın Kismayo'yu işgal etmesine izin verdi, ama Mogadişu'da işgali protesto eden sivil halkın üzerine ateş açıldı. Geçmişte olduğu gibi, Belçika askerleri akla gelebilecek tüm zalimlikleri yaptılar. 700'den fazla Somalili öldürüldü ve sayısız ırza geçme olayı bildirildi. ABD helikopterlerinin bir kurtarma ekibinin üzerine ateş açıp 60 sivili öldürmesi üzerine, bir BM sözcüsü olan Binbaşı David Stockwell şöyle özür diliyordu:

78) Robert Oakley Pakistan'da, daha çok bir danışman gibi davranan ve General'e seçilmiş politikacılardan daha yakın olan ABD Elçisi olarak hâlâ hatırlanır.

"Durumlarını belli eden işaretler ve oturmak için sıralar yoktu; yerdeki insanların savaşçı olduklarını sandık."[79] Bu olaydan dolayı hiç kimse suçlanmadı ya da yargılanmadı. Eğer eski Yugoslavya Devlet Başkanı işlediği söylenen suçlardan dolayı geriye dönük olarak yargılanabiliyorsa, neden ABD/BM Yüksek Komutanlığı ve milis güçleri de bu cinayetlerden dolayı sorumlu tutulmuyor? Operasyonun tamamına karşı zehir zemberek bir eleştiri kaleme alan Alex de Waal sonuç olarak şunları söylüyordu:

> BM-ABD müdahalesinin fiyaskoyla sonuçlanması, BM güçlerinin Somali toplumunun çok büyük bir kesimiyle ne kadar derin bir uzlaşmazlık içinde olduğu fark edildiğinde anlaşılabilir ancak. 9 Eylül 1992 tarihinde Mogadişu kumsalına Deniz Piyadeleri indiğinde, umutlar büyüktü... ama çok sayıda askerin tutumu inanılmazdı. Birçok ülke, polis eğitimi ve sivil mühendislik gerektiren bir göreve özel savaşçı birliklerini yollamıştı. Birçok olayda operasyon kısa sürede Somalili sivillere yönelik gündelik zulme dönüştü...
>
> BM ve ABD'nin asla hesaba katmadığı bir şey, katliam ve zulüm tırmanırken, Somalililerin direnme ve karşı saldırılar düzenleme kararlılığını da arttırmış olduklarıydı. 3 Ekim çatışmasında Mogadişu şehrinin hemen her yurttaşı ABD ve BM'yi düşman olarak görüyordu ve onlara karşı silah kullanmaya hazırdı.[80]

11 Eylül sonrası, ortalıkta 1992'nin intikamını almak için Somali'ye yeniden girme lafları dolaşıyordu. 17 Ekim 2001'de, Hollywood patronları bir toplantıda "terörizme karşı savaşa

79) Keith Richburg, "UN Defends Firing on Somali Crowd", *The Washington Post*, 11 Eylül 1993. Binbaşı Stockwell'in ölümsüz sözleri 11 Eylül 2000 saldırılarını savunan birçok İslamcıda yankısını buldu.

80) Alex de Waal, "US War Crimes in Somalia", *New Left Review*, I, 230, Temmuz/Ağustos 1998.

destek için yeni girişimler başlatma" kararı alıyordu. Bunların birincisi 90 milyar dolarlık iğrenç, ırkçı *Black Hawk Down* filmiydi; film utanç verici bir açıklıkla, eğer gerekirse diye Somali'deki bir savaşı haklı çıkarmak için ilkel milliyetçi duyguları kışkırtıyordu. Filmin Washington galasına Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve meşhur savaş suçlusu Oliver North da şeref vermişti.

Üç tektanrılı dinden türeyen kültürlerin/medeniyetlerin hiçbiri monolitik ya da zaman-dışı değildir. Aralarındaki farklara rağmen, hepsi de içinde yaşadıkları dünyadan etkilenmiştir. Zaman değişirken onlar da değişiyordu, ama herkes kendince. Şimdinin çarpıcı bir özelliği, dünyanın hiçbir yerinde hiçbir ana akım partinin önemli bir şeyleri değiştirmeye niyet bile etmemesidir. Eğer tarih ve demokrasinin Antik Yunan'ın ikizleri oldukları doğruysa, ikisinin ölümü birlikte mi olacak acaba? Hâkim kültürün tarihi fiilen devre dışı bırakması demokrasinin işlevini bir farsa indirgemektedir. Sonuç ise lakaytlık, umutsuzluk ve kaçıştır. Bu, özellikle her türden irrasyonalizmi besleyen bir ortamdır. Geçtiğimiz elli yıl boyunca, birçok farklı kültürde siyasal yönelimli dinsel yeniden canlanış hareketleri doğdu. Bu süreç bitmiş de değil. Bunun temel bir nedeni, diğer çıkış yollarının bütün fundamentalizmlerin anası, yani Amerikan emperyalizmi tarafından tutulmuş olmasıdır.

Bu, ne Samuel P. Huntington ne de Francis Fukuyama'nın kendilerine itiraf edebildikleri bir şeydir; tıpkı modern İslamcı düşünürlerin birçok konuda açık olabildikleri halde kendi dinlerinin acilen bir reforma ihtiyaç duyduğunu asla kabul etmedikleri gibi. 11 Eylül sonrası birçok makale ve söyleşide, bu yazarların ikisi de önceki çalışmalarını açıklamaya ve düzeltmeye giriştiler. İkisi arasından çok daha fazla ilgi göreni Huntington oldu, çünkü birçok insan "terörizme karşı savaş"ı bir medenilik çatışması olarak yorumluyordu. Huntington'ın kendisi ise bu görüşte değildi. Huntington, Batı medeniyetinin

Vietnam'daki eski "stratejik barınaklar"ın dev bir benzeri içinde korunmaya alınması ve kimden gelirse gelsin, ne yolla olursa olsun, kirlenmeye karşı savunulması gerektiğini ima eden "Batı ve Gerisi" anlayışını terk etmektedir. Aynı zamanda, geçici olarak bile olsa, bunun bir "İslam ve Diğerleri" meselesi olduğu tezini de savunmuyor. *Newsweek* dergisinin "Özel Davos Sayısı"na yazdığı bir makalede (Aralık 2001-Ocak 2002) Huntington, Soğuk Savaş sonrası konjonktürü "Müslüman savaşları" olarak tanımlıyor.

Huntington'a göre, "Müslümanlar gerek kendileriyle gerekse Müslüman-olmayanlarla, öteki medeniyetlerin halklarının yaptığından çok daha sıklıkla savaşıyorlar." Bu basite indirgemeci kavrayış, bütün o "medeniyet savaşları" anlayışını temel bir çelişkiye kurban ediyor. İkisi bir arada olamaz. Aslında, hiçbiri doğru değil. Huntington'ın makalesi "Müslüman savaşları"nın başlangıç işareti olarak iki çatışmayı öne çıkarıyor. Bunlardan birincisi İran-Irak savaşıdır ama, bu kitapta daha önce tartışıldığı gibi, eğer Washington ve Londra doğrudan Saddam Hüseyin'i destekleyip silahlandırmamış olsaydı, bu savaş hiçbir zaman meydana gelmezdi. İki başkent de Saddam'ın mollaları yeneceğini ve bir tür Batı yanlısı bir rejimin yeniden kurulacağını umut ediyordu.

Bir Müslüman savaşı olarak verilen ikinci örnek de, 1980'lerde Afganistan'da yürütülen Sovyet-karşıtı cihattır. Huntington, "Bu zaferin Amerikan teknolojisi, Suudi ve Amerikan parası, Pakistan desteği ve eğitimi ve çoğu Arap olmak üzere başka Müslüman ülkelerden binlerce savaşçının katılımı sayesinde kazanıldığı"nı kabul ediyor. İşin doğrusu, bunun Usame bin Ladin'i de kapsadığı ve o zamanlar ABD'nin eğittiği birçok savaşçının daha sonra El-Kaide'nin çekirdek kadrosunu oluşturarak eski hamileriyle bağları koparmaya karar verdiklerini de söyleyebilirdi. Aslında, Afgan Savaşı denen savaş, Suudi Arabistan ve Pakistan'daki General Ziya'nın za-

lim askeri diktatörlüğü gibi totaliter yandaşlarını da kullanarak, ABD tarafından yönetilmiş ve yürütülmüştür.[81] Böyle bir savaş neden bir "Müslüman savaşı" oluyormuş ki?

Sözü edilen çatışmaların ikisi de Batı'nın topyekûn desteğini aldı. O zaman, şimdi olduğu gibi, Müslüman devletler gibi tek tek Müslümanlar da İmparatorluğun savaş arabasını izlemekten mutluydular. Huntington'ın gayet açıklıkla kabul ettiği gibi, "Müslüman savaşları çağı... kökleri 7. yüzyıldan kalma dinsel öğretide değil, politikada yatan daha genel nedenlere dayanıyor." Yine doğru bir biçimde Huntington, bu nedenler arasında "Amerika'nın 1991'den beri Irak'a karşı eylemleri ve İsrail'le süregiden sıkı bağları" bulunduğunu söylüyor. Bu konudaki görüşleri, Afganistan'daki intikam savaşına karşı çıkan, İmparatorluk karşıtlarına yakın. Yeni dönekler -ilkel bir vatanseverliği benimsemiş liberaller- sadakatlerini ispat etmekle o kadar meşguller ki, dünya politikası hakkında ciddi ciddi düşünemiyorlar bile. Huntington son yazdıklarının itinayla kurduğu eserinin temellerini yerle bir ettiğini fark etmiş olmalı. Oysa bu, rakip teorisyen Francis Fukuyama için geçerli değildir. O hâlâ çıkardığı sonuçlara inanmış bir halde, kendini Huntington'dan hatırı sayılır bir mesafede tutmaya özen gösteriyor.

Fukuyama'ya göre, 11 Eylül modernliğe yöneltilmiş bir saldırıydı ve İslamcı fundamentalistlerin eşcinsellik, serbestlik ve kadınlar kadar diğer Batılı değerlere de duydukları nefretine dayanıyordu. Fukuyama, gelişmelerin her şeyden önce si-

---

81) 19 Ocak 2002 tarihli *Economist* editörlerinin aksine, General Ziya "fundamentalizmle hoyrat bir biçimde flört" etmedi sadece. Kendisi de bir fundamentalistti. Ziya, şimdi bölgeyi cehenneme çeviren grupların ortaya çıkışı ve mali olarak desteklenmesinden doğrudan sorumluydu. Suudi modeline uygun olarak açık alanlarda idamı ve kırbaçlatmayı kurumlaştırdı ve Pakistan'ın siyasal kültürünün yok edilmesine yardım etti. Ziya, İslamcıların orduya sızmasını cesaretlendirdi. Orduda ve kamu kuruluşlarında namazı kurumlaştırdı. Dönemin *Economist* editörleri Ziya'ya son derece anlayış gösterirlerken, aynı nedenlerle Washington ve Londra da onu destekliyordu. O zamanlar Ziya anti-Sovyet cihadın başaktörüydü.

yasal olaylar şeklinde yansıdığı görüşünü açıktan reddediyor. Ama ilginçtir, Huntington'ın asıl tezine Huntington'dan daha yakın duruyor: "İslam dünyası bugün önemli bir bakımdan diğer dünya kültürlerinden ayrı duruyor. Geçtiğimiz yıllarda bu dünya ardı ardına, yalnızca Batılı politikaları değil, aynı zamanda modernliğin en temel ilkesini, yani dinsel hoşgörüyü de reddeden radikal İslamcı hareketler doğurmuştur."[82]

Bu konuda söylenebilecek ilk şey, "serbestlik" karşısındaki hoşgörüsüzlük ya da nefretin, hiç de yeni olmadığı gibi, kesinlikle İslam'la sınırlı kalmadığıdır. Din, Amerika'nın iliklerine kadar işlemiştir; nüfusunun yüzde 90'ı düzenli olarak Tanrı'ya inancını ilan ediyor; ABD'de Batı Avrupa'nın tamamından daha fazla dindar var. Amerikalı Hıristiyan fundamentalistlerin 11 Eylül'ü eşcinselliğe ve kürtaja müsamaha gösteren bir topluma Tanrı'nın verdiği ceza olarak selamlaması örneğinde görüldüğü gibi, dinsel tutkular yükseklerde seyrediyor. Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimciler bu topraklar üzerinde kendi eski kutsal metinleri adına hak iddia ediyorlar ve kesinlikle dinsel hoşgörü denen şeye inanmıyorlar. Ama Fukuyama hâlâ yeni düşmana karşı savaş istiyor ve bu nedenle "medeniyetler arası" uçurumu vurgulamak, sonra da İslamcılığı "İslam faşizmi" olarak nitelemek zorunda kalıyor. Bu, tarihin sonundan çok, Batılı muhayyilenin dumura uğramasıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği günden bu yana, Batı ne zaman bir savaş için kamuoyu desteğine ihtiyaç duysa hemen Hitler'in adı ve felsefesi pervasızca gündeme getirilir. Tanıdığı tek düşmanın Pinewood, Hollywood ve konu üzerine sayısız belgesel ve kitap tarafından yaratılmış bir düşman oluşu, Batılı zihniyetin sefaletini gösteriyor.

1956'da İlk Petrol Savaşı (Süveyş) döneminde Britanya, Mısır lideri Cemal Abdül Nasır'ı "Nil'in Hitler'i" olarak niteliyor-

82) *Newsweek*, Aralık-Ocak (2001-2002), Özel Sayı.

du; Üçüncü Petrol Savaşı (Körfez Savaşı olarak bilinir) sırasında ise Hitler yaftası Irak lideri Saddam Hüseyin'in omuzlarına yamandı. Tabii o, ancak ABD sinyallerini yanlış yorumladıktan sonra Hitler olmuştu. Irak-İran savaşı ya da içeride komünistlerin ve Kürtlerin ezilmesi sırasında, Dışişleri Bakanlığı hayranlık içinde Saddam'a gülücükler yolluyordu. Madeliene Albright en sonunda Kosova'da bir savaşa ihtiyaç olduğuna karar verip de Yugoslavya liderliğinin zaten kabul etmiş olduğu bir anlaşmaya gizli ve kabul edilemez bir madde eklediğinde, Sırp lider bildik damgayı yedi: Bu sefer Miloseviç, Hitler oldu. Er ya da geç, bu son savaşa mazeret arayan birinin en son düşmana da "faşist" damgası vuracağını söylemek kehanet sayılmaz. "Faşistler" ABD çıkarlarına zarar verdiklerinde değişiklik gerçekleşir ancak. Eğer onlar 1980'lerde "faşist" olmuş olsaydı, Fukuyama bu durumda Şer İmparatorluğu'na karşı "İslamcı faşistlerle" yapılan ittifakı haklı çıkarmak zorunda kalırdı; bu da biraz can sıkıcı bir durum olurdu, belki de olmazdı, kim bilir. Britanyalı ve Fransız liberal demokratik yönetici seçkinlerin bütün önemli kesimleri 1933-1939 arasında "Bolşevik tehlike"ye karşı Hitler'le tam da böyle bir ittifak öneriyorlardı. Onlara bu fırsatı vermeyen şey ise Alman liderin malum akılsızlığıydı.[83]

Faşizmin liberal tanımları mevcut menüde işaretlenmiş olan parçaları seçer ve bunların uygun olup olmadığına bakarak karar verir. Ama birçok sosyal-demokrat ve çoğu Marksist tanım, fiilen yaşanmış deneyimlerden çıkmıştır. Onlara göre,

83) Bir İngiliz-Fransız-Alman bloğu Sovyetler Birliği'ni pekâlâ yenilgiye uğratabilirdi ama yeni güç ABD'nin emperyal tutkuları için bir uyarı anlamına geliyor da olabilirdi. İngiliz yönetici sınıfının yatıştırma yanlısı kanadı Amerikalılara derinden öfke duyuyordu. Chips Channon, eğlenceli *Günlükler*'inde, önde gelen bir yatıştırma yanlısı olan R.A. Butler'ın Churchill'in 10 Downing Street'e çıkışı üzerine yaptığı yorumu aktarıyor: "Yarım kan bir başbakanımız oldu." Churchill'in annesi Amerikalıydı. Churchill'in kendisi de Mussolini'ye karşı oldukça yumuşaktı ve Duçe'nin 1922'deki zaferini Bolşevizme karşı bir zafer olarak selamlamıştı. Faşizm ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kalıcı bir düşman olarak tanımlanmaya başlayacaktı.

İtalyan, Alman, İspanyol ve Fransız faşizminin yükselişi kapitalist toplumların toplam dinamiklerinden türemiştir. Faşizm, aynı anda hem ekonomik kriz hem de devrimci bir işçi hareketinin tehdidiyle karşılaşan hâkim bir sınıfın kullandığı, son başvuru silahıdır. İki savaş arası dönemde Avrupa'nın bazı ülkelerinde durum gerçekten de buydu.

Almanya'da faşizmin zaferi büyük sermayenin desteği olmaksızın mümkün olamazdı. Büyük sermaye Üçüncü Reich'ın ilk beş yılında muazzam faydalar sağlamıştı: 1933'te 6.6 milyar mark olan kârları 1938'de 15 milyar marka çıktı. Faşist ideolojinin yıkıcı çılgınlığı titizlikle belli bir hedefe doğru yönlendirildi. Ekonomik destekçilere ödenen haraç hiçbir zaman kesilmedi. Savaşın kızıştığı yıllarda bile, vatanseverlik asla kârlardan ödün vermedi. Çoğu durumda Nazi rejimi uysalca boyun eğdi. Bunun klasik bir örneği, hükümetle Flick şirketleri arasında bazuka mermileri üzerine yürütülen kapsamlı pazarlıklardır. Hükümet mermi başına 24 mark önermiş, Flick 39,25 istemişti. Sonuçta 37 markta anlaşıldı, yani firma 1940-1943 arası üç yıllık sürede 1 milyon marklık fazladan kazanç elde ediyordu.[84]

Bütün yeni düşmanların üzerine Avrupa faşizminin kara gömleklerini ve deri ceketlerini geçirmek saçmadır. Bu güle oynaya yapılır, çünkü medyanın düşmanı göstermesini kolaylaştırır, ancak ortada Batılı yurttaşların inanmaması gibi bir sorun vardır ve Hitler hilesi her zaman tutmaz. Devlet-entelektüelleri kendi arka bahçeleri üzerine kafa yorsalar daha iyi ederler. Övündükleri demokrasi elden ayaktan düşmüş, sallanıyor. Siyasetteki eşitlerin tek derdi ekonomi. Bakın, Tocqueville'in yakın tarihli bir biyografisinin yazarı, bakın, kitabının sonuç bölümünde neler yazıyor:

84) Ernest Mandel, "Introduction", *The Struggle Against Fascism in Germany*, Leon Troçki, Londra 1972.

> Demokrasi -bir konu olarak demokrasi- iktidarın demokratikleştirilmesi ve siyasal eşitlerden oluşan katılımcı bir toplum yönünde bir arzuyu simgeleyen bir değer olmaktan çıkarak, geç-modernliğin iktidar seçkinleri tarafından pre-modern ve post-modern totaliter toplumlar içinde Amerika'nın siyasal ve ekonomik çıkarlarını korumak için vazgeçilmez ve değerli bir mit olarak görülür oldu. İçeride demokrasiye, ilgili yurttaş tabakasının özyönetimi olarak değil, ekonomik fırsat olarak bakıldı. Karakter özelliğini hiyerarşik örgütlerin tahakkümcü güçleri, genişleyen sınıf farklılıklarından alan bir toplumda ve çaresiz yoksulların nesiller boyu yoksulluklarını miras bıraktığı bir toplumda, fırsat ancak insanları anti-demokrasiye mahkûm etme aracı olarak hizmet edebilir.[85]

Neo-liberalizmin fanatik yandaşlarının her zaman niyet ettiği tam da budur. 1860'lı ve 1870'li yıllarda çalışmaya başladıklarında Keynesçi liberaller tarafından bir şaka olarak alınmış, sosyal-demokratlar tarafından horlanmış ve muhafazakârlar tarafından uzak tutulmuş bir kesimdi onlar. Marksist ekonomistlerin büyük çoğunluğu onları ciddiye bile almıyordu. Ama yirmi beş yıllık bir sürede, Von Hayek ve ona sadık müritleri alaylara boş verip sessizce ve derinden yol aldılar, sonra birden ortaya çıkıp karşı-devrimin liderlerini -Ronald Reagan ve Margaret Thatcher'ı- selamladılar. Neo-liberal fikirlerle bu iki politikacının temsil ettiği toplumsal güçlerin bileşimi yerküreyi dönüştürdü.

Hayek, yalnızca içeride katı doktrinlerin büyük rahibi olmakla kalmamış, dışarıda ABD çıkarlarını savunmak için askeri eylemleri de desteklemişti. Ülke içinde Hayek, manipüle edilmiş bir piyasanın görünmez büyülü eline sarılmış, serma-

85) Sheldon Wolin, *Tocqueville Between Two Worlds: The Making of a Political and Theorical Life*, Princeton 2001.

yenin çıkarlarına karşı hiçbir devlet müdahalesine göz yummamıştı. Ama sıra uluslararası ilişkilere gelince, devletin askeri müdahaleleri hayati bir araç haline geliyordu. Neo-liberal çevreler Vietnam savaşının yılmaz destekçileriydi. Şili'deki ABD-destekli askeri darbeye alkış tuttular. Hayek 1979'da da Tahran'ın bombalanmasından yanaydı. 1982'de Fakland çatışması boyunca Arjantin'in başkentine saldırılar düzenlenmesini istedi. Kurucusunun da desteklediği, gerçek neo-liberal hegemonya öğretisi buydu işte.

Doğrudan vergi kesintileri, finans piyasalarının kendi haline bırakılması, zayıf sendikalar ve kamu sektörünün özelleştirilmesi, özel sektörün ateşlediği tüketimin önceliğini -bütün mal ve hizmetlerin metalaştırılması- sağlamak için zorunluydu. Yeni haliyle kapitalist sistem, artık spekülasyonu dünya finans piyasalarındaki ekonomik hayatın merkezi bir özelliği olarak kabul ediyordu. Sistemin başarısı, karşılıklı fonların ve emekli fonlarının halka pazarlanması yoluyla, özel sermayenin toplumsal dokuya nüfuz etmesine izin verilmesine bağlıydı.

Batı dünyasını neo-liberal "reformlar" yapmaya zorlayarak birleştiren Amerikan emperyalizmi, gücünü küresel çapta gösterme yoluna girdi. Bunu yaparken, Avrupa Birliği içindeki eski Truva atı, nam-ı diğer Birleşik Krallık tarafından desteklendi. Yıllardan beri Dünya Ticaret Örgütü'nün temel önceliği eğitimin, sağlığın, refah devletinin, toplumsal konutların ve ulaşımın özelleştirilmesine hız verilmesidir. Bir zamanların verimli imalat sektöründeki kârlılık oranlarının düşmesiyle, Batı kapitalizmi eskiden kimsenin el uzatamadığı kamu alanını zorlamaya karar verdi. Dev çokuluslu şirketler şimdi yurtiçi genel üretim içinde kamusal hizmetlerin payını kapmak için birbirleriyle yarışıyorlar.

"Sağlık Yatırımı" başlığını taşıyan 1993 tarihli malum kalkınma raporunda, Dünya Bankası kamusal hizmetleri dünyada yoksulluğun ortadan kaldırılması önünde bir engel olarak

gösteriyordu. ABD/Kanada ve AB arasında, Dünya Ticaret Örgütü tarafından savunulan, halkın sağlığını ve güvenliğini etkileyecek ama çokuluslu şirketlere para kazandıracak bazı politikalar konusunda ciddi çatışmalar sürmektedir. Birkaç yıl önce, hormonlu biftekler tartışmasında Dünya Ticaret Örgütü, AB'nin güvenlik standartlarının uluslararası düzeyde kabul edilen standartlardan yüksek olduğunu savunarak, ABD/Kanada'dan yana tavır almıştı. Dünya Ticaret Örgütü politikaları üzerine keskin bir eleştiri kaleme alan (Londra, University College'ın Halk Sağlığı Araştırmaları Bölümünden) Profesör Allyson Pollock, Britanya'nın önde gelen tıp dergisi *Lancet*'in 9 Aralık 2000 sayısında şunları yazıyordu:

> ... DTÖ'nün ulusal tedavi kuralı bir kamu sağlığı girişimini korumacı, dolayısıyla potansiyel olarak yasadışı diye tanımlıyordu... DTÖ tarafından önerilen yeni kriterler, hükümetleri sosyal politika hedeflerinin özel girişime en az kısıtlama ve en az maliyet getirdiğini göstermeye zorlayarak, hükümetlerin halkın sağlığını garantiye almasını sağlayan bazı anahtar mekanizmaları tehdit ediyor.

Thatchercı seleflerini aratmayan Yeni İşçi Partisi, ABD'yi mutlu etmeye her zamankinden daha hevesli ve finans kurumları DTÖ koşullarını yerine getiren ilk AB üyesi olmaya kararlı. Buna uygun olarak, Britanya kamuoyuna Özel Finans Girişimi'nin (PFI) kamu sektöründe yeni bir yapı yaratmak üzere kullanılacağı bildirildi. Başka bir ifadeyle, Yeni İşçi Partisi, Thatcher ve Major'ın cüret ettiğinden daha ileriye gideceğini ve Thatcher'ın karşı-devrimini tamamlamaya çaba harcayacağını ilan etti. Hava trafiği kontrolörleri birkaç zengin havayolu şirketine satılarak elden çıkarılacak. Özelleştirilmesi finansal bakımdan tam bir felaket yaratmış ve güvenliğin çökmesine yol açmış olan demiryolları hiçbir biçimde kamu sek-

törüne devredilmeyecek. Herhangi bir yerel otoritenin, istediği okulu özel sektöre satmasına imkân veren yeni yasalar çıkarılıyor. İlk planda yalnızca "başarısız" addedilen -yani yoksul ailelerin çocuklarını eğitmek için hükümet tarafından yeterli kaynak sağlanmayan- okullar şirketlere devredilecek. "Başarısız" okulların yoksullarına eğitim vermekle doğrudan ilgilenen şirketler arasında Shell Oil (ekoloji konusunda özel dersler?), British Aerospace (silah ticareti konferansları?) ve McDonalds (sağlıklı beslenme?) bulunuyor.

Fransa ve Almanya da aynı yolda ilerliyor. Lionel Jospin ve Gerhard Schroeder, tasarrufu ve eşitsizliği öne çıkaran inatçı politikaları karalayarak iktidara geldiler ama ikisi de eşitsizliği arttırdılar. Fransız sosyalistlerinin yürüttüğü özelleştirmeler daha önceki altı yönetimin yaptıklarını geride bıraktı. Alman sosyal-demokratlarının şimdilik eli kolu bağlı, ama onların yönelimi de açık.

İçeride neo-liberal fundamentalizme hız verirken, dışarıda askeri mantığı benimsiyorlar. Britanya, Fransa ve Almanya Üçüncü Petrol Savaşı'nı (1991), Balkan savaşlarını ve "terörizme karşı savaş"ı destekliyorlar. Almanya yeni dünya düzeninin bir parçası olmaya o kadar hevesli ki, Kızıl-Yeşil koalisyon Alman Cumhuriyeti'nin yurtdışında askeri maceralara yeniden bulaşması yönünde oy kullandı. Bundestag'taki muhalif Yeşiller, koalisyonu tehdit etmeksizin, nasıl aleyhte birkaç oy atabilecekleri belirlemek için gizli toplantı yaptılar.

ABD avcı taburlarında sadık takipçiler olarak sıraya dizilenlerin sadece AB içinde Üç Büyükler olduğunu düşünmek bile yanıltabilir. Bir zamanlar bağımsızlıklarıyla bütün dünyada saygı duyulan İskandinav devletleri de bu yarışta geri kalmak istemiyorlar. Uysal av köpekleri gibi İmparatorluğun liderlerinin peşinden gidiyorlar: Norveç, Filistinli *bandustan*'ları yaratmaktaki rolüyle gurur duyuyordu; Finlandiya Yugoslavya'nın bombalanmasına aracılık yaptı; İsveç hükümeti Irak

halkının açlıktan kırılmasında taraf oldu; Danimarka Kosova'ya bir Vali yolladı.

Bu arada dünyanın geri kalan bölümünde 1 milyar insan yetersiz besleniyordu ve 7 milyon çocuk bu ülkelere olan borçlar yüzünden ölüyordu. İşte, ABD ve müttefiklerine karşı dünyanın büyük bölümünde su yüzüne çıkan nefretin ve umutsuzluğun nedenleri bunlardır. IMF mollaları, Senegal'e ya karasuların üzerindeki egemenlik haklarından vazgeç ya da borçların yeniden düzenlenmez, dedi. Senegal boyun eğdi. Sonuç mu? Avrupa'nın fabrika gibi işleyen trolcüleri AB süpermarketleri için balıkları yağmaladı. Binlerce yıldan beri Senegalli balıkçıların geçim kaynağı olan sular zengin Batı'nın eline geçti. Bu ülke halkı açlık çekiyor çünkü artık balık kıtlığı var. Bolivya'ya sularını özelleştirmesi emredildi. Yoksulların çatılarında biriken yağmur sularını biriktirmesi yasaklandı. Su oranlarına kısıtlama getirildi. Bunun sonucu olarak Cochabamba kasabasında isyana benzer bir şey çıktı ve bazı tavizler koparıldı. Gana'da durum hemen hemen aynıydı. Burada yoksul halk hastalık ve ölümlere yol açan kirli suları içmeye zorlandı. Fildişi Sahili kakao üreticilerinden desteği çekmeye mecbur bırakıldı ve işsiz kitleler ortaya çıktı. Vasıflı işçilerin yerini yok pahasına çalıştırılan çocuklar aldı. Batı'da içilen içeceklerin ve yenilen çikolatanın beşte ikisi aşırı sömürü altında çalıştırılan çocuk emeğinin ürünüdür.

İçinde yaşadığımız -şimdiki zamanda ihtiyaç duyulan insanlık ve toplumsal şefkatten yoksun- dünya böyle işte; entelektüeller bu sisteme mazeret bulmaya çalışıyorlar; dişe dokunur bir iyileştirme hayal bile edilemiyor. Küreselleşen dünyanın politikacıları "Her Türlü Siyasal Hırsı Yok Edin!" diye bağırıyorlar. Bu durum bana Bertolt Brecht'in 70 yıl önce yazdığı bir şiirin başlığını hatırlatıyor: "700 entelektüel bir petrol tankeri karşısında boyun büküyor."

20
EYLÜL SÜRPRİZİ

11 Eylül olayları çok büyük bir medyatik infial yarattı ama bu olayların yeni bir çağı ya da dünya tarihinde bir dönüm noktasını temsil ettiği görüşü gülünçtür. Aşırı kızgın eşkiyanın kendi önemini arttırmak için bir olayın gerçek anlamını abartması ilk kez olmuyor. 6 bin ABD yurttaşının korkunç ölümünün, Grozni'yi kırıp geçien Putin'in mahvettiği 20 bin hayattan ya da Irak ve Filistin'deki gündelik kayıplardan ahlâki bakımdan çok daha iğrenç olduğunu kabul etmek edepsizlikten başka bir şey değildir.

İşin aslına bakarsak, terörist saldırı Bush yönetiminin ülke içinde ve dışındaki itibarını arttırdı; yönetim BM'den açık çek, Rusya ve Çin'den destek aldı, Orta ve Batı Asya'daki nüfuzu-

nu genişletti. Ne var ki gerçek sınav, Afganistan'ın bombardımanı bittikten aylar ya da yıllar sonra olacak. Pakistan, Suudi Arabistan ve Mısır'daki gecikmeli geri tepmeler dünya düzenini beklenmedik biçimlerde sarsabilir.

ABD anakarasının dokunulamaz bir sığınak, hiçbir zaman çiğnenemez bir kutsal alan olduğunu ben ilk kez Aralık-Ocak 1966-1967'de fark etmiştim. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'dan küçük bir gözlemciler grubuyla birlikte Kuzey Vietnam'daydım. Bertrand Russell ve Jean-Paul Sartre'ın öncülüğüyle kurulan Savaş Suçları Mahkemesi adına, Batı'da çok az kimsenin böyle bir şeyin olduğuna inandığı ABD savaş suçlarını soruşturuyorduk.

Bir gün Than-Hoa'nm Kuzey eyaletindeydik; çok ağır bir bombardımana uğramıştı burası. Tahribat öylesine dayanılmaz, ağırlıkla kadınlar ve çocuklardan oluşan sivil ölü ve yaralıların görüntüleri öylesine iç paralayıcıydı ki, o haftadan sonra yapılan bir basın konferansında soğukkanlılığımı kaybedip, ne yazık ki ABD şehirlerinin hiçbir savaşta bombalanmadığını söyledim. Böyle bir saldırı olsaydı şayet, eminim sıradan ABD halkı bu tür taktiklerin karşı tarafın halkını birleştirdiğini ve böylesi saldırıların sorumlularına karşı içlerini nefretle doldurduğunu anlardı. Böyle bir deneyim onları Vietnamlılara karşı daha anlayışlı yapardı.

Hanoi'deki Britanya büyükelçisi de benzer bir görüşü savundu ve elçilikteki çay ve sandviç ziyafetinden sonra bana, soğukkanlı bir ifadeyle, Amerikan bombardıman uçaklarının gürültüsünü duyduğunda içgüdüsel olarak ilk tepkisinin silahını kapmak ve onlara ateş etmek olduğunu söyledi. Ne var ki benim söylediklerim Mahkeme'den meslektaşım, Amerikalı radikal bir gazeteci olan Carol Brightman'ı şaşkına çevirmişti. Bana özel olarak serzenişte bulunup, sözlerimin ABD'de yanlış yorumlanabileceği, bunun da savaş-karşıtı harekete hiçbir faydasının olmayacağı konusunda uyardı.

11 Eylül günü işte o konuşmayı hatırladım. O günkü olaylar kuşkusuz Amerikan halkını birleştirdi, ama onlar, böylesi taktiklerin etkisiz olduğunu anlamak şöyle dursun, dünyanın neresinde olursa olsun herhangi bir ülkenin ya da şehrin intikam uğruna bombalanmasını destekleyecek hale geldiler. New York'tan eski bir arkadaşım, sokakta karşılaştığı bir Afro-Amerikalının kendisine, "Kızılderililere yaptığımız gibi, gidip onların kökünü kazıyacağız," dediği zaman yaşadığı şaşkınlığı anlattı. Yeni bir kampanyayı .savunamayacak kadar korkmuş savaş-karşıtı birçok liberal, evlerinde bombardıman uçaklarını sevinçle seyrederek kendilerinden geçiyordu. Egemen ruh hali buydu ama sesi çıkmayan çok insan da korkudan susmuştu. Graduate Centre of the City University'de bir konferans için New York'ta bulunduğum Kasım ayında, kısa süre önce yaşadığım aşağıdaki konuşmayı aktardım. Havaalanından bir taksiye binmiştim; arabasını Yıldızlar ve Şeritlerle süslemiş ak sakallı bir Latino'yla tatlı tatlı sohbet ediyorduk:

Ben: 11 Eylül'de neredeydin?

O (dikiz aynasından bana iyice bakarak): Neden sordun?

Ben: Sadece merak ettim.

O: Nerelisin?

Ben: Londralı.

O: Hayır, *gerçekten* nerelisin demek istedim.

Ben: Pakistan

O: Ben Taliban'ım. Bana bak. Hayır, hayır. Ben Orta Amerikalıyım. Anlıyor musun?

Ben: O gün İkiz Kuleler'e yakın bir yerde miydin diye merak ettim sadece.

O: Hayır, değildim, ama olsaydım da umurumda olmazdı.

Ben: Ne demek istiyorsun?

O: Eğer öldürülmüş olsaydım da önemli değildi. Önemli olan, *onların* vurmuş olması. Beni mutlu etti. Nedenini biliyor musun?

Ben: Hayır.

O: Orta Amerika'da kaç insan öldü, biliyor musun ha?

Ben: Sen söyle.

O: Yüz binlerce. Evet, gerçekten. Bizi öldürdüler. Onlar vurulunca gerçekten sevindim. İntikamımızı aldık. Ölenler için üzgünüm. Hem benim üzüntüm, onların bizim için hissettiklerinden yine de daha fazladır.

Ben: Neden burada yaşıyorsun o halde?

O: Oğlum burada okuyor. Ben de onun eğitimini sağlamak için çalışıyorum. Buraya gelmek zorundaydım, çünkü onlar yurdumda hiçbir şey bırakmadılar. Hiçbir şey. Ne okul, ne üniversite. Kendi ülkemi bırakıp buraya neden geleyim yoksa?

Bu düşünceler birçok Amerikalıyı şaşkına çevirebilirdi ama, yurttaşlarını onları bekleyen tehlikeler konusunda harekete geçirmeye çalışan Chalmers Johnson'ı değil. Hava korsanları Pentagon'u vurmadan tam bir yıl önce şunları söylemişti o:

> "Geri tepme," bir ülke ne ekerse onu biçer, biçtiğinin ne olduğunu tam olarak bilmiyor ya da anlamıyor olsa bile, demenin kısa yoludur. Serveti ve gücü düşünülürse ABD, çok uzak olmayan bir gelecekte akla gelebilecek bütün "geri tepme" biçimlerinin, özellikle, ABD'nin içi de dahil, dünyanın herhangi bir yerindeki asker ya da sivil Amerikalılara karşı terörist saldırıların birinci hedefi haline gelecektir.

Şimdi bizi ilgilendiren şey, bundan sonra ne olacağıdır. Hakkıyla bir bilanço çıkarmak ancak birkaç yıl geçtikten sonra mümkündür, ama şimdiden bazı hazırlık çalışmaları yapmak da zorunludur. Bu, dünyanın son otuz yıldır gördüğü en göze batan şiddet eylemiydi. Dünyanın başka yerlerindeki gündelik şiddetin üzerini itinayla örten ve böylece onları görünmez kılan dünya medyası hemen öfke nöbetleri üzerine odaklandı. Bu, O.J. Simpson davası ve Prenses Diana'nın ölümünün bin misli büyütülmüş şekliydi. 11 Eylül tümden farklı düzlemde geçen bir olay olmasına rağmen, kaliteli kalitesiz bütün kalemler, hiç susmayan o bildik koroya katıldılar ve haftalar boyu aynı klişeleri başımıza kakıp durdular: "Dünya ilelebet değişti," "Dünya bir daha asla aynı olmayacak," "İlk uçak ilk kuleye çarptığında neredeydin?" vb.

11 Eylül sonrası her şey gerçekten değişti mi? Dünya politikasında köklü bir değişiklik oldu mu? Sanmıyorum. ABD politikasındaki değişiklikler, bu zamana kadar, dünyanın farklı yerlerinde sorunların köklerine inmek için hiçbir şey yapmaksızın daha fazla istikrarsızlık yaratmıştır. 11 Eylül'e karşı ABD tepkisinden pek yeni bir şey çıkmaz. Ama Suudi Arabistan ve Pakistan'daki huzursuzluk daha üst düzeye sıçrarsa durum ciddi ölçüde değişebilir.

ABD Afganistan'da savaş veriyor, Taliban'ı iktidardan uzaklaştırdı ve kendi hükümetini dayattı. Bunun neresi yeni? Çok zaman önce General Butler, son iki yüz yıldır Latin Amerika'da bunun ne kadar sık ve kimin çıkarına yapıldığı konusunda bizi yeterince aydınlatmıştı. Aynı şeyler Asya'da olunca yeni mi oluyor? Hiç de değil. İran'da Musaddık devrildi, Pakistan'da Butto alaşağı edildi, Bengladeş'te Şeyh Mucib'e suikast düzenlendi, Güneydoğu Asya'da birçok rejim ya dayatıldı ya da yıkıldı ve Japonya yakın zamana kadar, temelleri General Douglas MacArthur'la işbirliği içinde General Tojo'nun eski arkadaşları tarafından atılan, *de facto* bir tek-parti devleti olarak kaldı.

ABD'nin bir emperyal güç gibi davrandığı dünyanın çoğu yeri açısından son gelişmeler yeni bir şey sayılmaz. Avrupalı "üçüncü yolcular"dan gelen eleştirilerin bazıları kuru gürültüden ibaret. Onlar Clinton döneminin özlemiyle yanıp tutuşuyorlar, çünkü eski aygır "daha katılımcı"ydı ve onların, herkes basitçe kullanıldıklarını görürken, tıpkı Monica Lewinsky gibi, kendilerini eylemin bir parçası olarak hissetmelerini sağlıyordu. Bushçular hoş sözlere pek kulak asmıyorlar.[86]

Arap ordularının en zayıfıyla bile karşılaştırıldığında, Usame bin Ladin'in kendisi ve hatta el-Kaide şebekesi önemsiz değil. Ama asıl sorun şu: Suudilerin, Mısırlıların ve Cezayirlilerin okumuş bir kesimi neden bireysel terörizme eğilim duyuyor ve neden bu insanlar, bireyler olarak, bu süreçte hayatlarını feda etmeye hazır hale geliyorlar? 11 Eylül saldırısından sorumlu korsanlar, Afganistan'ın dağ köylerinden gelmiş kara cahil, sakallı fanatikler değildi. Hepsi vasıflı, orta sınıf meslek erbabı kişilerdi. İsimleri biliniyor. Saldırılara karışan 19 kişiden 13'ü Suudi Arabistan yurttaşıydı. Üç Elhamdi'nin Krallığın, Mekke ve Medine kutsal şehirlerini içine alan, Hicaz bölgesinden olduğu belli. Mısır doğumlu Muhammed Atta, Suudi pasaportu taşıyordu. Fiili olarak emri kendisinin verip verme-

86) Kasım 2001'de, Canadian Broadcasting Corporation'ın "Counter-Spin" programında Charles Krauthammer'la 45 dakikalık tartışma sırasında, onun politikasını iğrenç ama dürüstlüğünü ilginç buldum. Afgan savaşının "kaba bir intikam savaşı" olduğunu söylediğimde bana katıldı ve olduğu haliyle savaşı savundu. İlk Afgan savaşında Usame bin Ladin ve çetesini ABD'nin kendi eliyle yarattığını söylediğimde, buna da katıldığını, ama o zamanlar Sovyetler Birliği'ni yenmek için bunun zorunlu olduğunu söyledi. Bunun için kimseden özür dilemiyordu ama ben New York halkının bir özrü hak ettiğini belirttim. Buna rağmen, sayın baylar Blair, Schröder, Fischer ve diğer sözde Avrupalı sosyal-demokratların cilalı sözleri ve "insancıl" kıvırtmalarıyla kıyaslandığında, Krauthammer bana çok daha iç açıcı geldi. 12 Ekim 2001'de *Washington Post*'taki köşesinde şöyle yazıyordu: "Savaşıyoruz, çünkü sefiller bizim 5 bin insanımızı öldürdü ve biz onları öldürmezsek bizi öldürmeye devam edecekler. Bu bir intikam ve caydırma savaşıdır... Liberal laflar bu yüzden bize yabancı." Bunlar, ikisi de tek-inanç eğitimine içten inanmış olan, Suudi Arabistan Kralı gibi ılımlı Müslümanlar ve Britanya başbakanı gibi ılımlı Hıristiyanlar için söylenmişti.

diği bir yana, tartışılmaz olan şey şudur: Usame bin Ladin'in (sıradan askerlerinin değil) gerçek kadrolarının çoğu, bölgede İsrail'in yanında ABD'nin iki asli müttefiki olan Mısır ve Suudi Arabistan vatandaşıdırlar. Suudi Arabistan'da Bin Ladin'in desteği kuvvetli. Bu nedenle Suudi rejimi, ABD'ye göbekten bağlı olmasına rağmen, şimdi nazikçe ABD askerlerinin ülkelerinden çekilmesini öneriyor. ABD'nin karşı saldırısı en şiddetli biçimde burada hissediliyor. Kraliyet ailesi son derece gergin. Veliaht Prens Abdullah bin Abdülaziz, açıkça ülke içi reformları ve hem aile hem de ülke içindeki yolsuzluğa karşı bir savaşı tartışıyor.

Normal zamanlarda Suudi Krallığı nadiren Batı medyasında yer alır ya da akademilerde ciddi olarak tartışılır. Suudi petro-dolarları birçok Arapça bölümünü ya da Arap araştırmalarını finanse ederken, Suudilerin Batılı gazetecilere, politikacılara ve diplomatlara karşı "cömertliği" meşhurdur. Dolayısıyla, gözlerin Riyad rejimi üzerine çevrilmesi için genellikle bir Amerikan ya da Britanya yurttaşının hapse tıkılması ya da bir Britanyalı hemşirenin bir pencereden dışarıya atılması gerekir, ama bu iki taraf için de gelip geçici bir kaza olarak değerlendirilir ve normal işler çabucak yoluna sokulur. Devlet dini hakkında daha da az şey bilinir; üstelik bu, Sünni ya da Şii İslam'ın gündelik bir versiyonu değil, daha önce tartıştığım gibi, aşırı püriten bir dindir. Bu, Suudi kraliyet ailesinin, devlet bürokrasisinin, ordunun, hava kuvvetlerinin ve kuşkusuz, dünyanın en tanınmış Suudi vatandaşı olup halen Afganistan'da ikamet eden Usame bin Ladin'in dinidir.

Bu dinin ılımlı bir versiyonunu Britanya için hayal edelim: Church of England yerine Dr. Ian Paisley'in United Reformed Church geçer, Kraliyet Ailesi ateşli Paisleyciler olurlar ve devlet bürokrasisiyle orduya Paisleyci olmayanlar alınmaz. ABD açısından bunun anlamı şudur: Jerry Falwell'in kiraladığı biri Beyaz Saray'da resmi Kardinal olarak oturur ve, ona göre, ken-

di Hıristiyan fundamentalizminin temel öncüllerine uymayan her türlü Yüce Mahkeme kararım geçersiz kılma hakkına sahiptir.

Suudi Arabistan'ın tepeden tırnağa yeniden yapılanması gereği tartışılmaz bile, ama bunu kim yapacaktır? Uzak bir Hicaz kasabasında bir yerlerde vali yardımcısı olarak pinekleyen, zamanını bekleyip dünyayı tersine çevirecek ve el-Suud sülalesinin yönetimine son verecek önlemleri bir bir hayata geçiren bir Suudi prensi, bir çöl Gorbaçov'u mu var? Küçük bir ihtimal. Yukarıdan gelecek reformlar muhtemelen temkinli ve korkakça olacak; oysa bu ülkede tepeden tırnağa bir devrim gerekiyor.

On yıl önce, sürgündeki Suudi romancı Abdülrahman Münif nadir Londra ziyaretlerinden birini yapıyordu; burada romanı için H.A.R. Philby karakterini araştıracaktı. Onunla bir akşam yemeğinde buluştuk ve yemek boyunca her şeyden konuştuk. Konuşmamızı ertesi gün de sürdürdük. Münif düşünceliydi. Üzgündü ama ülkesinin geleceğine ilişkin tümden karamsar da değildi. Bütün romanlarının ortak adı neden *Tuzdan Şehirler*'di acaba?

> Tuzdan Şehirler, kalıcı bir varoluş sunmayan şehirleri anlatıyor. Sular yükselince ilk dalgalar tuzu çözer ve büyük ca'm şehirleri toz haline getirir. Bildiğiniz gibi, antik çağda birçok şehir öylece kayboldu. İnsanca olmayan şehirlerin düşüşünü önceden görmek mümkün. Geçim kaynakları kalmazsa şehirler yaşayamaz. Şimdi bize bak ve Batı'nın bize nasıl baktığını gör.
>
> 20. yüzyıl neredeyse sona erdi ama Batı ne zaman bize baksa, bütün gördüğü petrol ve petro-dolar. Suudi Arabistan'ın hâlâ bir anayasası yok, insanlar en temel haklardan mahrum, izin almadan rejimi bile destekleme hakları yok. Ülkede özel servetlerin büyük bir kısmını ellerinde bulun-

duran kadınlara üçüncü sınıf vatandaş muamelesi yapılıyor. Erkek bir akrabasından yazılı bir izin almadıkça bir kadın ülkeyi terk edemiyor. Böylesi bir durum, şeref ya da aidiyet duygusundan yoksun, zavallı bir yurttaş kitlesi doğuruyor. Yöneticilerin bütün yaptığı kendi servetlerine servet katmak ama halkımızın entelektüel gelişmesine mümkün olduğunca az yatırım yapılıyor. Neden? Çünkü eğitimden korkuyorlar. Değişimden korkuyorlar.

Münif, romanlarında, daha önce belirttiğim gibi, petrol-adamları ve onların işbirlikçileri, vahşi, gerçeküstü ve kinayeli bir biçimde resmeder. Bu husumet nereye kadar uzanır ve nedendir?

Amerikalılarla ilgili ilk anılarım 1940 ortalarına kadar uzanır. Çoğu durumda onlara karşı bir husumet yoktur içimizde, ama onların sahneye çıkması bizim hayatımızı ve ilişkilerimizi değiştirdi. Ülkelerimizde petrol endüstrisi yabancı bir şey. Bir ada gibi duruyor, etrafındaki her şeyden kopuk... Petrolün bulunuşu, daha iyi bir yaşam imkânı yaratarak ve herkese bir gelecek sunarak, gerçek iyileşmeler ve değişimlere yol açabilirdi. Oysa Batı, Yarımada'mn ve Körfez'in zenginliklerine kredi sağlamadı. Bu zenginlikler topraktan çıktı. Olan şuydu: Batı bunları keşfetti ve kendisi aslan payını, bölge halkına ait olması gereken en büyük parçayı kaptı.

Yöneticilerimizi, onları kendi araçları gibi kullanan Batı tayin etti. Batı'yla bu rejimler arasındaki mevcut ilişkilerin ne olduğunu hepimiz biliyoruz.

Münif, Yarımada konusundaki muazzam bilgisi ışığında, doğrudan bir tarih kitabı yazmayı hiç düşünmüş müydü, yoksa bu çok tehlikeli bir girişim mi olurdu?

Benim amacım belli bir ülkenin paralel tarihini oluşturmak değil; bunun nedeni korku ya da ilgisizlik değil; bence roman bir toplumu derinlemesine anlamanın anahtarlarını verebilir ve bu siyasal tarihten, hele hele resmi tarihten çok daha önemlidir. Dolayısıyla benim amacım, bölge insanının gözlerini açacak ve ötekilerin -Amerikalılar, Norveçliler, Çinliler- bizim toplumlarımızın doğasını, içinde yaşadığımız dönemi ve insanlarımızın karakterini anlamalarını sağlayacak romanlar yazmak.

Tehlikeye gelince, bütün söyleyebileceğim, bizim oralarda dendiği gibi, bir yazar ancak "hayatını avucunun içine almak" için yazmak zorundadır ve bu kesinlikle bir kumardır. Kalemim benim tek silahım, bunin iktidardakileri rahatsız etmemesi gerekir, ama ediyor. Suudi yurttaşlığını kaybetmem, hayatıma somut zorluklar getirdi; seyahat özgürlüğüm sınırlı ve normal bir hayat sürdüremiyorum. Ama bu yolu kendim seçtim ve bu da bunun bedeli. Kaçırılmam ya da öldürülmem gibi ihtimallere gelince, bu zaten benim kararıma bağlı değil. Buna başkaları karar verir. Hakkımda ne dediklerini biliyor musun? Ben onların onaylamadığı bir siyasal tutum alıyormuşum. Bu "siyasal tutum" da ne demek? Benim silahlı müfrezelerim yok. Tek sahip olduğum şey sözcükler. Bir makale, bir konferans, bir kitap: Benim tek silahım bunlar. İnandığım üç önemli sözcük ya da slogan şu: Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik. Bunlar nasıl hayata geçirilebilir? Ne zaman? Kimler tarafından? Hangi düzeyde? Sorun *budur*. Meydan okuyuş *budur*.

Bu ciltte tek bir Arap rejimi anlatılıyor. Sağ ile Sol arasında hiçbir fark yok, hatta bu terimler sorgulanıyor. Bir fıkra aklıma geldi. Ne zaman Arap içişleri bakanlarının bir toplantısı olsa, salon dolar. Hiçbir bakan gelmemezlik etmez çünkü gündem güvenliktir. Hepsi tek bir Arap güvenliği yarattığından emin olmak zorundadır!

Çok sayıda fraksiyonları ve mikro-fraksiyonlarıyla bir kabile oluşturan kraliyet ailesinin ve onun ehlileştirilmiş din adamlarının gündelik hayatın her veçhesine hâkim olduğu, seküler açılımlara izin verilmeyen bir toplumda 1960'lı ve 1970'li yıllarda bir dizi isyan çıkmıştı. Münif'in romanlarından biri olan *Trench*'in (Siper) çarpıcı bir sonu vardır. İki devrim tezgâhlanmaktadır; bunlardan biri, modern, demokratik fikirlerden esinlenmiş öfkeli genç adamların devrimidir, öteki ise görünmez, sarayın içindeki devrim. Her şey sokağa çıkma yasağı ve tanklarla altüst olur. Genç devrimciler yanlış devrimin kazandığını anlarlar. Burada, 1975 yılında Kral Faysal'ın kendi yeğeni Prens Faysal ibn Musaid tarafından öldürülmesine gönderme yapılmaktadır. Bunun on yıl öncesinde, İbn Musaid'in kardeşi, ateşli bir Vehhabi olan Prens Halid, krallığa televizyonun girişine karşı gösteriler düzenlemişti. Suudi polisi Halid'in evini basmış ve onu öldürmüştü. O günden beri Prens Halid katı müminler tarafından anılmaktadır. Yirmi yıl sonra Taliban hükümeti, Afganistan'daki bütün televizyon cihazlarının halkın gözü önünde parçalanmasını emredip teyp ve video kasetlerini yakma şenlikleri örgütleyerek, şehit prense olan borcunu ödüyordu. Ne yazık ki bu, "insanların sesinin kısılması" karşısında bir protesto değildi.

Ama Vehhabilik, Suudi Arabistan'da devlet dini olarak kaldı ve dünyanın her yerindeki aşırı unsurları desteklemek için petro-dolarlar harcamayı sürdürdü. Sovyetler Birliği'ne karşı savaş süresince, Pakistan askeri istihbaratı Afganistan'daki cihada liderlik yapmak için bir Suudi prensin varlığına gerek duydu. Hiçbir gönüllü çıkmayınca Suudi liderler monarşiye yakın, zengin bir ailenin bir oğlunu önerdiler. Usame bin Ladin Pakistan sınırına yollandı ve Başkan Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin, başında türban, "Allah sizinle," diye bağırdığı sırada oradaydı. Batı yanlısı bir "özgürlük savaşçısı" olarak Usame bin Ladin'in yaptığı ilk iş-

lerden biri karma eğitim yapan bir okula saldırmak, okulu yerle bir etmek ve okul müdürünü öldürerek bağırsaklarını deşmek oldu.

Taliban'ın yaratıldığı Pakistan'daki dini okullar Suudiler tarafından finanse edildi ve Vehhabi etkisi çok güçlüydü. 2000 yılında, Taliban'ın eski Buda heykellerini parçalamaya karar verdiği zaman, Kum ve el-Azhar okulları İslam'ın hoşgörülü olduğunu savunarak, Taliban'a kararını gözden geçirmesi çağrıları yaptılar. Krallıktan gelen bir Vehhabi heyeti Taliban'a planı hayata geçirmesini tavsiye etti. Onlar da bunu uyguladılar. Müslüman ve Müslüman-olmayan *bütün* düşmanlara karşı sürekli cihat konusundaki Vehhabi ısrarı, daha sonra Kâbil'i alan gençler üzerinde büyük bir etki bırakmıştı. O günlerde ABD'nin Taliban'a karşı tutumu sıcaktı. Hıristiyan kültlerle donanmış bir Cumhuriyetçi Parti bu konuda tavsiyede bulunamazdı ve hem Clinton hem de Blair ne kadar Hıristiyan olduklarının reklamını yapmaya pek hevesliydiler. Tüm bunlar, Brezilya ve Latin Amerika'nın diğer bölgelerinde güçlü ve aşırı manevi baskı yapmaksızın yoksulların direnişini örgütlemeye yardım etmiş olan, gerçekten radikal, özgürlükçü teoloji akımlarında çoktan rafa kaldırılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından, Suudi Arabistan'daki iç muhalefet tümüyle dinsel grupların sultası altına girdi. Bu katı Vehhabiler artık Krallığı Amerikan bağlantıları yüzünden yozlaşmış buluyordu. Bazıları da Riyad'ın Filistinlileri desteklemekteki başarısızlığı karşısında yıkılmıştı. Körfez Savaşı sonrasında ülkeye ABD askerlerinin yerleşmesi, askerlere ve üslere karşı terörist saldırılar için bir sinyal işlevi gördü. Emri verenler Suudilerdi, ama ABD'yi yatıştırmak için bazen Pakistanlı ve Filipinli göçmenler suçlanıyor ve cezalandırılıyordu.

Vehhabi ahtapotunun kollarını kesmek için Afganistan'a gönderilen keşif gücü başarılı olabilir ya da olamayabilir, ama

ahtapotun başı Suudi Arabistan'da güven içinde ve sağlam; orada petrol kuyularını koruyor, yeni kollar büyütüyor ve Amerikan askerleriyle Dahran'daki ABD hava üssünün koruması altında. Washington'ın kendi hayati çıkarlarını Suudi monarşisinin kaderine sıkıca bağlaması pekâlâ yeni geri-tepmelere yol açabilir. Haziran 1999'da, Fahd'ın muhalif kardeşlerinden biri olan Prens Talal bin Abdülaziz, eğer kuşak değişimi kabul edilmezse, şiddetli bir iktidar mücadelesinin Krallığı kırıp geçireceği uyarısında bulunuyordu. Abdülaziz kadınlara haklarının verilmesi ve herkese daha iyi bir eğitim imkânı sağlanmasını içeren bir modernleşme önerisinde bulunmakla birlikte, onun düşünceleri dikkate bile alınmadı.

1960'lı yılların başında Talal, Nasır'dan esinlenmiş ve radikal değişikler talep etmişti. Bir "Özgür Prensler" hareketi örgütlemiş ama kaybedince gönüllü olarak Kahire'ye sürgün gitmişti.[87] O zaman tahtta oturan Prens Abdullah, reformdan bahseden herkese öfkeyle şöyle karşılık veriyordu:

> Talal diyor ki, Suudi Arabistan'da demokratik hakları güvenceye alan bir anayasa yok. Ama Talal çok iyi biliyor ki, Suudi Arabistan'ın, kaynağı insan değil Allah olan bir anayasası vardır. Ben bütün Arapların Kuran'ın bir haksızlığa izin verecek tek bir boşluğunun dahi olmadığına inandığına inanıyorum. Suudi Arabistan'daki bütün kanunlar ve düzenlemeler kaynağını Kuran'dan alır ve Suudi Arabistan böyle bir anayasaya sahip olduğu için iftihar eder...

---

87) Talal'ın yerel soylular arasında dayısı tarafından bir koruyucusu yoktu. Annesi bir Ermeni köleydi ve saray içinde soyutlanmıştı. Talal, Suud'un 36 oğlundan sadece biriydi. Yönetici kliğin ana çekirdeği el-Sudeyri kadınlarının çocuklarıyla sınırlıydı. Talal'ın sürgünden ülkesine dönmesine, susması koşuluyla izin verildi. Tekrar konuşmaya başlaması rejimin yüz yüze olduğu krizin küçük bir göstergesi sadece. Kitap yazıldığı sırada, Kral Fahd iyileşemeyecek düzeyde felçliydi ve iktidar kavgasını ertelemek için canlı tutuluyordu.

Talal'ın sosyalizm hakkında söylediklerine gelince, sağcı ya da solcu sosyalizm diye bir şey yoktur; hakiki sosyalizm Kuran'da yazılan Arap sosyalizmidir. Talal uzun uzun demokrasiden bahsediyor. Talal, dünyada gerçekten demokratik bir sistem varsa, onun da bugün Suudi Arabistan'da uygulanan sistem olduğunu bilir.

Diyebiliriz ki Talal, gerçek küreselleşmenin yine Kuran'da yazan Arap küreselleşmesi olduğunu da biliyordu, ama zaman değişti. Suudi yöneticiler, eğer kendileri bir şeyler yapmazsa, rakip fundamentalizmlerin onlar adına bir şeyler yapacağının farkında. Ya Usame'ye sempati duyan gruplar tarafından sertlik yanlısı bir darbe ya da ABD tarafından, Yarımada'yı Balkanlaştırma anlamına gelebilecek, bir önleyici eylem. En basit plan, Hicaz'daki Kutsal Şehirleri (doğrudan Peygamber soyundan gelen ve Vehhabi olmayan yerel halkla birlikte petrol bölgesi Doğu'da yeni bir devlet yaratan) Ürdün'deki Haşimi sülalesinin[88] himayesine bırakmak olurdu. Bu adım kolaylıkla bir "iç" savaşın fitilini ateşleyebilir ve savaş, öteki güçler ve petrol şirketleri kuyuları ele geçirmek için farklı fraksiyonları destekleyeceği için, kesinlikle bölgeyle de sınırlı kalmazdı.

11 Eylül'ün getirdiği kriz ve savaştan ciddi biçimde etkilenen ikinci Müslüman devlet Pakistan'dı. Yeni binyılm başında Pakistan başarısız bir devletti. Eğitim sistemi çökmüş, sağlık hizmetleri her zamankinden daha kötüleşmiş, politikacılar ve yakınları devlet bankalarına milyarlarca rupilik borçlar takmış, ülkenin birçok bölgesinde yasa ve düzen işlemez hale gelmişti. Yabancı yatırım tüm zamanların en düşük düzeyindeydi. 1990'lı yıllarda, Sünni ve Şii fundamentalist silahlı gruplar arasındaki iç savaş 5 binden fazla insanın ölümüne ne-

88) Son Kral Hüseyin'in kardeşi Prens Hasan 11 Eylül'den sonra, ailesinin bölgede atalarından kalan sorumlulukları üstlenmeye hazır olduğunu duyurdu.

den olmuştu. Kadınların durumu her bakımdan -sağlık, eğitim, yasal statü, kayda geçen tecavüzlerdeki muazzam artış- daha kötüye gitmişti.

Tek korunan sektör askeriyeydi. 1998'deki nükleer denemelerin ardından Hindistan hükümeti 1999 bütçesinde savunmaya 10 milyar dolar ayırmıştı. Pakistan buna 3,3 milyar dolarla karşılık verdi ve bu, toplam eğitim ve sağlık harcamalarının yüzde 150'siydi. 1994 yılından beri Pakistan 1,1 milyar dolar harcayarak tam teçhizatlı, Exocet füzeleriyle donatılmış üç denizaltı satın aldı. Ekonomistlerin tahminine göre, iki nükleer gücün nükleer silahlarını korumak için önümüzdeki on yılda 15 milyar dolar harcaması gerekecek. Hazırlanan bir rapora göre, bu "Güney Asya'da yaklaşık 375 milyon ihmal edilmiş çocuğun eğitimine, yeterli beslenmesine ve sağlık hizmetlerinden yararlanmasına yetecek" bir miktardır.[89]

Pakistan'da askeri seçkinler "Kalıcı Özgürlük Operasyonu"na katılmaya zorlandı; bu, daha şimdiden kapsamını genişletmiş ve ABD'nin BM'deki Elçisi John Negroponte'nin Güvenlik Konseyi'ne sınırsız bir savaş olduğunu bildirdiği bir kampanyadır. Nefroponte şunları söylüyordu: "Kendimizi savunma ihtiyacıyla öteki örgütlere ve öteki devletlere karşı yeni önlemler almak durumunda kalabiliriz."

Dünya yüzünde BM'ye kime isterse ve ne zaman canı çekerse saldırma hakkını gizli tuttuğunu bildirecek kadar kudretli başka bir ülke olabilir mi? Güvenlik Konseyi'nde bu meydan okumaya herhangi bir itiraz olduğuna ilişkin bir kayıt yok. Tüm bunlar, Amerikan Başkanı'nın Kongre'ye bildirdiğine göre, 60 farklı ülkede binlerce teröristten oluşan bir düşmanla savaşma adına yapılıyordu. Oysa El-Kaide'nin aynı çapta başka bir darbe vurmaya muktedir olmadığı gerçeği savaş ilerledikçe belli oldu. Afgan şehirleri bombalar altında yerle bir olurken,

---

89) *Human Development in Jouth Asia*, Oxford 1999.

Kaide militanlarının öfkelerini göstermek ve güçlerini sınamak için ABD ya da Batı Avrupa'da bir yerlerde başka bir darbe vuramamasının tek açıklaması olabilir: Bu iş boylarını aşıyordu. Bu nokta Hindistan ve Pakistan basınının bazı organlarında tüm çıplaklığıyla anlatıldığı halde, çatışmalar boyunca televizyon ekranlarında boy gösteren çoğu "savunma uzmanı" bunu görmemekte kararlıydı.[90]

Savaşın başlamasının üzerinden dört ay geçerken, savaşın belli başlı amaçlarına henüz ulaşılmış değil. Usame bin Ladin ya öldü ya da kaçtı. Tutuklanması tali bir hedef olan Taliban rejiminin yenilgiye uğramış lideri de üç motorsikletten oluşan bir konvoyla kaçmıştır. Bu zaman zarfında dikkatler Pakistan'a kaydı. Afganistan'daki savaşın istikrarı bozucu etkileri, her zaman olduğu gibi, büyük bir ihtimalle yine bu ülkede hissedilecektir.

Pakistan ile Hindistan arasındaki gerilim potansiyel olarak tehlikelidir. İşin ironik yanı, Pakistan seküler bir general tarafından yönetilirken, Hindistan'da fundamentalist bir Hindu politikacı işbaşında: bir yandan da, barış yapmak için ideal bir bileşimdir bu. Ama öte yandan, küçük bir savaş iki tarafın da işine gelebilir. Böylelikle General Müşerref tümden piyon olmadığını kanıtlayabilir. Hindistan Başbakanı Atal Bihari Vajpayee de bir sonraki seçimi garantileyebilir. Ama savaşın küçük çaplı kalacağını kim garanti edebilir ki?

Pakistan'ın Leşker-i-Tayyiba ve Ceyş-i-Muhammed gibi cihat yanlısı grupları Hindistan işgalindeki Keşmir'e sızdırmasının, İslamabad'ın para ve malzeme sağladığı ama Taliban gibi tamamen kontrol edemediği alternatif bir askeri aygıt yaratmakta olduğu da bir gerçektir. Aralık 2001'de Hindistan Parlamentosu'na yapılan saldırıyı daha ciddi bir çatışmayı kışkırt-

---

90) Bkz. Eycez Ahmed, *Frontline*, 9 Aralık 2001. Güney Asya'nın en eleştirel dergilerinden olan bu yayın organı, ABD'deki eleştirel dergileri utançtan yerin dibine geçirecek kadar iyi bir tutum sergilemiştir.

mak için bu gruplardan birinin gerçekleştirdiği açıktır. Bazı cihat yanlısı gruplar bir varlık olarak Pakistan'a pek önem vermiyorlar; onların amacı Hindistan'da İslam'ı yeniden ayağa kaldırmak. Bu çılgınlık mı? Evet, ama silahları var ve iki ülkede de korku salabiliyorlar. Eğer General Müşerref tehlikeyle baş edemezse, Vajpayee savaşla tehdit edecek. Bu, 11 Eylül sonrası Washington'ın sahneye koyduğu ve felakete yol açabilecek bir oyun. Daha şimdiden Albay Putin'e temiz kâğıdı vermek için Almanya ve Britanya hükümetleri geriye dönük olarak bundan yararlanıyorlar. 30 bin Çeçenin öldürülmesi, Grozni'nin yerle bir edilmesi onların gözünde bir savaş suçu oluşturmuyor, çünkü Batı öyle karar verdi. Teröristler mi yaptı, öyleyse "layıklarını bulacaklar." Kendini Rusya'dan ekonomik ve siyasal bakımdan daha önemli bir güç olarak gören Yeni Delhi'nin yeni İstediğin-Yerde-Vur Kulübü'ne katılmasından daha doğal bir şey olamaz.

Barış girişimleri için adım atma sorumluluğu Hindistan'a düşüyor. Hindistan bölgedeki en güçlü ülkedir. Liderleri, küreselleşmiş kapitalizmin ve onun emperyalist efendilerinin doğal eğiliminin devletleri birleştirmek değil, parçalamak olduğunu fark etmelidirler. Bu sürece direnmek, bölgesel ittifaklar ve yeni bir yönetişim biçimi gerektirir. Alt-kıtanın kıyısındaki bir savaş bu bakımdan hiçbir sorunu çözmez, ama politikacılar ve generaller gelecek nesillerin çıkarlarını korumakta ciddiyseler, baştan iyi düşünmeleri gerekir. Hindistan'ın Güney Asya'daki konumu, hangi parti iktidarda olursa olsun, dışarıdan tehdit edilemez. Onunla boy ölçüşebilir gücü olan tek komşu ülke Çin'dir ama onun da komşularıyla kavga etme eğilimi ve nedeni yoktur. Hindistan'ın gerçek sorunları kendi çıkardığı sorunlardır: Kast sistemini sona erdirecek toplumsal reformları hayata geçirememesi, Keşmirlileri bir daha kazanamayacak biçimde kaybettiklerini kabul etmeye yanaşmamaları, kendi başarısızlıklarını haklı çıkarmak için sürekli

günah keçisi aramaları. Bu sorunlar, rekabeti arttırıp cemaatler arası ve etnik gerilimleri azdıran neo-liberal ekonomi tarafından çözülemez. Bu aşamada çözüm ekonomiden değil, politikadan gelecektir. Hindistan'ın trajedisi, küresel bir oyuncu olmayı isterken, uyguladığı politikaların her renkten oportunistlerle ittifak içindeki karanlık bir çetenin kontrolünde olmasında yatıyor. Gelecekte bir gün belki burnunun ötesini görmeye niyetli bir Hindistan hükümeti ortaya çıkacak. Böyle bir gelişmeye tanık olursak şayet, ben de, ne Hindu ne Müslüman ne de Hıristiyan bir metin olan, felsefi şiir tarzında yazılmış, Taoist öğretinin anahtar metinlerinden, Tao Te Ching'ten tarafsız bir dizeyle bazı tavsiyelerde bulunurum:

Büyük ırmaklar ve denizler yüzlerce küçük akıntı üzerinde krallığını nasıl kurar?
Onlardan aşağıda durarak; işte böyle kurarlar krallığını.
Bu yüzden, bilge, insanların üzerinde olmak için,
Sanki onlardan aşağıdaymış gibi konuşmalıdır.
Onlara rehberlik etmek için
Onların peşinden gitmelidir.
Yukarıda olduğu zaman insanlar yük hissetmez,
Önde olduğu zaman da incinmez.

21
BİR GENÇ MÜSLÜMANA MEKTUP

Sevgili dost,

Hatırla, 2001 Kasım'ında (Glasgow'du sanıyorum) büyük bir savaş-karşıtı miting dağıldıktan sonra yanıma yaklaşmış ve bana inanıp inanmadığımı sormuştun. "Hayır" dediğimde yüzündeki şaşkınlığı ya da arkadaşının yorumunu ("Ailelerimiz sizin hakkınızda bizi uyarmıştı") ya da ok atar gibi üzerime yağan öfkeli sorularını unutamam. Bütün bunlar benim düşünmemi sağladı. Bu kitap benim, Avrupa ya da Kuzey Amerika'nın başka köşelerinde benzer sorular soran sen ve senin gibilere verdiğim cevaptır. Kitap, her tarafına sinmiş tarihin ağır kokusuna rağmen, umuyorum yeterlidir.

Seninle konuşurken, benim dine ve dini siyasal amaçları için kullananlara karşı eleştirilerimin, kamuoyunda diploma-

tik davranmak için söylenmiş sözler olmadığını söyledim. İstismarcılar ve saptırıcılar dini her zaman kendi bencil çıkarlarına alet etmek üzere kullanmışlardır. Bütün hikâyenin bundan ibaret olmadığı doğrudur. Kuşkusuz, dünyanın çeşitli yerlerinde, samimi olarak yoksullardan yana kavga yürüten, samimi dindar insanlar vardır, ama onlar da genellikle örgütlü dinle çatışma halindedirler. Katolik Kilisesi, baskıya karşı örgütlenen işçi ve köylü papazları kurban etti. İranlı Ayetullahlar toplumsal bir radikalizmden yana olan Müslümanları şiddetle bastırdılar.

Radikal İslam'ın insanlık için bir çıkış yolu olduğuna samimi olarak inanırsam, sonuçları ne olursa olsun, bunu herkesin önünde söylemekten bir an bile tereddüt etmem. Biliyorum, birçok arkadaşınız "Usame" adını dilinden düşürmüyor ve 11 Eylül 2001'i sevinçle karşıladılar. Onlar yalnız da değil. Böyle bir sevinç bütün dünyada yaşandı, ama bunun dinle hiçbir alakası yok. Bir öğretmenleri Usame'yi eleştirince sınıflarını terk eden Arjantinli öğrencileri biliyorum. Aileleri New York dışında oturan Rus arkadaşlarına tek sözcükten oluşan ("Tebrikler") e-posta mesajı gönderen ve arkadaşlarının da "Teşekkürler, şahaneydi," diye cevap verdiği bir Rus gencini biliyorum. Hatırlıyorum, hükümetin dayattığı iki dakikalık saygı duruşunu reddedip, Amerika-karşıtı sloganlar atan Yunanlı futbol seyircilerini konuşmuştuk seninle.

Ama bunların hiçbiri olanları haklı çıkarmıyor. Bu yalancı hazzın arkasında bir güçlülük duygusu değil, dehşetli bir acizlik yatıyor. Hindiçin halkı Amerikan hükümetinin elinden, herhangi bir Müslüman ülkeden çok daha fazla eziyet çekti. Onlar tam on beş yıl bombalandılar ve milyonlarca insanlarını kaybettiler. Hiç Amerika'yı bombalamayı düşündü mü onlar? Ya Kübalılar, Şilililer ya da Brezilyalılar? Bu son iki ülkenin halkları ABD destekli askeri rejimlere karşı ülkelerinde mücadele ettiler ve bir gün geldi kazandılar. Bugün, insanlar

kendilerini aciz hissediyorlar. İşte bu yüzden, Amerika vurulduğunda birbirlerini kutladılar. Böylesi bir eylemin neler doğuracağını, sonuçlarının ne olacağını ve bundan kimin faydalanacağını sormadılar. Tepkileri, tıpkı olayın kendisi gibi, salt simgeseldi.

Ben, Usame ve grubunun siyasal bir açmaza düştüğünü düşünüyorum. Yaptıkları büyük bir gösteriydi, o kadar. Buna bir savaşla karşılık veren ABD, yalnızca eylemin öneminin abartılması sayesinde başarıya ulaştı ve korkarım gelecekte de bu eylem nedeniyle içine sürüklendiği karanlıktan kurtulamayacak. Eylem bu yüzyılın tarihine düşülmüş bir dipnot olacak, daha fazla değil. Siyasal, ekonomik ya da askeri açıdan, bu eylem sadece bir çimdiktir.

İslamcılar ne sunuyor? 7. yüzyılda yaşayan insanlar beni bağışlasın, hiçbir zaman varolmamış bir geçmişe geri dönüş. Eğer "Afganistan Emirliği" dünyaya dayatılmak istenen model olacaksa, yığınla Müslüman silahlarını kapıp onlara karşı ayaklanacaktır. Usame'nin ya da Molla Ömer'in İslam'ın geleceğini temsil ettiğini aklınıza bile getirmeyin. Böyle bir şey olursa, bu, hepimizin paylaştığı kültür açısından tam bir felaket olur.

Sen o koşullarda yaşamak mı istiyorsun? Kız kardeşinin, annenin ya da sevdiğin kadının halka açık yerlerde örtünmesine ve sadece bir ceset gibi sarılıp sarmalanmasına göz müyumacaksın? Sana karşı dürüst olmak istiyorum. Ben bu son Afgan savaşma karşı çıktım. Büyük güçlerin işlerine geldiği zaman ve yerde hükümetleri değiştirme hakkı olduğunu kabul etmiyorum. Ama sakallarını kesip evlerinin yolunu tuttuğu için Taliban'ın ardından gözyaşı da dökmedim. Yine de bu demek değildir ki, yakalananlara hayvan muamelesi yapılmalı ve Cenova Konvansiyonu'na göre kabul edilmiş temel haklarından mahrum bırakılmalı. Ne var ki, bu kitapta başka bir bölümde söylediğim gibi, bugün İmparatorluğun fundamen-

talizminin eşi yok. Onlar bütün konvansiyonları ve yasaları canlarının istediği gibi göz ardı edebilirler.

Afganistan'daki illegal savaşın ardından İmparatorluğun yakalanan tutuklulara açıkça kötü davranmasının nedeni, dünyaya gücünü göstermek -kirli işlerini topraklarında yaparak Küba'yı aşağılamak- ve ötekileri kim aslanın kuyruğuna basarsa cezasının şiddetli olacağı yolunda uyarmaktır. İyi hatırlıyorum, Soğuk Savaş döneminde, CIA ve onun yerli işbirlikçileri Latin Amerika'nın birçok yerinde siyasal tutuklulara işkence yapmışlar ve ırzlarına geçmişlerdi. CIA'nın bölgedeki sorumlusu Philip Agee bu yüzden teşkilattan ayrılmış ve Latin Amerika'da yapılanları anlattığı *Inside the Company* kitabını yazmıştı. Vietnam Savaşı sırasında, ABD Cenova Konvansiyonu'nun çoğu maddesini ihlal etti. Tutuklulara işkence ve yargısız infaz yaptılar, kadınları iğfal ettiler, toprakta ölmesi ya da denizde boğulması için tutukluları helikopterlerden attılar; bütün bunlar elbette özgürlük adına yapılıyordu. Batı'da birçok insan "insancıl müdahale"nin saçma olduğuna inandığından, bu eylemler karşısında şaşkına döndüler, ama bu, İmparatorluğun geçtiğimiz yüzyılda işlediği suçlarla kıyaslandığında görece hafif kalır.

11 Eylül'den sonra dünyanın farklı bölgelerinden birçok insanımızla karşılaştım. Her zaman şu soru karşıma çıktı: "Biz Müslümanların bunu yapacak kadar akıllı olduklarını düşünüyor musun?" Ben de hep, "Evet," diye cevapladım. Sonra ben onlara göre kimin sorumlu olduğunu sordum ve aldığım cevap şaşmaz bir biçimde "İsrail" oldu. Neden? "Bizim itibarımızı sarsmak ve Amerikalıların ülkelerimize saldırmasını sağlamak için." Onların bu kasti yanılsamalarını nazikçe yüzlerine vurduysam da bu konuşmalar beni üzdü. Bu kadar çok Müslüman neden bu acizlik duygusuna kapılıyor? Neden böylesine kendilerine acıyorlar? Ufukları neden hep kapalı? Neden her zaman suçlanacaklar başkaları oluyor? Bazen konuşurken, kendilerinden gerçekten gurur duyan tek bir Müslüman ülkenin

dahi olmadığı izlenimine kapılıyorum. Güney Asya'dan göç etmiş olanlara Britanya'da, Suudi Arabistan ya da Körfez ülkelerinde olduğundan çok daha iyi davranılıyor. İşte bir şey yapacaksak, bence bu noktada yapmak zorundayız.

Arap dünyası umutsuz bir değişim ihtiyacı içinde. Yıllardır Iraklılar, Suriyeliler, Suudiler, Mısırlılar, Ürdünlüler ve Filistinlilerle yaptığım her tartışmada aynı sorular soruldu, aynı sorunlar masaya yatırıldı. Boğuluyoruz. Neden nefes alamıyoruz? Her şey durağan görünüyor. Ekonomimiz, politikamız, entelektüellerimiz ve her şeyden önce dinimiz. Filistinliler her gün acı çekiyor. Batı hiçbir şey yapmıyor. Hükümetlerimiz ölmüş. Politikacılarımız yoz. Halkımız cahil. Bazılarının İslamcılara tepkili olmasına niye şaşırıyoruz? Başka kim bugün bir şeyler sunuyor? ABD mi? O demokrasiyi bile istemiyor, küçücük Katar'da bile ve bunun basit bir nedeni var. Eğer biz kendi hükümetlerimizi seçersek, o hükümetler ABD'den üslerini kapatmasını talep edebilir çünkü. Olur mu? Onlar zaten El-Cezire televizyonuna öfke duyuyorlar, çünkü kendilerininkinden farklı öncelikleri var. El-Cezire, Arap seçkinler arasındaki yozlaşmaya saldırdığında iyiydi. Tommy Friedman bile *New York Times* gazetesinde bütün bir sütunu El-Cezire övgüsüne ayırmıştı. Onu Arap dünyasına demokrasi gelişinin bir işareti olarak görüyordu. Ama artık değil. Çünkü demokrasi farklı düşünme hakkı anlamına gelir ve El-Cezire Afgan savaşından ABD medyasında gösterilmeyen görüntüler vermişti. Bush ve Blair, dostça olmayan bu yayının durdurulması için Katar'a baskı yaptılar. Batı için demokrasi, onların inandığı şeylere aynen inanmak anlamına geliyor. Ama bu gerçekten demokrasi midir?

Kendi hükümetlerimizi kendimiz seçecek olursak, bir ya da iki ülkede insanlar İslamcıları seçerse ne olur? Bizi kendi halimize bırakırlar mı? Fransız hükümeti Cezayir ordusunu yalnız bıraktı mı? Hayır. Onlar 1990 ve 1991 seçimlerinin ge-

çersiz olduğunu ilan ettiler. Fransız entelektüelleri, seçimi kazandığını göz ardı ederek, Front Islamique du Salut'u (FIS) "İslamo-faşist" olarak resmettiler. Eğer hükümet olmalarına izin verilmiş olsaydı, kendi içlerinde halen var olan bölünmeleri ortaya çıkacaktı. Ancak FIS'in asıl liderleri devre dışı bırakıldıktan sonradır ki, daha lümpen unsurlar öne çıktılar ve kargaşayı yarattılar. İç savaş çıkardıkları ya da Cezayirliler ve Parisliler zaferlerini ellerinden aldıkları için onları suçlayabilir miyiz? Cezayir'deki katliamlar korkunç. Ama yalnızca İslamcılar mı sorumlu bundan?

22 Eylül 1997 gecesi Cezayir'in on mil kuzeyindeki Bentalha'da neler oldu? O kasabada 500 kadın, erkek ve çocuğu kim katletti? Her şeyi bilen Fransız Bernard Henri-Lévy bu korkunç işi yapanın İslamcılar olduğundan emin. Öyleyse ordu, yöre halkına kendilerini korumaları için silah vermeyi neden reddetti? O gece yerel milise neden uzaklaşması söylendi? Olup biteni görebilecek konumdaki güvenlik güçleri neden müdahale etmediler?[91]

Neden Mösyö Henri-Lévy, Mağrip'in Fransa Cumhuriyeti'nin ihtiyaçlarına tabi kalmak zorunda olduğuna inanıyor ve neden kimse bu türden bir fundamentalizme sesini çıkarmıyor? Biz ne yapmamız gerektiğini biliyoruz, diyor Araplar, ama her keresinde Batı bizi yıllarca geriye iten bir müdahalede bulunuyor. Öyleyse, bize yardımcı olmak istiyorlarsa, gölge etmesinler yeter.

Bunlar Arap dostlarımın söyledikleri ve ben de bu yaklaşıma katılıyorum. İran'a bakın. Batılı bakışlar Afganistan'a saldırı sırasında bu ülkeye karşı birdenbire yardımsever kesildiler. İran için savaşmaya ihtiyaç var, ama Batı karışmasın yeter ki. Yeni bir kuşak ulema baskısına alıştı. Başka bir şey bilmiyor.

---

91) Hugh Roberts, "Truths about the dirty war", *Times Literary Supplement,* 12 Ekim 2001.

Şah hakkındaki hikâyeler İran'ın tarih-öncesinin bir parçası. Bu gençler hiç değilse bir şeyden eminler. Artık kendilerini Ayetullahların yönetmesini istemiyorlar. Yakın dönemde İran, Suudi Arabistan ya da son "Afganistan Emirliği" kadar kötü durumda değilse bile, halkına bu yetmiyor.

Dostum, sana bir hikâye anlatayım. Birkaç yıl önce, Los Angeles'ta genç bir İranlı sinemacıyla tanıştım. Adı Müslim Mansuri'ydi. Bir belgesel için filme aldığı birkaç saatlik mülakatlarla birlikte ülkeden kaçmayı başarmıştı. Üç Tahranlı fahişenin güvenini kazanmış ve iki yıldan uzun bir süre onları filme almıştı. Alt-yazılardan bazı bölümler okudu bana. Fahişeler onunla gayet açık konuşuyordu. En iyi işi dini bayramlarda yaptıklarını anlatıyorlardı. Bana gönderdiği notlardan filmin havasını anlayabiliyordum. Kadınlardan biri ona şöyle diyordu:

> "Bugün herkes bedenlerini satmaya zorlanıyor! Bizim gibi kadınlar 10 bin tumanı olan bir erkeğe tahammül etmek zorunda. Hiçbir şey diyemeyiz... Gençler, on dakikalığına bile olsa, bir yatakta birlikte olmaya ihtiyaç duyuyorlar... Bu asli bir ihtiyaç... buna dayanamaz kimse. Hükümet buna izin vermediğinde, fahişelik gelişir. Fahişelikten konuşmaya gerek yok, hükümet açık yerlerde karşı cinsten biriyle konuşma hakkı bile tanımıyor... Parklarda, sinemalarda, sokaklarda, yanında oturanla konuşamazsın. Sokakta bir erkekle konuşursan, "İslam muhafızları" sizi bitip tükenmez bir sorguya çeker: "Kimdi o adam? Onunla nasıl ilişki kurdun? Belgelerin nerede?"
>
> Bugün bu ülkede herkes tatminsiz! Kimsenin güvenliği yok. Bir keresinde bir iş bulmak ümidiyle bir şirkete gitmiştim. Şirketin yöneticisi, sakallı biri, yüzüme baktı ve "Seni işe alacağım ve sana ortalama ücretten 10 bin tuman fazla vereceğim," dedi. Ben de, "En azından yeterli olup olmadığını görmek için bilgisayar kullanışıma baksaydınız,"

dedim. Adam, "Seni bakışların için işe alıyorum!" dedi. Biliyordum ki, eğer orada çalışsaydım, günde en az bir kere onunla yatmak zorunda kalacaktım. Değmez diye düşündüm! Kendi adıma çalışırsam, daha çok kazanırdım.

Nereye giderseniz gidin, aynı şey. Boşanmak için özel bir aile mahkemesine gitmiştim. Bir molla olan hâkime çocuğumun velayetini bana vermesi için yalvardım. Dedim ki, "Lütfen, yalvarıyorum, çocuğumu bana verin. Köleniz olurum." Adam ne dese beğenirsin? "Benim kula köleye ihtiyacım yok. Bir kadına ihtiyacım var." Mahkeme başkanı, bir molla, bunu derse ötekilerden ne beklersin, söyle? Bu adamın yüzünde 50 kiloluk sakal ve saç vardı! Ve bir kadına ihtiyacım var, diyordu! "Karınız yok mu," diye sordum. Dedi ki, "Birden fazlasına ihtiyacım var." Boşanma kâğıdını imzalaması için görevliye gittiğimde, imza atmak yerine boşanmamamı, gizlice boşanmadan yeniden evlenmemi söyledi. "Çünkü," dedi, "kocan yoksa kolay iş bulamazsın." Haklıydı, ama ona ödeyecek param yoktu.

Bunlar insanı hızla yaşlandırıyor... yıkılıyorsun... çok geriliyorsun ve bu sana zarar veriyor. Belki bundan kurtulmanın bir yolu vardır...

Batılı ülkelerde fahişeler sosyal yardım alıyorlar ve sigortalılar. Tıbbi muayene görebiliyorlar. Bizim burada var olma hakkımız bile yok... neden? Biz de işçiyiz, biliyorsun...

Bedenini satmak zorunda olan ikinci kadın şunları söylüyordu:

Verdiğim hizmet için bana her kesimden insan geliyor: pazarcılardan tutun öğrenciler, doktorlar, genç ihtiyar, okumuşundan kara cahiline kadar... Aslında parası olan herkes bir zaman gelir, bir kadın satın alır. Bunların çoğu bize gerçekten kötü davranıyorlar... Para veriyorlar ya, is-

tedikleri her şeyi yapabileceklerini sanıyorlar... ve biz buna tahammül ediyoruz.

Bugün toplumumuzda kimse parasal olarak güvende değil. Kiramı ödeyemiyorum... Söyle bana, ne yapayım?! Bu gece bedenimi satmazsam, yarına param yok... İşinin, güvenliğinin, hakkının olmadığı bir toplumda bir insan ne yapabilir? Sokağa çıkarsınız ve her zaman İslam muhafızlarının herhangi bir nedenden dolayı sizi tutuklayabileceğinden korkarsınız; *hicap*'ınızdan bir tel saçınız, hafif bir ruj görünsün, al başına belayı...

Eğer çalışabildiğim ve kimseye bağımlı olmaksızın yaşayabildiğim bir toplumda yaşasaydım, bedenimi satmanın peşine düşmezdim. O zaman belki birine fiziksel olarak ihtiyaç duyabilir ve onu seçebilirdim... Gönlümün çektiği gibi, duygularımın sesini dinleyebilirdim.. neşe içinde... Ama bu durumda, hükümet insanları alıcı, benim gibileri de satıcı yapıyor...

Müslim'in aklı karışmış halde, çünkü Amerikan kanallarından hiçbiri bu filmi satın almak istemiyor. Kimse Hatemi rejiminin istikrarını bozmak istemiyor! Müslim'in kendisi bir Devrim çocuğu. Devrim olmasaydı hiçbir zaman bir yönetmen olamayacaktı. Çok fakir bir aileden geliyor. Babası bir müezzin ve Müslim çok katı bir dini eğitim almış. Şimdi dinden nefret ediyor. Müslim, Irak savaşma katılmayı reddetmiş ve bu yüzden tutuklanmış. Bu deneyim onun hayatını değiştirmiş:

Sangsar'da kalabalık bir caddenin bir köşesinde küçük bir gazete tezgâhıyla işe başladığımda yıl 1978-1979'du. Her hafta siyasal grupların kitap ve dergilerini alıyor, onları gazete tezgâhımda satıyordum. Bir süre sonra tezgâhım ilgili gençlerin siyasal durumu tartışmak için geldikleri bir mekân haline geldi.

Bir gece kendilerine "Hizbullah" diyen İslam muhafızları tezgâhıma saldırdılar ve onu ateşe verdiler. Ben de yanmış kitapları aldım ve haftanın her günü onları yenilediğim tezgâhımda sergiledim. Sonra beni tutuklayıp hapse attılar.

Hapishane günleri zordu ama benim açımdan iyi bir deneyim oldu. Entelektüel olarak olgunlaştığımı hissettim orada. Direniyordum ve gücümü hissetmek hoşuma gidiyordu. Kendimi ulemaların yoz dünyasından kurtardığımı düşünüyor ve bunun bedelini ödüyordum. Bundan gurur duyuyordum. Bir yıllık hapisten sonra, bana Cuma namazlarına ve diğer dini toplantılara katılacağıma dair belgeleri imzalamam koşuluyla serbest bırakılacağım söylendi. İmzalamayı reddettim. Beni bir yıl daha tuttular içerde.

Hapishaneden tahliye olduktan sonra, doğduğum kasaba bana dar gelmeye başladı. Boğuluyordum orada. Ben de Tahran'a geldim. Sabahları çalışıyor, akşamları da "Özgür" üniversiteye devam ediyordum [Özgür üniversite yüksek eğitim veren özel bir üniversitedir].

1980'lerin başında sinemaya ilgi duymuyordum. Düşüncelerim ve içten içe mücadelelerim sinemayla ilgilenmeme izin vermiyordu belki, ya da uzun dönemli hiçbir planım yoktu. Aklımda hep İran'daki koşullara uyum sağlayamayacağım fikri vardı. Bütün toplumsal ve siyasal atmosfer beni ciddi olarak rahatsız ediyordu.

Savaş bittikten sonra [1989], hükümet herkesin eski nüfus cüzdanlarını yenileriyle değiştirmesini gerekli kılan bir yasa çıkardı. Biliyordum ki, nüfus cüzdanımı değiştirmeye gidersem, sahte belgelerimden vazgeçmek zorunda kalacaktım. Sıram geldiği halde savaşa gitmemek için askere yazılmadığım belli olacaktı. Öte yandan, üniversitenin maliyeti çok yüksekti. Böylelikle askere gitmeye karar verdim. Döndükten sonra iş aramaya başladım ve tesadü-

fen bir muhabir arayan bir sinema dergisinde iş buldum. Hükümet-dışı yönetmenler ve edebi şahsiyetlerle görüşmeler yapmaya çalışıyordum ama gayet iyi biliyordum ki, ne yazarsam yazayım -eleştirel de olsa- rejim, eleştiriye izin verdiğini ve dolayısıyla demokratik olduğunu söyleyerek kendine pay çıkaracaktı. Sinema devletin tam kontrolündeydi ve yapımcılar sistemin sınırları içinde davranmak zorundaydılar.

Mehrjooyi, Mahmalbaf ya da Kiarostami gibi yönetmenlerle söyleşi yaptım diyelim, son tahlilde bu siyasal sistemin işine gelecekti. Geçici olarak rejimin bunu kullanmasına ses çıkarmamaya karar verdim... Düşündüm ki, medyadaki işim kendi projelerimin bir kılıfı olarak işe yarayabilirdi; ben siyasal rejimin gizli kapaklı suçlarını belgelemek istiyordum. Sansür yüzünden gerçekten istediğim türden filmler yapamayacağımı biliyordum. Yazacağım hiçbir senaryo İslamcı sansür bürosundan izin alamayacaktı. Zamanımın ve enerjimin boşa gideceğini biliyordum. Bu yüzden, gizlice sekiz belgesel çekmeye karar verdim. Bunları 1994-1998 arasında çektim ve İran'dan kaçırdım. Parasal sorunlar yüzünden, filmlerimin ancak ikisini bitirebildim: Biri *Close Up, Long Shot*, öteki de *Shamloo, the Poet of Liberty*.

Birinci film, Kiarostami'nin *Close Up* adlı belgesel dramasındaki ana karakter olan Hüseyin Sabziya'nın hayatını anlatıyor. İkincisi, bir aileye kendisini fiziksel olarak benzediği Mahmalbaf olarak tanıtan bir adamın hikâyesi. Aile onun hikâyesini satın alır ve onun meşhur Mahmalbaf olduğunu düşünerek filmlerini destekler. Adam dört gün aileyle birlikte yaşar ve sonunda aile adamın her şeyi uydurduğunu anlar. Onu tutuklatırlar. Kiarostami'nin filminden birkaç yıl sonra, Sabziya'yı ziyaret ettim. Sinemayı seviyor. Ailesi ve çocukları ondan bıkıp evi terk etmişler. Bugün

> Tahran'ın kenar mahallelerinden birinde yaşıyor ve sinemaya duyduğu aşkın sefaletten başka bir şey getirmediği sonucuna varmış durumda. Benim filmimde şöyle diyor: "Benim gibi insanlar, içinde yaşadığımız türden toplumlarda ziyan olup gidiyor. Biz hiçbir zaman kendimizi gösteremeyiz. İki türlü ölüm vardır: yatan ve yürüyen ölüler. Biz yürüyenler takımındanız."[92]

Bunun gibi ve bundan da kötü hikâyeleri her Müslüman ülkede bulabiliriz. Sana bir şey daha söyleyip susacağım. Diasporadaki, yani aileleri Batılı ülkelere göç etmiş Müslümanlarla hâlâ İslam'ın Evi'nde yaşayan Müslümanlar arasında büyük bir farklılık var. İkinciler çok daha eleştireller, çünkü din kendi kimliklerinin hayati bir parçasını oluşturmuyor. Müslüman oldukları hiç tartışmasız kabul ediliyor.

Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da ise durum farklı. Burada resmi bir çokkültürcülük, başka her şeyden önce farklılık üzerinde duruyor. Onun yükselişiyle genelde radikal politikaların gerileyişi uyum içinde. "Kültür" ve "din" toplumsal-ekonomik eşitsizlik yerine kullanılan daha yumuşak ve ılımlı, ikame kavramlar; sanki çeşitlilik, hiyerarşi değil, günümüz Kuzey Amerika ya da Avrupa toplumunda merkezi meseleymiş gibi.

Mağrip'ten (Fransa), Anadolu'dan (Almanya), Pakistan ve Bengladeş'ten (Britanya), her yerden (ABD) ve Güney Asya'dan (İskandinav ülkelerine dağılmış) gelen Müslümanlarla konuşuyorum. Hepsi, benim çok iyi bildiğim Keşmir ve Pencap'ın sağlam ve sert köylülerinden daha ortodoks ve katı olmuş. Britanya başbakanı tek-inanç okullarına yürekten inanmış biri. Amerikan başkanı her konuşmasını "Tanrı Amerika'yı Korusun" diye bitiriyor. Usame her televizyon gösterisine Allah'a

92) Müslim Mensuri İngilizce ya da Urduca bilmiyor, ben de Farsça bilmiyorum. Yahudi kökenli bir İranlı mülteci olan Elham Getayncı'nin yardımıyla haberleşiyoruz. Taslaklardan ve söyleşiden çevirdiği parçalar için ona şükran borçluyum.

dua ederek başlıyor ve öyle bitiriyor. Üçünün de bunu yapmaya hakkı var, tıpkı benim Aydınlanma'nın çoğu değerine bağlı kalmaya hakkım olduğu gibi. Aydınlanma, iki nedenden dolayı, dine -asıl olarak Hıristiyanlığa- saldırdı: Din bir ideolojik sanrılar dizgesiydi; muazzam bir zulüm ve tahammülsüzlük gücüyle donanmış bir kurumsal baskı sistemiydi. Öyleyse, dini eleştirmekten neden kaçmayım?

Aydınlanma'nın bu mirasını neden bir kenara atayım? Dinlerin Holbach ya da Gibbon günlerinden beri daha az yanılsama olduğu kimin aklına gelir? Hiçbir zaman görecilikten ya da özel gerekçelerden hoşlanmadım. Bilmek istediğim şey şu, her yıl açıklanan Nobel Fizik ve Kimya ödüllerini alanlar arasında neden tek bir Müslümanın adı geçmez? Zekâ, yetenek ve esin, Müslümanların genlerinde olmayan şeyler mi? Geçmişte asla böyle değildi. *Rigor mortis*'in* sebebi nedir?

Hoş bir ironi: Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan tek Müslüman kişiyi tanıdığımı biliyor muydun? Bir Pakistan yurttaşı kendisi, Profesör Abdus Selam. Ne yazık ki, Müslüman olma hakkı tanınmayan Ahmedi mezhebinin bir üyesiydi o. Ödülü aldığında bir Müslümandı; birkaç yıl sonra ise yasa gereği Müslüman olmadığı bildirildi kendisine. Üzgün bir ifadeyle bunu alaya almıştı: Pakistan'da Müslüman değildi, ama Hindistan'da, Avrupa'da ve Doğu Afrika'da hâlâ Müslümandı.

Genç dostum, beni yanlış anlamanı istemiyorum. Benim dine karşı tutumum hiçbir anlamda tek başına İslam'la sınırlı değil. Ve, bu kitabın da gösterdiği gibi, dinsel ideolojilerin geçmişte dünyayı ileriye doğru itici bir rol oynadığını da inkâr etmiyorum. Avrupa'da volkanik patlamalara neden olan şey iki rakip Hıristiyanlık yorumu -Protestan Reform hareketi ve Katolik Karşı-Reform hareketi- arasındaki ideolojik çarpışmaydı. Teolojik tutkuların ateşlediği, bir iç savaşa neden olan ve ar-

---

*) Ölümden sonra bedenin sertleşmesi. (ç.n.)

dından devrimin geldiği keskin entelektüel tartışmaların bir örneği o günlerde yaşandı. 16. yüzyılda, İspanya işgaline karşı Hollanda ayaklanmasında fitili ateşleyen şey, dinsel doğruculuk adına kutsal imgelere karşı yapılan bir saldırıydı. İskoçya'da yeni bir dua kitabının girişi 17. yüzyılda İngiltere'deki Püriten Devrim'in nedenlerinden biriydi; o da hoşgörüyü reddetmesiyle 1688'de Katolisizm devriminin kıvılcımını çakmıştı. Entelektüel ateş sönmedi ve bir yüz yıl sonra Aydınlanma fikirleri devrimci Fransa'yı ısıttı. Church of England ve Vatikan yeni tehdide karşı birleşmişti, ama halk egemenliği ve cumhuriyet fikirleri kolaylıkla yok edilemeyecek kadar güçlüydü.

Senin şu soruyu sorduğunu duyar gibiyim: Tüm bunların bizimle ne alakası var? Çok alakası var, dostum. Batı Avrupa teolojik tutkuların ateşinde yanmıştı ama artık o günler geride kalıyordu. Ufukta modernlik belirmişti. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürü ve ekonomisinin hiçbir zaman taklit edemediği bir dinamikti. Sünni-Şii ayrışması çok erken ortaya çıkmış ve rakip dogmalar olarak kemikleşmişti. O zamanlar, İslam'da neredeyse muhalefet diye bir şey yoktu. Din bilginleriyle kuşatılmış Sultan, yakında silinip yok olacak bir devlet-imparatorluğu yönetiyordu. 18. yüzyılda bunlar doğruysa, bugün haydi haydi doğrudur. Belki de Müslümanlar doğru yolu, İran'da olduğu gibi, kendi deneylerine dayanarak bulacaklar.

Dinin yükselişi, kısmen neo-liberalizmin evrensel rejimine karşı bir alternatifin bulunamamasıyla açıklanıyor. Bu noktada göreceksin ki, İslamcı hükümetler kendi ülkelerini küresel güçlere açtıkları müddetçe, onların toplumsal-siyasal alanda istediklerini yapmalarına izin verecekler. Amerikan İmparatorluğu bundan önce İslam'ı kullandı, bundan sonra da kullanacak. İşte, meydan okuyuş burada yatıyor. Acilen bir İslamcı Reform hareketine ihtiyacımız var; fundamentalistlerin deli saçması muhafazakârlıklarını ve gericiliklerini silip süpürecek, ama ondan da öte, İslam dünyasını Batı'nın halihazırda

sunduğundan daha ilerici yeni fikirlere açacak bir Reformasyon'a ihtiyacımız var. Bu yönelim devletle caminin kesin çizgilerle ayrılmasını, ulema takımının dağıtılmasını, Müslüman entelektüellerin bir bütün olarak İslam kültürünün ortak malı olan metinleri yorumlama hakkını elde etmesini, özgürce ve rasyonel düşünmeyi ve yaratma özgürlüğünü zorunlu kılıyor. Bu yönde yol almadıkça, eski kavgaları yeniden yaşamaya, daha zengin ve insanca bir gelecek yerine şimdiki zamandan geçmişe nasıl döneceğimizi düşünmeye mahkûm kalacağız. Kabul edilemez olan şey budur.

Genç dostum, ben tükenmedikçe kalemim de tükenmez ve daha uzun yıllar zındık fikirlerimi yayar. Kendimin değişeceğimden kuşkuluyum, ama senin değişeceğini umuyorum.

§

EK:
İSRAİL-ARAP SAVAŞI ÜZERİNE*
Isaac Deutscher

Başlarken, İsrail-Arap savaşı hakkındaki genel görüşünüzü özetler misiniz?

Savaş ve İsrail'in zafer "mucizesi", bana göre, İsrail ve Arap devletlerinin karşılaştığı sorunlardan hiçbirini çözmedi. Tam tersine, eski meseleler daha da çetrefilleşti ve yenileri, üstelik daha tehlikeli sorunlar ortaya çıktı. İsrail'in güvenliği sağlanmak şöyle dursun, bu ülke eskisinden daha zayıf düştü. Ben İsrail silahlı kuvvetlerinin bu en son kazandığı, oldu-bitti zaferinin bir gün, hiç de uzak olmayan bir gelecekte, her şeyden önce İsrail'in kendisi açısından bir felaket olduğunun görüleceğine inanıyorum.

*) *New Left Review* için bu söyleşiyi yapanlar: Peter Wollen, Alexander Cockburn, Tom Wengraf (Londra, 20 Haziran 1967).

Şimdi, olayların uluslararası arkaplanma bakalım. Bu savaşı dünya çapındaki güç mücadelesi ve bu mücadelenin bağlamını oluşturan ideolojik kavgayla ilişkilendirmek zorundayız. Son yıllarda Amerikan emperyalizmi ve onunla işbirliği yapan ve onun desteklediği güçler, Asya ve Afrika'nın geniş topraklarında muazzam bir siyasal, ideolojik, ekonomik ve askeri bir saldırı harekâtı başlatmış bulunuyorlar; bunlara karşı çıkan güçler ise, başta Sovyetler Birliği olmak üzere, oldukları mevkileri zar zor tutabiliyor ya da geri çekiliyorlar.

Bu tabloyu bir dizi gelişmeye bakarak söylüyoruz: Nkrumah hükümetinin devrildiği Gana ayaklanması; çeşitli Afro/Asya ülkelerinde gericiliğin güçlenmesi; Asya'da karşı-devrimin muazzam bir zaferi olan Endonezya'daki kanlı anti-komünist zafer; Vietnam'daki Amerikan savaşının tırmanması ve Yunanistan'da "marjinal" sağ kanadın askeri darbesi. Arap-İsrail savaşı bunlardan ayrı bir yerde durmuyor; tersine, bu olaylar kategorisi içine giriyor. Karşı-eğilim Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde kendini devrimci heves, Arap ülkelerinde siyasal ruh halinin radikalleşmesi, Vietnam'da Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin etkili mücadelesi ve ABD müdahalesine karşı dünya çapında artan muhalefet biçiminde gösteriyor. Amerikan emperyalizminin ve Afro-Asya karşı-devriminin ilerleyişine karşı duran güçler yok değil, ama Vietnam dışında bu ilerleyişin her yerde başarıya ulaştığı da çok açık.

Ortadoğu'da Amerika'nın ileri hamlesi görece yakın bir tarihte başladı. Süveyş Savaşı sırasında ABD hâlâ "anti-sömürgeci" bir tutum izliyordu. Görünüşte Sovyetler Birliği'yle uyum içinde, Britanya ve Fransa'nın çekilmesini sağladı. Amerikan politikasının mantığı 1940 sonlarında, İsrail devletinin kurulma aşamasında neyse şimdi de odur. Amerikan hâkim sınıfları öncelikle eski sömürgeci güçleri Asya ve Afrika'dan söküp çıkarmakla ilgilendiği müddetçe, Beyaz Saray "anti-sömürgeciliğin" temel taşlarından biriydi. Ancak eski imparatorlukların di-

bi boylamasına katkıda bulunduktan sonra ABD, yerli devrimci güçler ya da Sovyetler Birliği ya da ikisinin birden doldurabileceği "siyasal boşluk" için kavgaya tutuştu. Yankee anti-sömürgeciliği gitti, onun yerine Amerika "boy gösterdi". Ortadoğu'da da Süveyş kriziyle son İsrail savaşı arasındaki dönemde yaşandı bu süreç. 1958'de Amerikalıların Lübnan'a çıkarma yapması bu bölgede -özellikle Irak'ta- yükselen devrim dalgasını önlemeye yönelikti. O tarihten beri ABD, kuşkusuz bir dereceye kadar Sovyet "orta yolculuğu"na güvenerek, Ortadoğu'ya doğrudan ve açık bir askeri müdahaleden kaçınıp tarafsız görünen bir tutum sürdürmüştü. Fakat bu, Amerika'nın bölgedeki mevcudiyetini hiçbir biçimde daha az gerçek kılmıyordu.

Bu açıdan baktığınızda İsrail'in politikasını nasıl değerlendirebiliriz?

İsrailliler kuşkusuz, sadece Amerikan politikasının gereklerini yerine getirmekten çok, kendi amaçlarına göre davranmaktadırlar. İsraillilerin çok büyük kısmının Arap düşmanlığı yüzünden bir tehlike içinde olduklarına inandığı kuşku götürmez. Bazı Arapların "İsrail'i haritadan silmek" gibi "kana susamış" açıklamalarının İsraillilerin tüylerini diken diken ettiği de ortada. Avrupa'da yaşadıkları Yahudi trajedisinin anılarını unutamayan İsrailliler, kendilerini tecrit edilmiş ve düşman bir Arap dünyasının milyonlarca dölü tarafından çembere alınmış hissediyorlar. Arapların aslında sözde kalan tehditlerinin de yardımıyla, İsrailli propagandacılar için Yahudileri tehdit eden, bu defa Asya'da, ikinci bir "nihai çözüm" korkusuyla oynamaktan kolay bir şey yoktu. Kutsal mitleri ve Yahudi tarihinden bütün eski dinsel-tarihsel sembolleri kurnazca düzenleyen propagandacılar kavgacılık, öfke ve fanatizm çılgınlığını öyle bir körüklediler ki, İsrailliler o kızgınlıkla Sina'ya, Ağlama Duvarı'na, Ürdün'e ve Jericho surlarına koştular.

Bu öfke ve gözü dönmüşlüğün arkasında İsrail'in bastırdığı Araplara karşı suçluluk duygusu, Arapların İsrail'in onlara yaptığını hiçbir zaman unutmayacağı ve affetmeyeceği düşüncesi yatıyor: İsrail onların topraklarına el koymuş, 1 milyondan fazla insanı mülteci durumuna düşürmüş ve onlara ardı ardına askeri yenilgiler tattırarak aşağılamıştı. Arap intikamının korkusuyla yarı deliye dönmüş İsrailliler, ezici bir çoğunlukla, hükümet politikasının dayandığı "doktrin"i, İsrail'in güvenliğinin birkaç yılda bir Arap devletlerin belini kırması gereken periyodik savaşlara bağlı olduğu doktrinini benimsemişlerdir.

Gelgelelim, kendi güdüleri ve korkuları ne olursa olsun, İsrailliler bağımsız failler değildir. İsrail'in bağımlılığını yaratan unsurlar bir dereceye kadar, yirmi yılı aşkın bir süredir kendi yaşadığı tarihte yatıyor. Bütün İsrail hükümetleri İsrail'in varoluşunu "Batı'ya yönelme"ye bağladılar. Tek başına bu bile, İsrail'i Ortadoğu'da Batı'nın ileri karakolu haline getirmeye, dolayısıyla emperyalizmle (ya da yeni-sömürgecilikle) Arap halklarının kurtuluş mücadelesi arasındaki büyük kavgaya bulaştırmaya yetecekti. Kaldı ki bundan başka unsurlar da söz konusuydu.

İsrail ekonomisi hassas bir denge üzerinde yürüyordu ve büyümesi, dışarıdan gelecek Siyonist yardıma, özellikle Amerikan yardımlarına bağlıydı. Bu yardımlar yeni bir devlet açısından örtülü bir lanet olmuştu. Hükümet ödemeler dengesini öyle bir yolla tutturuyordu ki, dünya yüzünde, bir devletin hiçbir komşusuyla ticaret yapmaksızın başaramayacağı bir yoldu bu. Üretken olmayan geniş bir sektörün ve ülkenin kendi üretkenliği ve kazandıklarıyla ilgisiz bir hayat standardının gelişmesini cesaretlendiren bu durum İsrail'in ekonomik yapısını da çarpıtmıştı. İsrail aslında sahip olduğu imkânların çok üzerinde bir standartta yaşıyor. Yıllardan beri İsrail'in gıda ih-

tiyacının neredeyse yarısı Batı'dan geliyor. Amerikan yönetimi İsrail yardımı olarak ayrılan kârlara ve birikimlere vergi muafiyeti uyguladığından, İsrail ekonomisinin bağımlı olduğu keselerin üzerinde Washington'm eli duruyor. Washington (seçimlerde Yahudi oylarını kaybetme pahasına) vergi muafiyetini kaldırarak istediği zaman İsrail'i vurabilir. Hiçbir zaman telaffuz edilmeyen ama her zaman varlığını hissettiren böyle bir yaptırım tehdidi, İsrail politikasının sıkı bir biçimde ABD'nin peşine takılmasına yeterlidir.

Yıllar önce, İsrail'i ziyaret ettiğimde, üst düzey bir İsrailli yetkili bana Amerika'nın itirazları yüzünden kuramadıkları fabrikaların listesini gösterdi; listede çelik haddehaneleriyle tarım makineleri üretecek işletmeler de vardı. Öte yandan, plastik mutfak malzemeleri, oyuncaklar ve bir sürü ıvır zıvır üreten neredeyse işe yaramaz fabrikaların bulunduğu bir liste söz konusuydu. Fakat hiçbir İsrail yönetimi, İsrail açısından hayati ve uzun vadede gerekli bir şey olan SSCB ve Doğu Avrupa'yla ticari ve ekonomik bağlantılar kurmayı ciddi olarak düşünemez bile.

Ekonomik bağımlılık İsrail'in iç politikası ve "kültürel atmosferi"ni başka şekillerde de etkilemektedir. Amerikalı hami, Kutsal Topraklar'da faaliyet yürüten en önemli yabancı yatırımcıdır. Amerikalı zengin bir Yahudi; New York, Philadelphia ya da Detroit'te ortakları ve arkadaşları olan "dünya çapında bir işadamı"dır, Seçilmiş Halk'ın bir üyesi olmaktan gurur duyan biridir ve İsrail'de nüfuzunu dinsel bağnazlık ve gericilikten yana kullanır. Serbest girişimin ateşli bir yandaşı olarak bu kişi, Histradrut ve Kibbutzim gibi ılımlı "sosyalist" uygulamalara bile düşman gözlerlerle bakacak, bunları yola getirmek için elinden geleni yapacak, her şeyden önce de hahamların yasama ve özellikle eğitim üzerindeki boyunduruğunun sürmesine, böylelikle ırkçı-talmudçu dışlamacılık ve üstünlük ruhunun canlı kalmasına yardım edecektir.

Soğuk Savaş gerici eğilimlere ivme kazandırırken Arap-Yahudi çatışmasını da azdırdı. İsrail anti-komünizme sıkı sıkıya sarıldı. Gerçi, Stalin'in son yıllarında uyguladığı politikalar, SSCB'de anti-semitizmin hortlaması, Slanski, Rajk ve Kostov davalarındaki anti-Yahudi motifler ve Sovyetler'in en akıldışı türden Arap milliyetçiliğine arka çıkması gibi etkenlerin İsrail'in tavrında ciddi bir etkisi vardır, ama unutulmasın ki Stalin İsrail'in babasıdır; Stalin'in emriyle verilen Çek cephaneleri Yahudilerin 1947-1948 yıllarında Britanya işgal ordusuna -ve Araplara- karşı savaşmasını sağlamıştır; kaldı ki BM'de İsrail Devleti'nin tanınması için ilk oy veren taraf da Sovyet delegesiydi. Stalin'in İsrail'e karşı tutumunu değiştirmesinin İsrail'in Batı'yla birlikte tavır almasına bir tepki olduğu iddia edilebilir. Stalin-sonrası dönemde de İsrail hükümetleri bu tavrı ısrarla sürdürmüşlerdir.

Batı'dan özgürleşme yolundaki Arap özlemlerine amansız düşmanlık İsrail politikası açısından kural haline geldi. 1956'daki Süveyş Savaşı'nda İsrail'in oynadığı rolü düşünün. Batılı sömürgecilerden aşağı kalmayan İsrail'in sosyal-demokrat bakanları, en büyük erdemi Arapları geri bırakmak ve bölünmüş olarak tutmak, gerici Haşimileri ve öteki feodal unsurları Cumhuriyetçi, milli-devrimci güçlere karşı kullanmak olan bir *raison d'etat* benimsediler. Bu yılın başlarında, cumhuriyetçi bir ayaklanma ya da darbenin Kral Hüseyin'i devirme ihtimali ortaya çıkınca, Mr. Eshkol hükümeti Amman'da bir "Nasırcı darbe" olması durumunda İsrail birliklerinin Ürdün'e gireceği tehdidini savurmakta gecikmedi. Geçtiğimiz Haziran ayındaki olayların başlaması İsrail'e "Nasırcı", hatta "aşırı-Nasırcı" diye karşı çıktığı Suriye'nin yeni rejimine karşı saldırgan bir tutum benimseme fırsatı doğurdu (çünkü Suriye hükümeti, görünüşe bakılırsa Mısır'dan daha radikal ve anti-emperyalist olacaktı).

Sovyet istihbarat servislerinin inandığı ve Moskova'nın Nasır'ı uyardığı gibi, İsrail gerçekten de Mayıs ayında Suriye'ye saldırmayı planlamış mıydı? Bunu bilmiyoruz. Ama bu uyarının ve Sovyet desteğinin bir sonucu olarak Nasır seferberlik ilan etmiş ve Sina sınırına asker yığmıştı. İsrail'in böyle bir planı olsaydı, Nasır'ın hamlesi Suriye'ye yapılan saldırıyı birkaç hafta geciktirebilirdi. İsrail'in böyle bir planı yoksa bile, takındığı tutum, Suriye-karşıtı tehditlerini İsraillilerin gözünde Arap tehditleri gibi anlaşılır kılmıştır. Her halükârda İsrailli yöneticiler, Suriye ya da Mısır karşısındaki saldırganlıklarının Batı'da sempatiyle karşılanacağınıp kendilerine ödül kazandıracağından gayet emindiler. Erken davranıp 5 Haziran'daki darbeyi vurma kararı bu muhakeme sonucunda alındı. Onlar Amerika'nın ve belli bir oranda Britanya'nın, ahlâki, siyasal ve ekonomik desteğinden kesinlikle emindiler. Biliyorlardı ki, Araplara saldırıda ne kadar ileri giderlerse gitsinler, Amerikan diplomatik korumasına, en azından Amerika'nın resmi ilgisine mazhar olacaklardı. Nitekim bu beklentilerinde yanılmadılar. Beyaz Saray ve Pentagon, kendi nedenleriyle, Amerikan yeni-sömürgeciliğinin Arap düşmanlarına haddini bildirmek için harekete geçen insanları takdir etmekte hiç duraksamadı. General Dayan bir tür Ortadoğu Mareşal Ky'si olarak davrandı ve işini şaşırtıcı bir hız, etkililik ve acımasızlıkla yapıyor göründü. Dayan, Ky'den çok daha ucuz ve çok daha az şaşırtıcı bir müttefikti, hâlâ da öyledir.

Madalyonun Arap tarafına ve Arapların kriz arifesindeki tutumuna bakalım mı?

Arapların tavrı, özellikle de husumetin arifesinde Nasır'ın zihin karışıklığı ve tereddüdü, İsrail'in kararlılığı ve hiç saklamadığı saldırganlığıyla tam bir tezat oluşturmaktaydı. Sovyetler'den aldığı cesaretle birliklerini Sina cephesine kaydıran,

hatta Rus yapımı füzeleri mevzilerine yerleştiren Nasır daha sonra, Sovyetler'e danışmadan Tiran Boğazı'nı ablukaya aldığını ilan etti. Bu, pratik bakımdan çok sınırlı bir anlam ifade etse de kışkırtıcı bir hamleydi. Batılı güçler ise ablukayı, onu kırmayı deneyip "test" edecek kadar önemli bir şey saymadılar. Bu durum Nasır'a prestij kazandırmış ve İsrail'in elinden 1956 zaferinin son meyvesini de kopardığını iddia etme fırsatı vermişti. (Süveyş savaşından önce İsrail gemileri bu boğazlardan geçemiyordu.) İsrail ablukayı kendi ekonomisi için ölümcül bir tehlike olarak abartarak öne çıkardı (halbuki bu doğru değildi) ve kendi güçlerini seferber edip sınır bölgesine sürerek karşılık verdi.

Sovyet propagandası kamuoyunda Araplara arka çıkmayı sürdürüyordu. Ancak Mayıs ayında toplanan (kararları *Pravda*'da özet olarak yayımlanan) bir Ortadoğu komünist partileri konferansında Sovyetler, kriz hakkında tuhaf biçimde sessiz kalarak Nasır'a kinayeli bir eleştiri yönelttiler. Daha önemlisi ise, perde gerisinde çevrilen garip diplomatik manevralardı. 26 Mayıs'ta, gece yarısından sonra (saat 2.30'da) Sovyet Elçisi onu uyandırarak Mısır ordusunun ilk ateş açan taraf olmaması gerektiği yolunda hayati bir uyarıda bulundu. Nasır boyun eğdi. Üstelik boyun eğişi o kadar tamdı ki, düşmanca tutumlardan geri durmakla kalmadı, bir İsrail saldırısı ihtimaline karşı herhangi bir önlem de almadı: Havaalanlarını savunmasız bıraktı, uçaklarını yere indirdi ve hiçbir kamuflaja gerek görmedi. Hatta Tiran Boğazı'na mayın döşemeyi ya da kıyıya birkaç silah yerleştirmeyi bile düşünmedi (oraya gelen İsrailliler bu duruma çok şaşırdılar tabii ki).

Tüm bunlar Nasır ve Mısır kurmayları adına inanılmaz bir beceriksizlikti. Ama asıl beceriksizler Kremlin'de oturuyordu. Bu olaylar sırasında Brejnev ve Kosigin'in tavrı, Küba krizi sırasında Kruçev'in sergilediği tavrı hatırlatıyordu; gerçi ikincisi daha kalın kafalıydı ama kalıp aynıydı. İlk aşamada karşı ta-

rafı gereksiz yere kışkırtma ve pervasızca son çizgiye doğru hamle yapma; ardından ani bir panik ve aceleyle geri çekilme; sonra görünüşü kurtarma ve pisliği temizlemeye yönelik telaşlı çabalar. Arap korkularından heyecana kapılan, onları riskli hamlelere teşvik eden, daima yanlarında olacağına söz veren ve kendi savaş gemilerini Amerikan Altıncı Filosu'nun harekâtına karşı durmak üzere Akdeniz'e yollayan Ruslar, Nasır'ın elini kolunu bağlamışlardı.

Peki, neden böyle yaptılar? Gerilimin tırmandığı sırada Washington'la Kremlin arasındaki "kırmızı hat" faaliyete geçti. İki süper-güç doğrudan müdahaleden kaçınma ve çatışma içinde tarafları kontrol altında tutma konularında anlaştılar. Eğer Amerika İsraillileri kontrol girişimlerinde bulunmuşsa, bunu öyle bir başarıyla ve birçok kez göz kırparak yapmış olmalılar ki, İsrailliler aslında ilk darbeyi vurma planlarını hayata geçirmeye teşvik edilmiş sayılmalıdır. (Her halükârda, Amerikan Elçisi'nin İsrail Başbakam'nı kaldırarak ilk ateşi açmamaları konusunda uyardığını duymadık.) Nasır üzerindeki Sovyet kıskacı kaba, ağır ve etkiliydi. Böyle olsa bile, Nasır'm en temel askeri önlemleri almayışı hâlâ bir muamma olarak gizemini korumaktadır. Bu gece ziyareti sırasında Sovyet Elçisi, Nasır'a Moskova'nın ilk hamle yapanın İsrailliler olmayacağı konusunda güvence mi vermişti? Ayrıca Moskova, görünüşe aldanıp ona göre davranacak kadar saf mıydı? Bu ihtimaller bana hiç inandırıcı gelmiyor. Öte yandan, Nasır'ın eylemsizliğini ve savaş patladığında Moskova'nın şaşkın kalakalmasını da ancak olayların bu doğrultuda kurgulanması açıklayabiliyor.

Beceriksizliğin arkasında Sovyet politikasının temel çelişkisi düğümlenmiş duruyor. Sovyet liderleri bir yandan, toplumsal statüko, asli ulusal güvenlik koşulu ve "barış içinde bir arada yaşama" koşulu da dahil, uluslararası statükoyu korumaya çalışırken ve bu yüzden dünyadaki sınıf çatışmasının fırtınalı merkezlerinden "güvenli bir mesafede" durmaya, teh-

likeli dış müdahalelerden kaçınmaya özen gösterirken, öte yandan, ideolojik ve güç-politikası nedenlerinden dolayı tehlikeli müdahalelerden geri kalamıyorlardı. Amerikan neo-sömürgeciliği, Moskova'yı dostları ve koruyucuları olarak gören Afro-Asyalı ve Latin Amerikalı düşmanlarıyla doğrudan ya da dolaylı olarak çatışmaya girdiğinde, Sovyetler güvenli bir mesafede kalamazdı zaten. Normal zamanlarda bu çelişki gizildir; Moskova *detant* ve ABD'yle *uyumlu ilişkiler kurmak* için çalışır. Ama er geç kriz anı gelir çatar ve bu çelişki Moskova'nın yüzünde patlar. Sovyet politikası bu durumda statükonun aleyhinde çalışan müttefikleri ve himaye ettiği ülkelerin çizgisi ile statükoyu korumaya yönelik kendi taahhüdü arasında bir seçim yapmak zorunda kalır. Seçim yapmak acil ve kaçınılmazsa, statükoyu tercih eder.

İkilem somuttur ve nükleer bir çağda yeterince tehlikelidir. Ama bu ikilemle ABD de karşılaşmaktadır, çünkü ABD de Sovyetler Birliği kadar dünya savaşı ve nükleer çatışmadan kaçınmaktan yanadır. Ne var ki bu, Sovyetler'le kıyaslandığında ABD'nin eylem ve siyasal-ideolojik saldırı özgürlüğünü çok daha az kısıtlar. Washington, himayesindeki güçlerden birinin hamlesi ya da kendi askeri müdahalesinin süper-güçler arasında doğrudan bir karşılaşmaya neden olması ihtimalinden çok daha az korkuyor. Küba krizi ve Vietnam savaşından sonra, Arap-İsrail savaşı iki ülkenin farkını bir kere daha tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir.

Kritik bir sorun şudur: İsrail bu zamana kadar hiç Araplarla normal ya da sadece tahammül edilebilir ilişkiler kurma şansını yakaladı mı? Başka bir seçeneği oldu mu hiç? Son savaş ne oranda uzun bir kaçınılmaz olaylar zincirinin sonucuydu?

Evet, bir dereceye kadar mevcut durum İkinci Dünya Savaşı'ndan, hatta ilk büyük savaştan bu yana gelişen bütün bir

Arap-İsrail ilişkileri süreci tarafından belirlenmiştir. Ben yine de İsrailliler için zamanında belli seçeneklerin ortaya çıktığına inanıyorum. Müsaade edin, bir zamanlar bu sorunu İsrailli bir izleyici topluluğuna açıklamama yardımcı olan bir hikâye anlatayım:

> Adamın biri ailesinden birçok kişiye mezar olan yanan bir evin en üst katından atlar. Hayatta kalmayı başarır ama yere düşerken aşağıda duran bir adamın üstüne düşer ve onun kolunu bacağını kırar. Atlayan adamın başka seçeneği yoktur, ama kolu bacağı kırılmış adamın talihsizliğinin nedeni kendisidir. Eğer bu iki kişi de akılcı davranacak olsalardı, birbirlerine düşman olmayacaklardı. Alevler içindeki evden kaçan adam, iyileştikten sonra öteki mağdura yardım etmeye ve onu teselli etmeye çalışacaktı; öteki de hiç kimsenin kontrolünde olmayan tesadüfler sonucu mağdur duruma düştüğünü fark edebilecekti. Ama bu iki insan akılsızca davranırlarsa ne olacağına bakalım şimdi. Yaralı adam başına gelen felaketten diğerini sorumlu tutar ve bunu kendisine ödeteceğine yemin eder. Kolu bacağı kırık adamın intikamından korkan diğeri onu aşağılar, tekmeler ve ne zaman karşılaşsalar döver. Tekmelenen adam yine intikam yemini eder, yine dayağı yer ve cezalandırılır. Başlangıçta çok keyfi olan şiddetli husumet katılaşır ve iki adamın da bütün varlığını karartmaya ve zihinlerini zehirlemeye başlar.

Eminim, burada kendinizi tanıyacaksınız (bunu İsrailli izleyici topluluğuna söyledim); Avrupa Yahudiliğinden kalan İsrailliler, yani alevler içinden evden atlayanlar. Öteki karakter kuşkusuz, evlerini ve topraklarını kaybeden yarım milyondan fazla Filistinli Arapları temsil ediyor. Onlar kızgın; sınırın öte yakasından kendi eski yurtlarına bakıyorlar; birileri vur kaç taktiğiyle size saldırıyor ve intikam yemini ediyorlar. Siz

de onları acımasızca tekmeliyor, yumrukluyorsunuz; onlara bu işin nasıl yapılacağını bildiğinizi gösteriyorsunuz. Ama bunun anlamı ne? Sonu nereye varacak?

Avrupalı Yahudilerin trajedisi, Auschwitz, Majdanek ve gettolardaki katliamların sorumlusu bizim Batılı burjuva "medeniyetimiz"dir, çünkü Nazizm, dejenere olmuş bile olsa, bu medeniyetin meşru çocuğudur. Oysa Batı'nın Yahudilere karşı işlediği suçların bedelini ödemek zorunda bırakılanlar Araplar oldu. Bu bedeli hâlâ ödüyorlar, çünkü Batı'nın "suçlu vicdanı" hiç kuşkusuz İsrail yanlısı ve Arap karşıtıdır. İsrail de bu sahte "vicdan temizleme parasını" ne kadar kolaylıkla rüşvet olarak almış ve kendini aptal yerine koymuştur?

İsraillilerle Araplar arasında akılcı bir ilişki kurmak, en azından İsrail bunun için çalışmış olsaydı, yanan evden atlayan adam düşüşünün masum kurbanıyla arkadaş olmaya ve onun zararını tazmin etmeye çalışmış olsaydı, mümkün olabilirdi. Bu asla olmadı. İsrail hiçbir zaman Arapların acılarını görmedi. Siyonizm başından beri arı bir Yahudi devleti yaratmaya uğraştı ve ülkenin Arap sakinlerinden temizlenmesine sevindi. Hiçbir İsrail hükümeti üzüntüleri gidermek ya da hafifletmek için ciddi olarak fırsat kollamadı. Hatta, önce Arap devletleri İsrail'i tanımadan, yani Araplar siyasal düzeyde müzakereler başlamadan önce teslim olmadan, İsrailliler muazzam mülteci kitlesinin kaderini düşünmeyi bile reddettiler. Belki bu bile pazarlık taktiği olarak mazur görülebilirdi. Arap-İsrail ilişkileri, İsrail'in utanmadan eski müflis Avrupalı emperyalist devletlerin Ortadoğu'daki son basamaklarını koruma ve Mısır'ı pençeleri arasında tutma çabalarında koçbaşı olarak davrandığı Süveyş Savaşı'yla feci bir hale büründü. İsrailliler Süveyş Kanalı Şirketi'nin ortağı olmak zorunda değildi. İki tarafın da argümanları açıktı. İki tarafın da doğruları yanlışları bir arada görmek gibi bir sorunu yoktu. İsrailliler kendilerini, ahlâki ve siyasal açıdan, tamamen yanlış olan tarafa koymuşlardı.

Görünüşte, Arap-İsrail çatışması, her biri kendi haklılıklarının ve şaha kalkmış tutkularının kısır döngüleri içinde hareket eden, iki rakip milliyetçiliğin çatışmasından başka bir şey değildir. Soyut bir enternasyonalizmin bakış açısından, iki tarafı da eşit düzeyde değersiz ve gerici olarak bir kenara atmak çok kolaydır. Ne var ki böyle bir yaklaşım, mevcut durumun toplumsal ve siyasal gerçeklerine gözleri kapamak olurdu. Kendi bağımsızlıkları için savaşan yarı-sömürge ve sömürge ülkeler halkının milliyetçiliği, işgalcilerin ve zalimlerin milliyetçiliğiyle aynı ahlâki-siyasal düzleme konmamalıdır. Birincisi, tarihsel olarak haklı ve ilericiyken, ikincisi değildir. Kuşkusuz, İsrail milliyetçiliğinin tersine, Arap milliyetçiliği hâlâ bu ilk kategoriye girmektedir.

Ancak sömürülen ve ezilenlerin milliyetçiliğine de eleştirel bir gözle bakmek gerekir, çünkü gelişmenin çeşitli aşamaları vardır. Bir aşamada ilerici özlemler hâkimdir; diğerinde gerici eğilimler su yüzüne çıkar. Bağımsızlığın kazanıldığı ya da neredeyse kazanıldığı andan itibaren, genel olarak milliyetçiliğin devrimci özelliği tümden gölgede kalır ve gerici bir ideolojiye dönüşür. Bunu Hindistan'da, Endonezya'da, İsrail'de ve bir dereceye kadar Çin'de gördük. Üstelik devrimci aşamada bile her milliyetçilik irrasyonalizm, diğerlerini dışlama, ulusal egoizm ve ırkçılık özelliklerini bağrında taşır. Bütün tarihsel erdemlerine ve ilerici işlevlerine rağmen Arap milliyetçiliği de bu nüveleri içermektedir.

Haziran krizi Arap siyasal düşünce ve eylem tarzının temel bazı zaaflarını ortaya sermiştir: siyasal strateji yokluğu, duygusal sarhoşluğa kapılma eğilimi ve milliyetçi demagojiye aşırı derecede güven. Bu zaaflar Arap yenilgisinin belirleyici nedenleri arasındadır. Kendilerini İsrail'in yıkılması, hatta "yok edilmesi" tehditlerine kaptıran bazı Mısırlı ve Ürdünlü propagandacılar İsrail şovenizmine bol miktarda malzeme sağladılar ve bu sayede İsrail hükümeti, halk kitlesinde daha sonra Arap-

ların başına patlayacak bir korku nöbeti ve azgın bir saldırganlık seli yarattı; bu tehditlerin ne kadar boş olduğu da Arapların hiçbir askeri hazırlık yapmamış olmalarıyla ortaya çıktı.

Savaşın politikanın bir devamı olduğunu söylemek işin alfabesidir. Altı gün savaşı mevcut Arap rejimlerinin görece toyluklarını gösterirken, İsrailliler yalnızca erken davranıp ilk darbeyi vurdukları için değil, daha modern bir ekonomik, siyasal ve askeri örgütlenmeleri olduğu için de zafer kazandılar. Savaş bir dereceye kadar Süveyş Savaşı'ndan beri on yıllık Arap gelişmesinin bilançosunu çıkardı ve vahim eksikliklerini ortaya koydu. Mısır ve öteki Arap devletlerinin sosyo-ekonomik yapılarıyla Arap siyasal düşüncesinin modernleşmesi, halkın mevcut Arap rejimlerini idealleştirerek onlara atfettiğinden çok daha yavaş ilerledi.

Gerikalmışlığın direnci kuşkusuz sosyo-ekonomik koşullardan kaynaklanıyor. Ancak ideoloji ve örgütlenme yöntemleri de zaaf yaratan unsurlardır. Bunu söylerken aklıma tek parti sistemi, Nasırizm kültü ve tartışma zeminlerinin olmaması geliyor. Bütün bunlar kitlelerin siyasal eğitimini ve sosyalist aydınlanmayı büyük oranda engellemektedir. Olumsuz sonuçlar ise her düzeyde görülüyor. Belli başlı kararlar az ya da çok otokratik bir lidere bağlıysa, normal olarak siyasal süreçlerde aktif halk katılımı olmadığı için, uyanıklık ve zinde bir bilinç, aşağıdan gelen inisiyatif de yoktur. Tabii bunun birçok sonucu olacaktır, aynı şekilde askeri sonuçları da.

İsrail'in konvansiyonel silahların kullanıldığı ilk darbesi, eğer Mısır silahlı kuvvetleri tek tek subayların ve askerlerin inisiyatiflerine güvenmeyi âdet haline getirmiş olsaydı bu kadar feci sonuçlar doğurmazdı. Yerel komutanlar o zaman yukarıdan emir beklemeye gerek duymadan temel savunma önlemlerini alırlardı. Askeri etkisizlik burada daha geniş ve daha derin bir sosyo-politik zaafı yansıtıyor. Nasırizmin askeri-bürokratik yöntemleri aynı şekilde Arap kurtuluş mücadelesinin

siyasal bütünleşmesini de engelliyor. Milliyetçi demagoji hemen her zaman kolaylıkla yapılıyor, ama ulusal birlik yönünde gerçek bir atılım için ve bölücü, feodal ve gerici unsurlara karşı halk güçlerinin somut olarak seferber edilmesi için hiçbir şey ortaya konmuyor. Olağanüstü koşullar ortaya çıktığında hepimiz gördük ki, tek bir lidere aşırı bağlılık, Arap devletlerin kaderini aslında büyük güçlerin müdahalesine ve diplomatik manevralardan çıkacak tesadüflere bağlıyor.

İsrail'e dönecek olursak, kazandıkları zafer onların ne işine yarayacak? İsrailliler dünyanın bu parçasında bundan sonraki rollerinin nasıl olacağını düşünüyorlar?

İşin tuhaf ve çirkin yanı, İsrailliler artık Ortadoğu'nun Prusyalıları rolünü üstlenmiş görünüyorlar. Arap komşularına karşı üç savaşı da kazandılar. Yüzyıl önce bütün komşularını, Danimarkalıları, Avusturyalıları ve Fransızları, birkaç yıl içinde yenilgiye uğratan Prusyalılar da aynısını yapmıştı. Art arda gelen zaferler, güçlerinin etkisine mutlak bir güven, silahlarının gücüne kör bir inanç beslemelerine ve öteki halkları küçümsemelerine yol açmıştı. Korkarım, İsrail'in siyasal karakterinde de benzer bir dejenerasyona -buna dejenerasyon denirse tabii- tanık olacağız. Ne var ki, Ortadoğu'nun Prusya'sı olarak İsrail, olsa olsa aslının zayıf bir taklidi olur.

Prusyalılar en azından zaferlerini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dışındaki bütün Almanca konuşan halkları Reich içinde birleştirmekte kullanmayı başarmışlardı. Almanya'nın komşuları kendi aralarında çıkar, tarih, din ve dil kavgası yürütüyordu. Bismarck, II. Wilhelm ve Hitler, onları birbirine karşı kullanabiliyordu. İsrail'in etrafında ise yalnızca Araplar var. Bir Arap devletini diğerine karşı kullanma çabaları nihai olarak başarısızlığa mahkûmdur. Araplar, İsrail ilk savaşını verirken, birbirlerinin ayağına basıyordu; İsrail'in ikinci savaşın-

da çok daha az bölünmüşlerdi; 1967'de ise ortak bir cephe oluşturdular. Ama İsrail'le gelecekteki bir karşılaşmada kendi aralarında sıkı bir birlik oluşturabilirler, neden olmasın?

Almanlar kendi deneyimlerini acı bir biçimde şöyle özetlemişti: *"Man kann sich totsiegen!"* ("Tek başına muzaffer olarak ancak kendi mezarına koşabilirsin.") İsrail'in yaptığı da budur. İsrail, yutabileceğinden çok daha büyük bir parçayı ısırdı. İşgal edilen topraklarda ve İsrail'de şimdi neredeyse 1,5 milyon Arap yaşıyor, yani toplam nüfusun yüzde 40'mdan biraz fazla. İsrailliler işgal edilen toprakları "güvenli bir biçimde" elde tutmak için bu Arap kitleyi sürgün mü edecekler? Bu, eskisinden daha büyük ve çok daha tehlikeli, yeni bir mülteciler sorunu yaratacaktır. İsrail işgal ettiği topraklardan vaz mı geçecek? Hayır, diyor çoğu liderleri. İsrail şovenizminin kötücül ruhu Ben Gurion Ürdün'de, İsrail'in himayesinde bir "Arap Filistin Devleti"nin yaratılmasına uğraşıyor. Peki, ya Arapların böyle bir himayeyi kabul etmesini bekleyebilir mi? Arapların dişiyle tırnağıyla savaşmayacağını? İsrail partilerinin hiçbiri iki-uluslu bir Arap-İsrail devleti üzerinde düşünmeye bile katlanamıyor. Bu arada, çok büyük sayılarda Arap evlerini terk edip Ürdün'e göçmeye "mecbur ediliyor" ve geride kalanların maruz kaldığı muamele on dokuz yıldan beri sıkıyönetim altında yaşayan İsrail'deki Araplardan çok daha kötü. Evet, bu zafer İsrail açısından yenilgiden de beter. Bu zafer, bırakın İsrail'e daha büyük bir güvenlik sağlamayı, İsrail'i daha çok güvensiz kılmıştır. Eğer İsrailliler'in korktuğu şey Arapların intikamı ve yok etme politikasıysa, sanki boş bir iddiayı fiili bir tehlike haline sokmak istermiş gibi davranıyorlar.

İsrail'in zaferi ABD'ye somut bir kazanç getirdi mi? Zafer Amerika'nın Afro-Asya'daki ideolojik saldırısına hız mı kazandırdı?

Ateşkes sırasında, öyle bir an geldi ki, sanki Mısır'ın yenilgisi Nasır'ın devrilmesine ve onun adıyla özdeşleşen politikanın iflasına yol açmış görünüyordu. Bu olmuş olsaydı, Ortadoğu neredeyse kesin olarak Batı'nm nüfuz alanına yeniden girecek, Mısır başka bir Gana ya da Endonezya haline gelecekti. Ama bu gerçekleşmedi. Kahire, Şam ve Beyrut'ta sokaklarla meydanları dolduran ve Nasır'm görevi başında kalması gerektiğini isteyen Arap kitleler bunu engelledi. Bu, bir anda siyasal dengeleri yeniden belirleyen ya da altüst eden, eşine az rastlanır, tarihsel bir halk tepkisiydi. Bu defa, yenilgi saatinde, aşağıdan gelen inisiyatifin dolaysız etkisi olmuştu. Tarihte yenilmiş bir liderin bu şekilde arkasında duran bir halk örneği çok azdır. Durum hâlâ belirsizliğini koruyor kuşkusuz. Gerici etkiler Arap devletlerinde Gana ya da Endonezya tarzı bir darbe vurmak için alttan alta çalışıyorlar. Ancak şimdilik İsrail'in "zaferi" yeni-sömürgecilik meyvesi vermedi.

Moskova'nın nüfuzu ve prestiji, bu olayların bir sonucu olarak, büyük bir yara aldı. Bu kayıp sizce kalıcı mı, yoksa geçici mi? Ayrıca bu, Moskova'nın siyasal ittifaklarına bir etkide bulunacak mı?

"Ruslar bizi yüz üstü bıraktı!" Haziran ayında Kahire, Şam ve Beyrut'tan gelen acı çığlık böyleydi. Araplar Sovyet delegesinin Birleşmiş Milletler'de ABD'yle birlikte İsrail birliklerinin çekilmesine ilişkin hiçbir koşul içermeyen bir ateşkesten yana oy verdiğini gördüklerinde, fena halde ihanete uğradıklarını hissettiler. Nasır'ın Sovyet Elçisi'ne, "Sovyetler Birliği artık ikinci ya da dördüncü dereceden bir güç konumuna gerileyecek," dediği bildirildi. Olaylar Sovyetler'in ABD'yle işbirliği içinde olduğu yolundaki Çin suçlamalarını doğrular niteliktedir. Felaket Doğu Avrupa'da da tehlike çanlarının çalmasına neden oldu. Polonyalılar ve Çekoslavaklar, "Sovyetler Birliği

Mısır'ı bu şekilde yüz üstü bırakmışsa, bir kere daha Alman saldırısıyla yüz yüze kalırsak bizi neden bırakmasın ki?" diye kara kara düşünüyorlar. Yugoslavya da öfkeli. Tito, Gomulka ve öteki liderler Moskova'ya koşup bir açıklama yapılmasını ve Araplar için bir kurtarma operasyonu düzenlenmesini talep ettiler. Bu tutum, normal olarak ABD'yle "barış içinde bir arada yaşama" ve yakınlaşma yanlısı olan "ılımlı" ve "revizyonist"lerden gelen bir talep olması sebebiyle, bir hayli dikkat çekiciydi. Sovyetler'in "ABD'yle işbirliği içinde" olduğunu söyleyenler şimdi onlardı.

Sovyet liderleri bir şeyler yapmak zorundaydı. Arap halklarının müdahalesinin Nasır rejimini kurtarmış olması beklenmedik biçimde Moskova'ya yeni bir manevra alanı sağladı. Sovyet liderler bir kere daha Arap devletlerinin dostu ve koruyucusu olarak öne çıktılar. İsrail'le diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve Birleşmiş Milletler'deki konuşmalar gibi birkaç göstermelik jestin bedeli fazla değildi. Hatta Beyaz Saray bile "durum"u ve Kosigin'in hemen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na koşmasını getiren "taktiksel zorunluluğu" "anlayışla" karşılamıştı.

Ne var ki, Sovyetler'in konumunu düzeltmek için jestten öte bir şeyler gerekiyordu. Araplar askeri güçlerini, Sovyet tavsiyelerine uyarak kaybettikleri güçlerini yeniden kurmak için Sovyetler Birliği'nin onlara hemen yardım etmesi gerektiğini söylüyorlardı. Yeni uçaklar, yeni tanklar, yeni silahlar ve bunlar için cephaneler talep ettiler. Yardım paketinin getireceği maliyet bir yana -tek başına Mısır'ın kaybettiği askeri malzemenin değeri 1 milyar pound tutuyordu- Arap silahlı kuvvetlerinin yeniden kurulması, Moskova'ya göre, büyük siyasal riskler taşıyordu. Araplar İsrail'le müzakereyi reddediyorlar ve pekâlâ İsrail'i kendi zaferiyle baş başa bırakmayı da düşünebilirlerdi. Yeniden silahlanma Kahire'nin en öncelik verdiği meseleydi; İsrail Mısırlılara bir ders vermişti: Bir dahaki sefere

Mısır hava kuvvetleri ondan önce davranıp bir darbe indirmeye kalkışabilirdi. İşte Moskova, böyle bir darbe için silah sağlayıp sağlamayacağına karar vermek zorundaydı.

Moskova böylesi bir Arap mukabelesinden yana olamazdı ama Mısır'ı yeniden silahlandırmayı de reddedemezdi. Fakat, Arapların yeniden silahlandırılması neredeyse kesin olarak İsrail'in bu süreci kesintiye uğratmaya çalışmasına ve yeni bir ilk darbeye neden olacaktı; bu durumda da Sovyetler Birliği, en kötüsü Mayıs ve Haziran aylarında karşılaştığı ikilemle bir kez daha yüz yüze kalacaktı. İlk darbeyi Mısır vuracak olursa, ABD hemen hemen kesin olarak müdahale edecekti. İsrail hava kuvvetleri vurulursa ve Araplar Kudüs ya da Tel Aviv'e doğru yürüyüşe geçerse, ABD'nin Altıncı Filosu Akdeniz'de durup olayları seyretmeyecekti. SSCB bir kere daha çatışmanın dışında kalırsa da, uluslararası güç olma konumunu bir daha elde edemeyeceği biçimde kaybedecekti.

Ateşkesten bir hafta sonra Sovyet üst düzey yetkilileri Kahire'deydi; Sovyet uzmanlar ve danışmanlar Mısır silahlı kuvvetlerinin yeniden kurulması çalışmalarını başlatmak için otellere doluşmuştu. Ne var ki Moskova, ilk darbelerini vurmaya hazır bir Arap-İsrail rekabetinin ve onun daha geniş etkilerinin getireceği bir eşitlik durumunu göğüsleyemezdi. Sovyet diplomasisi savaşta kaybettikten sonra Araplar için "barışta kazanmaya" çalışırken, Kahire'deki Sovyet uzmanları muhtemelen işi ağırdan alıyorlardı. Ama ne kadar zekice zamana oynarsa oynasın, Sovyet politikasının merkezi sorunu çözülemiyordu. Sovyetler Birliği daha ne kadar süreyle Amerika'nın ileri hamlesine uyarlayabilirdi? Amerika'nın bütün Afro-Asya bölgesindeki ekonomik, siyasal ve askeri saldırısı karşısında daha ne kadar geri çekilebilirdi? *Krasnaya Zvezda*'nın daha Haziran ayında Sovyetler'in mevcut barış içinde yan yana yaşama yaklaşımının bazı düzenlemelere ihtiyaç duyduğunu yazması boşuna değildi. Askeri çevreler -tek başı-

na onlar da değil- Sovyetler'in geri adımlar atmasının Amerika'nın ileri hamlesinin dinamiklerini arttırmasından korkuyordu; bu süreç devam ederse doğrudan bir Sovyet-Amerikan çatışması kaçınılmaz hale gelebilirdi. Brejnev ve Kosigin bu meseleyi halledemezse, lider kadroda değişiklik yapılması ihtimali çok yüksekti. Küba ve Vietnam krizleri Kruçev'in düşmesine katkıda bulunmuştu. Ortadoğu krizinin ise bütün sonuçları henüz ortaya çıkmış değil.

Bu durumda siz nasıl bir çözüm görüyorsunuz? Arap-İsrail çatışmasının rasyonel biçimde çözülme şansı hâlâ var mı?

Ben bu sorunun askeri yoldan çözülebileceğine inanmıyorum. Elbette, kimse Arap devletlerinin bir dereceye kadar kendi silahlı kuvvetlerini yeniden kurma hakkını inkâr edemez. Ama onların çok daha acil ihtiyacı,, toplumsal ve siyasal bir strateji ve kurtuluş mücadeleleri için yeni yöntemler bulunmasıdır. Bu, İsrail'e karşı takıntılı, salt negatif bir strateji olamaz. İsrail işgal ettiği topraklardan çekilmeyi kabul etmediği sürece İsrail'le konuşmayı reddedebilirler. Ürdün ve Gazze kıyısındaki işgal rejimine mecburen direneceklerdir. Ancak bu, yeniden savaş yapılması anlamına da gelmez.

Araplara herhangi bir Kutsal Savaş'la ya da bir ilk darbeyle elde edilebilecek kazanımların çok daha fazlasını kazandırabilecek bir strateji, yani gerçek zaferi, medeni bir zaferi kazandırabilecek bir strateji, Arap ekonomisi ve politikasının yoğun olarak modernleştirilmesine, halihazırda eski, miras kalmış ve emperyalistlerin çizdiği sınırlar ve bölünmelerle parçalanmış halde olan Arap ulusal hayatının gerçek bir bütünleştirilmesi ihtiyacına cevap vermelidir. Bu amaçlara ancak Arap politikası içindeki devrimci ve sosyalist eğilimler güçlendirilir ve geliştirilirse ulaşılabilir.

Nihayet, Arap milliyetçiliği bir enternasyonalizm unsuruyla disipline sokulur ve akılcılaştırılırsa, özgürleştirici bir güç olarak kıyaslanmayacak kadar daha etkili olacak ve bu, Arapların İsrail sorununa eskisinden daha gerçekçi yaklaşmalarını mümkün kılacaktır. Araplar İsrail'in var olma hakkını inkâr ederek ve kendilerini kana susamış bir söyleme kaptırarak bir şey elde edemezler. Ekonomik kalkınma, endüstrileşme, eğitim, daha etkili örgütlenme ve daha aklı başında politika -yani, neredeyse otomatik olarak Ortadoğu'da İsrail'i kendi makul ölçülerine ve layık olduğu role indirgeyecek gerçek bir ağırlık- Araplara çıplak sayıların ve İsrail öfkesinin kazandırdığından daha fazlasını getirecektir.

Bu kuşkusuz kısa vadeli bir program değildir. Ama bunun gerçekleşmesi çok uzun zamanı da gerektirmez ve kurtuluşun daha kısa bir yolu yoktur. Demagoji, intikam ve savaş gibi kestirme yolların felaket getirdiği yeteri kadar kanıtlanmıştır. Bu arada Arap politikası, İsrail hükümetinin başları üzerinden doğrudan İsrail halkına, işçilere ve *kibbutzim*'e seslenmelidir. Bu insanlar, İsrail'in meşru çıkarlarına saygı gösterileceği, hatta İsrail'in gelecekte kurulacak bir Ortadoğu Federasyonu'nun üyesi olarak sevinçle kabul edilebileceği konularında açık güvenceler verilerek korkularından arındırılmalıdır. İsrail şovenizmi böyle bir politika izlenmesi halinde çileden çıkacak ve Eshkol'le Dayan'ın işgal ve tahakküm politikalarına karşı muhalefet kızışacaktır.

Büyük Güç oyunundan daha fazla bağımsız davranmak da zorunludur. Bu oyun Ortadoğu'nun sosyal ve siyasal gelişmelerini çarpıtmıştır. Ben Amerikan etkisinin İsrail'in şimdiki politikasına iğrenç ve gerici karakterini vermek için ne kadar çok şey yaptığını gösterdim. Ama Rus etkisi de, içi boş sloganlarla besleyip demagojiyi cesaretlendirerek, Arap zihinleri karıştırmak için benzer bir etkide bulunurken, Moskova egoizmi ve oportunizmi onlara hayal kırıklığı getirip lakaytlık aşı-

lıyordu. Ortadoğu politikası Büyük Güçler'in oyuncağı olmaktan çıkmadıkça, gelecek gerçekten de kasvetli olacaktır. Böyle bir durumda ne Yahudiler ne de Araplar kendi kısır döngülerini parçalayabilirler. Biz solcuların hem Araplara hem de Yahudilere dilimizin döndüğü kadar açık ve kesin olarak anlatmamız gereken şey budur.

Kriz belli ki Sol'u, hem burada hem de Fransa'da ve göründüğü kadarıyla ABD'de hazırlıksız yakalayıp böldü. ABD'de, İsrail konusundaki bölünmenin Vietnam savaşına karşı hareketi de bölebileceği korkusu dile getirildi.

Evet, şaşkınlık inkâr edilemeyecek kadar çıplak ve yaygın. Burada, tıpkı Lord Avon ve Selwyn Lloyd gibi, bu savaşta Süveyş kampanyasının bir devamını ve 1956'de düşürüldükleri durumun intikamını gören Mösyö Mollet ve avanesi benzeri "İsrail dostları"ndan bahsetmeyeceğim. İşçi Partisi içindeki sağcı Siyonist lobiye lâf anlatmakla da oyalanmayacağım. Ancak bu parti içindeki Sidney Silverman gibi "aşırı Sol"dan kişiler bile şu sözü doğrular biçimde davranmışlardır: "Bir Yahudi solcunun üstünü kazıyın, altından muhakkak bir Siyonist çıkar."

Ancak Sol'daki kafa karışıklığı o kadar ileri gitti ki, emperyalizme karşı inkâr edilemez bir mücadele sicili olan insanları bile etkiledi. Cezayir ve Vietnam savaşlarına karşı cesur tavrıyla bilinen bir Fransız yazar, bu kez, İsrail'in varlığını koruması için Amerikan müdahalesi gerekiyorsa, kendisinin bundan yana tavır olacağını, hatta "*Yaşasın Başkan Johnson*" diye bağıracağını ilan ederek, İsrail'le dayanışma çağrısı yaptı. Vietnam için "*Kahrolsun Johnson*" ve İsrail için "*Yaşasın Johnson*" diye bağırmak bu arkadaş için ne kadar zor olacak, değil mi? Jean-Paul Sartre bile, sakınarak da olsa, İsrail'le dayanışma çağrısı yaparken, daha sonra açıkça aklının karıştığını söyledi ve bu-

nun nedenlerini anlattı. "İkinci Dünya Savaşı boyunca," diyordu Sartre, "*Resistance*'ın bir üyesi olarak Yahudileri her ne koşulda olursa olsun savunulması gereken bir kardeş olarak görmeyi öğrendim." Cezayir Savaşı boyunca Araplar onun kardeşiydi ve onlarla yan yana durdu. Mevcut çatışma bu yüzden onun gözünde, soğukkanlılıkla yargıda bulunamadığı ve çelişkili duygulara kapıldığı bir kardeş kavgasıydı.

Buna rağmen aklımızı başımıza toplamalı, ne kadar derin ve zorlayıcı olursa olsun bunun duygularımız ve anılarımız tarafından gölgelenmesine izin vermemeliyiz. Hatta yanlış davayı desteklememiz için Auschwitz anılarının bize haraç olarak verilmesine de imkân tanımamalıyız. Burada Yahudi kökenli bir Marksist olarak konuşuyorum; benim yakınlarım da Auschwitz'de öldürüldü ve akrabalarım İsrail'de yaşıyor. İsrail'in Araplara karşı savaşını haklı görmek ya da bağışlamak aslında İsrail'e büyük kötülük etmek ve uzun dönemli çıkarlarına zarar vermektir. Tekrar ediyorum, İsrail'in güvenliği 1956 ve 1967 savaşlarıyla daha fazla sağlamlaşmamış, tersine zayıflamış ve tehlikeye girmiştir. "İsrail'in dostları" aslında İsrail'i tehlikeli bir yola itmektedir.

Bu sözde-dostlar aynı zamanda, utana sıkıla, kriz döneminde İsrail'de kök salan gerici ruh halini de kaşıyorlar. Bugünlerde İsrail'den sahnelerin geçtiği televizyon programlarını seyrederken doğrusu tiksinmekten kendimi alamıyorum: Fatihlerin gururu ve kabalığının sergilendiği sahneler, şovenist patlamalar ve hiç de şaşaalı olmayan zaferin çılgın kutlamaları; bütün bunlar, Arapların acıları ve çaresizliklerini, Ürdünlü mültecilerinin çilelerini, çölde susuzluktan ölmüş Mısırlı askerlerin cesetlerini gösteren sahnelerle keskin bir tezat oluşturuyor. Ağlama Duvarı'na sevinçle atılan hahamların ve *hassidim*'lerin ortaçağ manzaralarına bakıyorum ve Talmutçu karanlığın hortlaklarının -ben onları çok iyi tanırım- ülkenin üzerine nasıl çökmüş olduğunu, gerici havanın ne kadar yo-

ğunlaştığını ve boğucu hale geldiğini hissediyorum. Sonra ekrana, kahraman ve kurtarıcı, politikadan iyi anlayan bir asker, General Dayan'la yapılan bir sürü söyleşi geliyor; General ilhak hakkında esip gürlüyor ve işgal edilen topraklardaki Arapların kaderi hakkında öfke yağdırıyor. ("Onlar bana ne ifade ediyor?" "Bana kalırsa, gidebilirler de kalabilirler de.") Daha şimdiden bir askeri destan yalanını (ortada destan falan yok, çünkü Dayan altı günlük saldırıyı ne planladı ne de yönetti) diline dolamış olan Dayan, akla bir diktatör adayını getirerek, daha uğursuz bir role soyunuyor. Akla şu gelmiyor değil doğrusu: Eğer sivil partiler Araplar konusunda çok "yumuşak" olursa, bu yeni Joshua, bu mini de Gaulle onlara bir ders verecek, kendisi iktidarı ele alacak ve İsrail'in "ihtişam"ını daha yükseklere taşıyacaktır.

Dayan'ın arkasında, çoktan beri Trans-Ürdün'ün bile tarihi İsrail toprağının bir parçası olduğu savunan, bakan ve aşırı sağcı Siyonist lider Begin duruyor. Bir gerici savaş, kaçınılmaz olarak, karakterini ve amaçlarını aslına sadık biçimde yansıtan sonuçları, kahramanları ve belli bir ruh halini yaratır. Daha derin bir tarihsel düzeyde Yahudi trajedisi İsrail'de kendi kötü talihini bulur. İsrail liderleri kendi haklılık gerekçelerini kendileri uyduruyor, Auschwitz ve Treblinka'yı alabildiğine sömürüyorlar, ama eylemleri Yahudi trajedisinin gerçek anlamıyla alay etmekten başka bir yere varmıyor.

Avrupa Yahudileri, kendi seçtikleri bir yol olarak değil, bir piyasa ekonomisinin, "para"nın temsilcileri olarak, geçmiş çağlarda doğal, parasız, tarıma dayalı bir ekonomide yaşayan insanlar arasında oynadıkları rolün bedelini çok ağır ödediler. Onlar kapitalizm-öncesi bir toplumda yeşeren erken dönem kapitalizminin, tüccarların ve tefecilerin göze batan taşıyıcılarıydılar. Modern kapitalizm geliştikçe, hâlâ göze batmakla birlikte, onların rolleri de çok tali hale gelmişti. Doğu Avrupa'da Yahudi halkın çoğunluğu, yoksulluktan kırılan zanaatkârlar, kü-

çük esnaf, proleterler, yarı-proleterler ve düpedüz sefillerden oluşuyordu. Ancak zengin Yahudi tüccar ve tefeci (aynı zamanda İsa'yı çarmıha gerenlerin torunları) imgesi, Gentile folklorunda canlıydı; nefret ve korku tohumları olarak halkın zihnine kazınmıştı. Naziler bu imgeyi aldılar, onu devasa boyutlarda yansıttılar ve sürekli olarak kitlelerin gözüne dayadılar.

August Bebel bir zamanlar anti-Semitizmin "aptalların sosyalizmi" olduğunu söylemişti. 1930'ların Büyük Bunalım, kitlesel işsizlik ve kitlesel umutsuzluk döneminde, sahici sosyalizmle hiçbir ilgisi olmayan bu tür "sosyalizmler"den bol miktarda vardı. Avrupa işçi sınıfı burjuva düzeni alaşağı etmeyi başaramadı, ancak kapitalizme duyulan nefret kendi başına bir boşaltım kanalı, bir günah keçisi olmasına yetecek kadar yoğun ve yaygındı. Alt-orta sınıflar, lümpen burjuvazi ve lümpen proleterya arasında başıboş bir anti-kapitalizm, komünizm korkusu ve nevrotik yabancı düşmanlığıyla iç içe geçmişti. Bu ruh hali, Nazilerin sonuna kadar suistimal ettiği bir tarihsel gerçeklik değirmenine su taşıyordu. Nazilerin Yahudi-yemininin bu kadar cazip olmasının nedeni, kısmen yabancı ve hain "kan emiciler" olarak Yahudi imgesinin çok fazla sayıda insanın gözünde hâlâ canlı olmasıydı. Yahudi katliamının tanığı birçok Alman-olmayan insanın umursamazlığı ve edilgenliğinin nedeni de buydu. Aptalların sosyalizmi gaz odasına götürülen Shylock'u zevkle seyretti.

İsrail, yalnızca Avrupalı Yahudi cemaatinden sağ kalanlara bir "Ulusal Yuva" sözü vermekle kalmadı, onları bu ölümcül lekeden kurtarma sözünü de verdi. Bu *kibbutzim*'in, Histadruth'un, hatta genelde Siyonizmin mesajıydı. Yahudiler artık kapitalizmin asalak unsurları, bakkalları, ekonomik ve kültürel tacirleri olmayacaktı. Onlar "kendi topraklarında" "üreten işçiler" olarak oturacaktı.

Ne var ki Yahudiler, Ortadoğu'da bir kere daha lanetli rollerine soyundular; hem de kendi, görece çelimsiz kapitalizm-

lerinin değil, Batı'nın güçlü çıkar çevrelerinin ajanı ve yeni-sömürgeciliğin hamisi olarak. İşte Arap dünyası onları böyle görüyor ve haklılar da. Bir kere daha Yahudiler komşularında, hep emperyalizmin kurbanı olmuş ve hâlâ da kurban konumuna düşen herkeste şiddetli duygular ve nefret uyandırdı. Bu ne biçim bir kaderdir ki, Yahudi halkına hep bu rolü biçiyor! Erken dönem kapitalizminin ajanları olarak onlar, feodal toplumda ilerlemenin başını çekiyorlardı yine de; geç dönem, aşırı olgun, emperyalist kapitalizmin ajanları olarak Yahudilerin rolü tiksinti verici ve bir kere daha potansiyel günah keçisi konumuna oturtuldular. Yahudi tarihinin çarkı hep böyle mi dönecek? Bu İsrail'in "zaferler"inin sonucu da olabilir pekâlâ ve İsrail'in gerçek dostları bu uyarıyı yapmak zorunda.

Öte yandan Araplar da, aptalların sosyalizmine ya da antiemperyalizmine kapıyı kapamalıdırlar. Arapların bu batağa saplanmayacaklarına, yenilgiden dersler çıkaracaklarına ve ayağa kalkarak gerçekten ilerici, sosyalist bir Ortadoğu'nun temellerini atacaklarına güveniyoruz.

FUNDAMENTALİZMLER ÇATIŞMASI

11 Eylül 2001'de düzenlenen saldırılarla Amerikan anakarasına kimsenin dokunamayacağı kuralı 1812'den beri ilk defa bozuldu. Sonra da Amerikan İmparatorluğu, bütün dünyaya kendi düzenini en çıplak ve acımasız biçimiyle dayatmaya başlayıp, 11 Eylül sonrası atmosferden de yararlanarak, yeryüzünde yaşayan herkesin kendini yeni bir dehşet ve korku dalgası karşısında iyice güçsüz hissetmesine yol açtı.

Türkiye'de romanlarıyla tanınan Tarık Ali'ye göre, böyle bir "yeni" dünya atmosferinde söz konusu olan şey, medyanın önderliğinde bize yutturulmaya çalışıldığı gibi bir "medeniyetler çatışması" değil, tam tersine bir "fundamentalizmler çatışması"dır; en büyük tehlike ise "baş fundamentalist" Amerikan İmparatorluğu.

"Allah'ın öcü", "Allah bizden yana" ve "Tanrı Amerika'yı korusun" gibi sloganlarla, dinsel sembollere dayalı bir savaş çılgınlığı tarihe geri getiriliyor. Bilmek gerekir ki, fundamentalizm İslam'a özgü değildir, dinsel fundamentalizmin yanında din-dışı fundamentalizmler de vardır ve tarihe baktığımızda Yahudi ve Hıristiyan fundamentalizmi çok daha kan dökücü ve zalimdir. Her din gibi İslam da yekpare değildir ve çeşitli iç mücadelelerden geçtikten sonra günümüze gelmiştir. Şimdilerde Usame bin Ladin'le ön plana çıkan İslam ise, Suudi Krallığı'nın parasal katkıları, Pakistan'ın lojistik desteği ve ABD'nin bilgi ve silah akışını sağlamasıyla gelişen Vehhabi İslamı'dır.

Kendini "Müslüman olmayan bir Müslüman"a benzeten Tarık Ali, İslam âleminin içinden bakarak bir tarihsel panorama çizdiği **Fundamentalizmler Çatışması** adlı bu kitabında, İslam ülkelerinin halklarını kendi yönetimlerini seçmeye, ABD ve Batı'ya karşı kendi kaynaklarına ve kaderlerine sahip çıkmaya ve bunların gerçekleşmesi için de çok acil bir gereklilik olan bir İslami Reformasyon'a çağrı yapıyor. **Fundamentalizmler Çatışması** bu niteliğiyle, Doğu'nun, mağdurların ve muhaliflerin gözünden bir dünya tarihi olarak da okunabilir...

ISBN 975-297-062-1

